

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Cilt/Volume 05
Sayı/Issue 02
Aralık/December 2021
e-ISSN 2587-1234

Afgan Sorunu Bağlamında Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Ortadoğu Açılımı

The Middle East Expansion of the Shanghai Cooperation Organization in the Context of the Afghan Problem
Mehmet Seyfettin EROL-Doğacan BAŞARAN

فاكتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

The Factors That Led to the Taliban's Return to Power and the Future of Afghanistan
Ahmad Khan DAWLATYAR

Afganistan'da Zealotçular mı Galip Geldi?

Did Zealotists Win in Afghanistan?
Erdal BAYAR

Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 Projesinin Rantiyeciliğin Dönüşümü ve Ortadoğu'da Dengeleme Arayışı Bağlamında Değerlendirilmesi

The Assessment of Saudi Arabia's Vision 2030 Project in the Context of Transformation of Rentierism and Search for Balance in the Middle East
Oktay BİNGÖL

Türkiye'nin Suriye Politikası Bağlamında TSK'nın Suriye'deki Sınır Ötesi Harekâtlarının Nedenleri ve Sonuçları

The Reasons and Outcomes of the Turkish Armed Force's Cross-Border Operations in Syria in the Context of the Republic of Turkey's Policy Towards Syria
Enes DEMİR

İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ile Bu Araçların Türkiye'nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri ve Önemi

The Usage Areas of Unmanned Air Vehicles and the Place and Importance of These Vehicles in Turkey's Overseas Operations
Bülent ERDİL

Neo-Avrasyacı Perspektif Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Orta Asya Politikalarının Değerlendirilmesi

An Evaluation of Russia's Central Asian Policies Post Cold War in the Context of Neo-Eurasian Perspective
Yasin ÖZTÜRK

Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Yaklaşımı

Self-Determination Approach of the European Union
Sinem ÇELİK

Küba Füze Krizi'nde Türkiye'nin Rolünün Postkolonyal Perspektiften Değerlendirilmesi

An Assessment Of Turkey's Role in the Cuban Missile Crisis from a Postcolonial Perspective
Ufuk ALKAN

The Relations between Algeria and France in the Shadow of Colonial Legacy: A New Page Possible?

Sömürge Mirasının Gölgesinde Cezayir ve Fransa Arasındaki İlişkiler: Yeni Bir Sayfa Mümkün mü?
Aybüke Rabia HALİL

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Two Great Famous People in the Cultural History of Chinese Kazakhs
Yeldos SOUYRKAN

KİTAP İNCELEMELERİ/BOOK REVIEWS

Mehmet Seyfettin EROL, Der., Kazakistan

Mehmet Seyfettin EROL, Ed., Kazakistan
Elif TEKTAŞ

Osman ŞEN, der., Tüm Boyutlarıyla Radikalleşme Süreci ve Radikalleşmeyle Mücadelede Ülke Uygulamaları

Osman ŞEN, Ed., Radicalization Process with Its All Dimensions and Country Implementation Against Radicalization
Mustafa Cem KOYUNCU

CİLT: 5 • SAYI: 2 • ARALIK 2021

Bölgesel Araştırmalar Dergisi Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDİTÖR

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDİTÖR YARDIMCILARI

Dr. Doğan BAŞARAN

Dr. Emre OZAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Kadir Ertaç ÇELİK

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Emrah KAYA

Mustafa Cem KOYUNCU

Hüseyin YELTİN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Muthana AL-MAHDAWI • Bağdat Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Hacı DURAN • İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN • Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR • Kapadokya Üniversitesi

Prof. Dr. Izbairov Asylbek KARİMOVİCH • Jeopolitik Araştırma Enstitüsü

Prof. Dr. Güray KIRPIK • Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Zaynidin KURMANOV • Boris Yelsin Kırgız-Slav Üniversitesi

Prof. Dr. Darkhan KYDYRALI • Uluslararası Türk Akademisi

Prof. Dr. Asan ORMUŞEV • Kırgızistan Mahmud Kaşgari Doğu Üniversitesi

Prof. Dr. Şamil ÖÇAL • Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Oktay Fırat TANRISEVER • Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Refik TURAN • Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Selma YEL • Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Masa KOLANOVİC • Zagreb Üniversitesi

Doç. Dr. Ariel S. Gonzalez LEVAGHİ • Arjantin Papalık Katolik Üniversitesi

Doç. Dr. Şafak OĞUZ • Kapadokya Üniversitesi

Doç. Dr. Ahad SALIHOV • Rusya Bilimler Akademisi

Doç. Dr. Katarzyna STOKLOSA • Güney Danimarka Üniversitesi

Dr. Khuram IQBAL • Pakistan Milli Savunma Üniversitesi

Dr. Cenk PALA • Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Bölgesel Araştırmalar Dergisi

Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya – Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46 • **Faks:** +90 312 474 00 45

E-Posta: bad@ankasam.org • **Web:** dergipark.gov.tr/bader

KAPAK & DİZGİ TASARIM

Alper VURAL-İlknur KIZILOVA

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

e-ISSN | 2587-1234

YAYIN TARİHİ

27 Aralık 2021

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi*
- Prof. Dr. Giray Saynur DERMAN • Marmara Üniversitesi*
- Prof. Dr. Edward FOSTER • Stevens Teknoloji Enstitüsü*
- Prof. Dr. Muammer GÜL • Adıyaman Üniversitesi*
- Prof. Dr. Sarmad Zeki HAMED • Al-Nahrain Üniversitesi*
- Prof. Dr. Celaleddin Sencer İMER • Ufuk Üniversitesi*
- Prof. Dr. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi*
- Prof. Dr. Yelda Hatice ONGUN • Başkent Üniversitesi*
- Doç. Dr. Ban Ganım AHMED • Musul Üniversitesi*
- Doç. Dr. Fahimi AYDIN • İnönü Üniversitesi*
- Doç. Dr. İmad Khaleel İBRAHİM • Musul Üniversitesi*
- Doç. Dr. Nuri KORKMAZ • Bursa Teknik Üniversitesi*
- Doç. Dr. Abdugani MAMADAZİMOV • Tacikistan Ulusal Siyaset Bilimciler Birliği*
- Doç. Dr. Farhat TOLİPOV • Özbekistan Bilim Kervanı Enstitüsü Başkanı*
- Dr. Öğr. Üyesi Serpil GÜDÜL • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
- Dr. İntigam MAMEDOV • Lomosonov Moskova Devlet Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Muwafaq Adil OMAR • Selahaddin Üniversitesi*
- Dr. Muhammad Syaroni ROFİL • Endonezya Üniversitesi*
- Dr. Azhar E. SERİKKALİYEVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi*
- Dr. Harinda VİDANAGE • General Sir John Kotelawala Savunma Üniversitesi*

YURTDİŐİ TEMSİLCİLİKLERİ

- ABD** | *Prof. Dr. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Emekli*
- Afganistan** | *Dr. Khalilullah RASULI • Kabil Üniversitesi*
- Azerbaycan** | *Dr. Nazim CAFEROV • Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*
- Etiyopya** | *Dr. Abdu Muhammed ALI • Dilla Üniversitesi*
- İrak** | *Doç. Dr. Ahmed Fakak AHMED • Musul Üniversitesi*
- İsviçre** | *Prof. Dr. h.c. M. Şükrü GÜZEL • Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*
- Kazakistan** | *Doç. Dr. Kanat YDYRYS • Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi*
- Özbekistan** | *Doç. Dr. Shahina İBRAHİMOVA • Taşkent Devlet Şarkiyat Enstitüsü*
- Sudan** | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

VOLUME: 5 • ISSUE: 2 • DECEMBER 2021

Journal of Regional Studies is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

EDITOR

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

VICE EDITORS

Dr. Doğacan BAŞARAN

Dr. Emre OZAN

MANAGING EDITOR

Dr. Kadir Ertaç ÇELİK

PUBLICATION BOARD

Emrah KAYA

Mustafa Cem KOYUNCU

Hüseyin YELTİN

EDITORIAL BOARD

Prof. Muthana AL-MAHDAWI • University of Baghdad

Prof. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Ankara Yıldırım Beyazıt University

Prof. Hacı DURAN • İstanbul Aydın University

Prof. Temuçin Faik ERTAN • Ankara University

Prof. Hasan Ali KARASAR • Cappadocia University

Prof. Dr. Izbaïrov Asylbek KARİMOVİCH • Institute of Geopolitical Studies

Prof. Dr. Güray KIRPIK • Gazi University

Prof. Dr. Zaynidin KURMANOV • Kyrgyz-Russian Slavic University

Prof. Darkhan KYDYRALI • International Turkic Academy

Prof. Asan ORMUŞEV • Kyrgyzstan Mahmud Kashgari Eastern University

Prof. Şamil ÖÇAL • Social Sciences University of Ankara

Prof. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli University

Prof. Oktay Fırat TANRISEVER • Middle East Technical University

Prof. Refik TURAN • President of Turkish Historical Society - Ankara Hacı Bayram Veli University

Prof. Selma YEL • Ankara Hacı Bayram Veli University

Assoc. Prof. Masa KOLANOVIC • University of Zagreb

Assoc. Prof. Ariel S. Gonzalez LEVAGHİ • Pontifical Catholic University of Argentina

Assoc. Prof. Şafak OĞUZ • Cappadocia University

Assoc. Prof. Ahad SALIHOV • Russian Academy of Sciences

Assoc. Prof. Katarzyna STOKLOSA • University of Southern Denmark

Dr. Khuram IQBAL • National Defence University

Dr. Cenk Pala • Ankara Center for Crisis and Policy Research

CORRESPONDENCE – COMMUNICATION

Journal of Regional Studies

Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya – Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46 • Fax: +90 312 474 00 45

E-Mail: bad@ankasam.org • Web: dergipark.gov.tr/bader

COVER DESIGN & TYPESETTING

Alper VURAL-İlknur KIZILOVA

TYPE OF PERIODICAL

International Refereed Local Periodical Journal

e-ISSN | 2587-1234

PUBLICATION DATE

27 December 2021

ADVISORY BOARD

- Prof. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazakh National University*
Prof. Giray Saynur DERMAN • Marmara University
Prof. Edward FOSTER • Stevens Institute of Technology
Prof. Muammer GÜL • Adiyaman University
Prof. Sarmad Zeki HAMED • Al-Nahrain University
Prof. Celaleddin Sencer İMER • Ufuk University
Prof. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazakh National University
Prof. Yelda Hatice ONGUN • Başkent University
Assoc. Prof. Ban Ganım AHMED • University of Mosul
Assoc. Prof. Fahimi AYDIN • İnönü University
Assoc. Prof. Imad Khaleel IBRAHIM • University of Mosul
Assoc. Prof. Nuri KORKMAZ • Bursa Technical University
Assoc. Prof. Abdugani MAMADAZIMOV • National Association of Political Scientists of Tajikistan
Assoc. Prof. Farhat TOLIPOV • Head of the Institute of Science Caravan of Uzbekistan
Assoc. Prof. Serpil GÜDÜL • Ankara Hacı Bayram Veli University
Dr. Intigam MAMEDOV • Lomonosov Moscow State University
Dr. Muwafaq Adil OMAR • Salahaddin University
Dr. Muhammad Syaroni ROFI' • University of Indonesia
Dr. Azhar E. SERIKKALIYEVA • Al-Farabi Kazakh National University
Dr. Harinda VIDANAGE • General Sir John Kotelawala Defence University

FOREIGN REPRESENTATIVES

- USA** | *Prof. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Retired*
- Afghanistan** | *Dr. Khalilullah RASULI • Kabul University*
- Azerbaijan** | *Dr. Nazim CAFERSOY • Azerbaijan State University of Economics*
- Ethiopia** | *Dr. Abdu Muhammed ALI • University of Dilla*
- Iraq** | *Assoc. Prof. Ahmed Fakak AHMED • Mosul University*
- Switzerland** | *Prof. h.c. M. Şükrü GÜZEL • Ankara Centre for Crisis and Policy Research*
- Kazakhstan** | *Assoc. Prof. Kanat YDYRYS • Cooperation Council of Turkic Speaking Countries*
- Uzbekistan** | *Assoc. Prof. Shahina IBRAHIMOVA • Tashkent State Oriental Studies Institute*
- Sudan** | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

BU SAYININ HAKEMLERİ - REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
Prof. Dr. Hilmi DEMİR-TOBB ETÜ Üniversitesi
Prof. Dr. Sertif DEMİR
- Prof. Dr. Bilal KARABULUT-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
Prof. Dr. Cem KARADELİ-Ufuk Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin YAVUZ-İstanbul Ayvansaray Üniversitesi
Doç. Dr. Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ-İstanbul Gelişim Üniversitesi
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM-Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay BİNGÖL-İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri KORKMAZ-Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Şafak OĞUZ-Kapadokya Üniversitesi
Doç. Dr. Erjada PROGONATI-Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Dinmuhammed AMETBEK-Uluslararası Türk Akademisi
- Dr. Doğan BAŞARAN-Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*
Dr. Serdar ÇAKMAK-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Kadir Ertaç ÇELİK-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Emin DEMİRBAŞ-Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*
Dr. Ferhat DURMAZ- Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi
Dr. Firas ELİAS-Musul Üniversitesi
Dr. Bülent ERDİL
Dr. Mohammad Akbar FARHANG-Kabil Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ceren GÜRSELER-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*
Dr. Damla KOCATEPE-Kafkas Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Emre OZAN-Kırklareli Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Murat SARAÇLI-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
Dr. Seyedmohammad SEYEDİ ASL
Dr. Aigerim SMAİLOVA
Dr. Öğr. Üyesi Müge YÜCE-Atatürk Üniversitesi

© Tüm hakları saklıdır. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

© All rights reserved. No portion of this publication may be reproduced, copied, transmitted without the written permission. Citations are allowed.

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The articles and media sent cannot be repatriated.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

Bölgesel Araştırmalar Dergisi açık erişimli ve tamamen ücretsizdir.

The Journal of Regional Studies is open access and completely free.

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

INDEXES & DATABASES

Bölgesel Araştırmalar Dergisi AcademicKeys, ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, İdeal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible, Sindex ve TÜBİTAK DERGİPARK tarafından taranmaktadır.

Journal of Regional Studies indexed by Academic Keys, ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, Ideal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible, Sindex and TUBITAK DERGİPARK.

EDİTÖRDEN

Değerli “Bölgesel Araştırmalar Dergisi (BAD)” okurları,

Kanadalı yazar Marshall McLuhan’ın yıllar önce söylemiş olduğu “Dünya küresel bir köydür.” sözünden hareketle, dünyanın giderek küreselleşen yapısını daha iyi anlamlandırabilmek, yorumlayabilmek ve uluslararası ilişkiler alanında bölgesel çalışmalarını daha fazla teşvik etmek adına bundan beş yıl önce dergimizin yayın hayatına başladık. Küresel barış ve istikrarı hedefleyen ortak bir stratejik aklın geliştirilmesi için bilimselliği ve objektifliği esas alan bir yayın politikası geliştirdik. Her sene ortaya koyduğumuz yenilikçi vizyon ve gündemi yakalayan bir editöryal bakış açısıyla, geçtiğimiz beş yıl içerisinde büyük ilgi gören bir dergi haline geldik.

Bu başarılarımızı hem okunma oranlarımız hem de sürekli genişleyen indekslerimizle pekiştirmeye devam ettik. Öyle ki son beş yıl içerisinde 120 bini aşan toplam indirilme-okunma sayısına ulaşarak Sosyal Bilimler dergileri arasında üst sıralarda yer aldık. Bunun yanı sıra kabul aldığımız dizinlerin sayısını da her yıl artırmayı başardık. Bu anlamda BAD; AcademicKeys, ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, Infobase, İdeal Online, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible, Sindex ve TÜBİTAK DERGİPARK olmak üzere toplam 13 alan indeksi tarafından kabul almıştır. Bu indekslere yakın zamanda TÜBİTAK ULAKBİM veri tabanını da dahil olmak üzere yeni indexleri eklenmeyi hedefliyoruz.

Uluslararası hakemli, çevrimiçi ve açık erişimli olan dergimizin bu başarıya ulaşmasında çok dilli yayın politikasına sahip olması da oldukça etkili olmuştur. Daha önceki sayılarımızda Türkçe dışında İngilizce, Farsça, Rusça, Arapça ve diğer dillerde çalışmaları kabul eden BAD olarak 5. Cilt 2. Sayımızda; 8 Türkçe 1 Farsça, 1 Kazakça ve 1 İngilizce makaleyi ve ayrıca 2 kitap incelemesini siz değerli okuyucularımızın beğenisine sunmaktayız. Kitap incelemeleri bölümünde, ilk olarak Elif TEKTAŞ’ın hazırlamış olduğu ve benim editörlüğünü yapmış olduğum “Kazakistan” kitabının incelemesi yer almaktadır. İkinci olarak da Mustafa Cem KOYUNCU’nun hazırladığı Dr. Osman ŞEN’e ait “Tüm Boyutlarıyla Radikalleşme Süreci ve Radikalleşmeyle Mücadelede Ülke Uygulamaları” adlı kitabın değerlendirmesi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bölgesel politikalara verdiğimiz önem doğrultusunda spesifik konulara odaklandığımız 11 makaleyi sizlerle buluşturmayı uygun gördük.

İlk olarak Dr. Doğan BAŞARAN’la birlikte kaleme aldığımız “Afgan Sorunu Bağlamında Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Ortadoğu Açılımı” adlı makaleye yer verdik. Afganistan’ın giderek artan önemi ve ŞİÖ’nün Ortadoğu’yla olan etkileşimini tartışan bu makale, okuyuculara bölgesel politikalara odaklanmanın önemini bir kez daha hatırlatmaktadır. Yine konuyla bağlantılı olarak ikinci sırada yer alan Ahmad Khan DAWLATYAR’ın Farsça kaleme aldığı “Taliban’ın Yeniden Güçlenmesindeki Faktörler ve Afganistan’ın Geleceği” adlı makale, uluslararası ilişkilerde son derece güncel bir meseleye odaklanmaktadır. Afganistan’daki bölgesel ve küresel politikaları kavrayabilmek adına üçüncü sırada Erdal BAYAR’ın yazmış olduğu “Afganistan’da Zealotçular mı Galip Geldi?” adlı makaleyi sizlerle buluşturduk.

Taliban'a Zelaot benzetmesi yaparak tarihsel bir bakış açısı sunan bu makalenin uluslararası ilişkiler literatürüne yeni bir yaklaşım getireceği söylenebilir.

Bu sayımızın dördüncü sırasında bulunan Doç. Dr. Oktay BİNGÖL'ün kaleme aldığı "Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 Projesinin Rantiyeciliğin Dönüşümü ve Ortadoğu'da Dengeleme Arayışı Bağlamında Değerlendirmesi" adlı makale, Ortadoğu'da rantiyeci devlet anlayışına güncel bir bakış açısı getirmekte ve bunu uluslararası güç dengesi üzerinden yorumlamaktadır. Beşinci olarak Enes DEMİR'in "Türkiye'nin Suriye Politikası Bağlamında TSK'nın Suriye'deki Sınır Ötesi Harekâtlarının Nedenleri ve Sonuçları" adlı çalışma yer almaktadır. Bu çalışma ise Türkiye'nin Suriye'deki başarılı operasyonlarla Ortadoğu'daki etkinliğini ve gücünü nasıl pekiştirdiğini ortaya koymaktadır.

Altıncı sırada Dr. Bülent ERDİL'in kaleme aldığı "İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ile Bu Araçların Türkiye'nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri ve Önemi" adlı makaleye yer verdik. Bu sayede Türkiye'nin gelişen savunma sanayisi ve İnsansız Hava Araçları (İHA) teknolojisi üzerinden bölgesel politikaları ve etkinliği değerlendirilmiştir. Yedinci sırada Dr. Yasin ÖZTÜRK'ün "Neo-Avrasyacı Perspektif Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Orta Asya Politikalarının Değerlendirilmesi" adlı makalesi yer almaktadır. Bu çalışma, Rusya'nın Neo-Avrasyacı bakış açısını ve Orta Asya'nın bu Avrasyacı perspektifte oynadığı rolü ortaya koymaktadır. Sekizinci sırada yer alan Dr. Sinem ÇELİK'in kaleme aldığı "Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Yaklaşımı" adlı makale, uluslararası hukukta çok fazla tartışılan bir konu olan ve dünyadaki krizlerin temel çıkış noktası olabilecek "devletsiz veya vatansız ulusların geleceğine" ve "AB'nin bu konudaki yaklaşımına" değinmektedir.

Dokuzuncu sırada Dr. Ufuk ALKAN'ın hazırlamış olduğu "Küba Füze Krizi'nde Türkiye'nin Rolünün Postkolonyal Perspektiften Değerlendirilmesi" adlı çalışma, son dönemde uluslararası ilişkiler disiplininde giderek daha fazla ilgi gören post kolonyal çalışmaların başarılı bir örneğini sunmaktadır. Onuncu sırada Aybüke Rabia HALİL'in İngilizce kaleme aldığı "Sömürge Mirasının Gölgesinde Cezayir-Fransa İlişkileri: Yeni Bir Sayfa Mümkün mü?" adlı makale, kolonyal geçmişe sahip olan Fransa'nın günümüzde Cezayir siyasetinde yaşadığı zorlukları ve ikili ilişkilerin güncel durumunu ortaya koymaktadır. Son olarak Yeldos SOUYRKAN'un Kazakça yazdığı "Çin Kazaklarının Kültür Tarihindeki İki Büyük Lider" adlı makalede, iki büyük Kazak lider Nurtaza ŞALGINBAYEV ve Abdikadir KASIMOĞLU'nun biyografik çalışmaları ele alınmış olup; Doğu Türkistan ve Türk Dünyası'na yaptıkları katkılar ortaya konulmuştur.

Dergimizin 5. yılını geride bırakırken yeni sayımızda spesifik bölgelere odaklanan oldukça geniş bir konu yelpazesi sunmaya çalıştık. Yeni yılımızda bu başarılarla yenilerini ekleyeceğimize olan inancım yüksektir. Dünyanın sürekli değişen gündemi ve dönüşen yapısıyla birlikte BAD ailesi olarak bu konjonktürel değişikliklere ayak uydurmayı ve günceli yakalamayı her seferinde başardık. Şimdi dünyanın merkezi yeni jeopolitik havzalara doğru yol almaktadır. Bizler de bu değişiklikleri ANKASAM bünyesinde yakından takip ederek BAD çalışmalarında bu yenilikçi vizyonu korumayı ve sürdürmeyi amaçlıyoruz. Son olarak her zaman büyüyen ve gelişen BAD ailesine, yayın ekinine, hakem ve editör kurullarımıza teşekkürlerimi sunuyorum. Yeni yılımızda, yeni sayımızda sağlık, mutluluk ve başarılar diliyorum.

BAD Editörü

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDITORIAL

Dear readers of the Journal of Regional Studies (JRS),

From point of Canadian writer, Marshall McLuhan's words said years ago, "The world is a global village", we started the publication life of our journal five years ago in order to better understand and interpret the increasingly globalizing structure of the world and to encourage more regional studies in the field of international relations. We have developed a publishing policy based on scientific and objectivity in order to enhance a common strategic mind aimed at global peace and stability. With the innovative vision we put forward every year and an editorial point of view that follows the agenda, we have become a journal that attracts great attention in the past five years.

We continued to reinforce these achievements with both our reading rates and our expanding indexes, so much so that we have achieved a total number of downloads and reads of more than 120 thousand in the last five years and we have been in the top ranks among Social Sciences journals. In addition to this, we have succeeded in increasing the number of indexes we receive acceptance each year. In this sense, JRS has been scanned by a total of 13 databases: AcademicKeys, ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, Infobase, Ideal Online, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible, Sindex and TUBITAK DERGIPARK. We aim to add new indexes to these indexes, including the TÜBİTAK ULAKBİM database, in the near future.

Another factor that contributed to our international peer-reviewed, online and completely free journal's achievement is its multilingual publishing policy. As JRS, which accepts articles in English, Persian, Russian, Arabic and other languages as well as Turkish in our previous issues, in our Volume 5 Issue 2; We present 8 Turkish, 1 Persian, 1 Kazakh and 1 English article, as well as 2 book reviews, to our esteemed readers. In the book reviews section, firstly, there is the review of the book edited by me "Kazakhstan" written by Elif TEKTAŞ. Secondly, there is the review of the book edited by Dr. Osman ŞEN "Radicalization Process with Its All Dimensions and Country Implementation Against Radicalization" prepared by Mustafa Cem KOYUNCU. In the articles section, we've found it appropriate to bring you 11 articles that we have carefully selected and prepared for publication in line with the importance we attach to regional policies.

First, we have included the article titled "The Middle East Expansion of the Shanghai Cooperation Organization in the Context of the Afghan Problem", which we wrote together with Dr. Doğan BAŞARAN. Discussing the growing importance of Afghanistan and the SCO's interaction with the Middle East, this article once again reminds readers of the importance of focusing on regional policies. The article titled "The Factors That Led to the Taliban's Return to Power and the Future of Afghanistan" written by Ahmad Khan DAWLATYAR, which is also in the second place in relation to the subject, focuses on a very current issue in international relations. In order to understand the regional and global policies in Afghanistan, we put Erdal BAYAR's article "Did Zealotists Win in Afghanistan?" third place. It can be said that this article, which presents a historical perspective by comparing the Taliban to Zelaot, will bring a new approach to the international relations literature.

In the fourth place of this issue, "The Assessment of Saudi Arabia's Vision 2030 Project in the Context of Transformation of Rentierism and Search for Balance in The Middle East", written by Assoc. Prof. Oktay BINGÖL, brings a current perspective to the rentier state

understanding in the Middle East and interprets it through the international balance of power. Fifth, Enes DEMİR's study titled "The Reasons and Outcomes of the Turkish Armed Force's Cross-Border Operations in Syria in the Context of the Republic of Turkey's Policy Towards Syria" is included. This study, on the other hand, reveals how Turkey consolidated its influence and power in the Middle East with successful operations in Syria.

In sixth place, we have included the article titled "The Usage Areas of Unmanned Air Vehicles and the Place and Importance of These Vehicles in Turkey's Overseas Operations" written by Dr. Bülent ERDİL. In this way, regional policies and effectiveness of Turkey were evaluated via developing defense industry and Unmanned Aerial Vehicles (UAV) technology. In seventh place, Dr. Yasin ÖZTÜRK's article "An Evaluation of Russia's Central Asian Policies Post Cold War in the Context of Neo-Eurasian Perspective" is included. This study reveals the Neo-Eurasian perspective of Russia and the role played by Central Asia in this Eurasian perspective. Eighth article, written by Dr. Sinem ÇELİK, titled "Self-Determination Approach of The European Union" mentions "the future of stateless or homelandless nations" and "the approach of the EU on this issue", which is a much-debated topic in international law and can be the main starting point of crises in the world.

In ninth place, Dr. Ufuk ALKAN's article titled "An Assessment of Turkey's Role in the Cuban Missile Crisis from A Postcolonial Perspective" presents a successful example of post-colonial studies that have recently attracted more and more attention in the discipline of international relations. The tenth place, "The Relations between Algeria and France in the Shadow of Colonial Legacy: A New Page Possible?" written by Aybüke Rabia HALİL in English, reveals the difficulties faced by France, which has a colonial past, in Algerian politics and the current state of bilateral relations. Finally, in the article titled "Two Great Famous People in the Cultural History of Chinese Kazakhs" written by Yeldos SOUYRKAN in Kazakh, the biographical studies of two great Kazakh leaders, Nurtaza ŞALGINBAYEV and Abdikadir KASIMOĞLU, were discussed and their contributions to the Turkic World and East Turkestan have been revealed.

While we leave behind the 5th year of our magazine, we have tried to present a wide range of topics focusing on specific regions in our new issue. I have a high belief that we will add new successes to these achievements in our new year. With the ever-changing agenda of the world and its transforming structure, as the JRS family, we have always succeeded in keeping up with these cyclical changes and keeping up to date. Now the center of the world is moving towards new geopolitical basins. We aim to preserve and maintain this innovative vision in JRS studies by closely following these changes within ANKASAM. Finally, I would like to thank the JRS family, the editorial team, our referee and editorial boards, which are always growing and developing. I wish you health, happiness and success in our new year and new issue.

JRS Editor

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

İÇİNDEKİLER

Afgan Sorunu Bağlamında Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Ortadoğu Açılımı | 402
Mehmet Seyfettin EROL-Doğacan BAŞARAN

فاكتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان | 433
Ahmad Khan DAWLATYAR

Afganistan'da Zealotçular mı Galip Geldi? | 456
Erdal BAYAR

Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 Projesinin Rantiyeciliğin Dönüşümü ve Ortadoğu'da Dengeleme Arayışı Bağlamında Değerlendirilmesi | 500
Oktay BİNGÖL

Türkiye'nin Suriye Politikası Bağlamında TSK'nın Suriye'deki Sınır Ötesi Harekâtlarının Nedenleri ve Sonuçları | 541
Enes DEMİR

İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ile Bu Araçların Türkiye'nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri ve Önemi | 581
Bülent ERDİL

Neo-Avrasyacı Perspektif Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Orta Asya Politikalarının Değerlendirilmesi | 608
Yasin ÖZTÜRK

Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Yaklaşımı | 639
Sinem ÇELİK

Küba Füze Krizi'nde Türkiye'nin Rolünün Postkolonyal Perspektiften Değerlendirilmesi | 673
Ufuk ALKAN

Sömürge Mirasının Gölgesinde Cezayir ve Fransa Arasındaki İlişkiler: Yeni Bir Sayfa Mümkün mü? | 701
Aybüke Rabia HALİL

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТИ ТҮЛҒА | 726
Yeldos SOUYRKAN

KİTAP İNCELEMELERİ

Mehmet Seyfettin EROL, Der., Kazakistan | 760
Elif TEKTAŞ

Osman ŞEN, der., Tüm Boyutlarıyla Radikalleşme Süreci ve Radikalleşmeyle Mücadelede Ülke Uygulamaları | 768
Mustafa Cem KOYUNCU

TABLE OF CONTENTS

Afgan Sorunu Bağlamında Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Ortadoğu Açılımı | 402

Mehmet Seyfettin EROL-Doğacan BAŞARAN

The Factors That Led to the Taliban's Return to Power and the Future of Afghanistan | 433

Ahmad Khan DAWLATYAR

Did Zealotists Win in Afghanistan? | 456

Erdal BAYAR

The Assessment of Saudi Arabia's Vision 2030 Project in the Context of Transformation of Rentierism and Search for Balance in the Middle East | 500

Oktay BİNGÖL

The Reasons and Outcomes of the Turkish Armed Force's Cross-Border Operations in Syria in the Context of the Republic of Turkey's Policy Towards Syria | 541

Enes DEMİR

The Usage Areas of Unmanned Air Vehicles and the Place and Importance of These Vehicles in Turkey's Overseas Operations | 581

Bülent ERDİL

An Evaluation of Russia's Central Asian Policies Post Cold War in the Context of Neo-Eurasian Perspective | 608

Yasin ÖZTÜRK

Self-Determination Approach of the European Union | 639

Sinem ÇELİK

An Assessment Of Turkey's Role in the Cuban Missile Crisis from a Postcolonial Perspective | 673

Ufuk ALKAN

The Relations between Algeria and France in the Shadow of Colonial Legacy: A New Page Possible? | 701

Aybüke Rabia HALİL

Two Great Famous People in the Cultural History of Chinese Kazakhs | 726

Yeldos SOUYRKAN

BOOK REVIEWS

Mehmet Seyfettin EROL, Ed., Kazakhstan | 760

Elif TEKTAŞ

Osman ŞEN, Ed., Radicalization Process with Its All Dimensions and Country Implementation Against Radicalization | 768

Mustafa Cem KOYUNCU

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI*

*The Middle East Expansion of the Shanghai Cooperation Organization in the
Context of the Afghan Problem*

Mehmet Seyfettin EROL**
Doğacan BAŞARAN***

Öz

1996 yılında Rusya-Çin hattındaki sınır problemlerini çözmek ve Asya'daki güvenlik işbirliklerini genişletmek amacıyla Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla kurulan Şanghay Beşlisi, 14-15 Haziran 2001 tarihinde Özbekistan'ın üye olarak kabul edilmesiyle Şanghay İşbirliği Örgütü adını almıştır. Örgüt, 2017 senesinde Pakistan ve Hindistan'ın üyeliğiyle Orta Asya-Güney Asya hattındaki etkisini arttırmıştır. 17 Eylül 2021 tarihinde ise İran'ı üye olarak kabul eden örgüt, Afganistan merkezli gelişmeleri göz önünde bulundurduğunu göstermiş ve bu ülkenin komşularından Daimi Tarafsızlık Statüsü bulunan Türkmenistan dışındaki tüm komşularının yer aldığı bir organizasyona dönüşmüştür. Ayrıca ŞİÖ; İran'ın yanı sıra Suudi Arabistan, Katar ve Mısır'la da diyalog ortaklığı geliştirerek Ortadoğu açılımı yapmıştır. Bu çalışmada da Afgan Sorunu bağlamında örgütün Ortadoğu açılımı incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şanghay İşbirliği Örgütü, İran, Suudi Arabistan, Katar, Mısır.

Abstract

The Shanghai Five, established in 1996 for solving the border problems between China and Russia and expanding security-based cooperation in Asia, with the acceptance of Uzbekistan, became Shanghai Cooperation Organisation. It, with the membership of Pakistan and India in 2017, lifted its effectiveness on Central Asia-South Asia. It, which accepted Iran as a member in 2021, showed the importance of the developments in Afghanistan for them and has turned into an organization including neighbors of the country except Turkmenistan that has permanently neutral status in question. Besides, SCO; with Iran, has opened to the Middle East. In this study, the SCO's Middle East expansion is examined in the context of Afghanistan.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Iran, Saudi Arabia, Qatar, Egypt.

---

* **Makale Geliş Tarihi:** 03.12.2021

Yayına Kabul Tarihi: 18.12.2021

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) Başkanı,
e-posta: mserol@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8358-7326.

*** Dr., ANKASAM Uluslararası İlişkiler Uzmanı, e-posta: basarandogacan@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-5055-5069.

GİRİŞ

1996 senesinde Şanghay Beşlisi olarak ortaya çıkan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) temelinde Çin-Rusya sınırı boyunca silahlı bir çatışma olasılığının önüne geçmek için gerekli güven artırıcı önlemlerin alınması hassasiyeti yer almaktadır.¹ Buna ek olarak söz konusu organizasyon, Orta Asya devletleri arasındaki sınır problemlerinin aşılmasını da hedeflemiştir.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise organizasyon, Soğuk Savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) tek küresel süper güç olarak sunulduğu tek kutuplu dünya düzenine² karşı somut bir itirazı da sembolize etmektedir. Bu anlamda ŞİÖ'nün kuruluşunda Yevgeni Maksimoviç Primakov'un görüşleri mühim bir rol oynamıştır. "Primakov Doktrini" ya da "Yakın Çevre Doktrini" olarak bilinen yaklaşım, Rusya'nın yakın çevresindeki (Post-Sovyet alan) nüfuzunu sürdürmesi gerektiği düşüncesi üzerinden şekillenmiş ve bu çerçevede ABD merkezli tek kutuplu dünya sistemine karşı bölgesel ittifaklara dayalı çok kutupluluk arayışlarını temsil etmiştir.³

Pekin yönetimi ise ŞİÖ'yü Orta Asya devletleriyle temas kurmasını kolaylaştıracak bir araç şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca Çin, tıpkı Primakov Doktrini çerçevesinde Rusya'nın yaklaşımında olduğu gibi, ABD'nin bölgedeki nüfuzunun kırılması gerektiğine inanmıştır. Dolayısıyla ŞİÖ, Rusya ve Çin'in ABD'ye "Kıtamızdaki meselelere karışma" mesajını vermek istediği bir organizasyon olarak bir anlamda "Orta Asya'nın Monroe Doktrini⁴"dir.

1 Esmâ Özdaşlı, "Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 2012, s. 110.

2 Zbigniew Brzezinski, *Tercih*, çev., Cem Küçük, İnkılap Yayınları, İstanbul 2005, s. 219.

3 Halit Hamzaoğlu, "Rus Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Primakov Doktrini ve Yakın Çevre Kavramı", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 2020, s. 282.

4 Monroe Doktrini, 1823 yılında dönemin ABD Başkanı James Monroe'nun Kongre'de yaptığı bir konuşmaya dayanmaktadır. Doktrin, Amerika kıtasındaki meselelere Avrupalı devletlerin karışmaması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. "Monroe Doctrine (1823)", *Our Documents*, <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=23>, (Erişim Tarihi: 26.11.2021).

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

Bu kapsamda Orta Asya devletleri arasındaki güvenlik temelli entegrasyon süreci olarak Şanghay Beşlisi, 1996 senesinin Ocak ayında Çin'in Şanghay kentinde kurulmuştur. Bölgesel işbirliğinin teşvik edilmesi yoluyla bölgesel güvenliği tesis etmeyi amaçlayan Şanghay Beşlisi, 1996 ve 1997 yıllarında "Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Arttırılması" ve "Sınır Bölgelerinde Askeri Güçlerin Azaltılması" Anlaşmalarını imzalamıştır. Çin ve Rusya'nın yanı sıra Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dan oluşan örgüt; terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilikten kaynaklanan tehditlerle mücadeleye yönelik işbirliğinin daha etkin bir şekilde yürütülmesi amacıyla 15 Haziran 2001 tarihinde Özbekistan'ın da üye olarak kabul edilmesinin akabinde ŞiÖ adını almıştır.⁵

Bununla birlikte ŞiÖ, 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve bu operasyon esnasında Orta Asya'da askeri üsler elde etmesi sebebiyle beklentileri karşılayamamış bir örgüt olarak dikkat çekmiştir. Bir diğer ifadeyle ŞiÖ, çok kutupluluk iddialarına rağmen ABD'nin Avrasya'nın hâkimiyetini sağlamak amacıyla dünyanın kalpgâhı konumunda bulunan ve bu nedenle de küresel güç mücadelesinin merkezinde yer alan⁶ Afganistan'a gerçekleştirdiği "Sonsuz⁷ Özgürlük Operasyonu"na seyirci kalmıştır. Hatta ŞiÖ üyesi bazı devletler, radikalleşme ve terör endişeleri hasebiyle işgali desteklemiştir. Bu da ŞiÖ'nün hedefleri arasında yer alan ABD'nin Asya'daki faaliyetlerini engelleme ve çok kutuplu dünya arayışlarını temsil etme iddialarının retorikte kaldığını göstermiştir. Buna rağmen örgüt, 8-9 Haziran 2017 tarihlerinde o dönemki adıyla Astana'da (Nur-Sultan) gerçekleşen zirvesinde Güney Asya açılımı yaparak Hindistan ve Pakistan'ı üye olarak

5 "The Shanghai Cooperation Organisation", *SECTSCO*, http://eng.sectSCO.org/about_sco/, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

6 Mehmet Seyfettin Erol-Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler", *Gazi Akademik Bakış*, 5(10), 2012, s. 173.

7 Serpil Gündül-Farida Labib Raof, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun'un Anahtarı Afganistan", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 2020, s. 15.

kabul etmiştir. Söz konusu durum, ŞİÖ'yü bir Orta Asya örgütü olmaktan çıkarmıştır. 2017 yılından itibaren örgüt, Orta Asya-Güney Asya hattında faaliyette bulunan etkin bir yapıya dönüşmüştür.

Bahse konu olan genişleme süreci, yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Zira ŞİÖ, kuruluş nedeni olan kendi üyeleri arasındaki sınır sorunlarını çözebilmek bir tarafa; yeni sınır problemleriyle de anılır hale gelmiştir. Çünkü üye devletlerden Pakistan ile Hindistan ve Çin ile Hindistan arasındaki anlaşmazlıklar devam etmekte ve hatta mevzubahis devletlerin zaman zaman sınır çatışmaları yaşadığı ve askeri anlamda karşı karşıya geldiği bilinmektedir.

Buna rağmen örgütün itici gücünün Çin olduğu ve Çin Devlet Başkanı Şi Jinping'in 2013 yılındaki Kazakistan ziyareti esnasında açıkladığı Kuşak-Yol Projesi'nin çok kutupluluk bağlamında mühim bir etki yarattığı düşünüldüğünde,⁸ 2013 senesinden itibaren ŞİÖ'nün uluslararası politikada üstleneceği rolün de daha fazla merak edilmeye başlandığı ifade edilebilir.

Uluslararası sistemin değişim yaşadığı söz konusu dönemde ŞİÖ, önce 2017 yılında Güney Asya açılımı gerçekleştirmiş ve daha sonra da 2020 senesinden itibaren Afgan Sorunu karşısında inisiyatif alarak rolünü merkezileştirmeye çalışmıştır.

Özellikle de 9 Şubat 2020 tarihinde ABD ile Taliban arasında imzalanan Doha Anlaşması, Afganistan'da Taliban'ın ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Çünkü Washington yönetimi, Afganistan'daki başarısızlığını kabullenmeye başlamıştır.⁹ Zira ABD, anlaşma çerçevesinde Taliban'a yönelik hava

8 "Xi Proposes A 'New Silk Road' with Central Asia", *China Daily*, https://www.chinadaily.com.cn/china/2013xivisitcenterasia/2013-09/08/content_16952228.htm, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

9 Sertif Demir, "Afganistan'daki Yirmi Yıllık İşgalin Analizi: ABD/NATO ve Barış Çabaları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 2021, s. 115.

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

operasyonlarını durdurmuş ve çekilme taahhüdünde bulunmuştur.¹⁰ Nitekim Taliban'ın ilerleyişi, 15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban unsurlarının Afganistan'ın başkenti Kabil'e girmesiyle yeni bir aşamaya geçmiş ve buna rağmen 31 Ağustos 2021 tarihinde ABD ve müttefikleri, Doha Anlaşması'ndaki taahhütlerine atıfta bulunarak çekilme sürecini tamamlamıştır.

7 Eylül 2021 tarihinde ise Taliban, Geçici Afganistan Hükümeti'ni kurduğunu ilan etmiştir. Çekilme politikasıyla Washington yönetiminin ne yapmak istediği ise tartışma konusu olmuştur. ABD'nin Afganistan savaşının mali yükünden kurtulmak istediği, yeni asker kayıpları yaşamak istemediği ve söz konusu ülkenin bir realitesi olan Taliban'ı yok edemeyeceğini anladığı; yani 20 yıllık savaşı kaybettiği için çekildiği ifade edilmektedir.¹¹ Fakat bahse konu olan sürecin Washington yönetimi tarafından uygulanan kontrollü bir kaos planı doğrultusunda şekillendiği de öne sürülmektedir.¹² Zira ABD ve müttefiklerinin çekilme süreciyle birlikte Afganistan'da terör örgütü Devletü'l Irak ve Şam'ın (DEAŞ) faaliyetleri artmıştır.

Dahası Tacikistan gibi bazı ŞİÖ üyeleri de Taliban'a karşı mesafelidir. Genel eğilim, Afganistan'ı işbirliği süreçlerine ve bu kapsamda geliştirilecek projelere dahil ederek Taliban'ı uluslararası toplumun bir parçası haline getirmek yönünde olsa da bölge devletlerinde radikalleşme temelli korkular vardır. Buna ek olarak Afganistan merkezli gelişmelere paralel olarak göç hareketi ortaya çıkmıştır. Yeni göç dalgalarının olabileceği de düşünülmektedir. Bu da ŞİÖ üyelerindeki tedirginliği arttırmaktadır.

¹⁰ "Agreement for Bringing Peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan Which is not Recognized by the United States As A State and is Known As the Taliban and the United States of America", *State*, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

¹¹ Sertaç Aksan, "Afganistan Denklemi: Yenilen ABD kazanan Rusya mı?", *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/afganistan-denklemi-yenilen-abd-kazanan-rusya-mi-602450.html>, (Erişim Tarihi: 02.11.2021).

¹² Lara Seligman, "How Putin Could Jam up Biden's Post-Afghanistan Plans", *Politico*, <https://www.politico.com/news/2021/07/06/putin-biden-post-afghanistan-498311>, (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

Kısacası ŞİÖ ülkeleri; terör, radikalleşme ve göç gibi sorunlar sebebiyle çeşitli kaygılar taşımaktadır. Buna karşılık ŞİÖ, Afgan Sorunu'nun aşılması için inisiyatif almaya çalışmaktadır. İstikrarlı bir Afganistan'ın Orta Asya-Güney Asya-Ortadoğu bağlantısını da sağlayacağını düşünen ŞİÖ, 17 Eylül 2021 tarihinde İran'ı tam üye olarak kabul etmiştir.¹³ Böylece ŞİÖ, bir yandan "Daimi Tarafsızlık Statüsü" bulunan Türkmenistan dışında Afganistan'ın tüm komşularının yer aldığı bir uluslararası örgüte dönüşmüş; diğer taraftan da Orta Asya-Güney Asya-Ortadoğu bağlantısını tesis etmiştir. Zira ŞİÖ'nün Ortadoğu açılımı, İran'dan ibaret değildir. Örgüt bahse konu tarihte Suudi Arabistan, Katar ve Mısır'ı da "Diyalog Ortağı" statüsünde çalışmalarına dahil etmiştir.

Bu makalede de Afgan Sorunu kapsamında ŞİÖ'nün Ortadoğu açılımı incelenmektedir. Türkçe, İngilizce ve Farsça kaynaklardan yararlanılarak yapılan çok dilli bir araştırma neticesinde ortaya çıkan makale, Türkçe alan yazınında daha önce kaleme alınmamış bir konuyu incelemesinden ötürü literatürdeki boşluğa mütevazı bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

ŞİÖ'nün Ortadoğu açılımına odaklanan iki ana bölümden oluşan makalenin ilk bölümünde, İran'ın üyeliği değerlendirilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Suudi Arabistan, Katar ve Mısır'ın diyalog ortağı olarak kabul edilmesi incelenmektedir.

İRAN'IN ŞİÖ ÜYELİĞİ

Tahran yönetiminin ŞİÖ'ye dahil olma hedefinin arka planında Batılı devletlerin İran'a uyguladığı yaptırımlar vardır. Bu anlamda Batı'dan gelen baskıyı dengelemek isteyen İran, "Doğu'ya Bakış Doktrini" şeklinde de nitelendirilen stratejisini hayata geçirmiştir. Aslında İran'ın doğuya

13 Ovigwe Eguegu, "Iran's Membership Raises the SCO's Profile and Expectations", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2021/09/irans-membership-raises-the-scoss-profile-and-expectations/>, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

bakması, Doğu'ya yönelmek zorunda olmasının doğal bir sonucudur.¹⁴ Zira Tahran, yüzüne Doğu Dünyası'na çevirerek jeopolitik bir manevra yapmakta ve Batı'dan gelen yaptırım baskısını dengelemeye çalışmaktadır.

İran'ın Doğu'ya Bakış Doktrini hususundaki temel beklentileri şöyle sıralanabilir:

- Doğalgaz ve petrol ihracatı noktasında gerekli müşteriye ulaşarak yaptırımların oluşturduğu iktisadi baskıyı aşmak
- ABD ve müttefiklerinin uyguladığı çevreleme stratejisini Asya'ya yönelerek etkisizleştirmek
- ABD ve müttefiklerinin baskısına karşı, Çin ve Rusya gibi aktörlerle yakınlaşarak Birleşmiş Milletler'de (BM) İran aleyhine kararlar alınmasını önlemek
- ABD'yle pazarlık yapabilecek ittifakları tesis edecek şekilde arabuluculuk kanallarını açık tutmak

Öncelikle Doğu'ya bakışın temel anlamda "Çin'e bakış" olduğu ifade edilmelidir. Lakin bu strateji, Tahran'ın "Ne Doğu Ne Batı" şeklinde İslam Devrimi sonrasında formüle ettiği söylemin retorikten ibaret olduğunu da açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Çünkü İran; Çin ve Rusya'yla yakın ilişkiler geliştirmek, Kafkasya ve Orta Asya üzerinden stratejik derinlik elde etmek, enerji ihracatında elini rahatlatmak, müttefiklerini çoğaltmak ve Çinli yatırımcılar aracılığıyla ülkesindeki ağır ekonomik koşulları düzeltmek istemektedir. İran'ın ŞİÖ üyeliğini bir dış politika hedefi olarak benimsemesi de bu amaçlardan kaynaklanmıştır. Yani Tahran yönetimi, başta Pekin olmak üzere ŞİÖ üyesi aktörlerle olumlu münasebetler geliştirme arzusundadır.

¹⁴ Jacopo Scita, "Iran and China: Old Friends in Search of a Sustained Partnership", *Iran Looking East An Alternative to the EU*, Annalisa Perteghella, der., ISPI, Milan 2019, s. 41-63.

Bu çerçevede 2002 yılında ŞİÖ'ye "Gözlemci Üye" statüsüyle dahil olmak istediğini dile getiren İran, bu konudaki söylemlerini 2004 yılında yaptığı başvuruyla somutlaştırmıştır. Nitekim 2005 senesinin Temmuz ayında da Hindistan ve Pakistan'la aynı sınıfa dahil olarak ŞİÖ'de "Gözlemci Statüsü" elde ettiği görülmüştür.¹⁵

2005-2013 yılları arasındaki süreç ise Tahran'ın Doğu'ya Bakış Doktrini'ni en etkin biçimde uyguladığı dönem olmuştur. Dolayısıyla söz konusu doktrin, İran İslam Cumhuriyeti Dini Rehberi Ayetullah Ali Hamaney'in yönlendirmeleri doğrultusunda Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde gündemde tutulmuştur.

Bahse konu olan dönemin İran'a yönelik yaptırım baskısının arttığı bir süreç olması göz ardı edilmemelidir. Kısacası Tahran, ŞİÖ'ye yönelerek ambargoları etkisiz kılmaya çalışmıştır. Buna karşılık ŞİÖ üyesi devletler ise İran'ın tam üyeliği meselesine temkinli yaklaşmıştır. Nitekim İran, 2008 senesinde ŞİÖ üyeliği için başvurmasına rağmen diğer üye devletlerin ABD ve Batı Dünyası'nı karşısına almak istememesi hasebiyle uzun yıllar boyunca beklemek durumunda kalmıştır. Yani örgüt, İran'ı kabul etmenin bir cezasının olabileceği düşüncesinden hareketle, bu konuda herhangi bir faturayla yüzleşmekten çekinmiştir. Bu nedenle de yaptırımlar döneminde İran'ın üyelik beklentisi karşılanmamıştır.

2016 yılı ise İran'ın ŞİÖ üyeliği konusunda umutlandığı bir dönüm noktasıdır. Çünkü 2015 senesinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) beş daimi üyesi ve Almanya'dan oluşan P5+1 ülkeleri ile İran arasında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan (KOEP) dolayı 2016 yılında İran'a yönelik yaptırımlar sona ermiştir. Bu da Tahran'ın üyeliğinin önünün açıldığı düşüncesine yol açmıştır.¹⁶ Zira örgütün 2010

¹⁵ Marc Lanteigne, "Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the 'Crimea Effect'", *Russia's Turn to the East*, Helga Blakkisrud-Elena W. Rowe, der., Global Reordering, United Kingdom 2018, s. 123-127.

¹⁶ "Türkiye Konuşulurken Şanghay İşbirliği Örgütü'nden İran Hamlesi Geldi!", *Haberler*, <https://www.haberler.com/sanghay-isbirligi-orgutu-nden-iran-hamlesi-mi-8998524-haberi/>, (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

senesinde benimsediği genişleme kriterlerine göre, aday ülkenin herhangi bir BM yaptırımına maruz kalmaması gerekmektedir. Bu nedenle de 2017 yılındaki ŞİÖ Liderler Zirvesi'ne Pakistan ve Hindistan'la birlikte yaptırım baskısından kurtulan İran'ın da üye olarak kabul edileceği beklentisi hasıl olmuştur. Fakat İslamabad ve Yeni Delhi'nin taleplerini olumlu yanıtlayan örgüt, Tahran'a ise beklediği cevabı vermemiştir.

İran'ın 2017 yılında üye olmamasının iki önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Tacikistan faktörüdür. Fars kimliğine sahip olan iki ülke arasında önemli kültürel ilişkiler bulunsa da mevzubahis dönemde İran'ın mezhepçi politikalarından ötürü Tahran-Duşanbe hattında soğuk rüzgarlar esmekteydi. İran'ın Duşanbe yönetimi tarafından terör örgütü olarak tanımlanan İslami Rönesans Partisi'yle olan münasebetleri,¹⁷ Tahran'ın üyeliğinin önüne set çekmiştir. Mevcut durumda değişen en önemli koşul da Duşanbe'nin konuya yaklaşımı; yani İran-Tacikistan ilişkilerinin onarılmasıdır.

Bahsi geçen dönemde İran'ın üyeliğini zorlaştıran bir başka faktör de dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın tutumu olmuştur. Bilindiği üzere KOEP, Barack Obama döneminde imzalanmış ve anlaşma çerçevesinde İran'a uygulanan yaptırımlar kaldırılmıştır. Fakat kısa bir sonra ABD Başkanı olan Trump, İran karşıtı bir politika benimsemiş ve KOEP'ten çekileceğinin sinyallerini vermeye başlamıştır. Her ne kadar söz konusu çekilme, 8 Mayıs 2018 tarihinde gerçekleşse de 2017 yılında Trump'ın ortaya koyduğu duruş, üye devletleri İran için ABD'yi karşılarına almama gibi bir yaklaşıma yönlendirmiştir.

Yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü İran, ŞİÖ üyeliği için 2021 yılını beklemek durumunda kalmıştır. Nitekim 17 Eylül 2021 tarihli Duşanbe

17 Salman Nuriddin, "İran'ın Orta Asya Stratejisi, İNSAMER, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-iran-in-orta-asya-stratejisi.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.11.2021), s. 2.

Zirvesi'nde İran, ŞİÖ'ye kabul edilmiştir.¹⁸ Peki, 2017 yılında "henüz erken" denilerek reddedilen başvurunun 2021 senesinde onaylanmasının nedenleri nelerdir?

İran'ın örgüt tarafından kabul edilmesinin bazı önemli sebepleri bulunmaktadır. Bunlar Tacikistan faktörü, İran-Çin 25 Yıllık Kapsamlı İşbirliği Anlaşması, Biden etkisi ve Afganistan merkezli gelişmeler şeklinde sıralanabilir.

TACİKİSTAN FAKTÖRÜ

İran'ın ŞİÖ üyeliğinin kabul edilmesine yol açan en önemli husus yukarıda da belirtildiği üzere, meselenin Tacikistan boyutudur. Bilindiği gibi iki ülke, Fars kimlikleri nedeniyle ortak tarihi ve kültürel bağları paylaşmaktadır.¹⁹ Farsçanın her iki devletin de resmi dili olması, taraflar arasındaki kültürel ilişkilere önemli bir zemin teşkil etmektedir. Ancak İran'ın mezhepçi dış politika anlayışına rağmen Taciklerin Sünni olması, taraflar arasında çeşitli problemlerin vuku bulmasını da beraberinde getirmektedir. Özellikle de İran'ın Tacikistan'da Şiileştirme faaliyetlerinde bulunması, 2017 yılında ŞİÖ üyeliğini baltalayan en önemli husustur.

Hatırlanacağı üzere, Tacikistan'ın terör örgütü ilan ettiği İslami Rönesans Partisi'nin²⁰ lideri Muhittin Kebiri'nin 2015 senesinde Tahran'da düzenlenen bir sempozyumda Tacikistan Müftüsü'yle yan yana oturtulması, taraflar arasında ciddi bir krizin cereyan etmesine vesile olmuştur. Dahası söz konusu dönemde Kebiri, Hamaney tarafından da kabul edilmiştir. Dolayısıyla İran, söz konusu partiyle olumlu münasebetler tesis etmiştir. Duşanbe yönetimi, bunun yansması olarak Tahran'a tepki göstermiştir.

18 Bradley Bowman vd., "Iran Joining the Shanghai Cooperation Organisation", *FDD*, <https://www.fdd.org/analysis/2021/09/22/iran-joining-shanghai-cooperation-organisation/>, (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

19 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatih Özgüven, "İran'ın Orta Asya Politikasında Yumuşak Güç: Tacikistan Örneği", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 2020, s. 90-106.

20 "Tacikistan İslami Uyanış Partisi Kapatıldı", *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/asya/tacikistan-islami-uyanis-partisi-kapatildi-h341883.html>, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

Mevzubahis tepki neticesinde 2016 yılında Duşanbe yönetiminin Tacikistan'da faaliyette bulunan İmam Humeyni Yardımlaşma Komitesi'ni (İMDAD Vakfı) kapattığı görülmüştür. 2017 yılında da Tacikistan Cumhurbaşkanlığı'na bağlı İslam Araştırmaları Merkezi'ne ait resmi internet sitesinde "Şiilik: İdeoloji ve Pratiği" başlığıyla yayınlanan yazıda Duşanbe, Tahran'ı mezhepçi politikalarından ötürü çok sert bir şekilde eleştirmiş ve iki ülke arasındaki münasebetlerin "çıkmaza girdiğini" açık bir şekilde dile getirmiştir.²¹ Benzer bir tepki de 2018 senesinde gelmiş ve Tacikistan Ulema Konseyi, İranlı yetkilileri muhalifleri kullanarak Tacikistan'daki durumu istikrarsızlaştırmakla itham etmiştir.²² Tüm bu gelişmeler, Duşanbe yönetiminin ŞİÖ üyeliği konusunda İran'a olan yaklaşımını da Tahran nezdinde sorunlu hale getirmiştir. Oysa iki ülke arasındaki mezhepsel gerilim vuku bulmadan önce Tacikistan, İran'ın üyeliğini en çok destekleyen aktör olmuştur.

İlişkilerde son dönemde meydana gelen yumuşamanın nedeni ise ikili savunma işbirliğinin sürdürülmesinin önemidir. Savunma alanındaki ilişkilerin normalleşmeyi zorunlu kıldığı görülmüş ve kültürel yakınlık bu noktada süreci hızlandıran en temel faktör haline gelmiştir. Nitekim 2021 yılının Nisan ayında taraflar arasında savunma alanında işbirliği yapılmasını öngören kapsamlı bir anlaşma imzalanmıştır.²³

İki ülkeyi bir araya getiren en kritik husus ise Türkiye'nin Türk Dünyası vizyonuna karşı İran'ın uygulamaya çalıştığı Fars Dünyası projeksiyonudur. Bu anlamda İran için Tacikistan; Türkiye'nin Türk Dünyası'nda artan etkisini sınırlandırabilme noktasında kritik bir araçtır. Benzer bir biçimde Tacikistan

21 "Tacikistan, İran'ı Kirli Oyunlardan Vazgeçmeye Çağırıyor", *Kazakistan'dan Türkçe Bakış*, <http://www.kazakistan.kz/tacikistan-irani-kirli-oyunlardan-vazgecmeye-cagirdi/>, (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

22 "Tacikistan Ulema Konseyi: İran Dost Ülke Unvanını Hak Etmiyor", *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/orta-asya/tacikistan-ulema-konseyi-iran-dost-ulke-unvanini-hak-etmiyor-h422779.html>, (Erişim Tarihi: 02.06.2021).

23 "İran ve Tacikistan Savunma Anlaşması imzalandı", *Düşünce Mektebi*, <https://www.dusuncemektebi.com/d/195687/iran-ve-tacikistan-savunma-anlasmasi-izmalandi>, (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

da bölgede Türk soylu olmayan tek Orta Asya ülkesi olarak İran üzerinden yalnızlığını gidermeye çalışmaktadır.

Anlaşılacağı üzere İran'ın, ŞİÖ üyeliğini hızlandıran en önemli husus Tacikistan'la ilişkilerini normalleştirmesidir. Halihazırda Tacikistan-Pakistan-Çin hattında inşa edilen eksene İran da katılmış gözükmektedir. Bu durum ise ŞİÖ içerisinde Çin ve Rusya merkezli bir kamplaşmanın habercisidir. Bununla birlikte İran'ın üyeliği Orta Hat'ta Pekin'in Moskova'ya bağımlılığını arttırmıştır.

Söz konusu jeopolitik durum, kamplaşmanın sınırlandırılmasına yol açabilir. Eğer Rusya-Çin arasındaki ayrışma engellenebilirse, İran'ın üyeliği ŞİÖ üyesi olan Orta Asya devletlerinin kuşatılması anlamına da gelecektir. Çünkü bu devletler için yalnızca Hazar çıkışı kalmıştır.

İRAN-ÇİN 25 YILLIK KAPSAMLI İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI

Geleneksel olarak Çin, İran'ın ŞİÖ üyeliğine mesafeli yaklaşan bir aktör olsa da son dönemde Tahran-Pekin hattında kayda değer bir yakınlaşma cereyan etmiştir. Bu durum, İran'ın ŞİÖ üyeliğindeki belirleyici faktörlerden biridir. Bahse konu olan yakınlaşmanın nedeni ise Kuşak-Yol Projesi ve bu proje kapsamında imzalanan İran-Çin 25 Yıllık Kapsamlı İşbirliği Antlaşması'dır.

Kuşak-Yol Projesi'nin güney güzergâhında yer alan İran, Hazar Denizi'ne ve Basra Körfezi'ne sınırdaş olması hasebiyle jeostratejik açıdan merkezi bir coğrafyada bulunmaktadır. Proje kapsamında Orta Asya'dan geçmesi öngörülen Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomi Koridoru, Çin'in karadan Ortadoğu, Avrupa ve Afrika'ya ulaşımını sağlayacak en önemli girişimlerden biridir.²⁴

24 Kuşak-Yol Projesi'nde İran'ın konumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Kadir Ertaç Çelik-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, s. 11-41.

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

İran-Çin 25 Yıllık Kapsamlı İşbirliği Anlaşması da Tahran yönetiminin Kuşak-Yol Projesi'ne iştirakını resmileştirmektedir. Her ne kadar söz konusu anlaşmanın içeriği hakkında kapsamlı bir açıklama yapılmamışsa da tarafların birbirlerine dair önemli beklentileri vardır. İran, nükleer faaliyetlerine teknolojik destek almak, kesintisiz bir şekilde enerji ihracatı yapabilmek için müşteri beklentisini karşılamak ve BMGK'da kendisini savunabilecek bir müttefike ihtiyaç duyduğu için Çin'i önemsemektedir.

Buna karşılık Pekin yönetimi ise ABD'ye karşı çok kutupluluk arayışında olan aktörlerle müttefiklik ilişkisinin derinleştirilmesi, Ortadoğu'da nüfuz elde edilmesi, enerji güvenliğinin sağlanması ve ucuz enerji tedarik edilebilmesi için Tahran'la iyi geçinmeye çalışmaktadır.

Dahası İran-Tacikistan, Tacikistan-Pakistan ve Çin-Pakistan hattındaki temaslar düşünüldüğünde, Pekin'in bir jeopolitik eksen inşa etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu eksen inşasında Çin'in İran'a ihtiyaç duyduğu aşikardır. Hatta bu eksenin Rusya karşıtı bir cepheye dönüşme olasılığı da vardır.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda Çin, İran'ın üyeliğine onay vermiştir. Söz konusu destek ise Tahran'ın üyeliğini hızlandırmış ve üyelik sürecinin Duşanbe'deki zirve esnasında neticelenmesini sağlamıştır.

BİDEN FAKTÖRÜ

Yukarıda ifade edildiği üzere 2017 yılında Trump'ın KOEP'ten çekilme sinyalleri vermesi, İran'ın üyeliğinin önüne set çekmiştir. Zira Orta Asya ülkeleri, İran için ABD'yi karşılıklarına almaktan sakınmıştır. Fakat Joe Biden'ın ABD Başkanı olması denklemi değiştirmiştir. Çünkü Biden seçim kampanyası esnasında Trump yönetimini eleştirerek KOEP'ten çekilmenin ABD'nin güvenilirliğini zedelediğini dile getirmiştir.²⁵

25 Ali Ufuk Şeker-Ömer Tuğrul Çam, "ABD-Avrupa İlişkilerinde Biden ile Daha Olumlu Hava Bekleniyor", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-avrupa-iliskilerinde-biden-ile-daha-olumlu-hava-bekleniyor/2036928>, (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

Üstelik Biden'ın göreve gelmesinin ardından P4+1 ülkeleri ve İran ile ABD arasında KOEP'e dönüş müzakereleri başlamıştır. Bu süreç İran'ın üyeliğini kolaylaştıran en önemli husustur.

AFGANİSTAN'IN KOMŞUSU OLMASI

Bahse konu olan etkenlerin ilki ve belki de en önemlisi, Afganistan merkezli gelişmelerdir. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, bölgede radikalleşme ve terör noktasında ciddi bir kaygıyı beraberinde getirmiştir. Taliban iktidarıyla birlikte radikal grupların yükselişe geçeceği düşünülmektedir. Bu nedenle de bölge devletleri ortak bir irade geliştirme arzusunda. Her ne kadar ŞİÖ içerisinde Rusya ile Çin arasında bir ayrışma olduğu ve Moskova'nın bölge politikasında KGAÖ'yü ön plana çıkardığı görülse de bölge devletleri, ABD'ye bölgesel kaos planının farkında olduklarını gösteren bir mesaj vermiştir.

Mevzubahis mesaj ise İran'ın da üyeliğiyle bölgesel güvenlik noktasında birlikte hareket edileceği yönündedir. Yani ŞİÖ, kurulduğu dönemde oluşan beklentileri karşılama da güvenlik noktasında ABD'ye karşı net bir tavır ortaya koyabilmiştir. Bu anlamda ŞİÖ üyesi ülkelerin hemfikir oldukları en mühim konu, bölgenin bölge dışı aktörler tarafından istikrarsızlaştırılmamasıdır. Bu çerçevede bir kez daha altını çizmek gerekir ki; ŞİÖ'yü "Asya'nın Monroe Doktrini" şeklinde nitelendirmek mümkündür.

Neticede ŞİÖ, ABD'nin Afganistan'dan çekilerek Rusya ve Çin arasındaki rekabeti arttırmak istediğini; yani Washington'un kurmak istediği oyunu görmüştür. Bu hamleyi de İran üzerinden verdiği birliktelik mesajıyla yanıtlamıştır. Bu noktada ŞİÖ Duşanbe Zirvesi'nin ana gündem maddesinin Afganistan merkezli gelişmeler olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle de Afgan Sorunu'nda ŞİÖ'nün inisiyatifi artmış ve rolü merkezileşmiştir. Önümüzdeki süreçte Afganistan için ŞİÖ Barış Gücü fikri daha yüksek sesle ifade edilebilir. Lakin İran'ın üyeliğinin ŞİÖ'ye istikrar mı; yoksa istikrarsızlık mı getireceği ve örgüt içerisindeki jeopolitik

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

saflaşmayı nasıl etkileyeceği soru işaretleri barındırmaktadır. Buna rağmen İran'ın üyeliğiyle örgüt, "ötekiler ittifakı" halini almıştır

Öte yandan mesele İran'la sınırlı kalmamış ve ŞİÖ, Duşanbe Zirvesi aracılığıyla bir Ortadoğu açılımı gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Suudi Arabistan, Katar ve Mısır'ın diyalog ortağı olarak kabul edilmesine de değinilmelidir.

SUUDİ ARABİSTAN, KATAR VE MISIR'IN ŞİÖ'YLE DİYALOG ORTAKLIĞI

ABD'nin Körfez'deki en güvenilir partneri olarak bilinen Suudi Arabistan ve yine ABD'ye yakınlığıyla ön plana çıkan Mısır ile Körfez'in önemli ülkelerinden Katar, son dönemde Rusya ve Çin'le yakınlaşmaktadır.

Söz konusu ülkelerin 2021 senesi itibarıyla ŞİÖ'nün "Diyalog Ortağı" haline gelmesi, Arap devletlerinin dış politika yönelimlerinde köklü bir değişiklik yaşandığına işaret etmektedir. Zira mevzubahis ülkeler, ABD'den bağımsız bir dış politika arayışı içerisinde. İlgili ülkelerin ŞİÖ süreci de bunu gözler önüne sermektedir. Bu noktada "ŞİÖ niçin Arap Dünyası'yla yakınlaşıyor?" sorusuna yanıt aranmalıdır.

ŞİÖ'nün Riyad, Doha ve Kahire'yi diyalog ortağı olarak kabul etmesinin beş nedeninin bulunduğu söylenebilir. Bu sebepler şu şekilde sıralanabilir.

- İran'ı dengeleme arzusu
- İslam Dünyası'nın genelini kapsama çabası
- Ortadoğu'da etkili olma ve ABD'nin müttefiklerini azaltma beklentisi
- Çin'in Kuşak-Yol Projesi'ne ilişkin beklentileri
- Enerji anlamında tekel olma düşüncesi
- Afganistan merkezli gelişmeler

Yukarıda belirtilen hususların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla söz konusu maddelerin alt başlıklar halinde incelenmesi gerekmektedir.

ŞİÖ İÇERİSİNDE İRAN'I DENGELEME ARZUSU

Tahran yönetiminin ŞİÖ'ye üye olarak kabul edilmesi, İran'ın Doğu'ya Bakış Doktrini çerçevesinde ulaştığı bir başarı olarak nitelendirilebilir. Kuşak-Yol Projesi'ne iştirak eden ve bundan ciddi ekonomik kazanımlar elde edeceği öngörülen İran'ın ŞİÖ'ye üye olması hem güvenlik anlamında Tahran'ın elini rahatlatmış hem de İran, BMGK'nın daimi üyesiyle müttefiklik ilişkisi tesis ederek BM merkezli yaptırım riskini bertaraf etmiştir. Bu da İran'ın vekalet savaşları, füze programları ve nükleer programı konusunda daha cesur davranmasını beraberinde getirebilir. Dahası İran, Orta Asya ve Güney Asya güzergâhlarında stratejik derinlik elde etmiştir. Böylece Ortadoğu'da da hamle üstünlüğüne de kavuşabilir.

ŞİÖ ise İran'ı bünyesine dahil ederek ABD'ye karşı güçlü bir meydan okuma gerçekleştirmiş ve "ötekiler ittifakı" haline gelmişse de örgütün başat güçleri olan Çin ve Rusya'nın küresel hedefleri bulunan aktörler oldukları aşikardır. Bu doğrultuda Pekin ve Moskova'nın küresel hedefleri, İran'ın yayılmacı hırslarına kurban edilemeyecek ölçüde önemlidir. Bu nedenle de ŞİÖ, İran'ı üye olarak kabul ederken; Suudi Arabistan, Katar ve Mısır'ı da "Diyalog Ortağı" sıfatıyla çalışmalarına dahil etmiştir.²⁶

Kuşkusuz söz konusu hamlenin verdiği mesajın adresi Tahran'dır. Ayrıca ŞİÖ, İran'ın üyeliği vesilesiyle tarihi Acem-Arap rekabetinden hareketle Arap Dünyası'nı kaybedebileceğini de görmüştür. Bu yüzden de Suudi Arabistan, Mısır ve Katar'a tam üyeliğe ilişkin açık kapı bırakarak Arap Dünyası'nı İran için kaybetmek istemediğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Elbette bu durum, ŞİÖ'nün İslam Dünyası'nın tümünü kapsamak istediğinin de habercisidir.

²⁶ "Egypt, Qatar, Saudi Arabia to Get SCO Dialogue Partner Status, Says Russian Envoy", TASS, <https://tass.com/world/1335687>, (Erişim Tarihi: 29.11.2021).

İSLAM DÜNYASI'NIN GENELİNİ KAPSAMA ÇABASI

Bilindiği gibi İran, Şii-İslam ekolünün temsilcisi olarak anılan ve Şiileri koruma iddiasıyla nüfuzunu arttıran bir aktördür.²⁷ Lakin dünyadaki Müslümanların yalnızca %10-13'ünün Şii olduğu bilinmektedir.²⁸ Bu durum ise ŞİÖ'nün gelecek projeksiyonunda İran'ı üye olarak kabul etmesi halinde İslam Dünyası'nın genelini kaybetme riskini oluşturmaktadır. Bunun farkında olan ŞİÖ üyeleri, İslam Dünyası'nın tümünü kapsayacak bir durum yaratmaya çalışmaktadır.

Halihazırda Sünni-İslam ekolünün en mühim temsilcilerinden olan Türkiye'nin diyalog ortağı sıfatıyla yer aldığı ŞİÖ; Suudi Arabistan, Mısır ve Katar'ı da aynı statüye dahil ederek İslam Dünyası'yla olan temaslarını genişletmiştir. Nitekim Suudi Arabistan, Vahabi ekolünün temsilcisi konumundayken; laik yapısına rağmen Mısır, İhvan düşüncesinin köklerinin bulunduğu bir ülkedir. Dahası El-Ehzer gibi bir ekolü barındırmaktadır. Katar ise Türkiye'ye yakınlığının yanı sıra İhvan'a da mesafeli değildir.

Tüm bu bilgilerden hareketle Suudi Arabistan, Mısır ve Katar'ın "Diyalog Ortağı" olarak kabul edilmesinin ŞİÖ'nün İslam Dünyası'nın geneline ulaşma hedefinden kaynaklandığı söylenebilir. Aynı zamanda bu hamle, İran'ı dengeleme stratejisinden de bağımsız değildir.

ORTADOĞU'DA ETKİLİ OLMA VE ABD'NİN MÜTTEFİKLERİNİ AZALTMA BEKLENTİSİ

Aslında İran'ın üyeliğiyle birlikte ŞİÖ, bir "Ortadoğu Açılımı" gerçekleştirmiştir. Söz konusu açılımı Suudi Arabistan, Mısır ve Katar'ın gözlemci üye olarak kabul edilmesi de doğrulamaktadır. Bu anlamda İran'ın üyeliği, ABD karşıtı cephenin güçlendirilmesi anlamına geldiği gibi, Çin ile Rusya'nın bölgede

27 Muharrem Ekşi, "İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik -Şiiilik- Temelli Kamu Diplomasisi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), İran Özel Sayısı, 2017, s. 52.

28 "Mapping the Global Muslim Population", *Pew Research Center*, <https://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/>, (Erişim Tarihi: 26.09.2021).

daha aktif bir şekilde varlık göstereceğini de ortaya koymaktadır. Fakt ŞİÖ'nün hedefi, yalnızca ABD karşıtı cepheyi güçlendirmek değildir. Aynı zamanda ŞİÖ, Washington yönetiminin müttefiklerini azaltmak ve böylece ABD'yi yalnızlaştırmak arzusundadır.

Bu anlamda ABD'ye yakınlığıyla bilinen Suudi Arabistan'ın ŞİÖ'yle diyalog ortağı sıfatıyla bir süreç başlatması, ABD'nin Körfez'deki etkisini sınırlandırma amacı taşımaktadır. İsrail'e yakınlığıyla bilinen Mısır'ın ve ABD'yle olumlu münasebetleri bulunan Katar'ın da durumu bundan farklı değildir. Dolayısıyla ŞİÖ, artık ABD'yi yalnızca Orta Asya-Güney Asya hattından değil; Ortadoğu'dan da çıkarmak istemektedir.

Ayrıca mevcut durumda ŞİÖ, Ortadoğu'daki bölgesel liderlik mücadelesinin başat aktörlerinin ve dini ekollerin tamamıyla resmi ilişki tesis etmiştir. Bu anlamda İran'ın üye; Türkiye, Suudi Arabistan, Katar ve Mısır'ın ise diyalog ortağı olması yadsınamaz. Çünkü söz konusu durum, ŞİÖ'nün ve buna bağlı olarak Çin ve Rusya'nın bölgede çok daha etkin bir oyuncuya dönüşeceği işaretlerini barındırmaktadır.

ÇİN'İN KUŞAK-YOL PROJESİ'NE İLİŞKİN BEKLENTİLERİ

Çin, küresel liderliğini kendi kontrolündeki ticaret yollarının inşa edilmesi suretiyle hayata geçirmek istemektedir.²⁹ Bu kapsamda Kuşak-Yol Projesi'nde Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin mühim bir önem arz ettiği ifade edilebilir.

Pekin yönetimi, Kızıldeniz üzerinden Avrupa'ya ulaşan bir rotayı kullanmaya çabalamaktadır.³⁰ Bu çerçevede Suudi Arabistan ve Mısır'ın

29 Kadir Ertaç Çelik-Doğacan Başaran, "Empire Tendencies of USA Within the Context of Asia-Pacific Policy and China: An Analysis of Trump Doctrine", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 2019, s. 45.

30 Barış Doster, "Çin'in Yükselişi ve Bir Kuşak Bir Yol Girişimi", *Çin'in Yükselişi ve Bir Kuşak Bir Yol Girişimi Uluslararası Sempozyumu E-Kitabı*, Serhan Afacan-Hasret Karali der., Ankara 2018, s. 11.

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

ŞİÖ'ye diyalog ortağı sıfatıyla dahil olmaları, Kuşak-Yol Projesi'nin güvenliğine katkı sağlayacak bir husus olarak dikkat çekmektedir.

Dahası Riyad, Suudi Vizyon 2030 kalkınma planı çerçevesinde Çin'in önemli bir ticaret ortağı haline gelmektedir. Pekin, Kuşak-Yol Projesi'nin enerji boyutunda petrol ithalatının yüzde 30'undan fazlasını Suudi Arabistan, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden (BAE) sağlamaktadır. Ortadoğu'da Suudi Arabistan ve BAE, Çin'in en büyük ticaret ortaklarıdır ve Çin'le iki Arap ülkesi arasındaki ticaretin değeri 2016 yılında 114 milyar dolara ulaşmıştır. Dolayısıyla Kuşak-Yol Projesi'nin enerji boyutunda Körfez ülkelerinin kritik bir rol üstlenmesi beklenmektedir. Nitekim Suudi Arabistan ile Çin, 2016 senesinde bir serbest ticaret anlaşması imzalamış ve söz konusu anlaşma çerçevesinde altı komisyon kurmuştur. Komisyonlardan biri, doğrudan mevzubahis projeye ilişkilidir.³¹

Katar'ın diyalog ortaklığı ise Çin'in bu ülkeyle olan münasebetlerini de geliştireceğine işaret etmektedir. Hatta önümüzdeki süreçte Katar'ın da Kuşak-Yol Projesi'ne dahil olması da gündeme gelebilir.

ŞİÖ'NÜN ENERJİ ALANINDA TEKEL OLUŞTURMA ÇABALARI

Güncel durumda ŞİÖ; Rusya, İran, Kazakistan gibi üyeleri aracılığıyla küresel enerji arzında önemli bir konumdadır. Bu durumu ŞİÖ'nün gözlemci üyeleri ve diyalog ortaklarıyla birlikte düşünüldüğünde çok daha kapsamlı bir durum ortaya çıkmaktadır. Zira Azerbaycan, Türkmenistan, Mısır ve Suudi Arabistan'ın da söz konusu denkleme dahil edilmesi halinde ŞİÖ'nün küresel enerji arzı noktasında tekel haline geleceği söylenebilir. Bu da enerji piyasasının belirlenmesinde petrol bağlamında ŞİÖ'nün OPEC+'in yerini alması şeklinde tezahür edebilir. Dahası doğalgazın OPEC+'sı

31 Muhammad Zulfikar Rakhmat, "The Belt and Road Initiative in the Gulf: Building "Oil Roads" to Prosperity", *Middle East Eye*, <https://www.mei.edu/publications/belt-and-road-initiative-gulf-building-oil-roads-prosperity>, (Erişim Tarihi: 26.09.2021).

da ŞİÖ olabilir. Suudi Arabistan'ın diyalog ortağı haline gelmesini de bu perspektiften okumak mümkündür.

AFGANİSTAN MERKEZLİ GELİŞMELER

Afganistan, her ne kadar bir Güney Asya devleti olsa da söz konusu ülkede yaşanan gelişmeler bir yandan Orta Asya'yı; diğer taraftan da Ortadoğu'yu etkilemektedir. Halihazırda ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Taliban'ın 20 yıl aradan sonra bu ülkedeki egemenliğini yeniden tesis etmesi, yeni bir sürecin başladığını göstermektedir.

Söz konusu süreç, Taliban'ın yükselişine paralel olarak Afganistan'ın cihatçı terör gruplarının yuvası haline gelmesi ve tüm bölgenin istikrarsızlaşması riskini barındırmaktadır. Bu durum ise Afganistan'ın yakın çevresini teşkil eden ülkelere ŞİÖ'yü tedirgin etmektedir.

Güncel konjunktürde ŞİÖ üyesi devletler, Taliban'la çeşitli temaslarda bulunarak bu hareketi kapsamlı bir uluslararası işbirliğinin içine çekmeye çabalamakta ve böylece radikalleşmeyi durdurmaya çalışmaktadır. İran'ın üyeliğiyle ŞİÖ, Afganistan'ın bir komşusunu da resmen bünyesine katmış ve Afgan Barış Süreci'ne dair inisiyatifleri ele geçirmiştir. Halihazırda Afgan Sorunu, net olarak ŞİÖ'nün bir sorunudur.

ŞİÖ, Afganistan'da barışçıl bir düzenin tesis edilmesinin bölgesel işbirliği projelerine kapı aralayacağına inanmakta, bölge halklarının refahı için bu durumu gerekli görmekte ve radikalleşmeyi sınırlandıracak yollar aramaktadır. Bu çerçevede Pakistan'ın Afgan Barış Süreci üzerinden Taliban'ı baskılamasına sıcak bakan ŞİÖ, Suudi Arabistan, Katar ve Mısır'ı da diyalog ortağı olarak kabul etmiştir. Bu da Taliban faktörünü göz önünde bulunduran yeni bir adım olarak yorumlanabilir.

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

Bilindiği gibi Suudi Arabistan, Taliban'ın iktidarda olduğu 1996-2001 yılları arasında Taliban rejimini tanıyan az sayıda ülkeden biriydi.³² Bu durum, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı "Yeşil Kuşak Stratejisi"yle yakından ilişkiliydi. Gerek dini ekol bakımından Taliban'la olan yakınlığı gerek geçmişteki diplomatik ilişkileri gerekse de maddi destekleri düşünüldüğünde, Suudi Arabistan'ın Taliban üzerinde etkili olabileceği öne sürülebilir. Bu nedenle de ŞİÖ'nün Riyad'ı diyalog ortağı şeklinde nitelendirmesinin arka planında Afganistan merkezli gelişmelerin de etkisi vardır.

Riyad, Afganistan'daki insani krizle ilgili toplantılar düzenleyerek Afgan Sorunu'nu İslam Dünyası'nın bir meselesi olarak yorumlayacağını ve bu meselenin çözümü konusunda da inisiyatif alabileceğinin mesajlarını vermektedir. Bu kapsamda İslam İşbirliği Teşkilatı'na toplantı çağrısında bulunmuştur.³³ Bu da ŞİÖ'nün Suudi Arabistan üzerinden hem Afgan Sorunu'nda hem de İslam Dünyası'nda etkili olmak istediğini gözler önüne sermiştir.

Taliban üzerinde etkili olabilecek aktörlerden biri de Katar'dır. Zira Katar'ın başkenti Doha'da 2013 yılından beri Taliban temsilciliği bulunmaktadır. Taliban'la yürütülen müzakereler de Doha'da gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Taliban'ı diplomatik işbirliğine çekmek için yapıcı katkı sunabilecek ideal aktörlerden biri Katar'dır. Halihazırda Katar'ın Taliban yönetimini tanımaya hazırlandığı da öne sürülmektedir. Tüm bu bilgiler düşünüldüğünde ise Katar'ı da diyalog ortağı haline getiren ŞİÖ'nün Afgan Sorunu'na ilişkin güvenlik merkezli kaygılarını işbirliği eksenli bir çözüm üretmeye çalıştığı ifade edilebilir. Mısır'ın ise Taliban'a sıcak veya soğuk baktığı hususunda en azından şimdilik net bir duruşunun bulunmadığı ifade edilebilir.

32 Damla Şahin, "Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2016, s. 232.

33 "Saudi Arabia Calls for Extraordinary OIC Meeting on Afghanistan", *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/saudi-arabia-calls-for-extraordinary-oic-meeting-on-afghanistan/2434047>, (Erişim Tarihi: 30.11.2021).

SONUÇ

Halihazırda Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Hindistan, Pakistan ve İran'ın üyesi olduğu ŞİÖ'de Afganistan, Moğolistan ve Belarus gözlemci üye statüsünde yer almaktadır. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Nepal, Kamboçya, Suudi Arabistan, Mısır ve Katar ise diyalog ortağı sıfatıyla örgütle ilişki kurmaktadır. Bu anlamda ŞİÖ'nün Afganistan merkezli gelişmeleri ele almak amacıyla 17 Eylül 2021 tarihinde gerçekleşen Duşanbe Zirvesi'nin bir milat olduğu ifade edilebilir.

Söz konusu zirvede İran'ı tam üye olarak kabul eden ŞİÖ, "Daimi Tarafsızlık Statüsü" bulunan Türkmenistan dışındaki komşularının yer aldığı bir uluslararası örgüte dönüşmüştür. Böylece ŞİÖ, Afgan Sorunu karşısında inisiyatif alabilme kapasitesini arttırmıştır. Bu süreç, ŞİÖ'yü bir "ötekiler ittifakı" haline getirmişse de örgüt, dünya doğalgaz ve petrol piyasalarında ŞİÖ'nün belirleyici aktör olma şansı ortaya çıkmıştır.

Bu vesileyle İran, Afganistan merkezli gelişmelerin etkisi, Tacikistan'la münasebetlerini onarması, Çin'le yakınlaşması ve ABD'de yaşanan iktidar değişikliği sayesinde ŞİÖ'ye üye olarak kabul edilmiştir. Bu durum, Rusya ve Çin'in kendilerini karşı karşıya getirmek isteyen ABD'ye verdikleri bir yanıt olarak yorumlanabilir. Lakin Çin-Pakistan-Tacikistan-İran hattı da inşa edilmiştir. Bu da kuruluşundan beri bir türlü beklentileri karşılayamayan ŞİÖ'nün orta ve uzun vadede Rusya-Çin rekabetine ev sahipliği yapacağı anlamına gelmektedir. Buna rağmen mevcut durumda ŞİÖ, Orta Hat'ta gücünü arttırmış, Hazar'da etkisini merkezileştirmiş ve Afganistan'da inisiyatifi ele geçirmiştir.

İran'ın üyeliğinin gerçekleştiği zirvede Suudi Arabistan, Katar ve Mısır'ın da Diyalog Ortağı olarak kabul edilmesi ise gözden kaçmamalıdır. Bu çerçevede ŞİÖ'nün OPEC'in rolünü yalnızca petrol değil; doğalgaz bağlamında da üstlenmeye çalışması gündeme gelebilir.

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

Mevzubahis hamleyle küresel hedefleri olan ŞİÖ, örgüt içerisinde İran'ın jeopolitik hırslarından kaynaklanabilecek riskleri dengelemek istemiştir. Kuşkusuz bu durum, ŞİÖ'nün İslam Dünyası'nın genelinde kapsayıcı bir etki yaratmak istediğini gözler önüne sermiştir. Böylece ŞİÖ hem Afgan Sorunu karşısında Suudi Arabistan ve Katar gibi aktörlerin sürece yapabilecekleri katkıyı önemseyemediğini göstermiş hem de Ortadoğu Açılımı gerçekleştirmiştir. Artık ŞİÖ, yalnızca Orta Asya-Güney Asya hattında faaliyette bulunan bir örgüt değildir. Bu anlamda ŞİÖ, ABD'yi Ortadoğu'dan da çıkarmak istemektedir. Söz konusu açılımın amaçlarından biri de ABD'nin müttefiklerini azaltmaktır. Bu açılımın Çin'in Kuşak-Yol Projesi'ne dair beklentileriyle de uyumlu olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

“Agreement for Bringing Peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan Which is not Recognized by the United States As A State and is Known As the Taliban and the United States of America”, *State*, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

“Egypt, Qatar, Saudi Arabia to Get SCO Dialogue Partner Status, Says Russian Envoy”, *TASS*, <https://tass.com/world/1335687>, (Erişim Tarihi: 29.11.2021).

“İran ve Tacikistan Savunma Anlaşması imzalandı”, *Düşünce Mektebi*, <https://www.dusuncemektebi.com/d/195687/iran-ve-tacikistan-savunma-anlasmasi-imzalandi>, (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

“Mapping the Global Muslim Population”, *Pew Research Center*, <https://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/>, (Erişim Tarihi: 26.09.2021).

“Monroe Doctrine (1823)”, *Our Documents*, <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=23>, (Erişim Tarihi: 26.11.2021).

“Saudi Arabia Calls for Extraordinary OIC Meeting on Afghanistan”, *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/saudi-arabia-calls-for-extraordinary-oic-meeting-on-afghanistan/2434047>, (Erişim Tarihi: 30.11.2021).

“Tacikistan İslami Uyanış Partisi Kapatıldı”, *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/asya/tacikistan-islami-uyanis-partisi-kapatildi-h341883.html>, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

"Tacikistan Ulema Konseyi: İran Dost Ülke Unvanını Hak Etmiyor", *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/orta-asya/tacikistan-ulema-konseyi-iran-dost-ulke-unvanini-hak-etmiyor-h422779.html>, (Erişim Tarihi: 02.06.2021).

"Tacikistan, İran'ı Kirli Oyunlardan Vazgeçmeye Çağırıyor", *Kazakistan'dan Türkçe Bakış*, <http://www.kazakistan.kz/tacikistan-irani-kirli-oyunlardan-vazgecmeye-cagirdi/>, (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

"The Shanghai Cooperation Organisation", *SECTSCO*, http://eng.sectSCO.org/about_sco/, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

"Türkiye Konuşulurken Şanghay İşbirliği Örgütü'nden İran Hamlesi Geldi!", *Haberler*, <https://www.haberler.com/sanghay-isbirligi-orgutu-nden-iran-hamlesi-mi-8998524-haberi/>, (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

"Xi Proposes A 'New Silk Road' with Central Asia", *China Daily*, https://www.chinadaily.com.cn/china/2013xivisitcenterasia/2013-09/08/content_16952228.htm, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

AKSAN, Sertaç, "Afganistan Denklemi: Yenilen ABD kazanan Rusya mı?", *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/afganistan-denklemi-yenilen-abd-kazanan-rusya-mi-602450.html>, (Erişim Tarihi: 02.11.2021).

BOWMAN, Bradley vd., "Iran Joining the Shanghai Cooperation Organisation", *FDD*, <https://www.fdd.org/analysis/2021/09/22/iran-joining-shanghai-cooperation-organisation/>, (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

BRZEZİNSKİ, Zbigniew, *Tercih*, çev., Cem Küçük, İnkılap Yayınları, İstanbul 2005.

ÇELİK, Kadir Ertaç Doğan Başaran, "Empire Tendencies of USA Within the Context of Asia-Pacific Policy and China: An Analysis of Trump Doctrine", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 2019, s. 34-44.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ÇELİK, Kadir Ertaç-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, s. 11-41.

DEMİR, Sertif, "Afganistan'daki Yirmi Yıllık İşgalin Analizi: ABD/NATO ve Barış Çabaları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 2021, s. 114-153.

DOSTER, Barış, "Çin'in Yükselişi ve Bir Kuşak Bir Yol Girişimi", *Çin'in Yükselişi ve Bir Kuşak Bir Yol Girişimi Uluslararası Sempozyumu E-Kitabı*, der., Serhan Afacan-Hasret Karali, Ankara 2018, s. 7-17.

EGUEGU, Ovigwe, "Iran's Membership Raises the SCO's Profile – and Expectations", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2021/09/iran-membership-raises-the-scos-profile-and-expectations/>, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

EKŞİ, Muharrem, "İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik -Şiiilik- Temelli Kamu Diplomasisi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), İran Özel Sayısı, 2017, s. 46-66.

EROL, Mehmet Seyfettin-Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler", *Gazi Akademik Bakış*, 5(10), 2012, s. 173.

GÜDÜL, Serpil-Farida Labib Raof, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun'un Anahtarı Afganistan", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 2020, s. 13-46.

HAMZAOĞLU, Halit, "Rus Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Primakov Doktrini ve Yakın Çevre Kavramı", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 2020, s. 281-299.

LANTEİGNE, Marc, "Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the 'Crimea Effect'", *Russia's Turn to the East*, Helga Blakkisrud-Elena W. Rowe, der., Global Reordering, United Kingdom 2018, s. 123-127.

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

NURİDDİN, Salman, "İran'ın Orta Asya Stratejisi, İNSAMER, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-iran-in-orta-asya-stratejisi.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.11.2021), s. 2.

ÖZDAŞLI, Esmâ, "Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 2012, s. 108-122.

ÖZGÜVEN, Fatih, "İran'ın Orta Asya Politikasında Yumuşak Güç: Tacikistan Örneği", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 2020, s. 90-106

RAKHMAT, Muhammad Zulfikar, "The Belt and Road Initiative in the Gulf: Building "Oil Roads" to Prosperity", *Middle East Eye*, <https://www.mei.edu/publications/belt-and-road-initiative-gulf-building-oil-roads-prosperity>, (Erişim Tarihi: 26.09.2021).

SCİTA, Jacapo, "Iran and China: Old Friends in Search of a Sustained Partnership", *Iran Looking East An Alternative to the EU*, Annalisa Perteghella, der., ISPI, Milan 2019, s. 41-63.

SELİGMAN, Lara, "How Putin Could Jam up Biden's Post-Afghanistan Plans", *Politico*, <https://www.politico.com/news/2021/07/06/putin-biden-post-afghanistan-498311>, (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

ŞAHİN, Damla, "Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2016, s. 226-245.

ŞEKER, Ali Ufuk-Ömer Tuğrul Çam, "ABD-Avrupa İlişkilerinde Biden ile Daha Olumlu Hava Bekleniyor", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-avrupa-iliskilerinde-biden-ile-daha-olumlu-hava-bekleniyor/2036928>, (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

STRUCTURED ABSTRACT

The Shanghai Cooperation Organization (SCO), which emerged as the Shanghai Five in 1996, is based upon the sensitivity of taking necessary confidence-building measures to prevent the possibility of an armed conflict along the China-Russia border. In addition to this, this organization also aim for overcoming the border conflicts among Central Asian countries.

Looking at the organisation from a broader perspective, SCO is symbolizing a tangible expostulation to the unipolar world, where the United States of America (US) is shown as the only global superpower in the post-Cold War era. In this sense, the ideas of Yevgeny Maksimovich Primakov have been playing a momentous role in the foundation of the SCO. The approach which is known as the “Primakov Doctrine” or the “Near Abroad Doctrine” was circled around the idea that Russia should maintain its influence in its nearby periphery (Post-Soviet area), and in this framework, it represented the seeking for multipolarity grounded on regional alliances against the US-centered unipolar world system.

Otherside, the Beijing administration, has to express SCO as an instrument that would be a facilitator to its making contact with the Central Asian countries. Further, China, exactly like the understanding of the Primakov Doctrine, has persuaded that penetration of the US into the region should be restrained. Hence, the SCO is in a sense “Monroe Doctrine of Central Asia” due to as an organization which is a message from Russia and China to the US have the meaning for “do not interference in the affairs in our continent”.

In this context, the Shanghai Five, as a security-based integration process between Central Asian states, was established in Shanghai, China, in January 1996. In 1996 and 1997 the Shanghai Five signed the “Increasing Military Confidence in the Border Regions” and “Reducing

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

Military Forces in the Border Regions” Agreements aiming to establish regional security through the promotion of regional cooperation. Along with Russia and China consisting of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan; The organization is taking the name of SCO after the acceptance of Uzbekistan as a member on June 15, 2001, in order to be conducting cooperation more effectively in the issues like fighting against threats arising from terrorism, separatism and fundamentalism.

Despite all these, the SCO occupy minds as an organization that failed to meet the expectations due to the US occupation of Afghanistan after the terrorist attack on September 11, 2001, and in relation with this, the acquisition of military bases in Central Asia during the US operation. In other words, unlike its claims about multipolarity, it was seen that the SCO remained silent towards the “Operation Enduring Freedom (OEF)” which was undertaken by the US in Afghanistan, which is known as the heartland of the world, for ensuring its hegemony in Eurasia. Even some SCO member states supported this occupation due to their concerns about radicalization and terrorism. This has shown that the claims of preventing the activities of the US in Asia, which is the main enactment of the SCO and representing the seeking for a multipolar world remained in rhetoric. However, the organization has made an expansion in South Asia through acceptance of India and Pakistan as members at its summit held in Astana (Nur-Sultan) on 8-9 June 2017. With this expansion, the SCO no longer being a Central Asian organization, since 2021, the SCO has transformed itself into an effective foundation that is operating on the Central Asia-South Asia line.

The new debates arise from the said enlargement process due to aside from being able to solve the border problems between its members, which is the reason for SCO’s establishment; It has also become known with new boundary conflicts because the border conflicts among the member

states, Pakistan and India, and also China and India, is maintaining and even these countries have faced with the armed conflagration on the borders.

Considering that China is the driving force of the organization and the Belt-Road Project which is announced by Chinese President Xi Jinping during his 2013 visit to Kazakhstan, it can be said that the role of the SCO in international politics has begun to be wondered more, since that year.

In this era, where the international system is changing, the SCO firstly has expanded to South Asia in 2017 and then had attempted to centralize its role by taking the initiative in the face of the Afghan Problem as of 2020.

In SCO, Afghanistan, Mongolia and Belarus have observer status which China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, India, Pakistan and Iran are currently members. Moreover, Turkey, Azerbaijan, Armenia, Nepal, Cambodia, Saudi Arabia, Egypt and Qatar get in touch with the organization as dialogue partners. In this sense, it can be stated that the Dushanbe Summit, which took place on September 17, 2021, in order to address the Afghanistan-centered developments of the SCO, is a milestone.

The SCO, by accepting Iran as a full member at the said summit, has turned into an international organization with its all neighbours off site-Turkmenistan, which has a "Permanent Neutrality Status". Therefore, the SCO has increased its capacity for taking initiative in the presence of the Afghan Problem. Although this process has made the SCO an "alliance of the others", the organization also gain the chance for becoming the determinant actor in natural gas and oil markets of the world.

On this wise, Iran was accepted as a member of the SCO, owing to the impact of developments in Afghanistan, the restoration of its relations with Tajikistan, its rapprochement with China and the change in power in

AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI AFGAN SORUNU BAĞLAMINDA ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ORTADOĞU AÇILIMI

the US. This situation can be interpreted as a response of Russia and China to the US, which desires to set them against each other. However, the China-Pakistan-Tajikistan-Iran line has also been built. This means that the SCO, which has not been able to meet the expectations since its establishment, will embody the Russia-China competition in the medium and long term. Despite this, in the current situation, the SCO has increased its power in the Middle Line, centralized its influence in the Caspian and seized the initiative in Afghanistan.

It should not be overlooked that at the summit where Iran became a member, Saudi Arabia, Qatar and Egypt were also accepted as Dialogue Partners. In this framework, the role-taking by the SCO from OPEC is not only about oil; it may come to the fore within the context of natural gas.

With this move, the SCO, which has global goals, attempts to balance the risks that may arise from Iran's geopolitical ambitions within the organization. Undoubtedly, this situation has revealed that the SCO wants to create an inclusive effect throughout the Islamic World. Thus, the SCO showed that it notices the contribution that actors such as Saudi Arabia and Qatar can make to the process towards the Afghan Problem, and also accomplish the Middle East Opening. The SCO is no longer an organization operating only on the Central Asia-South Asia line. With this regard, the SCO also aims to expel the US from the Middle East. One of the targets of the said opening is to decrease the number of US allies. It can be stated that this opening is compatible with China's expectations regarding the Belt-Road Project.

فاکتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان*

The Factors that Led to the Taliban's Return to Power and the Future of Afghanistan

احمدخان دولتیاریار**

چکیده

بعد از ۲۰ سال جنگ طالبان، کابل را تصرف و پیروزی خود را اعلان نمودند. عدم تاسیس یک اردوی قوی با مورال بلند، تلفات جانی و مصارف اقتصادی جنگ، قطع نکردن منابع مالی طالبان و خطاهای آمریکا در جریان جنگ، فساد و قوم پرستی در حکومت افغانستان، شکل گیری حکومت های فرا قانونی، تکتیک جنگی و تغییر در سیاست قومی طالبان، حمایت کشورهای منطقه از این گروه تحت عنوان مجادله با داعش، تعقیب "سیاست مماشات" آمریکا در برابر طالبان، فاکتورهای اساسی به قدرت رسیدن مجدد این گروه میباشد. با کسب مشروعیت بین المللی حکومت طالبان و تداوم کمک های جامعه جهانی به افغانستان تامین امنیت و صلح نسبی در این کشور امکان پذیر است.

واژه های کلیدی: آمریکا، افغانستان، طالبان، داعش، جامعه بین الملل.

Abstract

After 20 years of war, the Taliban announced that they were the winners by capturing Kabul. There are significant factors that helped the Taliban to be a hegemon in Afghanistan, such as lack of an influential Afghan army, the economic cost of the war, continuing financial support to the Taliban, the mistakes made by the USA during the war, corruption, and ethnic diversity of Afghanistan government, change in the war and ethnic politics of Taliban, establish illegal governments by cheating in the elections, support of global and regional states to Taliban against ISIS, appeasement policy of the USA towards Taliban and Taliban's commitment to distancing with al-Qaeda. If international society recognizes the Taliban and continues to give foreign aid to Afghanistan, there would be relative peace and stability in the country.

Keywords: USA, Afghanistan, Taliban, ISIS, International Society.

* تاریخ دریافت مقاله: ۰۹،۱۱،۲۰۲۰ - تاریخ پذیرش نهایی: ۳۰،۱۱،۲۰۲۰

** دانشجوی مقطع دکترا در دانشگاه انقره-رشته روابطه بین الملل و همچنان کارشناس مسائل افغانستان - پاکستان در مرکز پژوهشهای بحران و سیاست انقره، ایمیل آدرس: ahmaddawlatyar@gamil.com

او ار سی ای دی: ۰۰۰۲-۱۱۷۶-۰۰۰۲-۷۱۳۰

مقدمه

در سال ۱۹۹۲ مجاهدین، حکومت کمونیستی داکتر نجیب الله را سرنگون ساختند و به قدرت رسیدند. عدم وحدت بین مجاهدین و ضعف آن‌ها در جهت تقسیم قدرت و مدیریت کشور، افغانستان را به جنگ داخلی کشانید. در چنین شرایطی حرکت طالبان، به هدف پایان دادن به جنگ داخلی و تاسیس یک "نظام ناب اسلامی" بوجود آمد. مردم خسته از جنگ و بی‌نظمی طالبان را حمایت کردند و در نتیجه حمایت مردم این گروه در مدت کم کابل را در سال ۱۹۹۶ تصرف کردند و نام کشور را "امارات اسلامی افغانستان" گذاشتند. حرکت طالبان بین سالهای ۱۹۹۶-۲۰۰۱ در افغانستان حکومت کردند. حمایت طالبان از گروه‌های افراطی، تفسیر محدود آنها از اسلام و تطبیق قوانین سختگیرانه در حوزه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی منجر به عدم شناسایی آنها از طرف جامعه بین‌الملل و کشورهای منطقه شد و این وضعیت باعث فقر، بیکاری و مهاجرت بیشتر افغان‌ها گردید.

بعد از واقعه ۱۱ سپتامبر ایالات متحده آمریکا به دلیل حمایت حکومت طالبان از القاعده و رهبرش اسامه بن لادن تحت عنوان دفاع مشروع "عملیات آزادی پایدار" را علیه القاعده و طالبان در ۷ اکتوبر آغاز نمود و در نتیجه آن رژیم طالبانی سقوط کرد. به حمایت ایالات متحده آمریکا و جامعه جهانی "کنفرانس بن" دایر گردید و در این کنفرانس اساس نظم پسا طالبان گذاشته شد. در چهارچوب تصامیم کنفرانس بن، اداره موقت (برای شش ماه) شکل گرفت و حامد کرزی به عنوان رییس اداره موقت تعیین گردید. وظیفه اساسی اداره موقت ایجاد نظم سیاسی و حقوقی در افغانستان بود. برای این هدف لوی جرگه-مجلس موسسان خواسته شد. لوی جرگه اداره موقت را به اداره انتقالی (برای ۱۸ ماه) تغییر داد و در جلسه بعدی قانون اساسی افغانستان را تصویب کرد. در محور قانون اساسی انتخابات برگزار شد و حامد کرزی بر اساس رای مردم رییس جمهور کشور انتخاب گردید و پارلمان کشور شروع به فعالیت کرد. همچنان قوه قضائیه، اردو و پولیس شکل گرفت و در نتیجه یک نظم سیاسی-حقوقی نسبی استوار بر قانون اساسی در افغانستان بوجود آمد.

ایالات متحده آمریکا به رهبری بوش پسر طالبان را یک گروه تروریستی عنوان کرد و در کنفرانس بن براین گروه اجازه اشتراک نداد. به دلیل تروریست خواندن دروازه مذاکره را با طالبان بست و با اسیران آنها در چوکات قوانین جنگ برخورد صورت نگرفت. این عملکرد آمریکا منجر به انتقاد مردم و سازمانهای حقوق بشری شد. طالب‌ها با سقوط رژیم شان خاموش نماندند و با استفاده از تکتیک‌های مختلف به جنگ خود ادامه دادند. زمانیکه باراک اوباما در آمریکا به قدرت رسید استراتژی آمریکا را در قبال طالبان تغییر داد. در این زمینه او با تصمیم گرفت تا سال ۲۰۱۴ قوای ایالات متحده آمریکا را از افغانستان خارج کند.¹ همچنان در بخش تبادل اسیران با طالبان مذاکره کرد و برای طالب‌ها اجازه داد تا در دوحه "دفتر سیاسی" بگشایند.

زمانیکه دونالد ترامپ در سال ۲۰۱۶ به قدرت رسید در جستجوی یک راه حل برای خروج عساکر آمریکائی شد. در این زمینه کابینه ترامپ تصمیم گرفت بدون قید و شرط با طالبان وارد مذاکره شود. آمریکا برای اثبات جدیت خود زلی خلیلزاد (پشتون تبار افغانی الاصل) را به عنوان مذاکره کننده ارشد و نماینده ویژه وزارت خارجه آمریکا در پروسه صلح افغانستان تعیین کرد. خلیلزاد برای تسریع مذاکره صلح از پاکستان خواستار رهائی ملا عبدالغنی برادر گردید. آمریکا بعد از دو سال مذاکره توافق نامه دوحه را در ۲۹ فروری سال ۲۰۲۰ در غیاب دولت افغانستان با طالبان امضا نمود. در توافق نامه دوحه طالبان تعهد کردند به شمول القاعده با گروه‌های تروریستی قطع رابطه کنند. در برابر آن آمریکا تعهد کرد که در ظرف ۱۴ ماه از افغانستان خارج شود و عملیات‌های هوایی علیه این گروه را توقف دهد. در جریان ۱۴ ماه مذاکرات بین‌افغانی آغاز و در نتیجه مذاکرات "دولت اسلامی جدید" در افغانستان شکل بگیرد.

1 Mehmet Seyfettin Erol-Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler", Gazi Akademik Bakış, 5(10), 2012, s. 177.

در سال ۲۰۲۱ جوبایدن به عنوان ریس دولت آمریکا انتخاب گردید و در سخنرانی که در اول می (تاریخ ختم خروج در چهارچوب توافق نامه دوحه) انجام داد تعهد کرد بر توافق نامه دوحه صادق میماند و تا ۱۱ سپتامبر ۲۰۲۱ تمام نیروهای خود را از افغانستان خارج میکند. بعد از این سخنرانی طالبان به جای مذاکره با حکومت افغانستان به حملات خود شدت بخشیدند. در نتیجه حملات گروه طالبان کنترل اکثر مناطق کشور را بدست گرفت و با فرار رئیس جمهور سابق افغانستان محمد اشرف غنی از کشور، طالبان در حضور نیروهای آمریکای در افغانستان وارد کابل شد و یک بار دیگر قدرت را بدست گرفتند.

با به قدرت رسیدن مجدد طالبان سوال های مختلفی مطرح میشود؛ از جمله اینکه چرا حکومت که از حمایت جامعه جهانی و آمریکا بر خوردار بود نتوانست در برابر این گروه مقاومت کند و فرو پاشید؟ کدام عوامل باعث به قدرت رسیدن مجدد این گروه شد؟ با به قدرت رسیدن مجدد طالبان چه آینده در انتظار افغانستان است؟ در این تحقیق کوشش میشود به این سوالات پاسخ ارائه گردد.

عدم تاسیس یک اردوی قوی با مورال بلند

بعد از سقوط رژیم طالبان با حمایت آمریکا و جامعه بین المللی اساس اردوی ملی جدید افغانستان گذاشته شد. ایالات متحده به دلیل حضور نیروهای بین المللی در افغانستان از یک طرف به جای سیستم عسکری جبری "سیستم عسکری در بدل پول" را تطبیق کرد و از طرف دیگر مانع تاسیس یک اردوی قوی در افغانستان شد. نظر به پلان اول ایالات متحده آمریکا تعداد اردو و نیروهای امنیتی افغانستان نباید از ۷۰ هزار عبور کند. همچنان برای نیروهای افغانستان سلاح های مدرن و طیاره های جنگی در دسترس شان قرار ندادند.^۲ تامین امنیت در کشور کوهستانی نظیر افغانستان با این کمیت و کیفیت اردو غیر ممکن بود. زمانیکه باراک اوباما رئیس دولت وقت آمریکا شد وعده داد تا سال ۲۰۱۴ تمام نیروهای خود را از افغانستان خارج کند. اوباما کوشش کرد، خلای نظامی که با خروج عساکر خارجی در افغانستان بوجود می آمد از دو طریق جبران کند. در قدم نخست تصمیم گرفت تا تعداد عساکر نیروهای امنیتی افغانستان افزایش یابد. در این بخش تصمیم اتخاذ گردید، تا تعداد اردوی افغانستان به ۳۰۰ هزار ارتقاء یابند. این نیروها در پهلوی آموزش نظامی باید به سلاح های قوی و مدرن دسترسی داشته باشند.

پلان بعدی آمریکا دکترین پترویس بود. جنرال آمریکای دیوید پترویس برای پرکردن خلای نظامی که بعد از خروج عساکر خارجی بوجود می آمد طرح را مطرح کرد که منطق آن "برای تامین امنیت دهات، دهاتی باید مسلح شود!". در چهار چوب این طرح آن عده از کسانی که در برابر ارتش سرخ شوری و در برابر طالبان (۱۹۹۴-۲۰۰۱) جنگیدند و در نتیجه پروسه دایاک و دی دی آر خلع سلاح شده بودند دوباره مسلح گردند.^۳

ایالات متحده آمریکا در سال ۲۰۱۴ به جنگ زمینی خود علیه طالبان پایان داد و نقش خود را فقط در حوزه آموزش، تجهیز و حمایت هوایی از نیروهای افغانستان خلاصه کرد. در محور این تصمیم ایالات متحده و ناتو تعداد عساکر خود را از ۱۴۰ هزار به ۱۴ هزار تقلیل دادند. با این تصمیم ایالات متحده آمریکا جنگ زمینی را تماما بر شانه های نیروهای افغان واگذار کردند.^۴ از اینکه تمام جنگ زمینی بر شانه های نیروهای افغانستان انداخته شد، دولت افغانستان تصمیم گرفت تا تعداد نیروهای محلی (اربکی) را افزایش دهد. در چهارچوب "طرح ایجاد نیروهای محلی" به این نیروها آموزش نظامی داده و باید در زیرچتر وزارت داخله فعالیت نمایند. اما دولت افغانستان نتوانست قومندان های محلی را کنترل

۲ محمد اکرام اندیشمند، آمریکا در افغانستان (Amrika Der Afganistan)، انتشارات میوند، کابل ۲۰۰۳، صفحه ۱۰۹-۱۱۰.
۳ «از اربکی تا پولیس محلی» (Az Arbaki Ta Polis Muhalli)، کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان، <https://im/fudg.im/> (تاریخ برداشت: ۲۰۲۱، ۲۱).
۴ نودز شفیعی، «تین عوامل موثر بر اتخاذ استراتژی دولت ترامپ نسبت به افغانستان» (Tebeyin Avamili Muasir Ber tikhazi stirateji Devlet-i Trump Nisbat Ba (Afganistan))، فصلنامه پژوهشهای روابط بین الملل، شماره بیست و چهارم، ۲۰۱۶، صفحه ۱۰۹.

فاکتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

کند. قومندان های محلی به دلیل کمبود معاش و تجهیزات جنگی از مردم پول اتخاذ کردند و در بعضی موارد به آبرو و عزت مردم تجاوز نمودند. رفتارهای خشن نیروهای محلی با مردم سبب ایجاد فاصله بین مردم و دولت گردیده و در نتیجه مردم به طالبان رجوع کردند. البته این نکته را نیز باید گفت در بعضی مناطق نیروهای محلی دست آوردهای هم داشتند.

نظر به اطلاعات دولت افغانستان بین سال های ۲۰۱۸-۲۰۱۴ تقریباً ۴۵ هزار نیروی افغانستان در جنگ علیه طالبان جان های خود را از دست داده و هزارها نفر صفت نیروهای امنیتی را ترک کردند.^۵ همچنان منابع مختلف، مقامات دولت افغانستان و آمریکایی را مبنی بر تعداد نیروهای افغان به دروغگوئی متهم میکنند. دولت افغانستان و مقامات آمریکای رقم نیروهای افغان را ۳۵۰ هزار گزارش میدادند. این در حالیست که این رقم وجود خارجی نداشت و مقامات افغان به دلیل گرفتن پول از آمریکا این تعداد را لیست میدادند. به قول بعضی مقامات امنیتی افغانستان، تعداد نیروهای افغان از ۱۵۰ هزار عسکر زیاد نبودند، از این میان ممکن ۲۰٪ دارای اراده جنگ بوده باشند. بعضی مقامات افغان از جمله خالد پاینده وزیر مالیه حکومت اشرف غنی، تعداد اردوی افغانستان را از صد هزاربیش نمیدانست. او میگوید مقامات افغان به دلیل گرفتن پول از آمریکا این تعداد را ۳۵۰ هزار گزارش میدادند.^۶

در پهلوی کمی تعداد نیروهای امنیتی در جنگ علیه طالبان از مورال قوی نیز بر خوردار نبودند. اکثر کسانی که در صف نیروهای امنیتی افغانستان بودند به جای میهن دوستی، عسکری را به عنوان شغل در آمد زا مینگریستند. اما طالبان جنگ خود را "جهاد" میدانستند و جنگجویان خود را مجاهد خطاب میکردند. به عبارت دیگر جنگجویان طالبان به جای پول و امتیازات مادی برای یک عقیده و ایدئولوژی میبزمیدند. از لحاظ روحیه جنگی جنگجویان طالب نسبت به نیروهای نظامی افغانستان در موقعیت برتری قرار داشتند.^۷ فساد گسترده در میان رده های بلند حکومتی، نشان دادن نیروهای امنیتی به عنوان معاش خور، سیاست های اشتباه کرزی و غنی در برابر طالبان، سیاسی ساختن اردوی افغانستان توسط مقامات دولت و توقف دادن عملیات هوایی توسط نیروهای آمریکائی علیه این گروه بالای روحیه نظامیان افغان تاثیر منفی گذاشته بودند. فرانک فن هیپل، از مقامهای اسبق قصر سفید امریکا و استاد روابط عمومی و بین المللی در دانشگاه پرینستون این کشور، میگوید: «ارتش افغانستان بیش تر به نیروهای نظامی ناتو اعتماد داشتند تا به دولت خودشان. نیروهای نظامی ناتو حدود ۱۰ هزار سرباز خود را از افغانستان خارج کرده بودند، اما حدود ۲۰ هزار پیمانکار به عنوان تکنسین های تعمیر، نگهداری و تأمین کننده امنیت سفارتخانه ها و غیره هنوز از نیروهای هوایی افغانستان پشتیبانی می کردند. وقتی این ساختار حمایتی کنار کشیده شدند، ارتش افغانستان اعتماد به نفس خود را برای مبارزه از دست دادند.»^۸

کشور افغانستان به دلیل کوهستانی بودنش مساعد به جنگ چریکی و گورلانی است. برای تامین امنیت چنین کشوری نسبت به کمیت اردو، کیفیت اردو تاثیر بیشتر دارد. به عبارت دیگر از داشتن نیروهای معاش خور زیاد، نیروهای کم اما مجهز با سلاح های مدرن و داشتن نیروی هوایی قوی در تامین امنیت افغانستان ممد واقع میگردد. در این ۲۰ سال از یک طرف ایالات متحده آمریکا مانع اردوی قوی مجهز با سلاح های پیشرفته و مدرن گردیده از طرف دیگر با سیستم عسکری اختیاری (عسکری در بدل پول) مانع تاسیس یک اردوی با انگیزه و وطن دوست شده است. با توجه بر دلایل که مطرح گردید، اردوی افغانستان در برابر حملات طالبان مقاومت نتوانستند و در نتیجه سبب تسلط جنگجویان طالبان در افغانستان گردید.

۵ "غنی: ۴۵ هزار نیروهای افغان در ۴ سال گذشته کشته شده است" (Gani: ۴۵ هزار نیروهای افغان در ۴ سال گذشته کشته شده است)، بی بی سی، <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-۴۷۰۰۹۲۴۰۰>، (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).

۶ محمد اکرام اندیشمند، "فرار و سقوط"، هشت صبح، ۱۷ میزان، <https://Aam.af/escape-and-fall/>، (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).

۷ «عامل قوی شدن دوباره طالب ها در افغانستان چیست؟»، مشرق، <https://pajhwok.com/fa/survey-most-of-the-land-is-۱۲/۰۲/۲۰۲۱/>، (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).

۸ محمد اکرام اندیشمند، "فرار و سقوط" (Farar ve Suqut)، هشت صبح، ۱۷ میزان، <https://Aam.af/escape-and-fall/>، (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).

تلفات جانی و هزینه های مالی جنگ

تحقیقات که انستیتوت واتسون و دانشگاه برون بالای مصارف جنگ ایالات متحده آمریکا بعد از ۱۱ سپتامبر انجام دادند، محاسبه کردند که ایالات متحده آمریکا ۶ تریلیون دالر مصرف کرده است. در این مدت ۸۰۰ هزار انسان جان های خود را از دست داده است. در تاریخ ایالات متحده آمریکا جنگ افغانستان طولانی ترین جنگ بوده و در این جنگ آمریکا تقریباً یک تریلیون دالر هزینه کرده است.^۹ در پهلوی مصارف گزاف اقتصادی در جنگ افغانستان ۲۴۰۰ عسکر آمریکائی کشته و ۲۰۵۸۹ عسکر زخمی گردیدند. به شمول عساکر آمریکائی و ناتو ۶۲۱۲۴ نفر نیروهای افغان و هزاران انسان بیگناه کشته شده است.^{۱۰}

در سال ۲۰۱۹ روزنامه واشنگتن پست راپور ۲۰۰۰ صفحه ای را که حاوی سند های محرمانه در باره جنگ افغانستان بود به نشر سپردند. در اسناد متذکره اکثر مقامات آمریکائی اعتراف کردند که جنگ افغانستان را باخته و دلیل باخت جنگ را ارائه اطلاعات غلط برای ملت آمریکا دانستند. منجمله دروغ های شاخدار مقامات آمریکایی در مورد مصارف اقتصادی جنگ افغانستان بوده است.^{۱۱} بعد از مدت طولانی مقامات آمریکائی و ملت آمریکا در جستجوی پاسخ به سوالات ذیل گردید: با مصرف کردن میلیاردها دالر و کشته دادن ده ها هزار عسکر در جنگ افغانستان چه دست آورد های را داشتیم؟ چگونه میشود به این جنگ نقطه پایان داد؟

زمانیکه دونالد ترامپ رئیس دولت آمریکا انتخاب گردید به ملت آمریکا تعهد سپرد تا به طولانی ترین جنگ در تاریخ آمریکا نقطه پایان بگذارد. از دید ترامپ جنگ افغانستان برای آمریکا جنگ احمقانه بود و هیچ سود اقتصادی نداشت. ترامپ یک تاجر بود و به مسائل از چشم انداز اقتصادی و تجارتي می نگریست. در یک سخنرانی خود ترامپ چنین گفت: "زمانی جنگ افغانستان اتحادیه جماهیر شوروی را به روسیه تقلیل داد، اگر به این جنگ نقطه پایان نگذاریم ایالات متحده آمریکا را به آمریکا تبدیل خواهد کرد".^{۱۲} اشاره ترامپ به مصارف اقتصادی جنگ افغانستان و اینکه چگونه جنگ افغانستان ارتش سرخ شوروی را به زانو در آورد و اتحادیه جماهیرشوروی را متلاشی ساخت.

اقتصاد یکی از پارامترهای اصلی قدرت است و در عصرکه زندگی میکنیم قدرت و اقتصاد لازم و ملزوم یکدیگر است. آمریکا به جای اینکه سود اقتصادی از جنگ افغانستان داشته باشد، میلیاردها دالر درین جنگ هزینه کردند و این مصرف باعث واکنش مالیه دهنده گان امریکایی شدند. در جنگ افغانستان تنها آمریکا و شهروندان آمریکا متضرر نگردیده، بلکه هر کشورکه در جنگ افغانستان اشتراک کرده بود متضرر شده است. بعد از خروج نیروهای آمریکائی رئیس دولت آمریکا

۹ "آمریکا در جنگ افغانستان ۶ تریلیون دالرمصرف کرده و ۸۰۰ هزار نفر جان باخته است" (Amerika Der Ceng Afganistan) Trilyon Dolar ۶ Masraf Karda ve ۸۰۰ Hazar Nafar Can Bahta Ast ۸۰۰ هزار نفر جان باخته است. رادیو آزادی، <https://da.azadiradio.com/a/html.۲۴۹۴۳۷۴/> (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).

۱۰ «اسناد محرره مانه در باره جنگ افغانسان از عدم موفقیت ریس جمهوران آمریکا بحث میکند» (Asnad-i Mahramane Der Barahe Ceng) (Afganistan Az Adami Muaffakiyeti Reis Cumhuran-i Amrika Bahs Mekunad) <https://www.bbc.com/persian/> بی بی سی (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).

۱۱ «اسناد محرره مانه در باره جنگ افغانسان از عدم موفقیت ریس جمهوران آمریکا بحث میکند» (Asnad-i Mahramane Der Barahe Ceng) (Afganistan Az Adami Muaffakiyeti Reis Cumhuran-i Amrika Bahs Mekunad) <https://www.bbc.com/persian/> بی بی سی (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).

۱۲ «ترامپ: نبرد ۱۹ ساله افغانستان احمقانه بوده است» (Trump: Nabard) (Salehi Afganistan Ahmakane Buda Ast ۱۹ ساله افغانستان احمقانه بوده است. آرزو، <https://im.YNZQp.1۲۴> (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).

فاکتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

جو بایدن فاش کرد که هر هفته آمریکا در جنگ افغانستان ۳۰۰ میلیون دلار مصرف داشته است.¹³ آمریکا هم به دلیل مصرف اقتصادی جنگ و هم به دلیل نقض حقوق بشر تحت فشار شهروندان خود و افکار جهانی قرار گرفته بود. از این جهت تصمیم گرفت به جای غرق شدن در باطلاق افغانستان به انعقاد معاهده با طالبان و حتی به قدرت رسیدن مجدد طالبان راضی شود. هدف آمریکا به هر شکل ممکن، به طولانی ترین جنگ خود در افغانستان نقطه پایان بگذارد.

قطع نکردن منابع مالی طالبان و خطاهای آمریکا در جریان جنگ

آمریکا در جنگ علیه طالبان بیشتر به کشتن و دستگیر کردن جنگجویان این گروه تمرکز نموده و علیه منابع مالی آن اقدامات جدی را پی گیری ننموده است. در مورد مبارزه با منابع مالی طالبان دید آمریکا و حکومت افغانستان متفاوت بوده است. طالبان در پهلوی حمایت خارجی میلیون ها دلار از آدرس قاچاق مواد مخدر در آمد داشته و با این پول ماشین جنگی خود را گرم نگاه داشته است.¹⁴ یکی از دلایل حضور آمریکا در افغانستان مبارزه علیه کشت، تولید و قاچاق مواد مخدر بود. اما افغانستان از لحاظ کشت و تولید قاچاق مواد مخدر در صدر کشورهای جهان قرار گرفته بود. اکثر منابع از کشت و تولید قاچاق مواد مخدر در حوزه حاکمیت طالبان حکایت دارند. دبیرکل سازمان ملل متحد در سخنرانی خود در اجلاس سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۱۹ در مورد طالبان چنین گفت: "طالبان پول که از آدرس قاچاق مواد مخدر بدست می آورند قابلیت جنگی خود را تقویت داده بود. برای ضعیف ساختن این گروه نیاز است تا کشورهای منطقه به شکل مشترک علیه تجارت مواد مخدر اقدام نمایند."¹⁵

در پهلوی تجارت مواد مخدر بعضی کشورها در برابر عدم حمله طالبان علیه عساکر شان به این گروه باج داده است. اطلاعات که ویکلیکس نشر کرده بود، دولت ایتالیا در برابر عدم حمله طالبان بالای نیروهایش به این گروه پول داده است.¹⁶ همچنان طالبان در حوزه حاکمیت شان از مردم ذکات و عشر جمع میکردند و از عبور و مرور موثرها تکس میگرفتند. در پهلوی این ها طالبان با استفاده از معادن افغانستان درآمد هنگفتی در اختیار داشتند. از جنگ اتحادیه جماهیرشوری و مجاهدین سلاح های زیادی در افغانستان موجود بود و همچنان دولت افغانستان مرزهای خود را تحت کنترل نداشتند. از این جهت افغانستان به مرکز قاچاق اسلحه تبدیل گردیده بود. با موجودیت پول تدارک هر نوع سلاح در افغانستان کار ساده ای شده بود و طالبان از عواید خود سلاح میخرید و حوزه حاکمیت خود را تقویت مینمودند.

در جریان جنگ، آمریکا خطاهای را مرتکب شد که طالبان ازین مجرا علیه آمریکا و حکومت مورد حمایتش به عنوان خوراک تبلیغاتی استفاده کرده سربازگیری میکردند. از جمله این خطاها کشتن افراد بی گناه، مداخله به حریم شخصی مردم و بی احترامی عساکر آمریکا به مقدسات مردم افغانستان بودند (گر چند آمریکا بعداً متوجه خطاهای خود شده و کوشش کرد تکرار نشود). مثلاً در سال ۲۰۱۲ عساکر آمریکا در پایگاه هوایی بگرام اوراق قران کریم را سوختاندند. بعد از این حادثه مردم در سرتاسر کشور علیه آمریکا تظاهرات راه انداختند که در نتیجه این تظاهرات ۳۵ فرد جان خود را از دست داده بودند. رئیس دولت آن وقت آمریکا بارک اوباما از مردم و دولت افغانستان عذر خواهی کرده بود. چنین حوادث به دفعات تکرار شدند. همچنان عساکر آمریکا در جریان جنگ خانم های افغان را تلاشی میکردند، این عمل در فرهنگ افغانستان یک عمل زشت محسوب میشود.¹⁷ در استراتژی جنگی آمریکا برای کشتن یک جنگجوی طالب

۱۳ «بایدن: هزینه جنگ آمریکا در افغانستان روزانه میلیون دلار بود» (Milyon Dolar Bud ۳۰۰ Biden: Hazinayi Cengi Amerika Der Afganistan Ruzane)، سروپوش، <https://www.sarpooch.com/afghanistanjournal/afghanistan-news/afghanistan-news140006770>، (تاریخ دسترسی: ۲۰۲۱، ۱۰، ۲۹).

۱۴ رنگین دادفر سپینا، سیاست در افغانستان: روایتی از درون (Ruvayet-i Az Darun: Siyaset Der Afganistan)، انتشارات عازم، کابل ۲۰۱۷، صفحه ۵۳۰، ۵۳۰.

۱۵ گوتریس: «طالبان با استفاده از پول قاچاق مواد مخدر به جنگ خود ادامه میدهند» (Taliban Ba Istifade Az Pul Mavadi Muhadir Ba Cang Hud dame Medihad)، رادیو آزادی، <https://da.azadiradio.com/a/۲۰۲۱۰۲۰۲۱/۲۴۰۲۸۵۹۹۷.html>، (تاریخ دسترسی: ۲۰۲۱، ۱۰، ۲۴).

۱۶ «۲۰۰ دلیل عدم موفقیت آمریکا و طالبان در افغانستان» (Bist Dalili Adami Muafakiyeti Amerika ve Taliban Der Afganistan)، مشعل، <https://im/SNnuHi>، (تاریخ دسترسی: ۲۰۲۱، ۱۰، ۲۱).

۱۷ فضل احمد پورگیت، «۲۰۱۴ Afganistan'da Beklenirken: Taliban Örgütü ve Yeni Bir Siyasal Sürece Dogru Yeni Gruplasmalar» (افغانستان در انتظار ۲۰۱۴: سازمان طالبان و گروه بندی های جدید به سوی یک روند سیاسی جدید)، مرکز مطالعات خاورمیانه، شماره پنجاه و دو، جلد پنجم، ص. ۹۸.

و القاعد در حالت اضطرار کشتن ۵ فرد ملکی مباح بود.¹⁸ آمریکا به کرات به بهانه تروریستان افراد ملکی را هدف قرارداده است. گاهاً نیروهای امنیتی افغانستان را نیز مورد هدف قرار داده اند. کشته شدن افراد ملکی در جریان جنگ بارها، خشم مردم و مقامات دولت افغانستان را در پی داشته است. طالبان خطاهای عساکر آمریکا را برای تغییر ذهنیت مردم افغانستان استفاده کردند و در نتیجه در مورد مشروعیت جنگ خود علیه آمریکا و حکومت مورد حمایتش بخش از مردم افغانستان را اقناع کردند. طالبان در نتیجه پروپاگندهایشان، حمایت مردم روستا نشین افغانستان را بدست آوردند و با چنین حمایت ها با گذشت هر روز موضع شان را قوی میساختند.

فساد و تعصبات قومی در حکومت افغانستان

حکومت که به حمایت جامعه بین الملل و آمریکا شکل گرفت، در پهلوی عدم تامین امنیت، خدمات صحی، تعلیمی و اشتغال برای مردم نه تنها با فساد در نهاد های دولتی مبارزه نکردند، بل خودش مایه فساد بودند. باری رئیس جمهور سابق افغانستان حامد کرزی اظهار داشت که: "اگر رشوت هم میگیرید پول را در بیرون انتقال ندهید."¹⁹ به قول سعدی "اگر از باغ رعیت ملک خورد سببی- بر آورند غلامان او درخت از بیخ" وقتی رئیس دولت یک کشور رشوت را یک عمل عادی جلو دهد از زیر دستان او چی توقع باید داشت! از این جهت کمک های که برای مردم افغانستان صورت گرفت به شکل درست توزیع و مصرف نشدند. مقامات دولتی با همکاری دونهای خارجی پول های که برای مردم فقیر افغانستان کمک میشدند، به خارج انتقال داده و در بانگ های خارجی در حساب های شان می افزودند. از لحاظ فساد افغانستان در رده اول جدول کشورهای فاسد جهان جاگزیں شده بود.

فساد در نهاد های عدلی و قضائی کشور اوج گرفته بود. شهروندان افغانستان از فساد در نهادهای عدلی و قضائی دعوی خود را در محاکم شرعی طالبان حل و فصل میکردند. مثلاً یک دعوی حقوقی که یک لک افغانی ارزش مادی داشت. فرد برای احقاق حقوق خود به همان اندازه رشوت میپرداختند با آنهم به حقوق خود میرسیدند. در بعضی دعوا ها محکمه به نفع صاحب حق هم اگر حکمی را صادر میکردند، مسئولین حکومت توانائی اجرایی و استرداد حق را نداشتند. طالبان چنین دعوی را به شکل سریع حل و فصل و در اسرع وقت حکم محکمه شان را تطبیق میکردند.

در پهلوی فساد سطح بیکاری بالای ۵۰٪ و سطح سواد (خواند و نوشتن) زیر ۴۰٪ قرار داشتند.²⁰ در پهلوی کمک میلیاردها دالر نصف مردم افغانستان زیر خط فقر زندگی میکردند و اکثر بیکاران را جوانان تشکیل میدادند. در افغانستان قبل از اینکه زراعت میکانیزه گردد در دانشگاههای افغانستان درس های مدرن زراعتی تدریس میشد. جوانان به مجرد فراغت به دلیل نبود ابزارهای تولید مدرن بیکار مانده بودند. همچنان قوم پرستی در ادارات دولتی آن وقت به اوج اش رسیده بود. هرگاه رئیس یک نهاد از یک قوم میبود کوشش میکرد افراد را از قوم خود استخدام نماید. یک تعداد جوانان که به دلیل تباری خود با وجود گرفتن فمات کافی استخدام نمیشدند، از روی عقده و انتقام گیری به طالبان می پیوستند.

زمانیکه دولت خدمات اساسی را برای ملت فراهم کرده نتواند، کتله ای بنام رهبر و مقامات دولتی پول های کمک شده را به خارج انتقال دهند و به متملقین خود توزیع نمایند، درچنین وضعیت مردم به حکومت سایه یعنی "طالبان" روی می آوردند. به عبارت دیگر زمانیکه کمک های خارجی به دلیل فساد حاکمان افغانستان جهت فقرزدایی، زمینه

۱۸ رنگین دادفر سینتا، همان اثر، ص. ۵۷۰.

۱۹ مهرباب الدین مشید، «مسئولیت گریزی های رئیس جمهور در جایگاه بابای ملت» (<http://www.ariaye.com/dari/>)، Masoliyet Grizi HayiReyis Cumhur Der Caygahi Babayi Millet).
۲۰ "بحران گرسنگی: شمار بیکاران از ۹ میلیون به ۱۸ میلیون رسیده است" (Milyon Raside Ast ۱۸ Milyon Ba ۹ Buhrani Gurusnagi: imari Bekaran Az) (تاریخ دسترسی: ۲۹/۱۱/۲۰۲۱).

۲۰ "بحران گرسنگی: شمار بیکاران از ۹ میلیون به ۱۸ میلیون رسیده است" (Milyon Raside Ast ۱۸ Milyon Ba ۹ Buhrani Gurusnagi: imari Bekaran Az) (اطلاعات روز، <https://www.milionaatroz.com/102917/etilaatroz.com>)، (تاریخ دسترسی: ۲۹/۱۰/۲۰۲۱).

فاکتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

اشتغال زایی و تعلیم برای مردم و جوانان افغانستان مصرف نگرند، مردم آگاهانه و یا هم نا آگاهانه بیشتر از روی عقده گشائی به گروه طالبان روی می آوردند. فساد در دستگاه حکومت افغانستان فاکتور اصلی به قدرت رسیدن طالبان شده بود. فساد مثل موربانه دولت افغانستان را ضعیف ساخت و منجر به سقوط نظام گردید.

عدم رعایت واقعیت های عینی افغانستان در تاسیس نظام و شکل گیری حکومت های فرا قانونی

نظم حقوقی و سیاسی که در کنفرانس بن، در محور قانون اساسی افغانستان شکل گرفت با واقعیت های عینی جامعه افغانستان همخوانی آن چنانی نداشت. بدین لحاظ به جای حل مشکل افغانستان منجر به بحران سیاسی در کشور شد. بر اساس قانون اساسی افغانستان رئیس جمهور به عنوان سر قومندان اعلی قوای مسلح و رئیس دولت صلاحیت های را در حوزه قوه اجرائیه، مقننه و قضائیه دارا میباشد. اما معاونین رئیس جمهور که مثل رئیس جمهور توسط رای مردم انتخاب میشدند، هیچ نوع صلاحیتی تعریف شده در قانون نداشتند. در پهلوی معاونین رئیس جمهور نظام افغانستان مانع ظهور احزاب قدرت مند میگردد. در نتیجه پارلمان در نبود احزاب قدرتمند در برابر قوه مجریه قدرت بازدارنده گی ایجاد کرده نمیتوانست. به عبارت دیگر پارلمان که چشم و گوش نظام باید میبود، به جای جلوگیری از فساد حکومت خودش در فساد با حکومت شریک بودند.

افغانستان یک کشور کثیرالقومی است که هیچ قومی در این کشور اکثریت مطلق را تشکیل نمیدهد. به عبارت دیگر بر اساس پروسه های دموکراتیک هیچ قومی نمیتواند به تنهایی قدرت را بدست بگیرد. از این جهت مجبور بودند با رهبران و احزاب دیگر اقوام ائتلاف های را تشکیل دهند. نظم که نماینده و سفیر وقت آمریکا زلی خلیلزاد در افغانستان در محور قانون اساسی افغانستان هسته گذاری کرده بودند، رئیس دولت باید پشتون و معاونینش از دیگر اقوام باشند. اما سمبولیک بودن نقش معاونین و عدم تفویض صلاحیت رئیس دولت به معاونین منجر به بی ثباتی سیاسی شده بود. به دلیل اینکه هر معاون در پهلوی انتخاب شدن توسط مردم از لحاظ سیاسی یک قوم را تمثیل میکردند و این وضعیت باعث بحران سیاسی در کشور شده بود. مثلاً رهبر حزب جنبش مارشال عبدالرشید دوستم در انتخابات ۲۰۱۴ در پیروزی محمد اشرف غنی رول عمده را بازی کرده بود. اما اشرف غنی به دوستم صلاحیتی کافی در پیشبرد امور حکومتداری تفویض نکرد و این رفتار غنی منجر به دلسردی طرفداران دوستم از حکومت شدند. خلاصه نظام سیاسی پسا طالبانی نتوانست تمام گروه های قومی و سیاسی را زیر چتر حکومت جمع کنند و بعضی گروه های قومی و سیاسی زمانی که شعاع وجودی شان را در حکومت نمیدیدند، درصدد تخریب حکومت می برآمدند. به دلیل ضعف وعدم پختگی فرهنگ سیاسی در افغانستان حتی این تخریب به سرحد حمایت از طالبان منجر میگردد.

یکی از موارد دیگری که مشروعیت حکومت افغانستان را تضعیف کرده بود برگزاری انتخابات توأم با تقلب که در نتیجه باعث ایجاد حکومت های فرا قانونی شد. در سال ۲۰۰۹ انتخابات صورت گرفت و کمیسیون مستقل انتخابات حامدکرزی را برنده انتخابات اعلان نمود. اما رقیب اصلی حامد کرزی داکتر عبدالله عبدالله نتایج انتخابات را نپذیرفته و با فشار جامعه جهانی کمیسیون انتخابات تقلب در انتخابات را پذیرفت و از برگزاری مجدد انتخابات خبر داد. داکتر عبدالله به دلیل عدم استعفای رئیس کمیسیون، انتخابات را تحریم کرد (بعضی منابع در بدل پول از کناره گیری داکتر عبدالله به نفع حامد کرزی حکایت دارند) و با حمایت جامعه جهانی کمیسیون انتخابات کرزی را برنده انتخابات اعلان نمود.²¹ از اینکه یک کاندید پیشتاز در دور دوم اشتراک نکند سرنوشت انتخابات چه میشود قانون اساسی این مورد را

۲۱ «عبدالله در دور دوم انتخابات شرکت نمیکند؛ برگزاری دور دوم یا حکومت موقت؟» (Abdullah Der Davr-i Duvum Intihabat Sirkat Namikunad; Barguzari Der Duvum ya) (تاریخ دسترسی: ۲۹، ۱۱، ۲۰۲۱). [im/dDKHSOJ.Hukumati Muakkat](https://www.im/dDKHSOJ.Hukumati Muakkat), DW, <https://www.im/dDKHSOJ.Hukumati Muakkat>

فاکتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

روی آوردند و از شیوه "بزن و فرار کن" استفاده کردند. طالبان در محور این تکتیک جنگی از ماندن مابین کنار جاده، ترور مقامات دولتی، انجام دادن حملات انتحاری، جابجا ساختن افراد وابسته به گروه شان در سیستم حکومت افغانستان و انجام عملیات توسط این افراد استفاده می کردند. در نتیجه این حملات طالبان تلفات زیادی را به نیروهای خارجی و افغان وارد کرده بود. طالب ها در فصل بهار، تابستان و خزان علیه نیروهای امنیتی افغان و خارجی جنگ های شان را شدت میبخشیدند و در فصل زمستان به سربازگیری، آموزش و تجهیز نیروهای خود میپرداختند.²⁵

بعد از سقوط طالبان در سال ۲۰۰۱ به حمایت و فشار ایالات متحده آمریکا و جامعه جهانی رژیم افغانستان بر پایه ارزش های لیبرال دموکراسی شکل گرفت. انتقال قدرت بر اساس مولفه های دموکراسی یعنی مردم سالاری، آزادی بیان و رسانه ها، حقوق بشر و حقوق زن، فعالیت احزاب سیاسی و نهادهای مدنی از جمله این ارزش ها میباشند. اما طالبان بدون اینکه اعتقادی داشته باشند از این ارزش ها برای رسیدن به اهداف شان استفاده ابزاری کردند. طالب با استفاده از آزادی رسانه از یک جهت عملیات خود را به عنوان نمایش قدرت به سمع مردم افغانسان و جهانیان رساندند و از طرف دیگر جنایات که نیروهای خارجی در جریان عملیات شان علیه مردم بیگناه مرتکب میشدند برای چالش کشیدن مشروعیت حضور نیروهای خارجی استفاده میکردند.

از لحاظ گفتار طالبان حضور نیروهای خارجی را اشغال قلمداد کرده و جنگ خود علیه نیروهای خارجی و دولت مورد حمایت آمریکا را "جهاد" اعلان مینمودند. بخشی از مردم افغانستان تحت تاثیر تبلیغات این گروه قرار گرفتند و به حمایت از آنها پرداختند. طالبان در هر مذاکره و پلاتفرم خروج نیروهای خارجی و تاسیس یک "دولت ناب اسلامی" را خطوط قرمز خود قلمداد نمودند.²⁶ از دید طالبان حکومت افغانستان توانائی تصمیم گیری را نداشته و از این جهت آنها هیچ وقت با دولت افغانستان مذاکره جدی نکردند.

در پهلوی تکتیک های جنگی، طالبان برای گسترش جنگ در سرتاسر کشور سیاست قومی خود را تغییر دادند. در آغاز طالبان در افکار عامه طوری وانمود میشدند که طالبان متشکل از قوم پشتون است. به دلیل اینکه تمام رهبران و قومندانان جنگی این گروه را پشتون ها تشکیل میدادند. بعداً بخاطر پخش جنگ در سرتاسر کشور و انتقال جنگ از جنوب به شمال مصمم شدند تا از مردم محل قومندانان جنگ و در سطح رهبری از سایر اقوام نیز افرادی را استخدام کنند. با استفاده از این تکتیک از قوم اوزبیک، ترکمن و تاجیک سربازگیری کردند. در نتیجه این سرباز گیری طالبان ساحه حاکمیت خود را گسترش داده و حضور خود را تقویت نموده است. مثلاً طالبان با سربازگیری از تاجیک های و لایت بدخشان این ولایت را سقوط دادند. باوجودیکه اکثر ساکنان این ولایت را نیز تاجیکان تشکیل میدهند. طالبان بعد از به قدرت رسیدنشان قاری فصیح الدین را (تاجیک بدخشانی) به عنوان رئیس ارتش تعیین کرده است.²⁷

طالبان با گفتار، عملیات، تغییر سیاست قومی و تطبیق قوانین در محل حاکمیت شان حضور خود را در افغانستان ثابت و با گذشت هر روز حوزه حاکمیت خود را گسترش میدادند. در نتیجه زمینه قدرت گیری مجدد خود را در افغانستان مساعد ساختند.

۲۵ زاهد آریا "راهبرد و شیوه های جنگی طالبان چگونه است؟" (Rahburd ve ivahayi Cengi Taliban Çiguna Ast)، هشت صبح، تاریخ دسترسی: ۲۱/۱۱/۲۰۲۱.

۲۶ «گفتگوهای صلح و خطوط قرمز حکومت و طالبان» (Guftuguhayi Sulh ve Khutut-i Qirmizi Hükümet ve Taliban)، افغانستان، تاریخ دسترسی: ۲۱/۱۱/۲۰۲۱، http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=۱۳۳۳۹.

۲۷ "سوابق اعضای کابینه موقت طالبان" (Savabik Azai Kabineyi Muakat-i Taliban)، شبکه العالم، <https://۲۴.am/tpWVWMT>، تاریخ دسترسی: ۲۱/۱۱/۲۰۲۱.

حمایت کشورهای منطقه از طالبان تحت عنوان مبارزه با داعش

در سال ۲۰۱۴ دولت اسلامی عراق و شام (داعش) در خاور میانه ظهور کرد. در محور ایدئولوژی خلافت، داعش سیاست تهاجمی را در پیش گرفت. به عبارت دیگر داعش تمام کشورهای اسلامی را قلمرو اسلام "دارالاسلام" و خلیفه خود را رهبر تمام مسلمین جهان میدانست. داعش هر کشور اسلامی را یک ولایت خود قلمداد و برایش والی خود خوانده تعیین میکرد. در این بخش داعش با استفاده از عنوان تاریخی خراسان؛ یعنی ایران، افغانستان، پاکستان، کشورهای آسیائی میانه و بخش چین را "ولایت خراسان" نام گذاری کرد و شاخه خراسان را در سال ۲۰۱۵ فعال کرد. حافظ سعید رهبر طالبان پاکستانی اولین کسی بود که بیرق داعش را در افغانستان به اهتزاز در آورد و والی شاخه خراسان مقرر گردید.²⁸

با توجه بر قدرت مالی داعش، اعلان فوت رهبر طالبان ملا محمد عمر بعد از ۲ سال پنهان کاری باعث شد تا بعضی از رهبران و قومندانان طالب به شمول عبدالروف خادم به رهبر داعش ابوبکر البغدادی بیعت کند. با این همه رهبر طالبان داعش را برای خود تهدید قلمداد کرده و به داعش بیعت نکردند. در آن زمان جنگجویان طالب و داعش در منطقه دور دست افغانستان فعالیت میکرد. این دو گروه علیه همدیگر تهدید بودند.²⁹

بعد از حادثه ۱۱ سپتامبر روسیه، چین و ایران از جنگ آمریکا و ناتو، جهت سرکوب القاعده و طالبان حمایت کردند. مثلاً روسیه مانع تاسیس پایگاه نظامی آمریکا در قرغزستان و اوزبکستان نگردید. بعد از شکست القاعده و طالبان آمریکا در آن زمان خاک افغانستان را ترک نکرد. تداوم حضور آمریکا در افغانستان باعث نگرانی ایران، روسیه و چین گردید. آمریکا ورود اش به افغانستان را مبارزه با تروریسم و افراط گرائی عنوان کرده بود. اما این حضور نه تنها منجر به محو تروریسم و افراطگرائی نشد، بل منجر به افزایش آن گردید.³⁰ مثلاً در سال ۲۰۰۱ تنها در افغانستان القاعده فعال بود، نظر به اطلاعات نهادهای امنیتی حکومت سابق افغانستان ۲۱ گروه تروریستی در افغانستان فعالیت میکردند.³¹ با حضور نیروهای خارجی فعالیت این همه گروههای تروریستی به شمول شاخه خراسان داعش، مسبب نگرانی بیشتر کشورهای منطقه شده بودند.

افغانستان برای داعش ارزش حیاتی دارد. بخاطرکه داعش با مسلط شدن در افغانستان به راحتی میتواند به کشورهای آسیای میانه، روسیه، چین و ایران نفوذ کند. بعد از سال ۲۰۱۴ اردوی افغانستان با طالبان در گیر جنگ بود. زمانیکه داعش به فعالیت آغاز کرد اردوی افغانستان توانائی جنگ دوجبهه ای را نداشت. بر علاوه این، روسیه، چین و ایران فکر میکرد، کشورهای که در افغانستان حضور نظامی دارند برای بی ثباتی کشورهای منطقه داعش را چاق کرده است. مثلاً ایران و روسیه به کرات کشورهای خارجی را که در افغانستان حضور نظامی داشتند، به حمایت از داعش متهم کرده بودند.³²

فعالیت شاخه خراسان داعش در افغانستان برای تمامیت ارضی و امنیت ملی کشورهای مثل ایران، روسیه، چین و کشورهای آسیای میانه تهدید جدی بودند. کشورهای منطقه به دلیل وابسته بودن دولت افغانستان به آمریکا و ناتو برای تامین امنیت مرزهای خود به حمایت و همکاری طالبان شتافتند.

۲۸ "معرفی داعش خراسان" (Marf-i DEAS Horasan)، ایندیندیت فارسی، am/T&A.https://۱۲۴، (تاریخ دسترسی: ۲۰۲۱، ۱۰، ۲۹).
۲۹ « چرا نیروهای ویژه طالبان با داعش می‌جنگند؟» (Çara Nirohayi Viceyi Taliban Ba DEAS Mecengand)، بی بی سی، <https://www.bbc.com/persian/>
۳۰ zS_afghan_taliban_isis_۱۵۱۲۲۲/۱۲/۲۰۱۵/afghanistan، (تاریخ دسترسی: ۲۰۲۱، ۱۰، ۲۵).

30 Mehmet Seyfettin Erol-İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 4(1), 2020, s.260 2020.

۳۱ "گروه تروریستی در افغانستان وجود دارد" (Bistoyek Guruhi Troristi Der Afganistan Vucud Darad)، خبرگزاری انا، AVV/im.https://۱۲۴، (تاریخ دسترسی: ۲۰۲۱، ۱۰، ۲۹).
۳۲ "روسیه: آمریکا و ناتو در افغانستان با داعش همکاری می‌کنند" (Rusya: Amrika ve NATO Der Afganistan Ba DEAS Hamkari Mekunad)، خبرگزاری تسنیم، [im/https://۱۲۴](https://۱۲۴)، (تاریخ دسترسی: ۲۰۲۱، ۱۰، ۲۹).

فاکتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

از دید روسیه، چین و ایران، طالبان هم از لحاظ ایدئولوژی و هم از لحاظ عملکرد با داعش در مغایرت قرار دارد. بر خلاف داعش طالبان میخواهند در جغرافیای بنام افغانستان حکومت دلخواه خود یعنی امارت اسلامی افغانستان را تاسیس کنند و به خاک همسایه ها چشم ندوخته بودند. بر علاوه این اکثر جنگجویان طالبان را افغانان تشکیل میدادند و از لحاظ مذهب، دین را محدود هم تفسیر کنند "حنفی مذهب" هستند.³³ روسیه، چین و ایران با توجه به حضور نیروهای خارجی در افغانستان و بر اساس منطق "از بدتر بد را انتخاب کن" و "دشمن، دشمن من، دوست من است" به جای مداخله مستقیم طالبان را علیه داعش حمایت کردند.

فعالیت داعش در مناطق دوردست افغانستان یک چالش بزرگ فرا راه طالبان بود. اما به دلیل تهدید بودن فعالیت داعش علیه کشورهای منطقه برای طالبان به فرصت تبدیل شده بود. به عبارت دیگر در جنگ علیه داعش منافع کشورهای منطقه با طالبان گره خورده، این کشورها علیه داعش طالبان را حمایت کردند. طالبان با حمایت کشورهای منطقه در جنگ علیه داعش موفقیت و دست آوردهای هم داشتند. حتی آمریکا در شکست داعش در ولایت های شرقی افغانستان به نقش مثبت طالبان اعتراف کرده است.³⁴ به زعم آنها در آن وقت طالب یک گروه تروریستی نه، بل سرکوپ کننده تروریست بودند. مبارزه طالبان علیه داعش و حمایت کشورهای منطقه از آنها، از یک طرف طالبان را در ساحه جنگ قدرت مند ساخته و از طرف دیگر برای آنها مشروعیت بین المللی داده بود.

تغییر دشمن در سیاست خارجی آمریکا و تعقیب "سیاست مماشات" در برابر طالبان

ایالات متحده آمریکا بعد از جنگ دوم جهانی سیاست "انزواگرایی" منیرو و توصیه بنیان گذار آمریکا جورج واشنگتن را کنار گذاشته و به عنوان فاتح جنگ، رهبری غرب را از بریتانیای کبیر بدست آورده است. ایالات متحده آمریکا هژمونی خود را از روی "یک دشمن" پایه گذاری کرده و با گذشت زمان دشمن را تغییر داده است. در این زمینه در جریان جنگ سرد اتحادیه جماهیر شوروی را دشمن تلقی کرده و از روی دشمنی/رقابت با اتحادیه جماهیر شوروی متحدین خود را در کنار خود قرار داده است. بعد از ختم جنگ سرد و فروپاشی اتحادیه جماهیر شوروی آمریکا کوشش کرده است تا دشمن دیگری برای خود پیدا کند. در حوزه روشنفکری هاتینگتون در کتاب برخورد تمدن ها در پهلوی دیگر مدنیت ها اسلام را به عنوان دشمن مدنیت غرب معرفی کرده است. در محور این تیزس، واژه های نظیر "تروریسم دینی-تروریسم اسلامی-تروریسم بین المللی" وارد ادبیات سیاسی غرب شدند و با واقعه ۱۱ سپتامبر تروریسم را "دشمن" اعلان کردند. در محور دکترین بوش "جنگ پیشگیرانه" و مبارزه با تروریسم ایالات متحده آمریکا به شمول افغانستان و عراق در مناطق مختلف دنیا مداخله کردند و ۲۰ سال در افغانستان نیروهای خود را مستقر نمودند.³⁵

زمانیکه آمریکا مصروف مبارزه با تروریسم و دیگر مسائل بین المللی بود، چین با استفاده از "جهانی شدن اقتصاد" اقتصاد خود را رشد داده است. اقتصاد یکی از پارامترهای اساسی قدرت ملی میباشد. قدرت اقتصادی زمینه ساز قدرت سیاسی و نظامی است. قدرت اقتصادی چین منجر به قدرت نظامی و سیاسی آن شده و این وضعیت باعث نگرانی جدی ایالات متحده آمریکا شده است. از زمان حکومت بارک اوباما چین آهسته آهسته به رقیب اقتصادی آمریکا مبدل شده

۳۳ "داعش در افغانستان چه میکند" (DEAS Der Afganistan Çi Mekunad)، بی بی سی، <https://www.bbc.com/persian/blogs-38718116> (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۰،۲۰۲۱).

۳۴ « زلی خلیل زاد: طالب ها در جنگ ننگرهار علیه داعش نقش داشتند » (Zalmay Halilzad: Taliban Der Ceng Ningharhar Aley-i DEAS)، آژانس خبرگزاری جمهور، <http://www.jomhornews.com/fa/news/122781/> (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۰،۲۰۲۱).

۳۵ "دکترین بوش چیست؟" (Doktrin Bu Çist؟)، مجله ویسنا، <https://124.am/CibkyVQ> (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۰،۲۰۲۱).

فاکتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

آمریکا گردیده و استراتژی خروج آبرومندانه آمریکا به "خروج ذلیلانه" تبدیل گردید.⁴⁰

آمریکا با امضای موافقت نامه دوحه با طالبان، پایان عمر جمهوریت و حکومت غنی در افغانستان را مهر تایید گذاشت. این موضوع را مسئولان درجه یک نظامی آمریکا، لوید آستین وزیر دفاع، جنرال مارک میلی لوی درستیز، جنرال کنت مکنزی رئیس فرماندهی مرکزی، نیروهای مسلح ایالات متحده در جلسه پرسش و پاسخ کمیته نیروهای مسلح سنای آمریکا بی پرده اظهار داشتند و حتا آن را شکست استراتژیک برای آمریکا خواندند. مارک میلی گفت «شکست استراتژیک» آمریکا در افغانستان نتیجه تصمیم‌هایی است که در طول ۲۰ سال اخیر گرفته شده است. جنرال کنت مکنزی اظهار داشت که «سقوط حکومت افغانستان ریشه در توافق نامه دوحه داشت. امضای توافق نامه دوحه واقعاً تأثیر مخرب بر حکومت افغانستان و نیروهای نظامی‌اش داشت». لوید آستین، وزیر دفاع ایالات متحده آمریکا، در این جلسه اظهار کرد که با تحلیل مکنزی موافق است. او افزود که در توافق نامه دوحه تعهد شده بود که حملات هوایی ایالات متحده، علیه طالبان متوقف می‌شود. «بنابراین طالبان قوی‌تر شدند، عملیات تهاجمی خود را علیه نیروهای امنیتی افغانستان شدت بخشیدند و افغان‌ها هفته وار تعداد زیادی را از دست می‌دادند».⁴¹

نتیجه گیری

ایالات متحده آمریکا بعد از ۲۰ سال جنگ با طالبان بنابر دلایل که توضیح داده شد، به این نتیجه رسیدند که نمی‌توانند طالبان را به تمام معنی در افغانستان شکست دهند. از این جهت خروج از افغانستان را به منافع خود ارزیابی کرد و در محور سیاست مداخلات با طالبان ها توافق نامه دوحه را امضاء کردند. در چهارچوب توافق نامه دوحه آمریکا تعهد سپرد در صورت که طالبان به تعهدات خود پایبند باشند، نیروهای شان را از افغانستان خارج می‌کنند. هدف آمریکا از توافق با طالبان ایجاد صلح بین طالبان و حکومت افغانستان و مساعد ساختن شرایط خروج آبرومندانه از افغانستان بود. توافق نامه دوحه از یک طرف برای طالبان مشروعیت بین المللی داد تا رهبران این گروه بتوانند راحت به کشورهای منطقه سفر کنند، از طرف دیگر رها ساختن ۵ هزار زندانی و توقف حملات هوایی علیه مواضع این گروه توسط نیروهای خارجی در محور این توافق، طالبان را در ساحت قدرت مند ساخت. قبل از اینکه توافق صلح بین طرفین افغانی صورت بگیرد، آمریکا تصمیم گرفت تا ۱۱ سپتامبر ۲۰۲۱ تمام نیروهای خود را از افغانستان خارج کند.

طالبان دولت افغانستان را "اداره کابل" مینامیدند و به دلیل دست نشانده خواندن حکومت، قبل از توافق دوحه با این دولت مذاکره نکنند و بعد از توافق دوحه هم طالبان حاضر به مذاکره جدی با حکومت نشدند. از دید طالبان مذاکره یعنی تسلیم دادن قدرت به این گروه به شکل مسامحت آمیز بود. زمانیکه آمریکا تصمیم خروج بدون قید و شرط را گرفت، طالبان این تصمیم آمریکا را یک فرصت طلایی ارزیابی کردند و به حملات خود شدت بخشیدند. در نتیجه این حملات در قدم نخست کنترل ولسوالی ها بعدا ولایات را بدست گرفتند. با چشم پوشی آمریکا و فرار رئیس جمهور افغانستان محمد اشرف غنی، طالبان در حضور نیروهای خارجی کابل را تصرف و خود را پیروز جنگ ۲۰ ساله اعلان نمودند.

طالبان به دلیل پیروزی در جنگ علیه آمریکا، ناتو و دولت مورد حمایت آمریکا از طالب دهه نود قدرت مندتر است. از این جهت سیات داخلی وخارجی دولت افغانستان از این بعد در محور اهداف طالبان تعریف خواهد شد. فعلا در داخل افغانستان مثل دهه نود نیروی بازدارنده قوی در برابر طالبان دیده نمی شود.

۴۰ احمدخان دولتیار، "تأثیر ناکامی آمریکا در افغانستان بالای قدرت هژمونیش" (Tasiri Nakami Amrika Der Afganistan Balayi) <https://www.ankasam.org/abdnin-afganistandaki-basarisizliginin-hegemonyasina-> آنکاسام، (Kudrat-i Hajmoniye).

۴۱ محمد اکرام اندیشمند، "فرار و سقوط" (Farar ve Suqut)، هشت صبح، ۱۷ میزان، <https://am.af/escape-and-fall/>، (تاریخ دسترسی: ۲۹، ۱۱، ۲۰۲۱).
۴۱ محمد اکرام اندیشمند، "فرار و سقوط" (Farar ve Suqut)، هشت صبح، ۱۷ میزان، <https://am.af/escape-and-fall/>، (تاریخ دسترسی: ۲۱، ۱۰، ۲۰۲۱).

طالبان از راه غلبه قدرت را بدست آورده و در افغانستان حاکم شده است. در برابر دوام قدرت طالبان چالش های متعددی موجود است و این گروه با حل این معضلات میتواند قدرت خود را تداوم بخشند. منجمله چالش های بزرگ کسب مشروعیت بین المللی قدرت طالبان است. به عبارت دیگر شناسائی حکومت طالبان به عنوان نماینده دولت افغانستان، توسط کشورهای منطقه و جامعه بین المللی است. تا حال هیچ دولت و نهاد بین المللی امارت طالبان را به رسمیت نشناخته است. دولت ها و نهادهای بین المللی برای به رسمیت شناختن امارت طالبانی شرایطی را پیش کش نمودند. تاسیس یک دولت فراگیر و همه شمول، احترام به حقوق بشر و زن، اجازه دادن به کسانی که میخواهند از افغانستان خارج شوند و قطع رابطه و مبارزه با گروه های تروریستی خواسته های جامعه بین المللی و کشورهای منطقه از طالبان میباشد.

دومین چالش در برابر حکومت طالبان مشکلاتی اقتصادی که مردم افغانستان با آن دست و پنجه نرم میکنند. اقتصاد افغانستان تماماً متکی به کمک کشورهای خارجی و نهاد های بین المللی میباشد. با قدرت رسیدن طالبان ایالات متحده آمریکا، بانک جهانی، صندوق بین المللی پول و اکثر کشورهای اروپائی کمک های خود را به افغانستان توقف داده است. همچنین ایالات متحده آمریکا پول های دولت افغانستان را بلاک نموده است. از لحاظ عملی طالبان حکومت افغانستان را تشکیل میدهند و از تامین احتیاجات اساسی مردم مسئول میباشند. با گذشت هر روز مردم افغانستان فقیر شده و طالبان هم برای حل این مشکل کاری کرده نتوانسته است. مشکل اقتصادی افغانستان زمانی حل خواهد شد که طالبان کمک های جامعه جهانی را بدست بیاورند.

یکی از مشکلات فراروی امارت طالبان حضور فعال داعش در افغانستان میباشد. در جریان خروج آمریکا از افغانستان داعش با انجام حملات انتحاری در نزدیکی میدان هوائی کابل به شمول افغان ها و جنگجویان طالب، ۱۳ عسکر آمریکایی را کشتند و ۱۷ عسکر آمریکائی را مجروح ساختند. همچنان داعش حملات را علیه جنگجویان طالبان و شیعه ها به راه انداخته که در نتیجه این حملات صدها انسان کشته شده است. با توجه به شرایط بد اقتصادی مردم، داعش از جهل و فقر مردم استفاده کرده همه روزه سربازگیری میکند و نیروهای خود را تقویت میبخشد.

مسئله دیگر، برخورد طالبان با دست آوردهای ۲۰ ساله پسین میباشد. نسل جدید افغانستان با نوآوری های جهان آشنایی حاصل کرده و از حقوق سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نسبی بر خوردار بودند. همچنان موضوع حقوق زنان، جهت دیگری از مسایل امروز افغانستان را شکل میدهد. طالبان در دهه نود با تفسیر محدود از دین؛ حق تعلیم، کار و مالکیت زن ها را به رسمیت نشناخته بودند. در ۲۰ سال اخیر در چوکات سیاست "تبعیض مثبت" زنان حق تعلیم، کار و ملکیت خود را به دست آورده اند. در پهلوی اینها زنان در پست های کلیدی نظیر وزارت، معینیت، ریاست، وکالت، سفارت و غیره استخدام شده و کار کرده است. یکی از شرایط جامعه جهانی برای به رسمیت شناختن حکومت طالبان، احترام به حقوق بشر و جایگاه زنان میباشد. یعنی طالبان باید حق تعلیم، کار و مالکیت زنان را به رسمیت بشناسند.

طالبان با بدست آوردن کابل عفو عمومی اعلان کرده بودند. یعنی تمام کسانی که در رژیم گذشته کار کرده، مورد عفو قرار گرفته اند. اعلان عفو عمومی یک گام مهم است اما جنبه عملی میخواهد. برای تامین صلح نسبی نظارت از تطبیق این فرمان و فراهم کردن زمینه کار برای مدیران و کارمندان دولت گذشته مهم است. به عبارت دیگر طالبان باید تمام مخالفین خود را در آغوش خود گرفته و همه را در حکومت فرصت کاری بدهند. در کنفرانس بن از طالب ها دعوت میشود و طالب ها به عنوان بخش از واقعیت افغانستان پذیرفته میشود، ممکن امروز ما شاهد چنین رویداد های نمیبودیم.

حکومت طالبان شرایطی که جامعه جهانی و کشورهای منطقه برای به رسمیت شناختن شان مطرح کرده اند، قدم های جدی بردارند و کمک های جامعه جهانی به افغانستان تداوم پیدا کند، تامین امنیت و صلح نسبی در افغانستان امکان پذیر میباشد. در غیر آن صورت در پهلوی وقوع فاجعه بشری ناشی از فقر و گرسنگی، احتمال این نیز وجود دارد

فاكتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

که افغانستان بار دیگر به لانه تروریسم تبدیل گردیده، مورد اشغال و به جنگ داخلی دیگری مواجه شود. فعلا طالبان در افغانستان حاکم است. از این جهت از لحاظ بازیگران داخلی انتخاب به دست طالبان است که افغانستان را به کدام سمت سوق خواهند داد.

احمدخان دولتیار، "تاثیر ناکامی آمریکا در افغانستان بالای قدرت هژمونیش" (Tasiri Nakami Amrika Der Afganistan Balayi Kudrat-i) "Hajmoniye)، آنکاسام، <https://www.ankasam.org/abdnin-afganistandaki-basarisizliginin-hegemonyasina-etkisi>، (تاریخ دسترسی: ۲۹، ۱۱، ۲۰۲۱).

"اختلافات میان غنی و عبدالله؛ دولت وحدت ملی به بن بست رسیده است؟" (Ihtilafat Miyan Gani ve Abdullah; Devlet-i Vahdati) "Milli Ba Bunbast Rasida Ast)؟، بی بی سی، https://www.bbc.com/persian/afghanistan_zs_afghan_nug_150408/04/2015، (تاریخ دسترسی: ۲۹، ۱۱، ۲۰۲۱).

"از اربکی تا پولیس محلی" (Az Arbaki Ta Polis Muhalli)، کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان، <https://www.im/f9UDG>، (تاریخ برداشت: ۲۱، ۱۰، ۲۰۲۱).

"اسناد محرمانه در باره جنگ افغانستان از عدم موفقیت ریس جمهوران آمریکا بحث میکند" (Asnad-i Mahramane Der Barahe) "Ceng Afganistan Az Adami Muaffakiyeti Reis Cumhuran-i Amrika Bahs Mekunad) بی بی سی، <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-050722928>، (تاریخ دسترسی: ۲۱، ۱۰، ۲۰۲۱).

"امریکا در جنگ افغانستان ۶ تریلیون دالرمصرف کرده و ۸۰۰ هزار نفر جان باخته است" (Trilyon 6 Amerika Der Ceng Afganistan) "Hazar Nafar Can Bahta Ast 800 Dolar Masraf Karda ve) رادیو آزادی، <https://da.azadiradio.com/a/html.24942374>، (تاریخ دسترسی: ۲۱، ۱۰، ۲۰۲۱).

"بایدن: هزینه جنگ آمریکا در افغانستان روزانه میلیون دلار بود" (Biden: Hazinayi Cengi Amerika Der Afganistan Ruzane) "Milyon Dolar Bud 300) سرپوش، <https://www.sarpoosh.com/afghanistanjournal/afghanistan-news/afghanistan-dhtml.news140060770>، (تاریخ دسترسی: ۲۹، ۱۰، ۲۰۲۱).

"بحران گرسنگی: شمار بیکاران از ۹ میلیون به ۱۸ میلیون رسیده است" (Milyon Ba 9 Buhrani Gurusnagi: imari Bekaran Az) "Milyon Raside Ast 18) اطلاعات روز، <https://www.etilaatroz.com/hunger-crisis-number-of-unemployed-has-102912/>، (تاریخ دسترسی: ۲۹، ۱۰، ۲۰۲۱).

"بیست دلیل عدم موفقیت آمریکا و طالب ها در افغانستان" (Bist Dalili Adami Muafakiyeti Amerika ve Taliban Der) "Afganistan) مشعل، <https://www.im/SNnuHi>، (تاریخ دسترسی: ۲۱، ۱۰، ۲۰۲۱).

"بیست و یک گروه تروریستی در افغانستان وجود دارد" (Bistoyek Guruhi Troristi Der Afganistan Vucut Darad) "Bistoyek Guruhi Troristi Der Afganistan Vucut Darad) خبرگزاری انا، <https://www.im/877>، (تاریخ دسترسی: ۲۹، ۱۰، ۲۰۲۱).

"ترامپ: نبرد ۱۹ ساله افغانستان احمقانه بوده است" (Trump: Nabard) "Salehi Afganistan Ahmakane Buda Ast 19) آرزو، <https://www.im/YNZQp.124>، (تاریخ دسترسی: ۲۱، ۱۰، ۲۰۲۱).

فاکتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

"جنگ اقتصادی آمریکا علیه چین" (Cangi İktisadi Amerika Alehi Çin), بی بی سی، <https://www.bbc.com/persian/world-۴۹۴۵۵۴۳۱>، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۰،۲۰۲۱).

جمشید ایرانی، "آمریکا و طالبان چگونه و چرا به توافق رسیدند؟" (Amrika ve Taliban Çiguna ve Çara Ba Toafuk Rasidend)، ایندیندنت فارسی، im/HZKI/۱۲۴، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۱،۲۰۲۱).

«چرا نیروهای ویژه طالبان با داعش می‌جنگند؟» (Çara Nirohayi Viceyi Taliban Ba DEAS Mecengand)، بی بی سی، https://www.zs_afghan_taliban_isis_۱۵۱۲۲۲/۱۲/۲۰۱۵/bbc.com/persian/afghanistan، (تاریخ دسترسی: ۲۵،۱۰،۲۰۲۱).

حسیب بهش، «توافقات دوحه؛ هیات دولت به دو اردوگاه تقسیم شده است» (Toafukati Doha; Heyeti Devlet Be Du Urduga) (Taksim uda Ast)، هشت صبح، <https://am.af/doha-agreements-the-government-negotiation-team-is-divided-into-two-//camps>، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۱،۲۰۲۱).

"داعش در افغانستان چه میکند" (DEAS Der Afganistan Çi Mekunad)، بی بی سی، <https://www.bbc.com/persian/blogs-۴۸۷۱۸۱۱۶>، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۰،۲۰۲۱).

"دکترین بوش چیست؟" (Doktrin Bu Çist?)، مجله ویسنا، im/CibkyVQ/۱۲۴، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۰،۲۰۲۱).

«رقابت استراتژیک آمریکا و چین؛ جنگ سرد جدید در راه است؟» (Rakabeti stratejiki Amreka ve Çin; Ceng Sard Cedid Der Rah) (Ast)، هشت صبح، <https://am.af/%D۹//on-the-way>، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۱،۲۰۲۱).

رنگین دادفر سپنتا، سیاست در افغانستان؛ روایتی از درون (Siyaset Der Afganistan; Ruvayet-i Az Darun)، انتشارات عازم، کابل ۲۰۱۷، صفحه ۵۳۰،۵۵۰.

"روسیه: آمریکا و ناتو در افغانستان با داعش همکاری می‌کنند" (Rusya: Amrika ve NATO Der Afganistan Ba DEA Hamkari) (Mekunad)، خبرگزاری تسنیم، im/Ug۳XOP/۱۲۴، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۰،۲۰۲۱).

زاهد آریا "راهبرد و شیوه‌های جنگی طالبان چگونه است؟" (Rahburd ve ivahayi Cengi Taliban Çiguna Ast)، هشت صبح، am.af/what-is-the-talibans-strategy-and-methods-of-warfare//، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۱،۲۰۲۱).

«زلی خلیل زاد: طالبان در جنگ ننگرها را علیه داعش نقش داشتند» (Zalmay Halilzad: Taliban Der Ceng Ningharhar Aley-i) (DEAS Nak Datan)، آژانس خبرگزاری جمهور، <http://www.jomhornews.com/fa/news-۱۲۲۷۸۱/>، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۰،۲۰۲۱).

"ساختار اصلی حکومت وحدت ملی چگونه خواهد بود" (Sahtar-i Asli Hukumat-i Vahdati Milli Çikuna Khahad Bud)، DW، im/CLJ/۱۲۴، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۱،۲۰۲۱).

«سوابق اعضای کابینه موقت طالبان» (Savabik Azai Kabineyi Muakat-i Taliban)، شبکه العالم، im/tpWVMfT/۱۲۴، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۱،۲۰۲۱).

- «عامل قوی شدن دوباره طالب ها در افغانستان چیست؟» (Amil Kavi udan Dubarahi Taliban Der Afganistan Çist)، مشرق،
survey-most-of-the-land-is-under-taliban-control-but-most-people-live-in-/۱۲/۰۲/۲۰۲۱/https://pajhwok.com/fa
/government-controlled-areas/، (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).
- «عبدالله در دور دوم انتخابات شرکت نمیکند؛ برگزاری دور دوم یا حکومت موقت؟» (Abdullah Der Davr-i Duvum ntihabat irkat) im/dDKHSOJ.Namikunad; Barguzari Der Duvum ya Hukumati Muakkat، DW، https://۱۲۴/۲۹،۱۰،۲۰۲۱.
- «عبدالله و غنی سرانجام بر سر تشکیل دولت در افغانستان به توافق رسیدند» (Abdullah ve Gani Sarancam Ber Sar Te kil-i Devlet) im/Dno.Der Afganistan Ba Toafuk Rasiden، AA، https://۱۲۴/۲۹،۱۱،۲۰۲۱.
- «غنی: ۴۵ هزار نیروهای افغان در ۴ سال گذشته کشته شده است» (Gani: ۴۵ Hazar Nirohayi Afganistan Der ۴ Sal Guzata Kuta) uda Ast، بی بی سی،
۴۷۰۰۹۲۴۰-https://www.bbc.com/persian/afghanistan، (تاریخ دسترسی: ۲۱،۱۰،۲۰۲۱).
- فضل احمد بوریگیت، «۲۰۱۴ Afganistan'da» (Beklenirken: Taliban Örgütü ve Yeni Bir Siyasal Sürece Dogru Yeni Gruplasmalar) مرکز مطالعات خاورمیانه، شماره
پنجاه و دو، جلد پنجم، ص. ۹۵-۱۰۳.
- «گفتگوهای صلح و خطوط قرمز حکومت و طالبان» (Guftuguhayi Sulh ve Khutut-i Qirmizi Hükümet ve Taliban) افغانستان،
http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=۱۳۲۳۶۹، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۱،۲۰۲۱).
- گوتریس: «طالبان با استفاده از پول قاچاق مواد مخدر به جنگ خود ادامه میدهد» (Taliban (Ba Istifade Az Pul Mavadi Muhadir Ba) Cang Hud dame Medihad، رادیو آزادی،
html.۳۰۲۸۵۹۹۷/https://da.azadiradio.com/a، (تاریخ دسترسی: ۲۲،۱۰،۲۰۲۱).
- محمد اکرام اندیشمند، «فرار و سقوط» (Farar ve Suqut)، هشت صبح، ۱۷ میزان، https://am.af/escape-and-fall/، (تاریخ دسترسی:
۲۱،۱۰،۲۰۲۱).
- محمد اکرام اندیشمند، آمریکا در افغانستان (Amrika Der Afganistan)، انتشارات میوند، کابل ۲۰۰۳.
- «معرفی داعش خراسان» (Marf-i DEAS Horasan، ایندپندیت فارسی، https://۱۲۴/im/T&A، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۰،۲۰۲۱).
- نوذر شفیعی، «تبیین عوامل موثر بر اتخاذ استراتژی دولت ترامپ نسبت به افغانستان» (Tebeyin Avamili Muasir Ber Ittikhazi Istirateji) Devlet-i Trump Nisbat Ba (Afganistan)، فصلنامه پژوهشهای روابط بین الملل، شماره بیست و چهارم، ۲۰۱۶، ص. ۱۳۲-۱۰۹.
- مهراب الدین مشید، «مسئولیت گریزی های رئیس جمهور در جایگاه بابای ملت» (Masoliyet Grizi HayiReyis Cumhuriyet Der Caygahi) Masoliyet Grizi HayiReyis Cumhuriyet Der Caygahi،
http://www.ariaye.com/dariA.html.mashid/siasi/Babayi Millet، (تاریخ دسترسی: ۲۹،۱۱،۲۰۲۱).
- EROL, Mehmet Seyfettin-İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, s. 240-280, 4(1), 2020s.

فاكتورهای به قدرت رسیدن مجدد طالبان و آینده افغانستان

EROL-Mehmet Seyfettin-Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçis Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler", *Gazi Akademik Bakış*, 5(10), s. 173-187, 2012,

STRUCTURED ABSTRACT

In 1992, Mujahideen came to power in Afghanistan. However, instead of keeping the order in the country, Mujahideen could not share the power among themselves and dragged Afghanistan into civil war. The Afghan people who were tired of war and instability were searching for “a savior” at that time. Just at this time, the Taliban emerged with the claim of ending the civil war by collecting weapons and restoring order in Afghanistan, and in a short time captured Kabul and established the Islamic Emirate of Afghanistan (1994-1996).

The Taliban has not been recognized by the international community, as it suspends the political, social and economic rights of the people by narrowly interpreting religion along with hosting radical groups. After the attack happened in Sept. 11, the Taliban protected its ally, Al-Qaeda, and did not hand over the leader of al-Qaeda, Osama Bin Laden, to the United States. The USA launched the “Operation Enduring Freedom” against Al-Qaeda and against the Taliban as part of “self-defense”, and as a result of the operation, the Taliban regime was overthrown and a new government supported by the USA and the international community was established in its place. Even though the Taliban regime had fallen down, they continued the war with different methods and at this point, it defeated the Afghan government and dominated Afghanistan again, despite the fact that the US troops were not in Kabul. There are many reasons why Taliban has been the dominative power again. To give some example; The USA’s failure to allow the establishment of a strong and morale Afghan army, the economic cost and human loss of the war, the USA’s failure to the fight against the Taliban’s financial resources adequately and the mistakes it made during the war, the corruption and ethnic discrimination of the Afghan government, Afghanistan’s political failure to establish a governmental system according to their social and social structures, the establishment of illegal governments by fraudulent

elections, the Taliban's war tactics, the support provided by global and regional powers to the Taliban in the war against DAESH, and the appeasement policy pursued against the Taliban with the change of the other one in the US foreign policy are the important factors that cause the Taliban to dominate again.

The most important one of these factors is the "appeasement policy" of the USA. When the USA realized that it would be incapable of destroying the Taliban, it developed a policy of appeasement and tried to make concessions to the Taliban within the framework of this policy. The reason why the USA made concessions to the Taliban is in order to make peace between them and Afghan government and to withdraw from Afghanistan in an honorable manner. Donald Trump, who was elected as the President of the USA in 2016, wanted to meet with the Taliban directly, saying that "the USA should withdraw its troops from Afghanistan or it will fall into the position of the USSR". After nearly 2 years of talks, the USA signed the "Doha Agreement" with the Taliban on February 29, 2020. In the agreement, the United States promised to withdraw from Afghanistan within 14 months when the specified conditions were fulfilled, and the Taliban, on the other hand, promised that it would not allow the territory of Afghanistan to be used against the United States and its allies by cutting its ties with other terrorist organizations, especially with its ally, Al-Qaeda.

The Doha Agreement provided the Taliban with international legitimacy, and the US ceased air operations with the release of 5000 Taliban fighters within the framework of the treaty, which strengthened the Taliban in the field. Joe Biden, who was elected President of the USA in 2021, announced that the USA will withdraw all its soldiers until September 11, 2021, before peace is established between the Afghan government and the Taliban. The Taliban took this decision of the USA as an opportunity presented with a golden platter and accelerated their attacks. As a result of the attacks, it started to take control of the

Districts and then the Provinces. The USA did not interfere with the rapid advance of the Taliban and when the former Afghan President Ashraf Ghani escaped, the Taliban captured Kabul (August 15) and dominated Afghanistan again. The today's Taliban are in a much stronger position than the Taliban in the 1990s, as they again dominate Afghanistan, by defeating the United States, NATO, and the government they support. This is because currently, there has been no force found in Afghanistan to balance the Taliban. Therefore, in the next period, both domestic and foreign policies of Afghanistan will be shaped in line with the directives and targets of the Taliban. The Taliban have seized power by force, so there are some problems in the way of maintaining their power. In this context, the fact that the Taliban government is not recognized by any state and the international community, the people of Afghanistan are faced with a humanitarian crisis due to the cessation of foreign aid to Afghanistan, and the increase in the activities of the DAESH-Khorasan branch in Afghanistan are important problems.

The international community and global and regional states impose certain conditions in return for the Taliban government's recognition. Along with this context, they want the Taliban to distance itself from terrorist organizations by allowing the establishment of a pluralistic government that respects human/women's rights. The Taliban practically constitute the government of Afghanistan and are responsible for the situation and developments in Afghanistan. Relative peace and security can be achieved in Afghanistan if the Taliban government provides the support of the international community to Afghanistan by taking serious steps with the Afghan people in line with the wishes of the international community. Otherwise, there is a high probability that the people of Afghanistan will face a humanitarian crisis and that Afghanistan will return to the home of terrorism, and will be exposed to civil war and new occupations. The direction in which Afghanistan will move depends entirely on the Taliban in terms of internal actors.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?*

Did Zealotists Win in Afghanistan?***

Erdal BAYAR***

Öz

Yaklaşık bir buçuk asırdır modernleşmeye çalışan Afganistan'da yaşanan dönüşüm süreci sancılı geçmiştir. Arnold Toynbee'nin Herodçu olarak adlandırdığı reformistlerin karşısında dönüşüme direnen tutucu bir kesim (Zealotçu) her zaman var olmuştur. 2001 yılında ABD'nin Afganistan'a müdahalesiyle söz konusu ülkede uluslararası toplumdan destek gören yeni bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde Afganistan'daki modernleşme çabaları hukuk ve eğitim alanlarında yaşanan değişimler üzerinden incelenmiştir. Süreç içerisindeki karşıt pozisyonların tanımlanmasında Arnold Toynbee'nin kullandığı Herodçu (Herodian)- Zealotçu (Zealot) kavramsal ayrımı kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ulus-Devlet İnşası, Kimlik, Herod-Zealot, Batılılaşma, Modernleşme.*

Abstract

The transformation process in Afghanistan, which has been tried to modernize for nearly a century and a half, has been painful. Against the reformists, whom Arnold Toynbee called Herodians, there has always been a conservative section (Zealotite) who resisted transformation. With the US intervention in Afghanistan in 2001, a new transformation process began in Afghanistan, which received support from the international community. In this study, the modernization efforts in Afghanistan in the historical process was examined through the changes in the fields of law and education. The Herodian (Herodian)-Zealotian (Zealot) distinction used by Arnold Toynbee has been used to define the opposing positions in the process.

Keywords: *Nation-State Building, Identity, Herod-Zealot, Westernization, Modernization.*

---

* **Makale Geliş Tarihi:** 08.11.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 16.11.2021

** Bu çalışma, yazar tarafından hazırlanan doktora çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

*** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta, erdalbayar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1726-7989.

GİRİŞ

Bu çalışmada Afganistan'ın 2001 sonrası dönemde farklı bir ivme kazanmasına rağmen yaklaşık bir buçuk asırdır devam eden modernleşme çabaları analiz edilecektir. Literatürdeki benzer çalışmalardan farklı olarak, bu makalenin eksenini Arnold Toynbee'nin "Medeniyet Yargılanıyor" adlı eserinde İslam Dünyası'ndaki değişim ve dönüşümü analiz ederken kullandığı Herodçu (Herodian)¹ ve Zealotçu (Zealodian)² ayrımı göz önünde bulundurmasıdır. Toynbee'nin görüşlerinin tartışmaya açık yönleri göz ardı edilerek yazarın yaklaşımı yalnızca taslak olarak kullanılacaktır. Şablon olarak bu yaklaşımın tercih edilmesinin sebebi ise Afganistan'ın modernleşme çabalarının yeterince verimli olamamasının sebeplerinin anlaşılmasında Herodçu-Zealotçu ikileminin faydalı bir şablon olduğunun düşünülmesidir.

Çalışmanın öncelikle kavramsal çerçevesi oluşturulacaktır. Zira kullanılacak olan modernleşme, modernite, kimlik, ulus-devlet, geleneksel toplum ve asabiye gibi kavramlar, üzerinde hemfikir olunan ve içerikleri sabit kalan kavramlar olmadıkları ve çok farklı kullanımlara sahip oldukları için bu çalışmada hangi bağlamda kullanıldıkları belirtilecektir.

Afganistan'ın modernleşme çabaları kabaca beş döneme ayrılarak incelenecektir. İlk olarak, Afganistan'ın dış işlerinde Büyük Britanya

1 Herodçuluk M.Ö. 55-M.S.93 yılları arasında Filistin bölgesinde hüküm süren Herod Hanedanı'nı destekleyen kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Herod Hanedanlığı döneminde özellikle Herod Antipas'ın saltanatında Romalılaşıma eğilimi oldukça belirgindir. Herod, Roma İmparatoru Augustus'u kendisi için ideal bir model olarak görmüş ve onu taklit etmeye çalışmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Eyal Regev, "Herod's Jewish Ideology Facing Romanization: On Intermarriage, Ritual Baths, and Speeches", *The Jewish Quarterly Review*, 100(2), 2010, s. 199.

2 Zealot kelime anlamı olarak 'bağnaz' veya 'fanatik' anlamına gelmekle birlikte, aslında pagan kültürüne ve çoktanrılı bir inanca sahip Roma'ya karşı tavizsiz bir muhalif tavır sergileyen bir Yahudi mezhebinin üyesini ifade etmektedir. Zealotlar Yahudi ulusal ve dini yaşamının korunmasını savunan bir siyasi partidir. Ancak bu düşüncelerini, pasif bir korumacılıktan ziyade saldırgan bir tarzda dile getirmektedirler. Roma idaresiyle uzlaşılmasını isteyen Yahudileri dahi hor görmüşlerdir. Yahudileri pagan Roma'nın idaresi altında yaşamamaya ve ona isyan etmeye çağıran Zealotlar arasında aşırı olanlar terörist eylemlerde bulunmuşlardır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. "Zealot", *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Zealot>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

İmparatorluğu'na bağlı olduğu, iç meselelerinde ise merkezileşmeye ve reformlar yoluyla dönüşmeye çalıştığı bağımsızlık öncesi döneme bakılacaktır. Sonraki bölümde Afganistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ve Afgan aydınlarının Türkiye'deki Atatürk inkılaplarına benzer reformları uygulamaya çalıştığı Emanullah Han dönemi incelenecektir. Afganistan'ın Sovyet etkisi altında bulunduğu İkinci Dünya Savaşı ve Sovyet-Afgan Savaşı arasındaki dönemde Afganistan'ın farklı bir şekilde dönüştüğü görülecektir. Ayrıca Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde Afganistan'da yaşanan iç savaş ve Taliban'ın iktidarı ele geçirdiği süreç kısaca incelenecektir. Bu çalışmanın odaklandığı 2001 yılının sonrasında Afganistan'da gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşüm çabaları önceki bölümlere nazaran daha kapsamlı şekilde ele alınacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde Afganistan'da 19. yüzyıl ortalarında başlayan muasırlaşma ve modernleşme çabalarının ortaya konulabilmesi için adı geçen kavramların hangi bağlamda kullanılacakları ortaya konulacaktır. Sonrasında yukarıda bahsi geçen Herodçu-Zealotçu kavramlarının ayırımına ilişkin temel düzeyde bir açıklama yapılacaktır.

MODERNLEŞME, BATILILAŞMA, MUASIRLAŞMA VE DEMOKRATİKLEŞME

Modernleşme kavramının kökünü oluşturan "modern" kelimesi, etimolojik olarak Latince "modernus" sözcüğünden türetilmiş ve "içinde bulunan zamanı" ve "şu anda bulunanı" ifade etmek için kullanılmıştır. Kelimenin kullanıldığı ilk zamanlarda belirtilen anlamın tarihsel süreç içerisinde değişim yaşadığı ve farklı şekillerde kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Kullanıldığı ilk haliyle kadim olana ve eskiye zıt anlamına gelmekte ve eski durumdan bir tür kopuşu ifade etmekten; özellikle Roma İmparatorluğu'nun resmi din olarak Hristiyanlığı kabul etmesinin

ardından çoğunlukla “Hristiyanlık dönemi”, “Havari-sonrası (Post-apostolic) dönemi” ifade etmek için kullanılmıştır.³ Hristiyan düşünür ve din adamları “modern” kelimesini, eski pagan inançların terk edildiği, yeni bir başlangıcın yapıldığı bir dönüm noktası olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle “modern” kelimesinin Hristiyan düşünürlerce olumlu anlamda kullandığını söylemek mümkündür. Atalarının açtığı yolu takip etmeye çalışan Yunan ve Romalılara göre “modern” kelimesi, daha çok bozulmayı veya yozlaşmayı ifade ettiği için negatif bir anlamda kullanılmıştır.

Modernizm kavramı, bazı kaynaklarda Batılı toplumlarda özellikle 1880-1950 yılları arasında ortaya çıkan sanat, edebiyat ve düşünce alanındaki akımları ifade etmek için kullanılırken;⁴ bazı sosyal bilimler sözlüklerinde ise sanatsal akımlardan ziyade Aydınlanma Çağı'nın getirdiği zihinsel dönüşümü ifade etmek için kullanılmıştır. Bu zihinsel dönüşümün temel unsurları ise hümanizm, sekülerizm ve demokrasidir.⁵ Modern kelimesiyle aynı kökten gelen *modernite* terimi ise genellikle bir uygarlığın kendi gelişim süreci içerisinde geliştirdiği kültürel değerleri ve yaşam tarzını ifade etmektedir. Ancak bu terim, sıklıkla Batı Uygarlığı'nın yaşadığı Rönesans ve Aydınlanma Çağı gibi dönüşüm aşamalarının ürünü olan değerlerin ve sosyal ilişkilerin özümsemesiyle oluşan yaşam biçimini belirtmek için kullanılmaktadır.⁶ Fakat her ne kadar yaygın bir şekilde modernitenin Avrupa kültür tarihinin yaşadığı dönüşüm aşamaları sonucunda ortaya çıktığı iddia edilse de çeşitli coğrafyalarda ve muhtelif kültürlerde tarihin çeşitli dönemlerinde zamanın, mekânın ve sosyal yapının koşullarına göre ortaya çıkmış farklı modernite biçimlerinden söz etmek mümkündür.⁷

3 John Moorhead, “The Word ‘Modernus’”, *Latomus*, 2006, s. 425.

4 “Modernism”, *The Penguin Dictionary of Sociology*, Nicholas Abercrombie vd. der., Penguin Books, London 1994 s. 269.

5 Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara 2005, s. 288.

6 “Modernite”, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ömer Demir-Mustafa Acar, der., Adres Yayınları, Ankara 2005, s. 289.

7 Filiz Yenişehirlioğlu, “Avrupa’da ve Osmanlılarda Modernleşme”, *Kültür Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Bahadır Gülmez, der., Ankara 2015, s. 183.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Avrupa modernitesini diğerlerinden ayıran sosyal, iktisadi, siyasi ve kültürel özelliklerden birçoğu üzerinde hemfikir olursa da özellikle modernitenin dönemlere ayrılması hususunda oldukça farklı yaklaşımların bulunduğu belirtilmelidir. Örneğin bazı yazarlar, kapitalizmin ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı 14. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasındaki dönemi modernitenin ortaya çıktığı ve yerleştiği dönem olarak adlandırırken; kimi yazarlar dine bakış açısında yaşanan değişime atıfta bulunarak 15. yüzyılı modernitenin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Diğer yazarlar ise 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyıl boyunca yaşanan sanayileşme süreci üzerinde dururken; bazı yazarlar da modernleşme süreciyle örtüşür bir şekilde kültürel dönüşümlerin yaşandığı ve 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarını modernitenin yaşandığı dönem olarak tanımlamaktadırlar.⁸

Modernite kavramının özellikle Avrupa kültür tarihinde yaşanan gelişmelerin sonucunda ortaya çıktığı iddiası, ilerlemeci tarih anlayışını savunan düşünürler tarafından benimsenmiştir. Avrupa'da yaşanan tarihsel tecrübelerin neticesinde ortaya çıkan sosyo-kültürel ve zihinsel dönüşümün halk tarafından takip edilmesinin gerektiği, böylelikle medeni bir toplumun inşa edilebileceği düşüncesi, özellikle sömürgeciliğin hız kazandığı 19. yüzyılda rağbet görmüştür. Hatta birçok sömürgeci devlet, sömürge faaliyetlerini meşrulaştırmak için söz konusu topraklara "medeniyet" götürdüklerini iddia etmişlerdir. Batılı devletlerin, Batılı olmayan toplumları geri kalmış, vahşi ve barbar olarak nitelendirmesi ve onları bu durumlarından kurtarmak gibi tarihi bir misyonu kendisine görev edinmesi, sömürgeciliğin Avrupa merkezli bakış açısına göre bir açıklamasıdır.⁹

⁸ Abercrombie vd., a.g.e., s. 269-270.

⁹ İbrahim Kalın, *Barbar, Modern, Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar*, İnsan Yayınları, İstanbul 2018, s. 39.

Maalesef bu dönemde sömürgeleştirme faaliyetlerinin meşrulaştırılması için bilimin de kullanıldığına tanık olunmuştur.¹⁰

Modernleşme kavramı, genellikle modern dönemde Batı toplumlarının sahip olduğu sistemlerin, kurumların ve değerlerin batı dışı toplumlar tarafından benimsenmesini ifade etmektedir. Modernleşme sürecinin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları bulunmaktadır. Genel hatlarıyla demokrasinin temel kurum ve ilkelerinin siyasal alanda egemen olması, siyasal modernleşmeyi; sanayileşme, kapitalist üretim biçiminin ve serbest piyasanın ekonomik sistem olarak benimsenmesi, modernleşme sürecinin ekonomik boyutunu; ulusal ve laik ideolojilerin yönetimde egemen konumda bulunması ise modernleşmenin kültürel boyutunu ifade etmektedir.¹¹

Modernleşmenin sosyal boyutu ise sıklıkla okuryazarlığın artması, kentleşmenin ve altyapı hizmetlerinin yaygınlaşması ve geleneksel otorite ilişkilerinin zayıflamasını içermektedir.¹² Özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan post-modernizm tartışmaları bir kenarda bırakılırsa, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar çok sayıda devletin Batı'yı ideal bir model olarak benimsendiği ve kendi sistemlerini yeniden inşa ederken Batı toplumlarındaki sistemleri taklit ettikleri görülmüştür. Söz konusu dönemde yaygın kabul gören ilerlemeci tarih anlayışına göre, insanlık tarihi lineer şekilde ilerlemektedir ve Batı Medeniyeti, bu ilerleme çizgisinin en uç noktasını temsil etmektedir.

10 Sözde bilimsel bu yaklaşımları savunan bilim adamları, insanların farklı türlerden geldiğini ve bu türler içerisinde beyaz ırkın diğerlerine karşı üstün olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Aynı kromozom sayısına sahip olsalar da tüm insanların aynı kökenden gelmediklerini, farklı türlere ait olduklarını iddia eden poligenist yaklaşımı savunan ve biyolojik kökenli ırkçılık düşüncesini destekleyen bilim adamları, ırklar arasında eşitsizlik bulunduğu yönündeki iddialarını meşrulaştırmak için bilimi kullanmışlardır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. "Confronting Anti-Black Racism Resource: Scientific Racism", *Harvard Library*, <https://library.harvard.edu/confronting-anti-black-racism/scientific-racism>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020); Ekber S. Ahmed, *İslam ve Antropoloji*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 43-49.

11 Demir-Acar, a.g.e., s. 289.

12 Abercrombie vd., a.g.e., s. 270.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Böylece diğer kültür ve medeniyetler,¹³ teorik olarak, ancak Batı'nın geçtiği tarihsel süreçleri yaşayarak ileri seviyeye ulaşabileceklerdir.

AFGANİSTAN'IN KİMLİK İKİLEMİ (HEROD-ZEALOT)

İslam Dünyası'nın Batı Dünyası karşısında geriye düşmeye başladığı 17.-18. yüzyıldan itibaren İslam Dünyası'nın kendi içerisinde bir alternatif üretme çalışmaları da ortaya çıkmıştır. İslam Dünyası'nın başlangıçta kabul etmekte zorlandığı yenik duruma düşme ve hezimete uğrama psikolojisi, zamanla atlatılarak yerini içeriden çözüm arayışlarına ve alternatif bakış açılara bırakmıştır. Lakin yaşanan psikolojik hezimetin günümüzde bile tam olarak atlatılabildiğini iddia etmek güçtür.

Batıcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük gibi birçok yaklaşımın çözüm aradığı temel sorun, Batı Dünyası karşısında yaşanan psikolojik hezimetin nasıl giderileceği ve büyüyen sömürgeleştirilme tehdidi karşısında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğidir. Bu noktada Arnold Toynbee'nin *Medeniyet Yargılanıyor*¹⁴ kitabında kendisinin tarihle ilgili düşüncelerini ortaya koyarken başvurduğu diyalektik bakış açısına değinmekte yarar vardır.

Toynbee'ye göre, medeniyetler ortaya çıktıktan sonra çeşitli zorluklarla karşılaşılır. Bu zorluklara karşı cevap verebildikleri durumlarda daha gelişmiş bir aşamaya gelirler. Yeni geldikleri aşamalar da sürekli aynı şekilde devam etmez ve bu medeniyetler zamanla yeni meydan okumalarla karşılaşılır. Meydan okumalara karşılık verebildikleri sürece gelişmeye devam eden medeniyetler, karşılıklarına çıkan meydan okumalara gerekli

13 Kültür ve medeniyet kavramları ilk ortaya çıkışlarından itibaren uzun süre boyunca tekil olarak kullanılmışlardır. Zira medeniyet ve kültürün tek olduğu ve bunun Batı Dünyası tarafından temsil edildiği düşüncesi, söz konusu dönemde oldukça yaygın bir kanaattir. Çoklu modernleşme yaklaşımlarının ve kültürel görecelilik yaklaşımının literatürde kendisine yer bulması da zamanla gerçekleşmiştir.

14 Toynbee, görüşlerini belirtirken Batı Medeniyeti'nin üstünlüğüne ilişkin kesin inanç sahibi biri olarak düşüncelerini aktarmaktadır. Çalışmamızın amacı yeni bir tarih felsefesi geliştirmek veya tarih felsefesine ilişkin bazı görüşleri tartışmak değildir. Bu nedenle yalnızca, Arnold Toynbee'nin İslam Dünyası'nda Batıya karşı takınılan tavırları kategorize etmek için kullandığı tanımlamalardan istifade edilecektir. Zira söz konusu tanımlamaların günümüzdeki bazı yaklaşımları değerlendirme açısından faydalı olduğu düşünülmektedir.

cevabı verememeleri halinde ise zayıflar ve çökerler. Toynbee, Yunan Medeniyeti'nin M.Ö. 5. yüzyılda yıkılmasının sebebini karşılaştığı birçok zorluğa başarılı bir şekilde cevap verememesinde bulmaktadır.¹⁵

Toynbee, adı geçen çalışmasının İslam, Batı ve Gelecek başlığını taşıyan 10. kısmında İslam Medeniyeti'nin doğuşundan itibaren karşılaştığı zorluklardan (Haçlı Seferleri, Moğol İstilasası vb.) başarılı çıkmasına karşın ilk kez böyle zor bir durumda kaldığını belirtmektedir. Zira İslam Dünyası'nın yalnızca silah bakımından değil; silah teknolojilerinin bağımlı olduğu iktisadi teknikler ve hepsinden önce manevi kültür açısından Batı Medeniyeti'nin gerisine düştüğünü ifade etmektedir. Toynbee'ye göre, medeni bir toplumun kendisini bu tür bir tehlike içerisinde bulması halinde, söz konusu meydan okumaya karşılık vermek amacıyla iki alternatif cevap geliştirdiğini görmekteyiz. Zaten İslam ve Batı dünyası arasındaki ilişkide her iki alternatif yoldan da örnekler bulmak mümkündür. Toynbee, bu iki cevap yolunu "Herodçuluk" (ing. *Herodianism*) ve "Zealotçuluk" (ing. *Zealotism*) olarak adlandırmaktadır.¹⁶

Kudüs'ü ele geçirmiş Roma İmparatorluğu'nun valiliğini üstlenen, Roma'nın üstünlüğünü kabul edip Romalılar gibi olmaya çalışan ve bu şekilde hayatta kalılabileceğini düşünen Herod Antipas'a atıfla, Herodçuluk şeklinde ifade edilen görüşü savunan yaklaşım, kendisinden güçlü veya üstün görünen medeniyeti neyin üstün kıldığını anlamaya ve üstün olan medeniyete benzemeye çalışır. Bir bakıma etkisiz olduğu anlaşılan geleneksel yöntemleri terk ederek, düşmanın silahıyla silahlanmayı öngören bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Toynbee, İslam Dünyası'ndaki Herodçu yaklaşıma sahip kişilere Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Sultan İkinci Mahmut, Mustafa Kemal Atatürk ve Kral Emanullah Han'ı örnek olarak göstermektedir.¹⁷

¹⁵ Arnold J. Toynbee, *Civilization on Trial*, Oxford University Press, New York 1948, s. 56.

¹⁶ Toynbee, *a.g.e.*, s.184-187.

¹⁷ Toynbee, *a.g.e.*, s.199-201

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Zealotçuluk ise daha çok tepkisel bir hareketi ifade etmektedir. Bu yaklaşım, daha önceki dönemlerde henüz hezimete uğramadığı zamanlardaki anlayışa geri dönmeyi, düşmandan hiçbir şey almamayı ve geleneksel yöntemlerle devam etmeyi savunmaktadır. Moğol istilası sonrasında İslam Dünyası'nın yaşadığı travmaya çözüm bulmak amacıyla İbn-i Teymiyye gibi düşünürler tarafından savunulan ve İslamın "parlak" kabul edilen dönemlerine ve kendi öz kaynaklarına dönerek, çözümü kendi köklerinde arayan Selefi hareketlerin bu bağlamda değerlendirilmesi mümkündür. Nitekim İbn-i Teymiyye, Hafız Zehebî ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi alimlerin düşüncelerinden beslenen; ancak bunu daha dışlayıcı ve tekfirci bir harekete dönüştürüp şiddete yönlendiren Muhammed bin Abdulvehhab'ın görüşleri üzerine inşa edilen Vehhabilik, birçok radikal düşüncenin temelini oluşturmaktadır.¹⁸ Toynbee tarafından Zealotçu olarak değerlendirilen Vehhabi düşüncenin yanı sıra Kuzey Afrika'daki Senusiler, Romalılara karşı mücadele eden Maccabiler, Sultan İkinci Abdulhamit ve İmam Yahya, Toynbee'ye göre aynı kapsamda yer almaktadır.¹⁹

Toynbee Zealotçuları, başlarını kuma gömen devekuşlarına benzetirken, Herodçuları bugünle cesurca yüzleşen ve geleceği araştıranlar şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, Zealotçular içgüdüleriyle hareket etmelerine karşın, Herodçular mantıklarıyla hareket ediyordu.²⁰ Buna karşılık Toynbee, Herodçuluğun doğasında iki zayıflığı taşıdığını ifade etmektedir. Öncelikle Herodçuluk, taklitçi ve yaratıcı olmayan niteliği nedeniyle başarılı olması halinde dahi insanların ruhlarında yaratıcı yeni enerjiler açığa çıkarmayacak onun yerine taklit edilen toplumların ürünlerinin miktarını arttıracaktır. Yani orijinal versiyonuna bir şey katamayan, taklit ürünler olarak kalacaklardır. Toynbee'ye göre Herodçuluğun bünyesinde taşıdığı

18 Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, Klasik Yayınları, İstanbul 2016, s. 60-62.

19 Toynbee, *a.g.e.*, s. 192-194.

20 Toynbee, *a.g.e.*, s. 194-195.

ikinci zayıflık ise Herodçuluğun toplumun yalnızca küçük bir kısmı için kurtuluş sağlayacağı, çoğunluğun ise yalnızca taklit edilen medeniyetin işçi sınıfını genişleteceği gerçeğidir²¹.

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI

AFGANİSTAN'DA BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ REFORM ÇABALARI

Afganistan'da reform ve dönüşüm çabalarının Dost Muhammed Han (1826-1863) yönetiminde başladığını iddia eden çalışmalar olmakla birlikte, söz konusu dönemde yapılan faaliyetlerin daha çok ülkenin siyasi birliğini sağlamaya ve merkezi yönetimi güçlendirmeye yönelik olduğunu ifade etmek mümkündür. Bir tür kabile konfederasyonu şeklinde kurulan Dürrani yönetimi, Ahmed Şah Dürrani'nin ölümünü takip eden süreçte yıkılma tehlikesi yaşamışsa da ilk dönemlerde Sadozay Klanı altında 1826 senesinden itibaren de Barakzay kabilesinin akrabası Muhammedzay klanı altında uzun bir süre iktidarı ellerinde tutabilmişlerdir.²² Ahmed Şah Dürrani'nin bir araya getirmeyi başardığı kabile konfederasyonunun merkezinde dört Abdali veya Dürrani kabile yer almaktaydı: Popalzay, Barakzay, Alikozay ve Açakzay.

Ahmed Şah'ın ittifak kurmayı başardığı rakip kabile Gılzaylar, bu konfederasyonun çevresinde yer almıştır. Ahmed Şah'ın ölümü sonrasında ittifak ilişkileri bozulmuş ve Dürrani kabileleri yalnızca Gılzaylarla değil; kendi aralarında da kanlı mücadelelere girişmişlerdir.²³

²¹ Toynbee, a.g.e., s. 198-199.

²² Amin Saikal, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, New York 2004, s. 19-20; Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton University Press, Princeton 2010, s. 107-108.

²³ Saikal, a.g.e., s. 22.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Ahmed Şah'ın yönetiminde olduğu ilk dönemlerde yaklaşık 16.000 kişilik bir orduya sahipken, kısa bir süre sonra bu sayı (büyük bir kısmı Dürrani, Gılzay ve kısmen Kızılbaşlardan müteşekkil olmak üzere) 40.000'e çıkmıştır. Ahmed Şah döneminin en parlak zamanlarında ise ordu nüfusu 120.000'i bulmuştur. Ancak ordunun yalnızca üçte biri düzenli birliklerden oluşturulmuştur.²⁴ Merkezi yönetimin dayandığı temel güç olmakla birlikte her zaman güvenilir olmayan, sıklıkla kendi menfaatleri ve düşünceleri doğrultusunda hareket eden kabilelerden müteşekkil bir ordunun yerine, Afganistan Emirliği'ne sadakatle bağlı, düzenli ve güçlü bir ordunun oluşturulması gerektiğini düşünen Dost Muhammed, daha profesyonel nitelikte bir ordu kurmayı öncelikli politikası haline getirmiştir.²⁵ Ordunun bir kısmını modern silah ve kıyafetlerle donatarak güçlendirmeye çalışan Dost Muhammed'in yarım bıraktığı işi oğlu Şir Ali Han (1863-1878) devam ettirmiştir.

Dost Muhammed Han'ın 24 oğlundan biri olan Şir Ali Han, veliht ilan edildiği halde babasının ölümünün ardından üvey abisi ve Dost Muhammed Han'ın en büyük oğlu olan Muhammed Efzal'la iktidar mücadelesine girmiş ve kardeşler arasındaki savaş kısa süreli bir iç savaşa dönüşmüştür.²⁶ Yönetimi devralan Şir Ali Han, babasının merkezileşmeye yönelik adımlarını biraz daha öteye taşıma amacıyla polis teşkilatı kurmaya çalışmıştır. Halkın elindeki silahların toplanmasına ve modern devletlerde olduğu gibi, şiddet kullanma tekelinin merkezi yönetimde olmasına gayret etmiştir. Ordunun Batılı tarzda düzenlenmesi ve geleneksel kıyafetlerin yerine yeni kıyafetlerle donatılması yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Memurlara maaş bağlanmış, yapılan hizmet karşılığında tımar veya zeamet dağıtılması uygulamasına son verilmiştir.²⁷

24 Barfield, a.g.e., s. 100.

25 Jonathan L. Lee, *Afghanistan: A History from 1260 to the Present*, Reaktion Books, London 2018, s. 310.

26 Lee, a.g.e., s. 223-224; Töre Sivrioğlu-Ahmad Jawid Türkoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2017, s. 206.

27 Saikal, a.g.e., s. 33.

Afganistan devletinin 1747 yılında Peştun kabilelere dayalı bir şekilde kurulan yapısının yerine daha merkezi bir kontrolün oluşturulmaya çalışıldığı Şir Ali Han döneminde devletin başkenti Peştun kökenli nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kandahar'dan, Tacik tüccarların yoğunlukta olduğu Kabil'e taşınmıştır. Böylece devletin Peştun kabilelere dayalı yapısında bir tür denge sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak başkent Kabil'e taşınması yönetimde nüfuzu görece azalan Peştun kabilelerinde hoşnutsuzluğa yol açmıştır.²⁸

Ayrıca Şir Ali Han döneminde, Şems el Nehar adıyla 1873 yılında Afganistan'daki Farsça dilinde ilk süreli yayın basılmaya başlanmıştır. İlk kez posta pulu basılmıştır. Her ne kadar barut ve küçük silah üretimi yapsa da Afganistan'daki ilk fabrika açılmıştır. Matematik, coğrafya ve harita okuma gibi derslerin yer aldığı bir müfredata sahip ilk askeri akademi Kabil'de kurulmuştur.²⁹ Şir Ali Han, Peştuncanın daha yaygın kullanılmasını amaçlamış ve merkezi yönetim ordusunun kullandığı askeri terminolojinin Farsça yerine Peştunca olmasını emretmiştir. Ancak Şir Ali Han, Farsçanın ortadan kaldırılmasına veya yasaklanmasına yönelik bir çaba içerisinde bulunmamıştır. Öyle ki Farsçanın resmi yazışmalarda ve mahkemelerde kullanılmasına devam edilmiştir.

Afganistan, 19. yüzyıl boyunca Büyük Britanya İmparatorluğu ile Rusya Çarlığı arasında bir tampon devlet olarak ayakta kalmaya çalışmıştır.³⁰ Dönemin iki süper gücü arasında bir tür denge politikası sürdürmeye çalışan Afganistan, 1879 yılında II. İngiliz-Afgan Savaşı sonrasında

²⁸ Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 206-209.

²⁹ Lee, a.g.e., s. 362-363

³⁰ Rudyard Kipling'in "Büyük Oyun" olarak adlandırdığı ve 19. yüzyılda rakip iki büyük emperyal gücün stratejik açıdan önemli bu bölgedeki güç mücadelesini anlatan bu kavram, günümüzde de sık sık güncellenerek kullanılmaktadır. Konu hakkında örnek için bkz. Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 2012, s. 3.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

imzalanan Gandamek Antlaşması'yla iç meselelerindeki bağımsızlığını büyük ölçüde korusa da dış işlerinde İngilizlere bağlı hale gelmiştir.³¹

Şir Ali Han'ın ölümünden sonra tahta geçen Abdurrahman Han (1880-1901), ülkesini güçlü bir merkezi yönetim altında birleştirmek için gayret göstermiştir. Aşiretlerin sahip olduğu gücü sınırlandırmaya çalışan Abdurrahman Han, Afganistan'daki dini çeşitliliği de ortadan kaldırmaya çabalayarak tüm ülkenin Sünni Müslüman olmasını sağlamaya çalışmıştır. Kızılbaşları, Şiiileri ve Kafirileri zorla Müslümanlaştırmıştır. Abdurrahman Han, çok sayıda insanın katledildiği ve baskı altına alındığı bu politikalarını dini söylemler üzerinden meşrulaştırmaya çalışmıştır. Mevzubahis politikalara karşı isyan eden Şii topluluk Hazaraların isyanlarını çok kanlı bir şekilde bastırmıştır. Önceleri "Kafiristan" olarak adlandırılan ve pagan inancına sahip toplulukların yaşadığı bölgeyi zorla Müslümanlaştırdıktan sonra bölgenin adını "Nuristan" şeklinde değiştirmiştir. Binlerce Hazara ve Nuristaniyi öldürülmüş, çok sayıda kadın ve çocuk³² köle pazarlarında satılmıştır.³³

Abdurrahman Han'ın merkezileşme ve tek kültürlü bir devlet inşa etme çabaları ulusal ordu kurma girişimlerini beraberinde getirmiştir. Yalnızca Peştun kabilelerin desteğine dayalı bir ordudan ziyade farklı etnik gruplardan da orduya asker alınmaya başlanmıştır. Bu durum, merkezileşmeye karşı olan aşiretlerin duyduğu rahatsızlığı arttırmıştır.³⁴

Ülkesindeki gücün tek elde toplanması için yoğun çaba sarf eden Abdurrahman Han, ülkeyi modernleştirmeye de çalışmıştır. Ancak bunu Osmanlı ve İran devletlerinden farklı şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır.

31 Barfield, a.g.e., s. 141; Saikal, a.g.e., s. 28; Lee, a.g.e., s. 365-366; Ayrıca Gandamek Antlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz. Mir Gulam Muhammed Gobar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Enver el Kuran Kitaphane-i Peşaver, Peşaver 1975, s. 467-468.

32 Yedi yaşını doldurmuş erkek çocukların ya din değiştirmeleri ya da hizmetçi olarak satılmaları teklifi sunulmuştur. Çok sayıda çocuk Muhammedzay kabilesinin şeflerine hizmetçi olarak verilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Lee, a.g.e., s. 404.

33 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 215-216; Barfield, a.g.e., s. 150-151; Lee, a.g.e., s. 403-404.

34 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 216.

Örneğin Osmanlı Devleti ve İran demiryollarının inşa edilmesine ve telgraf hatlarının yayılmasına gayret ederken; Abdurrahman Han, bu ulaşım ve iletişim araçlarını düşmanların ülkeyi istila etmesini kolaylaştırabileceği endişesiyle Afganistan'a sokmamıştır.³⁵

Ülke yönetiminde kendisine yardımcı olması amacıyla mollalardan, aşiret reislerinden ve şehzadelerden müteşekkil bir danışma meclisi kurduran Abdurrahman Han, ülkede yerleşik bir hukuk düzeni kurmaya çabalamıştır. Mahkemeleri sistemli ve merkezi bir hale getirmeye çalışmıştır. Mahkemelerdeki yargılamaların ne şekilde yapılacağını belirten "Esas-ül Kuzat" adında hâkimliğin esaslarıyla ilgili bir yasal düzenleme yapmıştır. Ayrıca kadıları maaşa bağlayarak onların hüküm verirken biraz daha özgür olmalarını sağlamaya çalışmıştır.³⁶ Bunların yanı sıra kurduğu "Sanduk-i Adalet" (tr. Adalet Sandıkları) mekanizması, halkın hükümdara dilekçe yoluyla ulaşmasını ve sorunlarını çözmek için ondan yardım istemesini sağlamıştır. Her ilçeye konulan bu mühürlü sandıklar, yılda iki kez toplanıp hükümdara iletilmiştir. Abdurrahman Han, bahse konu olan sandıklar aracılığıyla gelen dilekçelere nihai karar mercii olarak hüküm vermektedir. Bu da onun hükümdarlık rolünü pekiştirmiştir.³⁷

Kısacası Abdurrahman Han Afganistan'da merkezi bir yargı mekanizması ve hukuk sistemi inşa etmeye çalışmıştır. Her ne kadar inşa edilmeye çalışılan sistemin etkinliğinin tüm ülke sınırlarına nüfuz ettiğini söylemek mümkün değilse de Abdurrahman Han için "Afganistan'ın Justinyanusu" gibi abartılı yakıştırmalarda bulunan yazarlar vardır.³⁸ Anayasacılık hareketleri, Abdurrahman Han döneminde başlamışsa da bu hareketler nihayete ermemiş ve meşruti yönetim kurulmamıştır.

³⁵ Aynı yer.

³⁶ Christina Jones-Pauly-Neamat Nojumi, "Balancing Relation Between Society and the State: Legal Steps Toward National Reconciliation and Reconstruction of Afghanistan", *The American Journal of Comparative Law*, 52, 2004, s. 2.

³⁷ Kristina Alekseyeva vd., "An Introduction to the Laws of Afghanistan", Stanford Law School Rule of Law Program, *Afghanistan Legal Education Project*, 2017, s. 73.

³⁸ Hamid M. Khan, *Customary Law, and Afghan Informal Justice*, United States Institute of Peace, Special Report 363, Washington D.C. 2015, s. 5.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Abdurrahman Han döneminde, 12 Kasım 1893 tarihinde, Büyük Britanya İmparatorluğu ile Afganistan Emirliği arasında imzalanan ve adını Britanya'nın Hindistan Valisi Mortimer Durand'dan alan antlaşmayla Afganistan'ın bugünkü güney ve doğu sınırlarını belirlenmiştir. Durand Hattı olarak anılan sınırların çizilmesi sonucunda Peştun kabilelerin bir kısmı Britanya'nın kontrolü altındaki topraklarda kalırken; ilgili coğrafyanın bir kısmı da Afganistan içerisinde yer almıştır. İlerleyen dönemlerde ve günümüzde Peştunlar tarafından kabul edilmeyen bu sınır hattının ve Peştun milliyetçilerinin iddia ettikleri "Peştunistan Meselesi"nin temelindeki birçok sorunun kaynağını zikredilen anlaşma oluşturmaktadır.³⁹

Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra tahta geçen Habibullah Han (1901-1919) babasının başlattığı reform hareketini devam ettirmiştir. Habibullah Han döneminde özellikle de Hindistan'daki okullarda İngilizler tarafından verilen eğitimin etkisinde kalan ve bu okullar vasıtasıyla Batı Dünyası'nı tanımaya başlayan Afgan gençler, kendi ülkelerinde de modernleşmenin sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Feyz Muhammed Katib⁴⁰ ve Mahmud Tarzi⁴¹ gibi reformcuların ve onların etkisi altındaki Genç Afganların Habibullah Han'ı etkilemesi sonucunda

39 Pakistan'ın kurulmasını müteakiben Afgan yöneticilerin dile getirdiği Peştunistan Meselesi, taraflar arasındaki ilişkilerin başlangıçtan beri sorunlu olmasına yol açmıştır. Tüm Peştunların bir yönetim altında toplanması davası olarak özetlenebilecek Peştunistan Meselesi, özellikle Afganistan yönetiminde milliyetçi eğilimlerin yükseldiği her dönemde gündeme gelmiştir. Afgan devletinin günümüzdeki Afganistan-Pakistan sınırlarını "suni/yapay veya hayali" olarak nitelendirmesi ve mevcut statükoyu kabul etmeye yanaşmaması, Pakistan ile Afganistan arasındaki ilişkilerin gergin olmasının da başlıca nedenidir.

40 Aslen Hazara kökenli olmasına karşın Abdurrahman Han döneminde katiplik seviyesinde hizmet etmeye devam edebilmiştir. Katib, Habibullah Han döneminde Eğitim ve Dış İşleri Bakanlıklarının çeşitli kademelerinde görevler almıştır. Katib'in Serac el Tarih (Tarihin Meşalesi) adlı üç ciltlik çalışması oldukça kıymetlidir. Katib hakkında detaylı bilgi için bkz. Ludwic W. Adamec, *Historical Dictionary of Afghanistan*, The Scarecrow Press, Oxford 2003, s. 105.

41 Afgan Gazeteciliğinin Babası olarak da bilinen Mahmud Tarzi (1865-1933), babası Gulam Muhammed Tarzi'nin Abdurrahman Han tarafından Hindistan'a sürgün edilmesi nedeniyle ailesiyle birlikte önce Hindistan'a, oradan da Şam'a yerleşmiştir. Şam'da ikamet etmekteyken Jön Türklerin aydınlanmacı ve reformist fikirleriyle tanışmıştır. Bu düşüncelerden etkilenen Mahmud Tarzi, Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra 1902 yılında Afganistan'a dönmüştür. Afganistan'daki ilk gazetenin (Sirac-ül Ahbar-i Afganiyye) yayımlanmasına öncülük eden Tarzi, Batı tarzı eğitim verilen Habibiye Okullarının kuruluşunda da rol oynamıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ludwic W. Adamec, *a.g.e.*, s. 369; Süleyman Özmen, *Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Tarzi Han ve Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

1903 yılında Afganistan'da Batılı tarzda eğitim veren ilk okul olan *Habibiye Lisesi* açılmıştır.⁴² Habibiye Lisesi modernist ve reformist siyasi hareketin başlıca merkezlerinden biri haline gelmiştir. Okulun öğretmen ve öğrencileri tarafından *Milli Sır Cemiyeti* adında gizli bir siyasi hareket de meydana gelmiştir.⁴³ 1909 yılında kurulan *Mekteb-i Harbiye* adlı askeri okul da Habibullah Han döneminde açılan diğer bir önemli eğitim kurumudur. Ancak modern eğitim verilmeye çalışılan bu okulların yaygınlık kazanması 1919 yılı sonrasına kalmıştır.⁴⁴

AFGANİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK SONRASI DÖNÜŞÜM ÇABALARI

Afganistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1919 yılında henüz demokratikleşme açısından yeterince mesafe kat etmemiş olmasına rağmen istiklalini kazanmasını takip eden ilk on yılda modernleşme çabalarını yoğunlaştırdığını söylemek mümkündür.

1919 senesinde imzalanan Rawalpindi Antlaşması'yla Britanya İmparatorluğunun Afganistan dış politikası üzerindeki belirleyici rolü ortadan kalkmış ve Afganistan Emirliği, iç politikada olduğu gibi dış politikada da tam bağımsız hale gelmiştir. Emanullah Han, iktidarının ilk yıllarında Sovyetler Birliği ile Britanya arasında izlenen denge siyasetini sürdürmüştür.

Emanullah Han, kendisinden önceki hükümdarların modernleşmeye yönelik adımlarını çok daha öteye taşımaya çalışmıştır. Afgan modernleşmesi denilince akla gelen ilk figür olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan Afgan modernleşmesi üzerindeki Türk etkisi,

42 Lee, a.g.e., s. 419; Saikal, a.g.e., s. 41-42; Angelo Rasanayagam, *Afghanistan: A Modern History*, I.B. Tauris, London 2003, s. 42.

43 Yahia Baiza, *Education in Afghanistan: Developments, Influences and Legacies since 1901*, Routledge, New York 2013, s. 60-61.

44 Mehtarkhan Khwajamir, "History and Problems of Education in Afghanistan", *SHS Web of Conferences* 26, 2016, s. 2.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren çok daha belirginleşmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni modern bir devlete dönüştürme çabaları, Afgan Kralı Emanullah Han için ilham verici olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılmasıyla kurulan Ankara Hükümeti'nin aldığı ilk kararlardan biri de Kabil'de bir elçilik açılmasıdır.⁴⁵ Emanullah Han, bağımsızlığın kazanılmasından sonra babası Habibullah Han döneminde sıcak ilişkiler içerisinde bulunan Britanya'ya karşı mesafeli durmuştur. Hatta sıklıkla İngiliz karşıtı politikalar yürütmüş ve 1921 yılında imzalanan Afgan-Sovyet Dostluk Antlaşması'yla da bu pozisyonunu güçlendirmiştir.⁴⁶ Ancak Sovyetler Birliği ile Afganistan arasındaki yakınlaşma, İngilizlerle ilişkilerin tamamıyla kesildiğini göstermemektedir. Emanullah Han'ın Sovyetler Birliği'yle ilişkilerinden en büyük beklentisi, teknolojik araç-gereç ve askeri teçhizat yardımlarından faydalanarak yapmayı arzuladığı dönüşüm için destek sağlamaktır. Nitekim bu yolla Afgan Hava Kuvvetleri'nin ilk temeli atılmıştır.⁴⁷

Emanullah Han, Sovyetler Birliği içerisindeki Müslüman azınlıklara yapılan baskılardan rahatsızlık duymuştur. Her ne kadar Sovyetlerin Orta Asya coğrafyasındaki işgallerine diplomatik olarak tepki göstermemişse de Kızılordu'dan kaçarak Afganistan'a gelen Türkmen, Özbek, Tacik ve Kırgızlara yerleşmeleri için izin vermiştir. Emanullah Han'ın amacı, Afganistan'ı izolasyoncu⁴⁸ dış politikadan kurtararak hem komşularıyla hem de büyük güçlerle iyi ilişkiler kurmaktır. Bu çerçevede Avrupa ve Türkiye gezilerinde gördüklerini kendi ülkesinde de uygulayarak modern bir Afganistan inşa etmeye çalışmıştır.

45 Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 36-37.

46 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 223-224; Runion. a.g.e., s. 90.

47 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 224.

48 Britanya İmparatorluğu'nun himayesinde olduğu dönemde Afganistan'ın dış ilişkileri, Britanya tarafından kontrol edildiği için bağımsız bir dış politika sürdürememiş ve kendi iç işlerine odaklanmak durumunda kalmıştır.

1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan Antlaşması aracılığıyla Ankara Hükümeti'ni tanıyan ilk devlet Afganistan olmuştur. Hem Afganistan'ın hem de Ankara Hükümeti'nin İngiliz emperyalizmine karşı mücadele etmesi, antlaşmayı bir tür anti-emperyalist ittifak antlaşmasına dönüştürmüştür.⁴⁹

Afganistan'ı modern ulus-devlet haline getirmeyi amaçlayan Emanullah Han, ülkesini Avrupa devletleri gibi modernleştirmek istemiştir. Böylece her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırarak eşitlik, kardeşlik ve adalet temelleri üzerinde yükselen bir toplumun oluşturacağı ulusal birliği sağlamayı amaçlamıştır. Bir başka deyişle Afgan halkının devlete duyduğu sadakat duygusunu güçlendirmeyi arzulamıştır.⁵⁰

Afgan halkı içerisindeki çok sayıda azınlığın eşit haklara sahip olması için Afganistan'ın 1923 yılında kabul edilen ilk anayasasına bu yönde maddeler eklenmiştir. Bu anayasanın 2. maddesinde devletin dininin İslam olduğu ve Yahudi ve Hindu gibi diğer dinlere mensup vatandaşların devletin tam koruması altında bulunduğu belirtilmiş olmasına karşılık mollalar ve bazı kabile liderleri, söz konusu maddeye tepki göstermişlerdir. Diğer dinlere mensup vatandaşlarla eşit olmak istemeyen bu grup, anayasanın bu maddesine Hanefi mezhebinin devletin resmi mezhebi olduğunu ekleterek kendilerini Sünni Hanefi mezhebinden olmayan Hazaralardan ayırtırmak istemişlerdir. Ayrıca Yahudi ve Hindu vatandaşların özel vergi vermelerini ve Müslümanlardan farklı şekilde giyinmelerini de talep etmişlerdir. Böylece kendilerini Müslüman olmayan azınlık gruplardan da ayırtırarak, muhtemelen kendilerince "üstün" pozisyonlarını sürdürmek istemişlerdir.

49 Bilal N. Şimşir, a.g.e., s. 54-55.

50 Gabriele Rasuly-Paleczek, "Afganistan'da Devlet Kurma Mücadelesi: Merkezileşme, Milliyetçilik ve Huzursuzluklar", *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, der., İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 199.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Buna ek olarak anayasanın 9. maddesinde yer alan Afgan tebaanın kişisel özgürlüklerle donatıldığı ve başkalarının özgürlüklerine müdahale edemeyeceği şeklindeki düzenlemeye yapılan ek vatandaşlara dini mezhebe ve Afganistan'ın resmî kurumlarına bağlılık şartı da maddeye dahil edilmiştir.

Kısacası, mümkün olduğunca halk arasındaki ayrımları ortadan kaldırmayı amaçlayan anayasa, Sünni-Hanefi özellikleri ön planda olan bir İslam Devleti'nin anayasasına dönüştürülmek istenmiştir. Ayrıca kadınlara yönelik reformlar da bazı kesimlerde ciddi rahatsızlıklara sebep olmuştur. Abdullah Horati ve Sahaklı Abdurreşit gibi tanınmış mollaların ve bunların etkisi altındaki kabile liderlerinin reformlara karşı olumsuz tavırları sonucunda 1924 yılının Mart ayında Mangal ve Jadran kabilelerinin Host şehrinde başlattıkları isyan, 1925 yılının Ocak ayında isyancıların yenilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu tür tepkiler sonucunda yukarıdaki değişiklikler 1923 Anayasası'na girmiştir.⁵¹ Host İsyanı sonrasında üç yıl boyunca reform hareketlerinde yavaşlama yaşanmıştır.

Karma eğitim verilmeye başlanması ve yabancı dillerde eğitim verilen okullara Avrupa ve Hindistan'dan yabancı öğretmenlerin getirilmesi, mollalar tarafından "çocukların kafirlere emanet edilmesi" şeklinde yorumlanmıştır.⁵² Dahası kız okullarının açılmasının ve Türkiye'ye kız öğrencilerin gönderilmesinin şeriata aykırı olduğunu iddia etmişlerdir. 1921 yılında açılan bu okullar, tepki üzerine bir süreliğine kapatılmış olsalar da daha sonra tekrar açılmışlardır. Okullaşmanın ilk kez Kabil dışına da taşındığı Emanullah Han döneminde 322 adet ilkokul açılmış

51 Saikal, a.g.e., s. 81; Frank A. Clements, *Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2003, s. 148.

52 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 228.

ve yüzlerce öğrenci eğitim amacıyla Türkiye, Rusya, İtalya ve Almanya'ya gönderilmiştir.⁵³

Eğitim alanında yapılmaya çalışılan reformların yalnızca dini referanslı olduğunu iddia etmek yanlıştır. Zira ilkokulların zorunlu hale getirilmesi ve çocuklarını okullara göndermeyenlerin ceza ödemesi, geçim sıkıntısının yaygın olduğu ve ulaşımın yeterince gelişmediği bir ülkede çoğu aile için büyük külfet haline gelmiştir.⁵⁴

Ayrıca toplumsal hayatta devlet eliyle uygulanmaya çalışılan reformların ve sağlanmaya çalışılan dönüşümün güçlü bir merkezi yönetim olmaması halinde ciddi bir başarısızlık ihtimalini barındırdığını söylemek mümkündür. Muhafazakâr düşüncenin yaygın olduğu geleneksel toplumlarda değişimin kaçınılmaz olsa dahi tedricen uygulanması daha sağlıklıdır. Zira keskin ve geniş çaplı değişiklikler muhafazakâr toplumları korkutur.

Söz konusu toplumlar değişim kaçınılmaz olsa da bu değişimin sonuçlarını öngörebilecekleri bir hızda olmasını isterler. Bu nedenle "kozmetik" değişiklikler, söz konusu toplumlarda büyük sorunlara yol açmazken; ciddi yapısal değişiklikler, beraberinde ciddi tepkileri de getirmektedir. Bundan dolayı güçlü bir merkezi yapı ve yönetime sadakatle bağlı güçlü bir ordu devlet eliyle gerçekleştirilen "yukarıdan" modernleşme hareketleri için son derece elzemdir. Emanullah Han'ın arzuladığı reformları gerçekleştirememesinin en önemli nedenlerinden biri de olası isyan hareketlerine karşı koyabilecek güçlü ve yönetime sadakatle bağlı bir orduya sahip olmamasıdır.

53 Khwajamir, a.g.e., s. 2; Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 229.

54 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 229-230.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Türkiye'de gerçekleştirilen reformları beğenmekle birlikte özellikle kadınlar lehine yapılan reformları yetersiz bulan Emanullah Han'ın kadınların geleneksel şekilde örtünmelerini yasaklaması, başlık parasını ortadan kaldırmaya çalışması, kız öğrencileri yurt dışına göndermesi gibi reform girişimleri kendisi aleyhine propagandaların da etkisiyle geniş kitlesel tepkilere yol açmıştır.⁵⁵

1929 yılında Emanullah Han'a karşı başlayan isyan hareketleri sonucunda aslen Tacik olan Habibullah Kalakani Kabil'de yönetimi ele geçirmiştir. İktidarda kaldığı yaklaşık 9 aylık dönem içerisinde yapılan reformları geriye döndüren Kalakani, kendisini *Hadim-i Din-i Resulullah*; yani peygamberin dininin koruyucusu ilan etmiştir. Kız okullarını ve yabancılara ait okulları kapatan, yurtdışına gönderilmiş kız öğrencileri geri çağıran ve ülkedeki yabancı temsilcilerin Afganistan'ı terk etmesini isteyen oldukça tutucu bir kişiliğe sahip olan Kalakani, tam bir Zealotçu mantık üzerinden hareket etmiştir. Ancak Peştun kabileler yönetim makamında Peştun olmayan birini görmeyi istememiştir. Bu nedenle ülkeye geri dönüş yapan Nadir Han (1929-1933) etrafında birleşerek Kalakani'ye karşı mücadele etmişler ve Kalakani'yi yönetimden düşürerek idam etmişlerdir.⁵⁶

Han unvanı yerine Şah unvanını tercih eden Nadir Şah, Batılı tarzda eğitim almış olmasının etkisiyle modernist bir bakış açısına sahip olsa da reformların daha temkinli şekilde sürdürülmesine gayret etmiştir. Mollaları ve İngilizleri karşısına almak istemeyen Nadir Şah, reform sürecini zamana yaymak ve radikal reformları ertelemek istemiştir. 10 kişilik bir kabine atayan Nadir Şah, 1931 yılında yeni bir anayasa ilan etmiştir.⁵⁷ 1930 yılında toplanan 300 kişilik *Loya Jirga* içerisinde seçilen

55 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 230-231; Rasuly-Paleczek, a.g.e., s. 200; Rasanayagam, a.g.e., s. 22-23.

56 Runion, a.g.e., s. 92; Amin Saikal, a.g.e., s. 93-96; Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 231-232.

57 Bu Anayasanın niteliği hakkında yazarlar arasında farklı yorumlamalar söz konusudur. Ancak genel hatlarıyla değerlendirildiğinde Nadir Şah'ın modernist kesim ile muhafazakâr kesim arasında bir tür denge sağlamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Palwasha L. Kakar-Julia Schiwal, *Lessons from the 1931 Constitution of Nadir Khan: Religious Inclusion and Reform*, United States Institute of Peace, Afghan Peace Process Issues Paper, 2021, s. 5.

105 üyeli Ayan Meclisi ve senato işlevi gören 27 üyeli Meclis-i Şura oluşturularak krallığın meşrutî yönü güçlendirilmeye çalışılmıştır.

1932 yılında Prof. Dr. Rıfki Kamil'in kurucu dekanı olduğu Kabil Tıp Fakültesi kurulmuştur. Sonraki yıllarda bu fakültede eğitim vermek üzere Türkiye'den profesörler gönderilmiştir. Afganistan'da önce fakülteler kurulmaya başlanmış daha sonra ise bu fakülteler üniversite çatısı altında bir araya getirilmiştir.⁵⁸

Nadir Şah'ın merkezi yönetimi güçlendirme çabaları, etkinlikleri azalan aşiret reislerinin tepkisini çekmiştir. Emanullah Han'ı desteklemelerine karşılık Nadir Şah'a husumet besleyen ailelerden biri de Çarki ailesidir. Nadir Şah, 1932 yılında idam edilen Gulam Nebi'nin intikamını almak isteyen bir hizmetçisinin oğlu tarafından 1933 yılında öldürülmüştür.⁵⁹

Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine tahta o zamanlar henüz 19 yaşında olan oğlu Zahir Şah (1933-1977) geçmiştir. Ancak 1945 yılına kadar fiili yönetim Zahir Şah'ın amcası Muhammed Haşim Han'ın elinde olmuştur. Muhammed Haşim Han'ın Afgan modernleşmesi için model olarak 1930'lu yıllarda Avrupa'da yükselişte olan Almanya ve İtalya'yı örnek alması sonucunda bu ülkelerdeki Aryan ırkçılığını da benimsemeye başladığı görülmüştür. İran'dakine benzer şekilde Afganistan'da da Aryan kökenlere daha fazla vurgu yapılmaya ve Afgan aydınları arasında "ırk birliği" düşüncesi daha fazla itibar görmeye başlamıştır. Bir tür Pan-Afgancılık düşüncesi ortaya çıkmış ve Afganlar "Doğu'nun Aryanları" şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁰

Peştunculuk politikasının doğal bir yansıması olarak Peştun dili tüm öğrenciler için zorunlu ders olarak okutulmuş ve resmi görevliler açısından

58 Khwajamir, a.g.e., s. 3.

59 Adamec, a.g.e., s. 3.

60 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 235; Rasuly-Paleczek, a.g.e., s. 201-202.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Peştuca konuşmak zorunlu hale getirilmiştir. Böylece günlük hayatta ve ticari faaliyetlerde Farsçanın hâkim pozisyonu kırılmak istenmiştir. Peştun toplumunun kültür ve değerleri üzerine inşa edilmiş tek bir Afgan ulusu ve bu ulus tarafından kurulmuş bulunan Afgan ulus-devleti amaçlanmıştır. Diğer etnik unsurların ülke tarih ve kültürüne yaptığı katkı göz ardı edilmiştir. Peştun olmayan kişilerin devlet kademelerinde yükselmesinin önüne geçildiği gibi, devlet tarafından sunulan hizmetlerin de Peştun olmayan topluluklara ulaştırılmadığı görülmüştür. Peştun olmanın makbul sayıldığı ve Peştunların kayırıldığı bu sistem, 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir.⁶¹

Almanya ve İtalya'yla yakınlaşmış olmasına rağmen dış politikada çok yönlülüğü tercih eden Afganistan, 1937 yılında Sadabad Paktı'na katılmıştır. İlk kez bu dönemde temasa geçtiği ABD'yle 1936 yılında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalayan Afganistan, Amerikalı eğitimcileri ülkeye davet etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalacağını ilan eden Kabil'de 1942 yılında Amerikan Büyükelçiliği kurulmuştur.⁶²

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Afganistan'ın yanı başında Pakistan'ın kurulması, iki ülke arasındaki sorunların da başlangıcı olmuştur. Zira Durand Hattı'nın Pakistan tarafında kalan kısmında oldukça kalabalık Peştun nüfus yaşamaktadır. Pakistan'ın federal olarak yönetilen ve Kabile Alanı (FATA) olarak adlandırılan bölgesinde halk oylaması yapılarak bölgedeki Peştunların Afganistan'a katılmayı mı; yoksa Pakistan'da kalmayı mı tercih ettiklerinin sorulmasını isteyen Afganistan'ın bu talebine ne Pakistan ne de Birleşmiş Milletler (BM) olumlu yanıt vermiştir.

Günümüzde iki ülke arasındaki uluslararası sınır olarak kullanılan resmi sınırlar Peştun milliyetçiliği yapan kesimlerce kabul görmemektedir. Peştun milliyetçiliğinin bir devlet politikası olarak uygulandığı dönemlerde

61 Rasuly-Paleczek, a.g.e., s. 201-203.

62 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 235-236

ortaya çıkan Peştunistan Davası'nın günümüzde de savunucuları bulunmaktadır. Bu mesele Afganistan-Pakistan arasındaki ilişkilerin ağırlık merkezini oluşturmaktadır.⁶³

AFGANİSTAN'DA SOVYET ETKİSİ ALTINDAKİ DÖNÜŞÜM VE SOVYET İŞGALİ

Afganistan'ın Pakistan karşısında yalnız bırakıldığını hissetmesi nedeniyle Sovyetler Birliği'ne yakınlaştığını iddia etmek mümkündür.⁶⁴ 1953 yılında Başbakanlık makamına getirilen Davud Han, yaklaşık 10 yıllık süre içerisinde hızlı kalkınma hamleleri yapmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin destekleriyle bitirilen barajlar ve sulama kanalları, tarımın ülkede gelişmesini ve göçebe bazı toplulukların yerleşik düzene geçmesini sağlamıştır.

Sovyetler Birliği'nden hem altyapı projeleri için destek hem de silah yardımı alan Afganistan, aynı zamanda ABD'den de yardım almıştır. Özellikle Peştunistan Meselesi nedeniyle Pakistan'ın sınırları kapatması sonucu ekonomik açıdan zorlu bir döneme giren Afganistan, gelen yardımlar sayesinde ekonomik durumunu düzeltmeye çalışmıştır. 1959 yılında dönemin ABD Başkanı Dwight Eisenhower'in Kabil'i ziyaret etmesinden de anlaşılacağı üzere Afganistan, tarafsızlık politikasından vazgeçmiş değildir. Ancak Sovyetler Birliği'yle ilişkiler daha hızlı ilerlemiştir.⁶⁵

63 Peştunistan Meselesi, Afganistan-Pakistan sınırının her iki tarafında da yer alan Peştunların tek bir siyasi çatı altında birleştirilmesini ve özellikle de Pakistan sınırı içerisinde yer alan ve Afganistan sınırına yakın bölgelerde yaşayan Peştun kabilelerin Afganistan'a dâhil olarak, Şah Ahmed Dürrani dönemindeki gibi Peştunların birlik olmasını ifade etmektedir. Afganistan, Pakistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1947 yılından itibaren iki ülke arasındaki sınırı resmen tanımadığını belirtmiştir. Afganistan Sınırlar ve Kabile İlişkileri Bakanlığı resmi sitesinde, Durand Hattı adıyla anılan Afganistan-Pakistan sınırının "farazi" olduğu, Afgan Hükümeti ve toplumu tarafından asla kabul edilmediği ifade edilmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. *Ministry of Borders&Tribal Affairs*, mobta.gov.af/en/borders-durand-line, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

64 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 239; Runion, a.g.e., s. 98-99; Saikal, a.g.e., s. 119-121.

65 Rasayanagam, a.g.e., s. 33-36; Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 238-240.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Davud Han Afganistan'ın Bağımsızlığının 40. yılı için düzenlenen etkinliklere Bakan eşlerinin geleneksel kıyafetlerinin dışında giyinerek katılmalarını emretmiştir. Bu duruma tepki gösteren dini liderleri hapse attırıştır.⁶⁶ Davud Han'ın bunu yapabilmesindeki en önemli etken Afganistan devletinin çıkması muhtemel isyanları bastırabilecek güçte bir orduya sahip olmasıdır. Kadınların giyim konusunda serbest bırakılması, Kabil Üniversitesi'ne kadınların da kabul edilmesi, kadınların iş hayatına atılmalarına imkân verilmesi; yani kadınların sosyal hayattaki konumlarının dönüştürülmeye çalışılması, yine Davud Han zamanında uygulanan reform sürecinin bir parçasını oluşturmuştur.⁶⁷

Davud Han, 1963 yılında görevden alınmış ve yerine liberal eğilimli Muhammed Yusuf Han (1917-1998) başbakanlığa atanmıştır. Böylece ilk kez hükümdar ailesinden olmayan biri bu makama gelmiştir. Batı demokrasilerine benzer şekilde basın özgürlüğünün ve siyasal katılımın sağlanmaya çalışıldığı bu dönemde dış ilişkilerde de Pakistan ile Afganistan arasındaki gerilimin azaltılmaya çalışıldığı görülmüştür. 1964 yılında tüm etnik ve dini gruplardan vatandaşın katıldığı Afgan tarihinin belki de en kapsayıcı Loya Jirga toplantısında dört kadın üye de yer almıştır. Toplantıya katılan 452 üyenin yalnızca dört tanesinin kadın olması bile sembolik açıdan önemlidir.⁶⁸

1964 yılında kabul edilen anayasa sayesinde Afganistan'da anayasal monarşi dönemi başlamıştır. Bu anayasaya göre, meclis İngiltere'deki gibi iki kanattan oluşmaktadır: Wolesi Jirga (Avam Kamarası) ve Meşrano Jirga (Lordlar Kamarası). Avam Kamarası'na seçilen tüm temsilciler halk tarafından seçilirken; Lordlar Kamarası'na seçilen temsilcilerin üçte biri

⁶⁶ Rasayanagam, a.g.e., s. 34-35; Runion, a.g.e., s. 97.

⁶⁷ Clements, a.g.e., s. XX.

⁶⁸ Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 241; Rasayanagam, a.g.e., s. 38.

kral tarafından, üçte ikisi ise halk tarafından seçilmiştir. 1964 Anayasası sayesinde kadınların ve gayrimüslim vatandaşların da oy kullanabilmesi mümkün olmuştur.⁶⁹ 1965 yılında yapılan seçimlerin sonucunda ilk kez kadın parlamenterler meclise girebilmiştir.

1973 yılında Davud Han, Zahir Şah'ın bir yurtdışı gezisinde bulunduğu sırada yönetime el koyarak Afganistan Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Yönetim yetkilerini kendi elinde toplayan Davud Han, kendisine rakip olabileceğini düşündüğü kişileri ve kurumları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Darbeyi destekleyen sol ve liberal kesimleri tasfiye eden ve tüm gücü kendi tekeline almaya çalışan Davud Han, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Millî Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini kendi sorumluluğunda toplamıştır. Öncelikle liberal ve İslamcı kesimlerle mücadele eden Davud Han, bu kesimleri tasfiye ettiğine kanaat getirdikten sonra komünist grupları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Yalnızca kendi kurduğu Ulusal Devrim Partisi'nin (Hizb-i İnkılab-ı Milli) siyasal faaliyette bulunmasını sağlamaya çalışan Davud Han, sağ ve sol düşünceden politikacıları tutuklatmış ve birçoğunu idam ettirmiştir. Kısacası Davud Han, bir tür tek adam rejimi tesis etmek istemiştir.⁷⁰

1975 senesinden itibaren Sovyetler Birliği'nden gittikçe uzaklaşan Davud Han'ın ezmeye başladığı sol gruplar içerisindeki en önemli iki grup, Halk ve Perçem (Bayrak) aralarındaki görüş ayrılıklarını bir kenara bırakarak ortak düşman olarak gördükleri Davud Han'ı devirmek üzere anlaşmışlardır. 1978 yılında Davud Han'ın devrilmesi, başlangıçta farklı kesimlerden oldukça destek görmüştür. Ancak iktidarı ele geçiren komünist yöneticilerin, toplumun farklı kesimlerinin yönetimde söz sahibi

69 "The Constitution of Afghanistan 1964", *Afghanistan Online*, <https://web.archive.org/web/20040406114855/http://www.afghan-web.com/history/const/const1964.html>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

70 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 242-245.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

olabildiği katılımcı bir demokrasi yerine kendilerine uygulanan baskı ve şiddetin bir benzerini kendileri dışındaki tüm gruplara uygulamaya başlaması nedeniyle Afganistan'daki siyasi gerilim artmıştır.⁷¹

Komünist yönetim yalnızca mollalara veya kralcılara karşı değil; farklı sosyalist gruplara (Maocular, Bayrak grubundaki komünistler vb.) karşı da son derece kanlı tasfiye girişimlerinde bulunmuştur. Komünist olduğu iddia edilen bu yönetimin Batılı anlamda Marksist, materyalist, seküler bir ideolojiye sahip olduğu düşünülebilir. Ancak Davud Han yönetiminin sıklıkla Peştun milliyetçiliğini, Pakistan ve İngiliz düşmanlığını ve dini söylemleri kullandığı da görülmektedir. Özellikle de Babrak Karmal'in yönetiminde olduğu dönemde (1979-1985) komünistler aleyhinde kullanılan dini söylemlere karşı ayetlerden faydalanılmış, birçok cami restore edilmiş ve İslam dini ile devletin çıkardığı yasaların uyumlu olduğu ifade edilmiştir. Devlet okullarındaki eğitim müfredatında dini eğitimin ders sayısı azaltılmışsa da tamamen ortadan kaldırılmamıştır.⁷²

1977 yılında Medeni Kanun'un⁷³ kabulüyle Afgan kadınların sosyal hayattaki statüleri görece iyileştirilmiş ve kadınlar, boşanma ve miras konularında haklar kazanmışlardır. Ayrıca daha fazla eğitim alabilme ve iş hayatına katılabilme olanakları artan kadınların öğretmenlik ve devlet memurluğu gibi alanlarda nerdeyse erkekler kadar istihdam edildiği görülmüştür.

Diğer grupların yanında işçilerin de maaşlarının ve çalışma şartlarının iyileşmesi, alt yapıya yönelik faaliyetlerin artması ve gerçekleştirilen

71 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 246.

72 Sivrioğlu-Türkoğlu, a.g.e., s. 257; Saif R. Samady, *Education and Afghan Society in the Twentieth Century*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris 2001, s. 75.

73 Afganistan Medeni Kanunu'nda Mecelle'nin ve İslam dininin etkilerini görmek mümkündür. Afganistan Medeni Kanunu'nun İngilizce Tercümesi için bkz. *Civil Code of the Republic of the Afghanistan*, <https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/10/Civil-Code-of-Afghanistan-ALEP-Translation.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.01.2021).

reformların halkın bir kesimi tarafından desteklenmesi, komünist rejimin seleflerinden daha başarılı olduğunu göstermiştir. Ancak söz konusu rejimin ılımlı mesajlar vermesine rağmen kurduğu istihbarat ve gizli polis ağıyla muhaliflere göz açtırmadığı da belirtilmelidir.⁷⁴

SOVYET İŞGALİ SONRASI MÜCAHİTLER İLE TALİBAN'IN İKTİDAR MÜCADELESİ

1970'li yıllarda komünist yönetim tarafından gerçekleştirilen reformların etkisi kentlerde daha belirgin olmuştur. Nüfusun büyük bir kısmının kırsal kesimde yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, halkın mevcut yönetime desteğinin sınırlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gerçekleştirilen dönüşümün Kabil dışında da yayılmasını amaçlayan komünist yönetim, zaten uzun bir dönemdir desteğini aldığı Sovyet uzmanlara ek olarak Sovyetler Birliği'nden askeri destek talebinde de bulunmuştur.

Afganistan'daki rejimi desteklemek üzere Sovyetler Birliği'nden gönderilen askeri birliklere, Sovyet danışmanlara ve ailelerine yönelik kanlı saldırıların düzenlenmesi, durumun ciddiyetini hızla arttırmış ve isyan hareketleri, birkaç ay içerisinde neredeyse tüm Afganistan'a yayılmıştır.⁷⁵

Komünist yönetimin isyan hareketlerini bastırmakta zorlanması sonucunda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a gönderdiği birliklerin sayısında ciddi artış yaşanmıştır. Afganistan'da Sovyet nüfuzunun daha fazla artmasını istemeyen ABD, mücahit gruplara para ve silah yardımıyla bulunmuştur. Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin parasal desteği ve

74 Savr Devrimi adıyla bilinen 1978 askeri darbesi sonrasında Afganistan'da Sovyetler Birliği istihbarat ve gizli servisi KGB benzeri bir örgüt kurulmuştur. Afganistan Güvenlik Servisi, 15.000 ile 30.000 arasında ajan ve muhbirin görev yaptığı, kendi askeri birimlerine sahip olan, temel görevleri iç politikadaki muhaliflerin tespiti ve ortadan kaldırılması ve silahlı kuvvetler için istihbarat sağlamak olan bir teşkilattir. 1986 yılında Bakanlık düzeyine yükselmiştir. İktidara gelen her yönetimin yeniden adlandırdığı bu kurum komünist yönetimin devrilmesinden sonra da varlığını yeni yönetimlerin idaresi altında sürdürmüştür. Detaylı bilgi, için bkz. Adamec, a.g.e., s. 18.

75 Runion, a.g.e., s.108-109.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Pakistan'ın eğitim ve lojistik desteği sayesinde güç kazanan mücahit gruplar, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da uzun, maliyetli ve yıpratıcı bir savaşa girmesine sebep olmuştur.

Komünist rejim, Sovyet unsurlarının Afganistan'dan çekildiği 1989 yılından sonra da kent merkezlerinde kontrolü elinde tutmaya devam etmiştir. Ancak nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı kırsal kesimlerde mücahit gruplar kontrolü ele geçirmiştir. 1986 senesinde yönetime gelen Dr. Necibullah bir taraftan mücahit gruplara karşı direnirken; öte taraftan devleti dönüştürmeye çalışmıştır. Dr. Necibullah muhalefetle uzlaşma yolları aramasına karşın bu çabalarından beklediği sonucu alamamıştır. 1990 yılına gelindiğinde Afganistan Anayasası'nda değişiklik yaparak ülkenin *Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti* olan resmi adını, *Afganistan Cumhuriyeti* olarak değiştirmiştir. 1990 Anayasası'nın ilk maddesinde Afganistan Cumhuriyeti'nin "bağımsız, üniter, bölünemez ve İslami" olduğu belirtilmiştir.⁷⁶ Böylece Afganistan'daki yönetimin Marksizmden uzaklaşmaya başladığı gösterilmeye çalışılmıştır. Afganistan bayrağından kırmızı yıldız ve kitap sembolleri de çıkarılmıştır.⁷⁷

Mücahit gruplar, 1992 yılında Kabil'e girdikten sonra birbirleriyle mücadeleye girişmişlerdir. Söz konusu mücadeleler esnasında Kabil büyük hasara uğramış, başta büyük kentler olmak üzere birçok bölgede yağma faaliyetleri başlamıştır. Mücahit gruplar arasındaki çatışmaların ve merkezi otoritenin bulunmamasının yarattığı kaotik ortam, halkın yaşadığı sıkıntıları daha da arttırmıştır. Her türlü suçun işleyeninin yanına kar kaldığı bir ortamın yarattığı bıkkınlık nedeniyle Taliban⁷⁸ halk nezdinde destek bulabilmiştir. Taliban'ın tecavüzcülere, hırsızlara, uyuşturucu kaçakçılara

76 Rasanayagam, a.g.e., s. 120-121. 1987 yılında toplanan Loya Jirga tarafından kararlaştırılan Anayasa'da "İslami" vurgusu bulunmamaktadır; ancak muhtemelen Dr. Necibullah'ın İslami kesimleri de siyasal alana davetinin bir yansıması olarak 1990 Anayasa'sında devletin "İslami" yönü, metne dahil edilmiştir.

77 Töre Sivrioğlu-Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e., s. 272-275.

78 Taliban'ın kökeni, ideolojisi ve yapısı başlı başına bir çalışma konusu olacak kadar kapsamlı olduğu için bu çalışmada fazla detaya girilemeyecektir.

ve adi suç işleyenlere karşı mücadelesi halkın sempatisini kazanmasını sağlamıştır.⁷⁹

Kabil'i ele geçirerek yönetimi devralan Taliban, Afganistan'ın yapısal sorunlarına ilişkin belirli bir politikaya veya ajandaya sahip olmadığı için sorunları çözmek adına bildiği tek yöntem olan şiddeti kullanmıştır. Şer'i hukukun radikal bir yorumunu tüm ülkede tesis etmeye çalışan Taliban, insan haklarının korunması gibi bir kaygı taşımadığı için sosyal hayatın hemen her alanında halk üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Erkeklerin sakal uzunluğundan, kadınların giyim tarzlarına kadar her şeyi kontrol altında tutmayı isteyen Taliban, 1997 senesinde tüm ülkede kız çocuklarının okula gönderilmesini yasaklamıştır. Kadınlarda okur-yazarlık oranı, şehirlerde %13'e ve kırsal alanlarda ise %3-4 civarına gerilemiştir. Bu oranlar, dünyadaki en düşük oranlardır.⁸⁰

Meydanlarda gerçekleştirilerek halkta korku yaratmayı amaçlayan idam, taşlayarak öldürme ve uzuv kesme gibi ceza uygulamaları, kadınların sosyal hayattan neredeyse tamamen silinmeye çalışılması, farklı din, mezhep veya kültürlere karşı hoşgörüsüzlük Taliban yönetiminin hafızalarda kalan olumsuz imajının yalnızca bir kısmını yansıtmaktadır. Ülkedeki tarihi ve kültürel eserlerin yok edilmesi, birçok tarihi yapının yağmalanması ve Bamyan'daki devasa Buda heykellerinin yıkılması, Taliban yönetiminin uluslararası alanda meşruiyetinin pek kabul görmemesinin başlıca nedenleri arasındadır. Dünyada yalnızca üç ülke (Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) Taliban yönetiminin meşruiyetini tanımışken, Burhaneddin Rabbani, Afganistan'ın BM nezdinde tanınan meşru Cumhurbaşkanı olarak kalmaya devam etmiştir.⁸¹ Tüm bu değerlendirmeler çerçevesinde Taliban rejiminin Toynbee'nin tanımladığı Zealotçu mantığa uygun hareket ettiğini söylemek mümkündür.

79 Thomas Barfield, *a.g.e.*, s. 255-257.

80 Alekseyeva vd., *a.g.e.*, s. 90-91.

81 Sivrioğlu-Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 290-294.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

2001 SONRASI MODERNLEŞME ÇABALARINA ULUSLARARASI DESTEK

11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarını takip eden süreçte ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesi ve Taliban yönetiminin devrilmesi sonrasında modern bir ulus-devlet inşa süreci yeniden başlamıştır. 2001 yılı sonlarında düzenlenen Bonn Konferansı'yla Taliban sonrasında kurulacak yeni düzenin yol haritası ortaya konulmaya çalışılmıştır. Geçici bir hükümet tesis edilmiş ve oluşturulan kabinede bakanlıklar, Taliban karşıtı gruplar arasında ve dört büyük etnik grubun nüfuslarına orantılı şekilde dağıtılmıştır.⁸² Uluslararası kamuoyundan alınan ciddi finansal desteğin yanı sıra yeni hükümetin Taliban karşısında ayakta durabilmesi için büyük çoğunluğunu ABD'li askerlerin oluşturduğu Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) öncülüğündeki Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) aracılığıyla askeri destek de sağlanmıştır.

Hamid Karzai'nin başında bulunduğu geçici hükümetin Batı tarzında modernleşmeyi tercih ettiğini iddia etmek mümkündür. Ancak 2004 yılında kabul edilen yeni Anayasa'da devletin adının *Afganistan İslam Cumhuriyeti* olduğu ve İslam dininin de devletin resmi dini olduğu belirtilmiştir.⁸³ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, devletin seküler bir devlet olmadığı açıktır. Öte yandan Hanefi mezhebine bağlılığa özel atıfta bulunulmadığı değerlendirildiğinde, Şii azınlık olan Hazaraların endişelerinin giderilmeye çalışıldığı düşünülebilir.

Yeniden inşa süreci hem iç hukuk kanunlarının düzenlenmesi hem de uluslararası hukuk alanında birçok antlaşmaya taraf olunması bakımından Afganistan tarihinin en yoğun şekilde kanun çıkarılan dönemi olmuştur.⁸⁴

82 Ali Balcı, "Afganistan: Küresel Güçlerin Oyun Alanı", *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Kemal İnat vd., der., Nobel Yayınları, Ankara 2016 s. 395.

83 Afganistan'ın 2004 Anayasası hakkında detaylı bilgi için bkz. "Constitution", *Afghan Web*, <https://www.afghan-web.com/government-politics/constitution/>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

84 Alekseyeva vd., a.g.e., s. 85.

Uluslararası kamuoyunun Afganistan'ın kalkınmasına yönelik desteği çok boyutlu olduğu için yalnızca ekonomik kalkınma veya güvenliğin tesis edilmesine yönelik adımlar değil; toplumsal dönüşümün sağlanması, bürokratik yapının inşası, demokratikleşme ve siyasal istikrarın tesisi gibi farklı alanlarda da yol haritaları belirlenmiştir.

Eğitim alanında kız çocuklarının okula gitme yasağının kaldırıldığı, karma eğitimin yaygınlaştığı ve okullaşmanın arttığı 2001 sonrası dönemde, 2018 yılı itibariyle toplam öğrenci sayısı 10 kat artarken; bu öğrencilerin yaklaşık %40'ını kız öğrenciler oluşturmuştur. Toplam öğretmen sayısı, 2018 yılında yaklaşık 226 bine ulaşırken; kadın öğretmenlerin toplam öğretmenler içindeki oranı %36'ya ulaşmıştır. Afganistan'da 2011 yılında %32 olan okuryazarlık oranı, 2018 senesine gelindiğinde %43'e yükselmiştir. Henüz arzulanan oranların oldukça gerisinde kalmış olsa da kayda değer bir gelişmenin yaşandığı da göz ardı edilmemelidir. Nitekim İnsani Gelişmişlik İndeksi (Human Development Index-HDI)⁸⁵ verilerine göre, 2001 yılında 0.35 olan değer, 2019 yılına gelindiğinde 0.511 değerine yükselmiştir. 2001 yılında ortalama eğitim süresi 2,4 yıl iken; 2019 yılında beklenen eğitim süresi 7,5 seneye yükselmiştir.⁸⁶

Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne (CEDAW) taraf olan Afganistan'da kadın hakları konusunda görece iyileşme sağlanmıştır. Kadınların sosyal hayatta görünürlüğünün arttığı yeni dönemde Eğitim Bakanlığının bastığı ders kitaplarında kadınlar yalnızca ev içerisinde değil; çalışma hayatında da resmedilmiş, erkekler

85 BM tarafından hazırlanan 2020 yılı İnsani Gelişmişlik Raporu verilerine göre Afganistan'da beklenen eğitim süresi 10,2 yıla yükselirken; ortalama eğitim süresi de 3-9 yıla çıkmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. "Human Development Report 2020", *United Nations Development Programme*, New York 2020, s. 344.

86 "The Right to Education: What's at Stake in Afghanistan? A 20 Year Review", *UNESCO*, Paris 2021, s. 5-7.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

ile kadınlar arasında eşitlik olduğu gösterilmiştir.⁸⁷ Kadınların yaşadığı sorunların tamamen ortadan kalktığını iddia etmek mümkün olmasa da görece bir rahatlamanın yaşandığını söyleyebiliriz. Nitekim GALLUP tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, 2010-2013 yılları arasında Afganistan'daki kadınların yaklaşık %20'si ülkeden göç etmek istemiştir. 2013 sonrasında çatışma ortamının yükselmesiyle birlikte göç etmek isteyen Afgan oranında da ciddi artış yaşanmıştır. Aynı araştırma sonuçlarına göre, göç için tercih edilen destinasyonlar arasında Almanya ve Türkiye başta gelmektedir.⁸⁸

Ekonomik yapısı itibariyle sanayi öncesi üretim şeklinin egemen olduğu, akyon üretimine bağımlı hale gelmiş, zayıf bir ekonomiye sahip olan Afganistan'da ekonomik yapının güçlendirilmesi için çaba sarf edilmişse de bu konuda oldukça sınırlı başarı elde edilebilmiştir. Sermaye birikiminin oldukça sınırlı olduğu Afganistan'da üretimin arttırılabilmesi için ihtiyaç duyulan yabancı yatırımların ülkeye çekilebilmesi amacıyla gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, rüşvet ve yolsuzluğa karşı denetim mekanizmaları istenilen düzeyde verimli olamamıştır. Yolsuzlukla mücadele ve iş yapma kolaylığı sıralamalarında sonlarda yer alması ve güvenlik sorununu bir türlü çözmemesi nedeniyle Afganistan, sahip olduğu ekonomik potansiyeli verimli kullanamamaktadır.⁸⁹

87 1980'li yıllarda benzer bir politika benimsenmişse de Taliban döneminde kadınlar sosyal hayattan nerdeyse tamamen izole edilmiştir. 2001 yılı sonrasındaki dönemde bu bakımdan 1980'li yıllardaki anlayışa dönüldüğü ve daha eşitlikçi bir yaklaşımın benimsendiği söylenebilir. Kitaplardan alınmış örnek resimler için bkz. Somaye Sarvarzade-Christine Min Wotipka, "The Rise, Removal, and Return of Women: Gender Representations in Primary-Level Textbooks in Afghanistan, 1980-2010", *Comparative Education*, 53(4), 2017, s. 592-593.

88 2012 yılına kadar düşüş eğiliminde olan göç isteği, 2013 ve sonrasında yükseliş trendine girmiş ve 2018 yılı itibariyle %40'ı geçmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Julie Ray, *Inside Afghanistan: Nearly Half of Afghan Women Want to Leave*, GALLUP, 2019, <https://news.gallup.com/poll/266897/inside-afghanistan-nearly-half-afghan-women-leave.aspx>, (Erişim Tarihi: 10.8.2021), s. 2-4.

89 Yolsuzluğa karşı küresel çapta mücadele edilmesini savunan ve 100'den fazla ülkede faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütü olan Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün küresel çapta yaptığı incelemelerden yola çıkarak yayınladığı Yolsuzluk Algısı İndeksi verilerine göre, Afganistan oldukça kötü denilebilecek bir yolsuzluk algısına sahiptir. 2019 yılı verilerine göre Afganistan, 180 ülke içerisinde 173. sıradadır. Daha doğrusu bu sırayı aynı puana sahip olan Ekvator Ginesi, Sudan ve Venezuela'yla paylaşmaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. "Transparency International Index 2019", *Transparency International Report*, <https://www.transparency.org/en/publications/corruption-perceptions-index-2019>, (Erişim Tarihi: 24.10.2020). s. 3.

Tarımsal üretimin görece artmış olmasına ve tarımdan elde edilen gelirlerin toplam milli gelir içerisindeki payının artmış olmasına rağmen gıda güvenliği konusunda ciddi sorunlar yaşayan Afganistan'da özellikle 2011 yılı sonrasında nüfusun önemli bir bölümünün gıdaya erişimi oldukça sınırlı hale gelmiştir. Ekonomik olarak yeni dönemde başlayan büyüme süreci, 2012 yılı sonrasında zayıflamış ve Afganistan'da düşük büyüme oranları gözlemlenmiştir.

Afganistan'da siyasal katılımın desteklendiği yeni süreçte irili ufaklı onlarca yeni siyasi parti kurulmuştur. Afganistan Adalet Bakanlığı verilerine göre, halihazırda siyasi faaliyetlerine izin verilen parti sayısı 72'dir.⁹⁰ Kadınların da katılımını teşvik etmek amacıyla 2004 Anayasası'nın 83. maddesinde her şehirden seçilen temsilcilerin en az ikisinin kadın olması gerektiği ifade edilmiş, kısacası kadın kotası uygulanmaya başlanmıştır.⁹¹

Tüm reformların hayata geçirilebilmesi için gerekli olan uygun güvenlik şartlarının sağlanması konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. NATO güçleriyle işbirliği içerisinde sürdürülen ve Afgan ulusal güvenlik güçlerini eğitmek ve donatmak için harcanan çabanın ve katlanılan maliyetin istenilen düzeyde verimli olamadığı görülmüştür.⁹² Afganistan ordusunun Taliban ile mücadelesinde destek olmak amacıyla operasyonlar düzenleyen ABD kuvvetlerinin tali hasarla açıklanamayacak kadar çok masum sivilin ölümüne sebebiyet vermesi, yabancı güçlerin ülkedeki varlığını tartışma konusu haline getirmiştir.

Afganistan'daki meşru yönetimin kendisi olduğunu iddia eden Taliban, bu tür operasyonları meşruiyetini arttırmak için propaganda aracı olarak kullanmıştır. Ayrıca Afgan siyasetçiler arasında söz konusu operasyonların ülkenin bağımsızlığına zarar verdiğine yönelik tartışmalar da yaşanmıştır.

90 Partilerin listesi için bkz. "Registered Political Parties", MOJ, <https://moj.gov.af/en/registered-political-parties>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

91 "Constitution", a.g.m.

92 Harcanan para miktarının ve verilen askeri eğitimin artmasına rağmen Afgan birliklerinin verdiği kayıplarda ciddi bir azalma yaşanmamıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmed Rashid, "How Obama Lost Karzai", *Foreign Policy*, 185, 2011, s. 73.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

Dönemin ABD Başkanı Barack Obama'nın 2009 yılı sonlarında yaptığı bir konuşmada, Amerikan askerlerinin 2011 senesinin Temmuz ayından itibaren çekilmeye başlayacağını duyurması, kendisine bu konuda danışılmayan Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai'yi şok etmiştir.⁹³ Obama'nın amacı, 2001 yılında başlayan 'Sonsuz Özgürlük Operasyonu'nun sonsuza kadar devam etmemesi ve Afganistan güvenlik güçlerinin bir an önce Taliban'la mücadele edebilecek kapasiteye ulaştırılması, Afganistan'daki sorunlara bölgesel ve uluslararası aktörlerin daha fazla müdahil olması, böylece de Afganistan'ın yalnızca ABD'nin bir sorunu olmaktan çıkarılmasını sağlamaktır.⁹⁴

ABD'nin 2011 yılında başlayıp 2014 senesinde bitirmeyi planladığı Afganistan'dan çekilme takvimi sürekli ötelenmiştir. Seçim vaatleri arasında Afganistan'dan ABD askerinin çekilmesinin de yer aldığı ABD Eski Başkanı Donald Trump, sürüncemede kalan çekilme sürecini daha da netleştirmiştir. 2020 yılının Şubat ayının sonlarında Afganistan'da kalan son askeri birlikler çekilmeye başlamış ve bu süreç, 30 Ağustos 2021 tarihinde sona ermiştir. İkinci kez Afganistan'da yönetimi ele geçiren Taliban, her ne kadar ilk dönemine nazaran daha ılımlı mesajlar vermişse de hem Afgan toplumunun geniş bir kesimine hem de uluslararası topluma güven verememiştir.

Afganistan'ı modern bir devlet haline getirmeye ve çağı yakalamaya çalışan geçmiş yönetimin aksine Zealotçu bir zihniyete sahip olan Taliban'ın Afganistan'ı hangi noktaya götüreceği henüz belli değildir. Ancak Taliban'ın barış müzakereleri boyunca kendi pozisyonundan pek de taviz vermediği göz önünde bulundurulduğunda, karamsar senaryoların gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğunu iddia etmek mümkündür.

93 Rashid, *a.g.m.*, s. 75.

94 Mehmet Seyfettin Erol-Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler", *Gazi Akademik Bakış*, 5(10), 2012, s. 173.

SONUÇ

19. yüzyılın ortalarından itibaren merkezileşmeye ve modernleşmeye çalışan Afganistan, bu amaçla öncelikle askeri alandaki reformlara odaklanmıştır. Bağımsızlığın kazanıldığı 1919 sonrasında ise daha kapsamlı reformlar uygulanmaya çalışılmış; ancak muhtemel muhalif hareketleri bastırabilecek güçlü bir ordunun olmayışı, dönüşüm sürecinin akamete uğramasına sebep olmuştur. 1960'lı yılların ortasından itibaren yeniden ivme kazanan reform hareketi, bu dönemde sosyalist modelin bazı özelliklerini taşımıştır.

Tüm bu süreçlerde reform hareketlerine karşı çıkan kesimlerde ve muhalefet argümanlarında fazla bir değişiklik olmamıştır. Zealotçu düşünce yapısına sahip kimi mollalar, kabile reisleri ve siyasetçiler argümanlarına meşruiyet kazandırmak isterken genellikle dini söylemi ve kabile geleneklerini kullanmıştır. Bu durum, söz konusu düşünce yapısının iktidarda olduğu 1996-2001 arası dönemde de geçerliliğini korumuştur.

2001 sonrası dönemde uluslararası kamuoyunun ciddi desteğini kazanan Herodçu yaklaşım, ülkede dönüşümü kısmen sağlamış ve çağı yakalamak adına adımlar atmıştır. Ancak ülkedeki politik kültürün, geleneksel toplum yapısının ve iktisadi sistemin değişmesi zaman alan süreçlerdir.

Afganistan gibi değişime karşı oldukça dirençli ülkelerde, reformların halk tarafından içselleştirilmesi için reformları uygulayabilecek güçte iktidarların bulunması elzemdir. Ancak zihinsel bir dönüşümün sağlanması amacıyla uzun vadede uygulanan reformist politikaların halkın huzurunu ve refahını arttırması gerekmektedir. Böylece devlet tarafından uygulanan politikaların kendi yararına olduğunu gören halkın, reformları içselleştirmesi daha kolay olacaktır. Afganistan'ın modernleşme çabalarının istenilen başarıyı sağlayamamasının en önemli nedenlerinden biri de güvenliğin tesis edilememesi ve reformların ayakta kalmasını sağlayabilecek, merkezi

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

---

yönetime sadakatle bağlı bir ordunun ve polis teşkilatının kurulamamış olmasıdır. Politik kültürün henüz demokratik ülkelerdeki kadar gelişmediği Afganistan'da rüşvet, yolsuzluk ve nepotizmin ortaya çıkardığı sorunlar dönüşüm çabalarının verimsiz olmasının sebeplerindedir.

Taliban güçlerinin kontrolü ele almasıyla Zealotçu düşünce yapısının Afganistan'da hâkim konuma geldiği görülmektedir. Normalde taviz vermeye pek yanaşmayan bu düşünce yapısının Afganistan'ı nereye sürükleyeceği belirsizliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

“Confronting Anti-Black Racism Resource: Scientific Racism”, *Harvard Library*, <https://library.harvard.edu/confronting-anti-black-racism/scientific-racism>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

“Human Development Report 2020”, *United Nations Development Programme*, New York 2020, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.08.2021).

Ministry of Borders & Tribal Affairs, Resmi Web Sayfası, [mobta.gov.af./en/borders-durand-line](http://mobta.gov.af/en/borders-durand-line), (Erişim Tarihi: 22/10/2020).

“Registered Political Parties”, *MOJ*, <https://moj.gov.af/en/registered-political-parties>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

“The Right to Education: What’s at Stake in Afghanistan? A 20 Year Review”, *UNESCO*, Paris 2021.

“Transparency International Index 2019”, *Transparency International Report*, <https://www.transparency.org/en/publications/corruption-perceptions-index-2019>, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).

“Zealot”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Zealot>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

ABERCROMBIE, Nicholas-vd., *The Penguin Dictionary of Sociology*, Penguin Books, London 1994.

ADAMEC, Ludwic W., *Historical Dictionary of Afghanistan*, The Scarecrow Press, Oxford 2003.

AHMED, Ekber S., *İslam ve Antropoloji*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

ALEKSEYEVA, Kristina vd., "An Introduction to the Laws of Afghanistan", *Stanford Law School Rule of Law Program, Afghanistan Legal Education Project*, Stanford 2017.

BAIZA, Yahia, *Education in Afghanistan: Developments, Influences and Legacies Since 1901*, Routledge, New York 2013.

BARFIELD, Thomas, "Afghanistan: A Cultural and Political History", Princeton University Press, Princeton 2010.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, *Çağdaş İslamî Akımlar*, Klasik Yayınları, İstanbul 2016.

CLEMENTS, Frank A., *Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2003.

DEMİR, Ömer-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara 2005.

EROL, Mehmet Seyfettin, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 2012, s. 1-20.

EROL, Mehmet Seyfettin-Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler", *Gazi Akademik Bakış*, 5(10), 2012, s. 173-187.

GOBAR, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Enver el Kuran Kitaphane-i Peşaver, Peşaver 1975.

GÜLMEZ, Bahadır, *Kültür Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.

JONES, Christina-Pauly-Neamat Nojumi, "Balancing Relation Between Society and the State: Legal Steps Toward National Reconciliation and Reconstruction of Afghanistan", *The American Journal of Comparative Law*, 2004.

KAKAR, Palwasha L.-Julia Schiwal, "Lessons from the 1931 Constitution of Nadir Khan: Religious Inclusion and Reform", *United States Intitute of Peace*, Afghan Peace Process Issues Paper, https://www.usip.org/sites/default/files/Afghanistan-Peace-Process_Religious-Inclusion-and-Reform.pdf, (Erişim Tarihi: 04.11.2021).

KALIN, İbrahim, *Barbar, Modern, Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar*, İnsan Yayınları, İstanbul 2018.

KHAN, Hamid M., *Islamic Law, Customary Law, and Afghan Informal Justice*, United States Institute of Peace, Special Report 363, 2015, Washington D.C.

KHWAJAMIR, Mehtarkhan, "History and Problems of Education in Afghanistan", *SHS Web of Conferences* 26, 2016.

MOORHEAD, John, The Word "Modernus", *Latomus*, 65(2), 2006, s. 425-433.

PALECZEK, Gabriele Rasuly, "Afganistan'da Devlet Kurma Mücadelesi: Merkezileşme, Milliyetçilik ve Huzursuzluklar", *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, Willem van Schendel-Eric J. Zürcher, der., İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 191-236.

RAY, Julie, "Inside Afghanistan: Nearly Half of Afghan Women Want to Leave", *GALLUP*, <https://news.gallup.com/poll/266897/inside-afghanistan-nearly-half-afghan-women-leave.aspx>, (Erişim Tarihi: 10.8.2021).

RASANAYAGAM, Angelo, *Afghanistan: A Modern History*, I.B. Tauris, London 2003.

RASHID, Ahmed, "How Obama Lost Karzai", *Foreign Policy*, 185, 2011, s. 71-76.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

REGEV, Eyal, "Herod's Jewish Ideology Facing Romanization: On Intermarriage, Ritual Baths, and Speeches", *The Jewish Quarterly Review*, 100(2), 2010, s. 197-222.

RUNION, Meredith L., *The History of Afghanistan*, Greenwood Press, London 2007.

SAIKAL, Amin, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, I.B. Tauris, New York 2004.

SAMADY, Saif R., "Education and Afghan Society in the Twentieth Century", *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*, Paris 2001.

SİVRİOĞLU, Töre-Ahmad Jawid Türkoğlu., *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2017.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk ve Afganistan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

TOYNBEE, Arnold J., *Civilization on Trial*, Oxford University Press, New York 1948.

STRUCTURED ABSTRACT

In the East, which fell behind in its competition with the Western World, many societies began to imitate the systems in the West. To resist colonization, primarily military reforms were made. A similar development process was experienced in the Ottoman, Iran, Egypt, and Afghanistan geographies, and military technologies and military education became the priority reform areas. The opening and spread of modern education schools in these countries took place in the 20th century. Afghanistan has lagged far behind the countries mentioned above in this regard.

After Afghanistan gained its independence, Amanullah Khan initiated the reform process to westernize rapidly. Amanullah Khan, who wanted to make a similar transformation of Atatürk's transformation in Turkey, in Afghanistan, had to take a step back due to the reaction of the conservatives who were against the change. Due to the lack of a strong army loyal to the central government, Amanullah Khan had problems implementing the reforms. Amanullah Khan had difficulties in suppressing the emerging rebellion movements, had to leave the country in 1929. Habibullah Kalakani, who took over the administration, tried to reverse the entire reform process.

Nadir Shah, who took control after the 9-month rule of Habibullah Kalakani, tried to implement a more moderate and gradual reform program compared to Amanullah Khan. It was aimed to create an Afghan nation during the period of Nadir Shah, who was influenced by the modernization of Germany and Italy, which were on the rise in Europe. Influenced by the German National Socialism ideology, Afghan intellectuals attached particular importance to belonging to the Aryan race. In this period, when Pashtun nationalism was at the forefront, ethnic minority groups in the country felt themselves under pressure.

AFGANİSTAN'DA ZEALOTÇULAR MI GALİP GELDİ?

After the Second World War, the establishment of Pakistan caused Afghanistan to bring up border problems. The Pashtunistan issue has become the central axis of relations between Afghanistan and Pakistan. In Afghanistan, which put into effect a more democratic constitution in the 1960s, reform movements gained momentum again with the support of the Soviets.

The rapprochement of the Afghan government with the Soviet Union increased the reaction of the Islamist opposition movements. David Khan, who seized power due to the coup in 1973, started to liquidate all groups that could be opposed to him. David Khan, who monopolized all power, was removed from the administration in 1978 with a coup carried out by communist groups. Since the communist regime had difficulty suppressing the opposition groups' rebellion movement, it requested military aid from the Soviet Union. The USA, which supported opposition (especially jihadist) groups against the military intervention of the Soviets in Afghanistan, aimed to increase the duration and cost of the war that the Soviets engaged in Afghanistan. Upon the departure of Soviet troops from Afghanistan in 1989, mujahideen groups primarily fought against the communist regime. When the communist regime in Afghanistan was abolished in 1992, mujahideen groups engaged in power struggles among themselves. The Taliban, who took control of most of Afghanistan in 1996, tried to rule the country following Pashtun traditions and a very radical interpretation of Islam. In this period, many gains achieved through the reform processes in Afghanistan have been reversed. The Taliban administration, whose main character is religious oppression and intolerance, has also hosted various terrorist organizations that abuse the religion of Islam.

In 2001, the Taliban administration was overthrown due to the USA's Operation Enduring Freedom against Afghanistan. The new administration, which aims to integrate into the world and gain a respectable position in

the international community, has accelerated its modernization activities. Although relatively progress has been made in education, women's participation in social life, human rights, and democratization, the desired targets have not been achieved. The new administration, which had severe problems, especially in terms of economic development and ensuring security, could not reach the power to fight against the Taliban forces independently. Shortly after the withdrawal of US troops, the Taliban took control of the country, causing fear and panic across the country. It is possible to say that especially non-Pashtun ethnic groups are afraid of the Taliban's revanchist behavior. Unfortunately, these fears are not entirely unfounded. It is unlikely that the Taliban will act following their moderate message.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

*The Assessment of Saudi Arabia's Vision 2030 Project in the Context of
Transformation of Rentierism and Search for Balance in The Middle East*

Oktay BİNGÖL**

Öz

Suudi Arabistan, 2016 yılında "Vizyon 2030" programıyla kapsamlı bir reform girişimi başlatmıştır. Yaklaşık 50 yıldır petrol gelirlerine dayanan rantiyeci ekonomisi, muhafazakâr toplum yapısı ve baskıcı siyasi rejimiyle bilinen Suudi Arabistan'da bu tür bir girişim, çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Vizyon 2030 dönüşüm programının arkasında yatan temel nedenleri ve beklentileri açıklamayı amaçlayan bu makalede programın rantiyeci ekonomiyi dönüştürmek ve Ortadoğu'da konumunu devam ettirmek için Suudi yönetimine işlevsel vasıtalar sunduğu öne sürülmektedir. Bu makalede de Vizyon 2030 öncesi gelişmeler ele alınmakta, içerik açıklanmakta, rantiyecilik hakkında kavramsal tartışma yapılmakta, Vizyon 2030'un Suudi rantiyeci ekonomisinin dönüşümündeki yeri ve bölgesel siyasette Suudi Arabistan'ın dengeleme arayışıyla bağlantısı analiz edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Suudi Arabistan, Vizyon 2030, NEOM, Rantiyeci Ekonomi, Dengeleme.

Abstract

Saudi Arabia launched a comprehensive reform initiative with Vision 2030 in 2016. This initiative has brought about discussions. This article aims to explain the main reasons and expectations behind the Vision 2030 transformation program. It is argued that the program provides functional tools to the Saudi government to transform the rentier economy and maintain its position in the Middle East. In this context, the developments before Vision 2030 are discussed, the content is explained, a conceptual discussion about is made, the place of Vision 2030 in the transformation of the rentier economy and its connection with search for balancing in regional politics are analyzed.

Keywords: Saudi Arabia, Vision 2030, NEOM, Rentier Economy, Balancing.

---

* **Makale Geliş Tarihi:** 04.10.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 21.10.2021

** Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler (İng.) Bölümü,
e-mail: oktaybingol@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4794-5656.

GİRİŞ

Suudi Arabistan modern tarihinin en ciddi ekonomik zorluklarından biriyle, küresel petrol fiyatlarının önemli ölçüde düştüğü 2014-2016 yıllarında karşı karşıya kalmıştır. Petrol fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanan ekonomik kriz, artan genç nüfusun istihdam ihtiyacı ve yıllardır olgunlaşan diğer siyasi ve sosyal faktörlerle kesişmiştir. Nitekim söz konusu yıllar; vatandaşların değişen beklentileri, "Arap Baharı"¹ ile başlayan bölgesel dönüşümlerin ve gelişmelerin etkileri, bölgesel rakip İran'ın güç dengesinde avantajlı konuma yükselmesi, radikal İslami ve cihatçı hareketlerin El-Kaide ve Devletü'l Irak ve's Şam (DEAŞ) biçiminde Suudi Arabistan'a da zarar vermeye başlaması, devlet-toplum ilişkilerini düzenleyen geleneksel sosyal sözleşmenin beklentilerle uyumsuzluğu ve ülkedeki iç karar verme sürecinin hantal yapısıyla karmaşıklaşmıştır.

2015 yılında, yani bahse konu olan sıkıntılı dönemin başlarında tahta çıkan Kral Selman bin Abdülaziz, göreve başlamasının ardından oğlu ve şimdiki veliaht, Muhammed bin Selman (MbS) aracılığıyla ülkede güçlü bir özel sektörün yaratılmasını amaçlayan petrole bağımlı rantiyeci ekonomiyi dönüştürecek iddialı bir ekonomik ve sosyal reform planı hazırlığı başlatmıştır. 2016 yılında açıklanan Vizyon 2030'un duyurulmasından sonra uluslararası toplumun dikkatleri Suudi Arabistan'a dönmüştür.

Petrol gelirlerine dayanan rantiyeci ekonomilerin tipik bir örneğini oluşturan, insanların evrensel insan hakları ve özgürlüklerin uzağında şeriat hukukunun gölgesinde yaşamak zorunda bırakan baskıcı siyasi sistemi ve muhafazakâr toplumsal yapısıyla bilinen Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 gibi liberal girişimi çok boyutlu tartışmaları da başlatmıştır.

¹ 2010 yılında Ortadoğu ülkelerinde başlayan toplumsal hareketleri ifade eden "Arap Baharı" sadece terim olarak kullanılmaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol-İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 2020, s. 255.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Makalede bu yöndeki tartışmalara farklı bir açıdan yaklaşılmakta ve Suudi yönetiminin Vizyon 2030 dönüşüm programının arkasında yatan temel motivasyonlarının ve beklentilerinin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Vizyon 2030'un rantiyeci ekonomiyi dönüştürmek ve Ortadoğu'da konumunu devam ettirmek için Suudi yönetimine işlevsel vasıtalar sunduğu öne sürülmektedir.

Takip eden bölümlerde sırasıyla; Vizyon 2030 öncesi gelişmeler ele alınarak programın kapsamı açıklanmakta, rantiyeci devletler ve rantiyeciliğin dönüşümü hakkında kavramsal tartışma yapılmakta, Vizyon 2030'un Suudi rantiyeci ekonomisinin dönüşümündeki yeri ve bunun bölgesel siyasette Suudi Arabistan'ın dengeleme arayışıyla bağlantısı analiz edilmektedir.

VİZYON 2030 ÖNCESİ GELİŞMELER

2012 yılının Şubat ayında küresel piyasalarda varil başına 124 dolar olan petrolün fiyatı, 2014 yılının son aylarından itibaren hızla düşmeye başlamıştır. Nitekim 2015 yılının Mart ayında petrol, varil başına 53 dolarken; 2016 yılının Ocak ayında 30 dolar seviyesine düşmüştür. Fiyatlar, Suudi Arabistan ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) 2017 senesinde 2014 yılının en yüksek seviyesine göre yüzde 41'lik bir düşüşle üretim kesintisi yapmayı kabul etmesiyle, 2018 senesinde varil başına 65-75 dolar aralığında durulmuştur. Bahsi geçen yıldan itibaren ise kısmi dalgalanmalar yaşanmaktadır.²

² "Crude Oil Prices-70 Year Historical Chart", *Macrotrends*, <https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart>, (Erişim Tarihi:03.04.2021).

Şekil 1: 10 Yıllık Dönemde Petrol Fiyatları

Kaynak: *Macro Trends*, <https://www.macrotrends.net>, (Erişim Tarihi: 03.04.2021).

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalarının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomiler için makro ve mikro ekonomik göstergelerle finansal istikrar üzerinde olumsuz etkilerde bulunduğu araştırmalarla kanıtlanmıştır.³ 2014 senesinde başlayan fiyat düşüşlerinin ekonomisi ağırlıklı olarak petrol gelirine dayanan Suudi Arabistan üzerinde çok boyutlu etkileri olmuş ve sonuçlar, birkaç yıl içinde görülmeye başlanmıştır. 2012 yılında 290 milyar dolar civarında olan yıllık gelir, 2016 senesinde 130 milyar dolar civarına düşmüştür.⁴ Suudi Arabistan Gayrisafi Milli Hasıla'sı (GSMK) 2014 senesinde 800 milyar dolarken; 2016 yılı sonunda 661 milyar dolara düşmüştür.⁵ Ülkenin döviz rezervleri ise 2014 senesinde 730 milyar dolarken; 2016 yılında 600 milyar dolara, 2019

3 Moayad H. Al Rasasi vd., "Oil Revenues and Economic Growth in Saudi Arabia", *Saudi Arabian Monetary Authority*, <https://www.sama.gov.sa/en-US/EconomicResearch/WorkingPapers/Oil%20Revenues%20and%20Economic%20Growth%20in%20Saudi%20Arabia.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021), s. 4.

4 "Saudi Arabia: Year in Review 2012", *Oxford Business Group*, <https://oxfordbusinessgroup.com/news/saudi-arabia-year-review-2012>, (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

5 "Saudi Arabia GNP 1970-2021", *Macrotrends*, <https://www.macrotrends.net/countries/SAU/saudi-arabia/gnp-gross-national-product>, (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

senesinin sonunda 500 milyar dolara ve 2020 yılının Mart ayında ise 464 milyar dolara gerilemiştir.⁶

2014 yılının ortalarında petrol fiyatlarında yaşanan ani düşüş, Suudi Arabistan'ı orta ve uzun vadede sosyo-ekonomik ve siyasal olarak olumsuz etkileyecek diğer gelişmelerle aynı zamanda meydana gelmiştir. Öncelikle petrol fiyatlarındaki düşüşün geçici ve ani bir krizin sonucundan ziyade; küresel petrol üretimi ve tüketimini, diğer bir deyimle küresel arz ve talebi, etkileyen faktörlerdeki yapısal değişimin sonucu olması Suudi Arabistan için önemlidir. Bu kapsamda kaya gazı keşfi, petrol piyasasında değişime neden olan faktörlerin başında gelmektedir. Kaya gazı, özellikle ABD'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında artan oranda yer alıyor. ABD, 2005 senesinde petrol tüketiminde yüzde 60 ithalata bağımlıyken; 2012 yılında bu oran, yüzde 39'a düşmüştür.⁷ ABD 2019'da ise hem petrol hem de gazın net ihracatçısı konumuna gelmiştir. ABD'nin ihracatı, küresel bir arz fazlalığına yol açarak dünya pazarını yeniden şekillendirmeye başlamıştır.⁸ Kaya gazının keşfi ve çıkarılması ABD'yle sınırlı değildir. Dünya rezervlerinin yüzde 30'u Çin'de (ABD'den fazla) bulunmaktadır.⁹ Bu aşamada üretimin maliyeti fazla olduğu için Çin, 2020 itibarıyla ABD'nin ancak yüzde 3'ü kadar kaya gazı üretebilmektedir. 2025 yılından itibaren ise üretimin artabileceği tahmin edilmektedir.

Enerji piyasalarını etkileyen diğer bir gelişme ise petrol ve doğalgaz sektöründe yeni sondaj teknolojilerinin kullanılmaya başlanması, bunun neticesinde üretimim artması, küresel piyasalara dağıtımını mümkün kılan boru hatlarının ve diğer vasıtaların yaygınlaşması ve daha fazla üreticinin

6 Stephen Grand-Katherine Wolff, "Assessing Saudi Vision 2030: A 2020 Review", *The Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/assessing-saudi-vision-2030-a-2020-review/>, (Erişim Tarihi: 13.05.2021), s. 4.

7 Jacopo Bellelli, "The Shale Gas 'Revolution' in the United States: Global Implications, Options for the EU", *Directorate-General For External Policies*, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491498/EXPO-AFET_SP%282013%29491498_EN.pdf, (Erişim Tarihi: 18.04.2021), s. 6.

8 "Kaya Gazı Devrimi, Dünya Pazarlarını Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?", *Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi*, <https://www.dunyaenerji.org.tr/kaya-gazi-devrimi-dunya-pazarlarini-nasil-yeniden-sekillendiriyor/>, (Erişim Tarihi: 18.04.2021).

9 Bellelli, a.g.e., s. 7.

piyasaya girmesidir. Nitekim 1981 yılında dünyadaki petrol rezerv toplamı 648 milyar varilken; 2000 senesinde 1046 milyar varil ve 2018 yılında da 1760 milyar varil olarak tespit edilmiştir.¹⁰

Yenilenebilir ve çevreye duyarlı enerji kaynaklarındaki artış da fosil yakıta olan ihtiyacı azaltmıştır. Örneğin Avrupa Birliği'nin (AB) 28 ülkesinin toplamında birincil enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin payı, 1990 yılında yüzde 4,3'ken, 2018 senesinde yüzde 18 olmuştur.¹¹ Bu tür gelişmeler petrol fiyatlarını etkilemeye devam edecektir. Bu nedenle de petrole dayalı ekonomilerin gelecekte daha ciddi sorunlarla yüzleşmeleri muhtemeldir.

Ortadoğu'nun tüm ülkelerinde olduğu gibi son on yılda Suudi Arabistan da genç nüfusun artışıyla yüz yüzedir. 2015 senesinde ortalama yaş 26'dır ve nüfusun yaklaşık yüzde 60'ı 30 yaşın altındadır.¹² Her yıl birkaç yüz bin genç işgücüne katılmaktadır. Özel sektörün gelişmediği ve özel sektörde ücretlerin düşük olduğu Suudi Arabistan'da vatandaşların beklentisi kamuda istihdam edilmek, önceki yıllarda rantiyeci Suudi Hükümeti'nin sağladığı teşviklerden ve ayrıcalıklardan yararlanmaya devam etmektir. Gelir kaybıyla istihdamın daralmasının bu imkânı sağlaması zordur. Nitekim genç işsizlik oranı, 2019 yılı sonu itibariyle yüzde 35'e ulaşmıştır.¹³ Kadınların işsizliği ve ücret düşüklüğü on yıllardır devam eden bir sorundur. Son yıllarda kadınların okullaşması ve üniversite eğitimi alması bakımından önemli artış kaydedilmiş; ancak istihdam olanakları değişmemiştir. Bu ise

10 Pınar Özel, "Petrol Sanayiinde Dikey Bütünleşme ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", *SBB*, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/P%C4%B1narOZEL.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.05.2021), s. 21; "Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervi", *Enerji Atlası*, <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>, (Erişim Tarihi: 26.03.2021).

11 "Renewable Energy Statistics", *EUROSTAT*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Renewable_energy_statistics#of_electricity_generated_come_from_renewable_sources, (Erişim Tarihi: 24.02.2021).

12 "Saudi Arabia: Average Age of the Population from 1950 to 2050", *Statista*, <https://www.statista.com/statistics/262482/median-age-of-the-population-in-saudi-arabia/>, (Erişim Tarihi: 15.05.2021).

13 "Labour Force, Fourth Quarter 2019", *Saudi Arabia General Authority for Statistics*, <https://www.stats.gov.sa/en/814>, (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

toplumsal huzursuzluğa ve Suudi monarşisinin karşılaşıcağı zorluklara yol açacak bir dinamiktir.

Suudi gençleri, ebeveynlerinin neslinden çok daha eğitimli ve dünyaya bağlıdır. Yüzbinlerce genç Suudi, yurtdışında ücretsiz olarak üniversite eğitimine devam etme fırsatı bulmuştur. İletişim kanallarını kullanma sayılarında büyük artışlar olmuştur. 2000 yılında 100 kişi başına sadece 6,8 cep telefonu varken; 2016'da 150'ye ulaşmıştır. Aynı dönemde internet kullanımı nüfusun yüzde 2'sinden yüzde 73,8'ine çıkmıştır.¹⁴ Günümüzde Suudilerin tamamı internet erişimine sahiptir ve sosyal medyayı kullanmaktadır.¹⁵ Dünyayla artan bağlantı ve daha iyi eğitim, vatandaşların beklentilerini arttırmış ve hükümetlerinden daha fazlasını talep etmelerine neden olmuştur. Talepler karşılanmadığında neler olabileceği Arap Baharı ayaklanmalarında görüldüğü için Suudi yöneticilerini harekete geçmeye yönlendirilmiştir.

Suudi Arabistan aynı zamanda Ortadoğu'da 2003 senesinden itibaren jeopolitik rekabetle yüz yüze kalmıştır. İran, Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilmesi ve ülkede Şiilerin iktidarı ele geçirmesiyle etkisini artırmış, diğer ülkelerde de ortaya çıkan boşluklardan vekil güçler aracılığıyla yararlanmışır.¹⁶ Suudi Arabistan, 2005 yılından itibaren bölgedeki başlıca jeopolitik rakibi olan İran tarafından giderek daha fazla kuşatıldığını hissetmeye başlamış, İran'ı dengelemek için stratejiler geliştirmiş¹⁷ ve savunma harcamalarını artırmıştır.

14 "Individuals Using Internet of Saudi Population-2016", *World Bank*, <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?end=2018&locations=SA&start=1990>, (Erişim Tarihi: 14.05.2021).

15 Irfan Mohammed, "Social Media Usage in Saudi Arabia at Its Peak", *Saudi Gazette*, <http://www.saudigazette.com.sa/article/562919/SAUDI-ARABIA/Social-media-usage-in-Saudi-Arabia-at-its-peak-CITC?rss=1>, (Erişim Tarihi: 27.05.2021).

16 Firas Elias-Mehmet Seyfettin Erol, "İslam Devrimi Sonrasında İran Dış Politikasının Ummu'l Kura Teorisi Bağlamında Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 2021, s. 378.

17 Guido Steinberg-Nils Woermer, "Exploring Iran&Saudi Arabia's Interests in Afghanistan&Pakistan: Stakeholders or Spoilers-A Zero Sum Game?", *Barcelona Centre For International*, https://www.swp-berlin.org/publications/products/fachpublikationen/Steinberg_Woermer_SaudiArabia_Interest_April2013.pdf, (Erişim Tarihi: 16.03.2021), s. 3.

Suudi monarşisinin kökleri 18. yüzyılda Suudi hanedanı kurulmasına¹⁸ uzanan Sünni İslam içindeki daha muhafazakâr ve aşırı eğilimlerle olan ortaklığı, 1980'lerde ve özellikle de Afganistan'ın işgaliyle zirve noktasına ulaşmış¹⁹ ve Suudi Arabistan'ı küresel cihatla anılır hale getirmiştir. O dönemlerde Suudiler için dış politika kaldırıcı olarak görülen bu tür bağlantılar, 2000'lerden itibaren ulusal, bölgesel ve uluslararası soruna dönüşmüştür. Bu kapsamlı sorunlar, ekonomik kötüleşmeyle birlikte çok katmanlı hale gelmiştir.

Kral Abdülaziz'in ölümünün ardından Suudi kralları gelenekselleşen bir yaklaşımla, diğer kraliyet prensleriyle (önce oğulları ve daha sonra Kral Abdülaziz'in torunları dahil) danışarak önemli devlet kararları almıştır.²⁰ Ekonominin belirli bakanlıklarını ve sektörlerini yönetme sorumluluğu da ailenin farklı üyeleri arasında paylaştırılmıştır. Bir tür müzakere, uzlaşma ve fikir birliğine dayalı liderlik tarzı, Suudi siyasetinde kendine has özellikleriyle süreklilik ve muhafazakarlık sağlanmıştır. Bununla birlikte zamanla kurumların kayırmacı doğası ve ilgili kraliyet mensuplarının artan yaşı, sağlıklı ve hızlı kararlar almayı zorlaştırmıştır. Bir zamanlar büyük bir varlık olan eski Suudi karar alma tarzı, hantallaşmış ve sorun olmaya başlamıştır. Böylece değişim ihtiyacı da belirginleşmiştir.

Buraya kadar sıralanan çok yönlü eğilimler, 2014 yılında petrol fiyatlarının düşmeye başlamasıyla örtüşmüş, etkileşimle dönüşümü zorlamış ve Vizyon 2030'a kapı aralamıştır.

18 Mustapha Achoui, "The Saudi Society: Tradition and Change", James Georgas, Families Across Cultures, Cambridge University Press, John W. Berry vd., der. Cambridge MA 2006, s. 435.

19 Steinberg-Woermer, a.g.m., s. 3.

20 Suudi Arabistan'ın geçmişten günümüze karar alma sistemi az sayıda araştırmaya konu olmuştur. Sistemin temel özellikleri için bkz. Umer Karim, "The Evolution of Saudi Foreign Policy and the Role of Decision-Making Processes and Actors", *The International Spectator*, 52(2), 2017, s. 71-88; Steinberg-Woermer, a.g.m., s. 3-5.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

VİZYON 2030 VE KAPSAMI

Vizyon 2030 raporu, hükümet tarafından Suudi Veliiaht Prens MbS liderliğinde McKinsey²¹ Grubu'nun katkılarıyla hazırlanmıştır. Raporda uygulanacak projeler listelenmiş, projelerin her biri için göstergeler ve hedefler belirlenmiştir. Bu çerçevede bakanlıklar başta olmak üzere kurum ve kuruluşlara muhtelif görevler verilmiş ve yapılacaklar ayrıntılar bir biçimde belirlenerek bir takvime bağlanmıştır.²² Rapor, 25 Nisan 2016 tarihinde Suudi Bakanlar Kurulu'nda onaylanarak 6 Haziran 2021 tarihinde yayınlanmıştır.²³

Vizyon 2030, petrol fiyatlarının düşmesiyle 2014'den itibaren bütçesi sürekli açık veren²⁴ ve döviz rezervleri hızla azalan, işsizlik ve iç huzursuzluğu artan Suudi ekonomisinin ve önceki bölümde açıklanan zorluklarla yüzleşmesi gereken Suudi devletinin dönüşümüne odaklanarak üç sütun üzerine inşa edilmiştir. Birinci sütun, "Riyad'ın İslam ve Arap Dünyası'nın kalbi" şeklindeki statüsünün korunması ve geliştirilmesidir. İkinci sütun, Suudi Arabistan'ın küresel yatırım merkezine dönüştürülmesi, Suudi ekonomisinin canlandırılması ve çeşitlendirilmesi üzerine inşa edilmiştir. Üçüncü sütun ise Suudi Arabistan'ın jeopolitik konumunun dünya ticaretinin merkezine dönüştürülmesini kapsamaktadır.²⁵ Vizyonun üç ana teması; enerjik bir toplum, gelişen ekonomi ve tutkulu bir millettir. 2030 vizyonu, Kamu Yatırım Fonu Programı, Mali Denge Programı ve

21 McKinsey, ABD'de konuşlu, 100.000'e yakın çalışanı olan bir küresel yönetim-danışmanlık şirkettir. 40'tan fazla ülkede 100'e yakın ofisi vardır. Detaylı bilgi için bkz. "McKinsey-About Us", *McKinsey*, <https://www.mckinsey.com/about-us/overview>, (Erişim Tarihi: 23.02.2021).

22 Adrien Faudot, "Saudi Arabia and the Rentier Regime Trap: A Critical Assessment of the Plan Vision 2030", *Sciencedirect*, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301420718304355Manuscript_6303ce0d5292a7b22f59384ba98049e6, (Erişim Tarihi: 06.06.2021), s. 14.

23 "Full Text of Saudi Arabia's Vision 2030", *Al Arabia English*, <https://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2016/04/26/Full-text-of-Saudi-Arabia-s-Vision-2030.html>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021), s.1-2.

24 Suudi Arabistan'ın bütçesi ilk defa 2014 yılında GSMH'nin yüzde 3'ü oranında açık vermiştir. Bu bütçe açığı, 2015 senesinde yüzde 15.8'e, 2016'da ise yüzde 17.2'ye yükselmiştir. Detaylı bilgi için bkz. "Saudi Arabia's Growing Deficit", *Blomberg*, <https://www.bloomberg.com/graphics/2017-neom-saudi-mega-city/>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

25 "Vision 2030-Foreword", *Vision 2030*, <http://vision2030.gov.sa/en/foreword>, (Erişim Tarihi: 16.02.2021).

Ulusal Dönüşüm Programı ile uzun dönemli ve ayrıntılı bir uygulama takvimine bağlanmıştır.

Vizyon 2030 hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olmak amacıyla Anahtar Performans Göstergeleri (APG) tanımlanmıştır. Stratejik hedeflerinden birisi olan Suudi ekonomisinin büyütülmesi ve çeşitlendirilmesi kapsamında belirlenen APG'ler arasında petrol dışı gelirin yedi kat artırılarak 163 milyar Suudi riyalinden bir trilyon Suudi riyaline (SAR) çıkarılması, Suudi Arabistan'ın Küresel Hükümet Etkinlik Endeksi'ndeki²⁶ sırasının 80'den 20'ye yükseltilmesi, E-Hükümet Endeksinde²⁷ ise dünyada ilk beş arasına getirilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca Umre ziyaretçilerini ağırlama kapasitesini arttırmak ve her yıl sekiz milyondan otuz milyona çıkarmak,²⁸ üç Suudi şehrinin dünyadaki ilk yüz şehir sıralamasında üst sıralarda yer alması ve tanınması,²⁹ KOBİ'lerin Gayrisafi Milli Hasıla'ya (GSMH) katkısını yüzde 20'den yüzde 35'e çıkarmak,³⁰ Kamu Yatırım Fonunun varlıklarını 600 milyar SAR'dan yedi trilyonun üzerine çıkarmak, Suudi ekonomisini GSMH büyüklüğü açısından ilk 15 ülke arasına sokmak,³¹ özel sektörün GSMH'ye katkısını yüzde 40'dan yüzde 65'e çıkarmak³² ve petrol dışı ihracatın GSMH'ye katkısını yüzde 16'dan yüzde 50'ye yükseltmek³³ diğer dikkat çeken göstergeler arasındadır.

Vizyon 2030'un Suudi GSMH'sini ikiye katlayacağı, özel sektör tarafından petrol dışı ekonomiye 4 trilyon dolar tutarında ek yatırım yapılarak 6 milyon ek iş yaratılacağı, Suudi hane halkı gelirinde yüzde

26 "Government Effectiveness Index", *World Bank*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#reports>, (Erişim Tarihi: 16.02.2021).

27 "UN E-Government Survey 2016", *UN*, <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2016>, (Erişim Tarihi: 19.04.2021).

28 *Kindom of Saudi Arabia Vision 2030*, <https://www.vision2030.gov.sa/v2030/overview/>, (Erişim Tarihi: 26.05.2021), s. 19.

29 Grand-Wolff, *a.g.m.*, s. 15.

30 *Kindom of Saudi Arabia Vision 2030, a.g.e.*, s. 39.

31 *Aynı yer.*

32 Rahman Redwanur-Ameerah Qattan, "Vision 2030 and Sustainable Development: State Capacity to Revitalize the Healthcare System in Saudi Arabia", *The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing*, 58(1), 2021, s. 2.

33 *Kindom of Saudi Arabia Vision 2030, a.g.e.*, s. 61.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

60 artış olacağı beklentisi dile getirilmektedir.³⁴ Planda öncelikle yatırım yapılacak sektörler olarak tarım, yapı malzemeleri, otomobil üretimi, eğitim, mühendislik, sağlık hizmeti, konut, bilişim ve iletişim teknolojileri, savunma sanayisi, madencilik, yenilenebilir enerji, turizm ve ulaşım sektörleri belirlenmiştir.³⁵

Vizyon 2030'u hayata geçirecek bir kurumsal yapı tasarlanmıştır. Yapının en üst otoritesi hükümete bağlı Ekonomik ve Kalkınma İşleri Konseyi'dir (CEDA). CEDA, Strateji Komitesi ve Strateji Yönetim Ofisi vasıtasıyla uygulamayı yönlendirecek ve izleyecektir. Ayrıca Finans Komitesi, Projesi Yönetim Ofisi, Performans Yönetimi Merkezi, Ekonomi ve Planlama Bakanlığı, Dağıtım Birimi ve CEDA Stratejik İletişim Ofisi destek birimleri olarak faaliyet gösterecektir.³⁶

Vizyon 2030, daha aktif ve bağımsız vatandaşlardan oluşan bir Suudi Arabistan öngörmekte ve daha eğitilmiş, eleştirel düşünme yeteneğine sahip, girişimci, çoğu özel sektörde çalışan bir iş gücü amaçlamaktadır. Daha 'aktif vatandaşları' yaratmanın önündeki ana engelin dindar muhafazakârlardan geldiği de tespit edilmektedir.³⁷ Veliht Prens MBS'in açıklamalarına göre, Suudi Arabistan "daha önce olduğu yere, tüm dinlere ve dünyaya açık bir ılımlı İslam ülkesine dönecek, gelecek otuz yıl yıkıcı fikirlerle uğraşarak harcanmayacak, çok yakında aşırıcılığa son verilecek ve Riyad, ılımlı İslam öğretileri ve prensiplerini temsil edecektir".³⁸

Plan, çeşitli yönlerden rantiyeci ekonominin ve rantiyeci devletin sosyal ve siyasal düzenlemelerinin değişimine radikal bir yaklaşım

34 Redwanur-Ameerah, *a.g.m.* s. 2.

35 Jane Kinninmont, *Vision 2030 and Saudi Arabia's Social Contract Austerity and Transformation*, Chatham House, London 2017, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-07-20-vision-2030-saudi-kinninmont.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.02.2021), s. 13.

36 Grand-Wolff, *a.g.m.*, s. 18.

37 Kinninmont, *a.g.e.*, s. 41.

38 "Son Dakika: Suudi Arabistan'dan Çok Önemli Açıklama... 'İlimli İslam'a Dönüyoruz'", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-suudi-arabistandan-cok-onemli-aciklama-ilimli-islama-donuyyoruz-40621245>, (Erişim Tarihi: 24.01.2021).

benimsemektedir. Öncelikle Suudi vatandaşların benzin ve motorin başta olmak üzere petrol ürünlerinin tüketiminde sübvansiyonların azaltılıp ve sonrasında kaldırılıp uluslararası piyasa fiyatlarına uyum ve enerji tüketimini azaltma amaçlanmaktadır. Bu tedbirlere karşı sosyal huzursuzlukların önlenmesi için vatandaşın hesabına nakit transferleri yapılması planlanmıştır.³⁹ Planda yeni gelirler yaratmak için çeşitli vergiler getirmesi de yer almaktadır.

Vizyon 2030 çerçevesinde konulan hedeflere ulaşmak için 13 program tespit edilmiştir. Bunlar; 1) Finansal Sektör Geliştirme Programı, 2) Mali Denge Programı, 3) Hac ve Umre Programı, 4) Konut Programı, 5) İnsan Sermayesi Geliştirme Programı, 6) Ulusal Karakter Zenginleştirme Programı, 7) Ulusal Şirketler Teşvik Programı, 8) Ulusal Endüstriyel Gelişim ve Lojistik Programı, 9) Ulusal Dönüşüm Programı, 10) Özelleştirme Programı, 11) Kamu Yatırım Programı, 12) Yaşam Kalitesi Programı ve 13) Stratejik Ortaklık Programlarıdır.⁴⁰

Planın ana unsurlarından olan Ulusal Dönüşüm Programı, işgücü piyasasının Suudileştirilmesi üzerine tasarlanmıştır. Suudi Arabistan'da göçmen işçiler, 2016 verisine göre, özel sektör işgücü piyasasının yüzde 75'inden fazlasını temsil etmekteydi.⁴¹ Göçmen işçilerin iş gücünde bu kadar yüksek oranda olmasının temel nedeni rantiyeci ekonomidir. Suudi vatandaşlar kamu sektöründe yüksek ücretler aldıkları için özel sektörde çalıştıklarında da yüksek ücret talep etmektedir. Aslında bu yüksek ücret rant geliri dağıtımının gereğidir. Dolayısıyla özel sektör de Suudi vatandaşa yüksek ücret ödemek durumdadır. Özel sektörde, bir Suudi'nin maaşı,

39 Zahraa Alkhalisi, "Saudi Arabia Eases Austerity After 'Very Negative' Response", *CNN Business*, <https://money.cnn.com/2018/01/09/news/economy/saudi-arabia-austerity-backlash/index.html>, (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

40 "Vision Realization Programs", *Kingdom of Saudi Arabia Vision 2030*, <https://www.vision2030.gov.sa/v2030/vrps/>, (Erişim Tarihi: 16.06.2021).

41 "53rd Annual Report 2017", *Saudi Arabia Monetary Agency*, <https://www.sama.gov.sa/en-US/EconomicReports/AnnualReport/Fifty%20Third%20Annual%20Report.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.06.2021), s. 41.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Suudi olmayan birinin maaşının ortalama beş katı olmuştur.⁴² Bu itibarla Vizyon 2030, özel sektörde iş gücünün Suudileştirilmesini amaçlar; özel sektöre ve KOBİ'lere kaynak aktarır (bir anlamda rant gelirini özel sektöre aktarır), Suudi iş gücünü eğitir, kamu-özel sektör ücret dengesini kurmak istemektedir.

Vizyon 2030'un özelleştirme programı da rantiyeci ekonominin dönüşümü için kritik önem de görmektedir. Bu kapsamda Suudi ulusal petrol şirketi Aramco'nun yüzde 5'inin özelleştirilmesiyle toplanacak 100 milyar doların, dönüşümün finansal desteğini sağlayacak Kamu Yatırım Fonu'na aktarılması planlanmıştır.⁴³ Aynı zamanda Vizyon 2030; teknolojisi, mimarisi ve çevre düzenlemeleriyle yeni çekim merkezleri ve akıllı şehirler yaratmayı da öngörmektedir. Bunlardan en ilgi çekenini ise NEOM Projesi'dir.

Resmi olarak üç ülkeyi kapsayan (Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün), üç kıta (Asya, Avrupa, Afrika) için köprü olması düşünülen NEOM,⁴⁴ Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında Akabe Körfezi ve Kızıldeniz kıyısı boyunca uzanan 450-500x40-60 km'lik yerleşim olmayan boş alanları ve 50 adayı kapsayan, 26.500 km²'lik bir alanda yeni bir kent inşasını kapsamaktadır.⁴⁵ NEOM'un bağımsız bir ekonomik bölge olarak işletilmesi, kendine özgü yasaları, vergi sistemi ve mevzuatının olması planlanmıştır. Projenin maliyeti, 500 milyar dolardır. Projenin ilk safhasının 2025 yılına kadar

42 Faudot, a.g.m., s. 15.

43 "Saudi Aramco Was the World's Most Profitable Company in 2018", *The Irish Times*, <https://www.irishtimes.com/business/retail-and-services/saudi-aramco-was-the-world-s-most-profitable-company-in-2018-1.3845364>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021).

44 "Yeni" anlamındaki Latince neo sözcüğü ile Arapça mostaqbal (Türkçe gelecek) sözcüğünün baş harfi M'nin birleşiminden türetildiği düşünülmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. "What Does Saudi Arabia's Mega Project 'NEOM' Actually Stand for?", *Al Arabiya English*, <http://english.alarabiya.net/en/business/economy/2017/10/24/What-does-NEOM-mean-.html>, (Erişim Tarihi: 14.03.2021). Bu şekilde Neo+m=Neom, yeni geleceği, Suudi Arabistan'ın yeni geleceğini ifade etmektedir.

45 "Suudi Arabistan'dan 500 Milyar Dolarlık Çılgın Proje! 'NEOM'", *Süper Haber*, <http://www.superhaber.tv/suudi-arabistandan-500-milyar-dolarlik-cilgin-proje-neom-87266-haber>, (Erişim Tarihi: 30.03.2021).

tamamlanmasının öngörülmektedir.⁴⁶ Süveyş Kanalı'nı da kullanan deniz ticaret yollarına yakın olan NEOM'un tamamen yenilenebilir enerji üretip tüketmesi, kent yaşamında sadece rüzgâr ve güneş enerjilerinden faydalanılması, yüksek oranda robot kullanılması öne çıkan özelliklerdir. Proje kapsamında enerji ve su, ulaşım-hareketlilik, bio-teknoloji, gıda, ileri teknolojik üretim, medya, eğlence ve dijital bilimler yer almaktadır.

Projenin finansmanını başkanlığını Veliaht Prens MbS'in yaptığı Suudi Kamu Yatırım Fonu üstlenmiştir. Fona Suudi petrol şirketi Aramco'nun yüzde 5'i satılarak elde edilecek 100 milyar doların aktarılması planlanmıştır. Bununla birlikte Aramco'nun iddia edildiği gibi 2 trilyon dolar değerinde olmadığı ve satışın tamamlanmasının yıllar alabileceği de öne sürülmektedir.⁴⁷ 2017-2020 arasında Aramco'nun New York ve Londra borsalarında işlem görmesi için Başkan Donald Trump ve İngiltere Başbakanı Theresa May girişimlerde bulunmuştur.⁴⁸ Uluslararası yatırımcıların iştirakini sağlamak için 3500 uluslararası yatırımcı Suudi Arabistan'a davet edilmiş ve bilgilendirmiştir.

Yatırımcıların Suudi Arabistan'ın sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşümü ve projenin uygulanabilirliği hakkında endişeleri öne çıkmaktadır. Buna rağmen bazı yatırımcılar, katılma niyetini beyan etmiştir.⁴⁹ Bu kapsamda Japon firmaları 25 milyar dolar yatırım planlamakta,⁵⁰ Rus Kamu Doğrudan Yatırım Kurumu projeye olumlu yaklaşmaktadır. Suudi Arabistan'da Veliaht

46 "Suudi Arabistan'dan Kızıldeniz Kıyısında 500 Milyar Dolarlık Mega Kent", *BBC Türkçe*, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41736073>, (Erişim Tarihi: 30.03.2021).

47 "With \$800 Billion Hanging in the Balance, What Exactly Is Changing in Saudi Arabia", *Haaretz*, <https://www.haaretz.com/middle-east-news/1.821753>, (Erişim Tarihi: 21.2.2021).

48 Reem Shamseddine-Jonathan Landay, "Aramco Listing: Donald Trump Appeals to Saudi Arabia to List State-Owned Oil Company on New York Stock Exchange", *Independent*, <http://www.independent.co.uk/news/business/news/aramco-listing-donald-trump-new-york-stock-exchange-saudi-arabia-sate-owned-a8039901.html>, (Erişim Tarihi: 21.2.2021).

49 Kate Kelly-Ben Hubbard, "Saudi Arabia Is Open for Business, but Not Everybody's Buying", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2017/10/27/business/saudi-arabia-is-open-for-business-but-not-everybodys-buying.html>, (Erişim Tarihi: 22.2.2021).

50 "Japonlar Suudi'lerin Yeni Şehri NEOM'a Para Akıtacak", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/japonlar-suudilerin-yeni-sehri-neoma-para-akitacak-40646695>, (Erişim Tarihi: 23.02.2021).

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Prens koordinasyonunda rakip prenlere karşı başlatılan “yolsuzluk” operasyonlarının bir amacının da dönüşüme karşı olanları tasfiye ederken mal varlıklarına el koyup devlet elinde toplanacak milyarlarca doların NEOM'a aktarılması olduğu iddia edilmektedir.⁵¹

NEOM Projesi; ABD, Mısır, Ürdün ve İsrail tarafından olumlu karşılanmıştır. Nitekim Mısır'ın Akabe Körfezi çıkışındaki Tiran ve Sanafir adalarını Suudi Arabistan'a 2016 yılında bir anlaşmayla devrettiği öne sürülmektedir.⁵² İsrail kaynakları, projenin Sünni Arap ülkeleri ve İsrail'i birbirine bağlayacak geniş çaplı demir yolu ve liman ağının kurulmasını da içermesi gerektiğini açıklamıştır. Bu şekilde Suudi Arabistan ve diğer Sünni Arap ülkelerin katılımıyla “İran karşıtı blok” oluşturulması amaçlanmaktadır.⁵³

Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 ve NEOM Projesi'nin gerçekleştirilmesinde ciddi endişelere vardır. Öncelikle Suudi Arabistan'da geçmiş dönemlerde kapsamı daha küçük olmakla birlikte benzer projelerin yarım kalması, kötümser yaklaşımlara dayanak teşkil etmektedir. Uluslararası yatırımcıların projeye katılımının Suudi Arabistan'da ciddi bir dönüşüm olacağına inanmalarını gerektirmesi, diğer önemli bir engeldir.

Söz konusu ülkede son yıllarda demokratikleşme konusunda kısmi adımlar atılması ve ılımlı söylemlerin kullanılması, gelecek adına ümit vermekle birlikte henüz ikna edici olmaktan uzaktır. Ayrıca Suudi Arabistan'da ulemanın ve tasfiye edilmesi gereken hanedan üyesi siyasi-askeri elitlerin direncinin kırılması oldukça zordur. Son olarak Ortadoğu'da

51 Devon Pendleton-Zainab Fattah, “Saudi Corruption Purge Snares \$33 Billion of Net Worth”, *Bloomberg*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-11-06/saudi-corruption-purge-snares-33-billion-of-net-worth-in-riyadh>, (Erişim Tarihi: 24.2.2021).

52 Mada Masr, “Saudi Economic Zone Planned for Tiran and Sanafir Islands”, *Madamasr*, <https://www.madamasr.com/en/2017/10/25/news/u/saudi-economic-zone-planned-for-tiran-and-sanafir-islands/>, (Erişim Tarihi: 21.03.2021).

53 “Neom'un Temeli İsrail'den”, *Yeni Şafak*, <http://www.yenisafak.com/amphtml/dunya/neomun-temeli-israilden-2937390>, (Erişim Tarihi: 01.06.2021).

hızlı değişen siyasi, toplumsal ve güvenlik sorunlarının projenin uzun dönemli uygulama takvimine etkilerinin belirsizliği de bir dezavantajdır.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 iki kavramsal çerçevede değerlendirilmektedir: Rantiyeciliğin dönüşümü ve dengeleme davranışları.

RANTIYECİ DEVLETLER-RANTIYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE VİZYON 2030

Rantiyeci devlet tanımı, Hossein Mahdavy tarafından 1970 senesinde literatüre sokulmuştur.⁵⁴ 1973 yılındaki Petrol Krizi sonrasında petrol fiyatlarının artmasıyla petrol üreten ülkelerin gelirlerinin katlanması ve rant birikiminin önemli miktarlara ulaşması neticesinde teorik çalışmalar hız kazanmış ve bu kapsamda Hazem Beblawi ve Giacomo Luciani'nin kitabı, 1987 senesinde yayımlanmıştır.⁵⁵

Rantiye rejimi, kendi düzenleme tarzıyla özel bir rejimdir. "Rantiyer" kelimesi genellikle araziye sahip olan ve çalışmadan mülklerinden gelir elde eden bireyin sosyal konumuna atıfta bulunur. Bu da değer yaratmadan kazanan anlamına gelir.⁵⁶ Klasik iktisatçı Ricardo,⁵⁷ rantiyerleri toprağa sahip olan sosyal sınıf olarak ve diğer iki sınıfın- işçi sınıfı ve kapitalist sınıf- çabaları sayesinde yaşayan sınıf (asalak) olarak tanımlar. Bununla birlikte bir ulusal ekonomi, özellikle fiyatları uluslararası piyasa güçleri tarafından belirlenen malların ihracatından elde edilen gelirlere dayanıyorsa, "rantiyeci" bir ekonomi olarak kabul edilebilir.

54 Hossein Mahdavy, "Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", *Studies in Economic History of the Middle East*, M. A. Cook, der. Oxford University Press, Oxford 1970.

55 Hazem Beblawi-Giacomo Luciani, *The Rentier State*, Croom Helm, London 1987.

56 Hazem Beblawi, "The Rentier State in the Arab World", *The Rentier State: Nation, State and Integration in the Arab World*, Hazem Beblawi-G. Luciani, der., *Croom Helm*, London 1987. s. 50.

57 David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Batoche Books, Kitchener 2001.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Rantiyeci devletler üç temel özellik üzerinden tanımlanır:

- 1) Petrol ya da doğal kaynak gelirleri hükümetlere rant biçiminde ödeniyorsa,
- 2) Petrol/doğal kaynak gelirleri ülke dışından küresel piyasadan elde ediliyorsa,
- 3) Petrol gelirleri doğrudan devlet tarafından toplanıyorsa.⁵⁸

Elde edilen rantın derecesi, ranta konu ürünün yapısına bağlı olarak önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Ürünün pazar fiyatları ile üretim maliyetleri arasındaki fark ne kadar yüksekse elde edilen gelir yükselir.

Ranta konu birincil kaynaklar arasında petrol ve doğalgaz öne çıkmaktadır. Bir ülkede petrol, ülkede egemen otorite tarafından toprak altından çıkarılır ve uluslararası pazarda satılır. Değişim değeri rantın seviyesini belirler ve önemli büyüklüklerde gelir sağlar. Rantiyeci ekonomi, aynı zamanda az gelişmiş sınıai kapasiteyle karakterize edilir. Bu tür bir ekonomi de petrol işlenmiş ürünlere dönüştürülemediği gibi iç tüketimde de kullanım yetersiz kalır ve ranta konu miktar fazla olur.

Suudi Arabistan'ın rantiyeci ekonomisi 1938 senesinde petrol yataklarının keşfedilmesinden beri büyük ölçüde petrol rantına dayalıdır. Rant geliri, 1973 yılındaki Petrol Krizi'nden sonra daha da artmış, Suudi rant ekonomisi biraz daha büyümüş ve petrole bağımlılığı sabitleşmiştir.⁵⁹ Aradan geçen yaklaşık 50 yılda petrol, ülke ekonomisinin ana motoru olmaya devam etmektedir. Suudi Arabistan'da rantiyeci ekonomi düzeni, yıllar içinde milli gelirin önemli ölçülerde artmasına ve döviz rezervlerinin büyümesine karşılık sanayileşmenin ilk aşamalarının bile gerçekleşmemesi sonucunu doğurmuştur. Geleneksel bir toplumdan rantiyeci bir devlet

58 Meliha Benli Altunışık, "Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal", *Uluslararası İlişkiler*, 11(42), 2014, s. 77.

59 Faudot, a.g.m., s. 4.

olmaya hızla geçen Suudi Arabistan, dünyada kabul gören ekonomik büyüme süreciyle ilişkilendirilen örgütsel değişikliklerden geçmeden kişi başına geliri ve refah düzeyini arttırmıştır.⁶⁰

Riyad yönetimi, 1980 senesinden bu yana ulusal petrol şirketi olan Saudi Aramco'nun tamamen sahibidir ve dünyanın en büyük petrol ihracatçısıdır. Suudi petrol üretim maliyetleri ise dünyanın en düşükleri arasındadır.⁶¹ Suudi GSMH'sinin petrol ihracat gelirlerine sıkı sıkıya bağlı olmasının temel nedeni de budur. Suudi rantiyeci ekonomisinde bireylerin gelirleri ve refahları, devletin petrol rantını tek elde toplayıp ülke içinde yeniden dağıtımıyla oluşmaktadır. Bu dağıtım, bol miktarda kamu istihdamı, çeşitli sübvansiyonlar ve sosyal yardımlar vasıtasıyla sağlanmaktadır.⁶²

Doğal kaynak (petrol, doğalgaz, madenler) zenginliğinden dış rant sağlama üzerine kurulu rantiyeci devletlerde 1980'lerin sonlarından itibaren günümüze kadar uzanan bir değişim süreci ortaya çıkmıştır. Bu değişimde devlet-toplum ilişkilerinde kısmi dönüşüm söz konusudur. Devlet hâlâ dış rantı toplayan ve dağıtandır. Ancak değişik sektörlerden elde edilen kazanç ve vergi de devlet için önemli bir gelir kaynağıdır. Dolayısıyla devletin toplumdan kopukluğu kısmen onarılmış ve vatandaşlık bağı kurulmaya başlanmıştır.⁶³ Bu şekilde geçmişin tamamen ranttan gelir eden ve tek işlevi bunu dağıtmak olan devletinden önemli bir farklılaşma vardır. Mevzubahis farklılaşma ise ülkeden ülkeye değişiklikler göstermektedir.⁶⁴

Rantiyeci devletin dönüşümü "geç dönem rantiyeciliği" şeklinde de kavramsallaştırılmaktadır. Aslında bu kavramsallaştırma, 1990'lı yıllardan

60 Mahdavy, *a.g.m.*, s. 444.

61 Suudi petrolünün varil başına üretim maliyetinin 10 dolar olarak verilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. "What it Costs to Produce A Barrel of Oil", *CNN Money*, <https://www.hartfordbusiness.com/article/what-it-costs-to-produce-a-barrel-of-oil>, (Erişim Tarihi: 13.06.2021).

62 Faudot, *a.g.m.*, s. 5-6.

63 Oktay Bingöl, *Başarısız Devletler: Kavramlar, Nedenler ve Sonuçlar*, Barış Kitap, Ankara 2016, s. 170.

64 Matthew Gray, "Theory of Late Rentierism in the Arab States of the Gulf", *Center for International and Regional Studies*, <https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/558291/CIRSOccasionalPaper7MatthewGray2011.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020), s. 24.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

günümüze Körfez devletlerinin değişimini ifade etmektedir. Bu süreçte nispeten geç kalan Suudi Arabistan, 2010 yılından itibaren çeşitli adımlar atmaktadır. Gerçekte dünyada 1990 yılından itibaren hız kazanan ve yaygınlaşan küreselleşmenin Ortadoğu'ya yansımaları, ortaya çıkan yeni toplumsal güçler, artan reform talepleri, seçkinlerin batıyla yoğun ilişkileri ve devletin ekonomik kalkınmada rol alma ihtiyacı, petrol zengini Körfez ülkelerinde yeni bir rantiyeci devlet tipini ortaya çıkarmaya başlamıştır.

Yeni tip rantiyeci devlet, toplumsal taleplere ve ihtiyaçlara duyarlıdır. Fakat demokratik değildir. Devlet kontrol ettiği rant alanlarına rağmen siyasal İslamcı akımların baskısı, işsizlik, küreselleşmenin yarattığı teknolojilerin geleneksel otorite ve meşruiyeti zorlaması gibi nedenlerle toplumsal talepleri dikkate almak zorunda kalmıştır.

Körfez ülkelerinin çoğunda siyaset sembolik olarak demokratikleşmiş, nispeten zayıf yasama organları kurulmuş, işlevleri tartışmalı olmakla birlikte toplumla diyalog kanalları açılmıştır. Klasik rantiyeci devletlerden farklı olarak geç dönem rantiyeciler küreselleşmeye temkinli bir açıklık göstermektedir. Örneğin Suudi Arabistan, Dünya Ticaret Örgütü'ne 2005 yılında üye olmuştur. Batı tipi turizm konusunda da adım atılmıştır. Lakin kapsamlı dönüşümler yapılmamıştır.

Suudi Arabistan, 2014 senesinden itibaren Arap Baharı'nın yarattığı iklim ve petrol fiyatlarının düşmesinin etkisiyle daha cesur adımlar atmaya başlamıştır. Bu tür adımlar, diğer Körfez ülkeleri tarafından da geçmişte atılmıştır. Örneğin Katar'ın 2030 Ulusal Vizyonu, Abu Dabi'nin 2030 Vizyonu ve Umman'ın 2020 Planı dikkate değerdir. Yani böylesi dönüşüm planları, 2000'li yılların başında yapılmıştır.⁶⁵

65 "Abu Dhabi 2030", *UPC*, <http://www.upc.gov.ae/abu-dhabi-2030.aspx?lang=en-US>, (Erişim Tarihi: 12.03.2021); "Oman-Future Vision 2020 to Shape up Economy," *Times of Oman*, http://www.menafn.com/qn_news_story_s.asp?storyid=1093214706, (Erişim Tarihi: 14.01.2021).

Geç dönem rantiyeci devlet tipinde bütçe gelirlerinin önemli bir kısmı enerji ihracatından sağlanmaya devam edilmektedir. Devlet toplanan rantın bir kısmını diğer sektörlerin gelişmesi için harcamaktadır. Suudi Arabistan da petrol gelirlerinden oluşan rezervleri, devlet varlıkları ve sınırlı sayıda zengin aile üyelerinin kişisel varlığına dönüşmüş rant birikimlerini yeni sektörlerle ve NEOM gibi projelere aktarmaya çalışmaktadır. Geç dönem rantiyecilikte şirketler siyasileşmiş kamu işletmelerinden farklı olarak profesyonelce ve verimlilik esas alınarak çalıştırılır.⁶⁶ Suudi Arabistan'ın NEOM'a yabancı ve profesyonel bir CEO görevlendirmesi de bu tezi desteklemektedir.

VİZYON 2013 VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DENGEME ARAYIŞI

Genel olarak devletlerin dış politikalarında ve zaman zaman iç politikalarında sıklıkla başvurdukları dengeleme öne çıkan bir stratejidir. Devletler, tarihsel süreçte ve iki kutupluluğun sona erdiği 1990 sonrası dönemde dengelemeyle birlikte peşine takılma (bandwagoning), sorumluluğu başkasına devretme (buck-passing), korunma (hedging), bağlama (tethering), saklanma (hiding), yatıştırma (accomadating/appeasing), bedavacılık (free-riding), ötesine geçme (transcending), prangalanma (chain ganging), tasmayı gevşetme (leash-slipping) ve bağlanma (binding) gibi çeşitli stratejileri uygulamışlardır.⁶⁷ Ancak dengeleme, bölgesel sistemde nispi olarak güçlü olan aktörler tarafından daha sık kullanılmaktadır.

66 Steffen Hertog, "Lean and Mean: The New Breed of State-Owned Enterprises in the Gulf Monarchies", *Industrialization in the Gulf: A Socioeconomic Revolution*, Jean-François Seznec-Mimi Kirk, der., Routledge, London 2011, s. 18-20.

67 Erdem Özlük, "Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek", *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), Yaz 2017, s. 224.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Dengelemeye yönelik çok sayıda tanım verilmiştir.⁶⁸ Bu tanımlar arasında farklılıklar olmasına rağmen ortak noktalar çok daha fazladır. Buna göre dengeleme;

1. Daha güçlü ve/ya tehlikeli bir oluşuma karşı tedbir alma arzusu,
2. Baskın durumda olmak için girişimde bulunan güce karşı zayıf tarafı destekleme çabası,
3. Bir devletin sahip olduğu gücü kendi iç kaynaklarını kullanarak ya da ittifaklar tesis etmek yoluyla ilave güç sağlayarak diğer devlet(ler)in gücüne eşit veya üstün olacak şekilde artırma girişimi,
4. Rakip devlet/ devlet koalisyonlarının sahip olduğu gücü ve avantajları azaltma uğraşı,
5. Bu şekilde diğer (rakip/düşman) devlet(ler)in siyasi ya da askeri baskınlığını ve statükoyu değiştirme kapasitesini önlemeye ya da bunu ertelemeye çalışmasıdır.

Dengeleme; dengelenecek aktörler, tehdit tipi, dengeleme amaçları, kullanılan kapasite ve vasıtayla mekânsal unsurlar bağlamında birçok şekil alabilir. Bu kapsamda iç dengeleme, dış dengeleme, sert dengeleme, yumuşak dengeleme, negatif dengeleme, pozitif dengeleme, uzak dengeleme, yakın dengeleme ve her yerde dengelemeden bahsedilebilir.

68 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Random House, New York 1979, s. 126; Hans. J. Morgenthau-Kenneth W. Thompson, *Principles and Problems of International Politics: Selected Readings*, Alfred A. Knopf, New York 1950, s. 103; Randall L. Schweller, *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*, Princeton University Press, Princeton 2006, s. 9; Robert J. Art vd., "Correspondence: Striking the Balance", *International Security*, 30(3), 2005, s. 183.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Tablo-1: Dengeleme Çeşitleri

Tablo-1: Dengeleme Çeşitleri				
	Tehdit Tipi	Kullanılan Kapasite	Kullanılan Vasıta	Mekân
İç dengeleme (internal balancing)	Dış tehdit	Kendi kapasitesi	Sert güç (SG) ve yumuşak gücün (YG) bileşimi	Ülke dışı yakın ve uzak bölge
Dış dengeleme (external balancing)	Dış tehdit	Müttefikleşme ya da müttefiklerin kapasitesinden faydalanmak	Aynı	Ülke dışı yakın ve uzak bölge
Sert dengeleme (hard balancing)	Dış tehdit	Kendi kapasitesi ve müttefiklerin kapasitesinden faydalanmak, çatışma	SG (askeri-ekonomik ağırlıklı)	Ülke dışı yakın ve uzak bölge
Yumuşak dengeleme (soft balancing)	Dış tehdit	Kendi kapasitesi ve müttefiklerin kapasitesinden faydalanmak	YG	Ülke dışı yakın ve uzak bölge
Negatif dengeleme (negative balancing)	Dış tehdit	Rakip (ler)in kapasitesini azaltmak	SG ve YG bileşimi, çevreleme	Ülke dışı yakın ve uzak bölge
Pozitif dengeleme (positive balancing)	Dış tehdit	Kendi/müttefik kapasitesini artırmak	SG ve YG bileşimi,	Ülke dışı yakın ve uzak bölge
Uzak dengeleme (offshore balancing)	Dış tehdit	Müttefiklerin kapasitesini artırmak	Aynı	Ülke dışı uzak bölge
Yakın dengeleme (onshore balancing)	Dış tehdit	Kendi kapasitesi ve müttefiklerin kapasitesinden faydalanmak	Aynı	Ülke dışı yakın bölge
Her yerde dengeleme (omni balancing)	İç Tehdit Dış tehdit	Kendi kapasitesini artırmak Müttefiklerin kapasitesinden faydalanmak	Aynı	Ülke dışı Ülke içi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Bu makalenin konusu kapsamında iki türün açıklanmasına ihtiyaç vardır: uzak dengeleme ve her yerde dengeleme. Uzak dengeleme kavramı, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin küresel çıkarlarının nasıl korunması gerektiği yönündeki tartışmalar üzerinden şekillenmiştir. Aslında kavram, ABD'nin anavatanı dışındaki bölgelerde doğrudan büyük çaplı savaşa girmemesi; ancak bu bölgelerde çıkarlarını koruması düşüncesine dayanmaktadır. Uzaktan dengeleme yapacak aktör, dengeleme yapılacak bölgede güçlü, güvenilir ve istekli yerel aktörlere yardım yaparak kapasitelerini artırır ve güç dengesi muhafazası için bir çeşit vekil olarak görevlendirir. Vekil(ler) dengelemeyi kendi çıkarları (lider ve devlet çıkarları) için yaparken; patron devlete de hizmet ederler. Bu patron devlet açısından uzak dengelemeyken; vekil açısından yakın dengelemedir. Diğer taraftan patronun uzak dengelemesi, "sorumluluğu başkasına devretme" (*buck-passing*), vekilin yakın dengelemesi "peşine takılma" (*bandwagoning*) stratejileriyle büyük ölçüde örtüşür.

Uzak dengeleme yapan daha fazla yumuşak gücünü kullanır. Başta askeri olarak sert güç unsurları düşük görünümde tutulur. Örneğin ABD, 2009 yılından itibaren Obama'yla birlikte Ortadoğu'da askeri gücünün yüksek görünürlüğünü, karadaki birliklerini önemli ölçüde geri çekerek düşürmüştür. Ancak Washington yönetimi, deniz platformlarındaki askeri gücünü artırarak devam ettirmiştir. ABD, mekânsal olarak off-shore durumuna çekilmiştir. Dengeleme görevini ise İran'a karşı Türkiye'yi ve Suudi Arabistan'ı, Türkiye'ye karşı da Irak Merkezi Yönetimi, terör örgütü DEAŞ ve PYD/YPG⁶⁹ terör örgütünü kullanarak yürütmüştür. Günümüzde ise Türkiye ve İran'a karşı Suudi Arabistan liderliğinde yeni bir ittifak oluşumuna yönelmiştir.

Her yerde dengeleme farklı özellikler taşır. Güç dengesi teorisi, Avrupalı ülkelerin tecrübelerinin gözlemlenmesiyle oluşturulduğundan

69 ABD'nin terör örgütü PYD/YPG üzerinden yürüttüğü strateji hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol-Kadir Ertaç Çelik, "ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, s. 14-45.

demokrasinin gelişmediği ve iç istikrarın sorunlu olduğu devletlerin (yeni patrimonyal, rantiyeci, kleptokratik 'hırsızların yönetimi', pariah/rouge 'haydut', otokrat)⁷⁰ dış politika davranışlarını açıklamakta kısmen yetersizdir.

Bu tür devletlerde, liderler açısından çoğunlukla iç tehdit dış tehditten önceliklidir. Devlet çıkarlarından önce liderliğin çıkarları gelmekte, liderler kendi çıkarlarını devletin çıkarlarının önüne koymaktadır. Bu nedenle sadece dış tehdit değil; iç tehdit de dengeleme süreçlerinde belirleyici bir faktördür. Her yerde dengeleme teorisi iç tehdidi devreye sokarak uluslararası siyasetin yegâne unsuru olan devlete, bir de devlete liderlik eden kişiyi ya da grubu eklemektedir. İç tehdidin dengeleme sürecine dâhil edilme sebebi, devlet liderinin iktidarda kalma uğraşdır. Bu şekilde devlet için hayatta kalma ve çıkarlarını koruma hedefinin yanında liderliğin iktidarını sürdürmesi ve buna katkı sağlayacak ülkeye dair arayış da vardır. Her yerde dengeleme teorisi, az gelişmiş, geri kalmış, meşruiyeti sorunlu liderlerin kendilerinin iktidarda kalmasına yardımcı olacak ve iç tehdide karşı destek alabileceği güçlerle ittifak kurmaya eğilimli olduklarını iddia etmektedir.⁷¹

Vizyon 2030'un Ortadoğu'daki dengeleme stratejisi açısından yerine göz atmak gerekirse, ABD, Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail'in motivasyonlarını değerlendirilmek gereklidir. ABD, 2000'lerin başından itibaren Ortadoğu ve diğer bölgelerde tek taraflı ve meşruiyeti sorunlu eylemlerinin, sert ve yakın dengeleme çabalarının yarattığı hasarın farkındadır. En azından Obama dönemiyle birlikte uzak ve yumuşak dengelemeye yönelmiştir. Sıklıkla dillendirilen "ABD, Ortadoğu'da kapasite azaltırken; Asya-Pasifik'e yöneliyor." önermesi de bu yönelimi

70 Bu tür devlet tanımları için bkz. Bingöl, a.g.e.; Ek-1: *Kavramlar ve Terimler Sözlüğü*.

71 Mehmet Çağatay Abuşoğlu, "Omnibalancing Teorisi ve Türkiye-Özbekistan İlişkileri", *Karabakh Today*, <http://tr.karabakh.today/news/research/7036-omnibalancing-teorisi-ve-turkiye-ozbekistan-iliskileri>, (Erişim Tarihi: 14.01.2021).

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

desteklemektedir. ABD'nin Irak'ı işgali ve Afganistan harekâtının belli bir döneminden sonra Çin'i dengelemek, Kuzey Kore'yi sınırlamak ya da bölgedeki mevcut güç dengesini korumak için çaba sarf ettiği, kendi resmi dokümanları tarafından da teyit edilmektedir.⁷² ABD'nin Çin'e karşı yönelimi devam ederken 2014 senesinden itibaren Rusya'nın Kırım'ı işgal ve Ukrayna'nın doğusuna müdahalesiyle başlayan gerginlikler, önemli bir kapasitenin doğu Avrupa'ya yöneltilmesini gerektirmiştir.

ABD, Ortadoğu'da değişmez hedefi olan, İsrail'in bekasını sağlamak, enerji arzının devamlılığı ve bölgenin tek bir devlet ya da bir ittifak tarafından kontrol altına alınmasını engellemeyi başarabilmek için güç dengesini korumayı amaçlamaktadır. Arap Baharı ve sonrasında Suriye İç Savaşı, Irak, Yemen ve Mısır'daki istikrarsız ortam İran ve Rusya'nın etkisinin artmasına yol açmış, İsrail'in bekasını tehdit eder duruma ulaşırken; ABD'yi harekete geçmeye zorlamıştır.⁷³

ABD, Trump yönetimiyle birlikte Ortadoğu'ya yönelik politikasını Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve Kürt gruplar üzerine tesis etmiştir. Trump'ın ve yakın çevresi ile ABD siyasi ve güvenlik bürokrasisinin üst düzey ziyaret trafikleri ve ekonomik/askeri yardımları da tesis edilen sıklet merkezini işaret etmektedir. ABD, burada kilit ve büyük rolü Suudi Arabistan'a vermiş, Katar'la olan gerginliği kullanarak ve İran tehdidini canlı tutarak Suudi Arabistan-İsrail yakınlaşmasını sağlamıştır. ABD, Suudi Arabistan'ın yeni rantiyeci devlete dönüşüm çabasına ve Veliht Prens MbS'nin güç konsolidasyonuna destek sağlamaya başlamıştır.

Tüm bu çabalar ABD'nin bölgede uzak ve yumuşak dengelemesini ifade etmektedir. Vizyon 2030 ise ABD açısından dengelemenin cisimleşen ve ortakları maddi kazançlar üzerinden bir araya getiren "çetin özü"dür.

72 Matt Schiavenza, "What Exactly Does It Mean That the U.S. Is Pivoting to Asia?", *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/china/archive/2013/04/what-exactly-does-it-mean-that-the-us-is-pivoting-to-asia/274936/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

73 Kadir Ertaç Çelik-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, s. 26.

Diğer taraftan Trump'ın ABD siyasetinde meşruiyet sorunu ve tüccar devlet adamı yaklaşımı da Washington yönetiminin dengeleme araçlarını ve stratejisini seçiminde etkili olmuştur.

Suudi Arabistan, dört temel tehdit algılamaktadır. Klasik rantiyeci ekonomisinin sürdürülemezliği, iç huzursuzluklar, İran'ın etkisinin artması ve İslam Dünyası'ndaki etkiyi kaybetmek. Genelde Vizyon 2030 ve özelde NEOM, bu tehditlere bir yanıttır. Suudi Arabistan Vizyon 2030 ile iç dengeleme yaparak rejimin devamını ve iç huzursuzlukların kontrol edilmesini amaçlarken; NEOM gibi projeler çevresinde Mısır, Ürdün ve örtülü olarak İsrail arasında sonraki aşamalarda Lübnan ve Filistin'in de dahil olacağı bir iş birliği ortamı yaratılmasını, bu şekilde İran'ın etkisinin azaltılmasını, Türkiye'nin Ortadoğu'dan soyutlanmasını gerçekleştirecek bir dış dengeleme yapmaktadır. Bu haliyle Vizyon 2030 ve NEOM, Suudiler açısından her yerde dengeleme stratejisi anlamına gelmektedir.

2030'un NEOM ve benzeri mega projelerinin içindeki uygulama projelerinin -özellikle enerji hatları- gerçekleştirilmesi durumunda, Suriye ve Irak'ta çatışma sonrası ortaya çıkacak siyasi yapılanmanın şekline göre Kürtler ve Sünnilerin (Sünni bölgesi); hatta Irak'ın petrol/doğalgazını küresel pazarlara aktarmak için alternatif sağlaması olasıdır. Bu tür bir seçenek, özellikle Kürt bölgelerinin karaya sıkışmışlığını ve mevcut hatlara bağımlılığını azaltacağından jeopolitik resmi önemli ölçüde değiştirme potansiyeli taşımaktadır.

Bölgedeki gelişmeler ve değişimlerden Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, İsrail ve ABD farklı nedenlerle de olsa benzer tehditleri algılamaktadırlar. Tehditlere karşı alınması gereken tedbirler konusunda bu aktörler benzer amaçlara sahiptir: **(1)** bölgesel statükoyu devam ettirmek, **(2)** İran'ı sınırlamak, **(3)** Türkiye'yi Arap coğrafyasından uzak tutmak, **(4)** radikal İslam'ı kontrol altında tutmak ve ılımlı İslam'ın etkisini artırmak.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Söz konusu hedeflere ulaşmak için devletlerin uygulamaya çalıştığı temel stratejilerin birbirleriyle çelişen ve örtüşen noktaları olsa da ABD'nin uzak ve yumuşak dengelemesi (off-shore and soft balancing), İsrail'in sert/askeri dengelemesi (hard balancing), Suudi Arabistan'ın her yerde dengelemesi (omni-balancing), Mısır ve Ürdün'ün ise peşine takılma (bandwagoning) stratejisi mekân olarak ortaktır. Bu mekân, jeopolitik ve jeo-ekonomik unsurlarıyla şekillenen Arap Yarımadası-Levant alt bölgesel sistem/kompleksidir. Vizyon 2030 ise bu alt sistemin tam merkezinde yer almaktadır.

SONUÇ

Riyad yönetiminin geliştirdiği Vizyon 2030 ve uygulama aşamasına geçtiği NEOM gibi projelerin, zaman zaman basında yer bulan “petrol zengini Arapların” yeni bir “ütopik projesi” söyleminin ötesinde kapsamlı bir bağlamı ve dinamiği söz konusudur. Vizyon 2030'u temelde artan toplumsal beklentilerin ve düşen petrol fiyatlarının tetiklediği uzun süreli ve dirençli sosyo-ekonomik krize kapsamlı bir tedbir, Suudi yönetiminin rantiyeci ekonomisinin dönüşümü, devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tanımlanması ve Riyad-Washington ittifakının bölgesel gelişmelere yanıtı şeklinde değerlendirilmek gerekmektedir.

Plan, çeşitli yönlerden rantiyeci ekonominin ve rantiyeci devletin sosyal ve siyasal düzenlemelerinin değişimine radikal bir yaklaşım benimsemektedir. Bahsi geçen dönüşümde bütçe gelirlerinin önemli bir kısmı enerji ihracatından sağlanmaya devam edilirken; Suudi Arabistan'da petrol gelirlerinden oluşan rezervler, devlet varlıkları ve hanedanın sınırlı sayıda zengin üyelerinin kişisel varlığına dönüşmüş rant birikimleri, yeni sektörlere ve NEOM gibi projelere aktarılmaya çalışılmaktadır. Ekonominin ve yeni kurulacak çok uluslu şirketlerin siyasileşmiş kamu işletmelerinden

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

---

farklı olarak profesyonelce ve verimlilik esas alınarak yönetilmesi/çalıştırılması, nitelikli insan gücü yaratılması ve girişimciliğin teşvik edilmesi temel hedeflerdir.

Suudi Arabistan, iç ve dış ortamda dört temel tehdit algılamaktadır. Bunlar klasik rantiyeci ekonomisinin sürdürülemezliği, iç huzursuzluklar, İran'ın etkisinin artması ve İslam Dünyası'nda etkiyi kaybetmektir. Genelde Vizyon 2030 ve özelde NEOM gibi projeler, bu tehditlere de tedbir arayışındadır.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

KAYNAKÇA

"53rd Annual Report2017", *Saudi Arabia Monetary Agency*, <https://www.sama.gov.sa/en-US/EconomicReports/AnnualReport/Fifty%20Third%20Annual%20Report.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.06.2021).

"Abu Dhabi 2030", *UPC*, <http://www.upc.gov.ae/abu-dhabi-2030.aspx?lang=en-US>, (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

"Crude Oil Prices-70 Year Historical Chart", *Macrotrends*, <https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart>, (Erişim Tarihi: 03.04.2021).

"Full Text of Saudi Arabia's Vision 2030", *Al Arabiya English*, <https://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2016/04/26/Full-text-of-Saudi-Arabia-s-Vision-2030.html>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021).

"Government Effectiveness Index", *World Bank*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#reports>, (Erişim Tarihi: 16.02.2021).

"Individuals Using Internet of Saudi Population-2016", *World Bank*, <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?end=2018&locations=SA&start=1990>, (Erişim Tarihi: 14.05.2021).

"Japonlar Suudi'lerin Yeni Şehri NEOM'a Para Akıtacak", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/japonlar-suudilerin-yeni-sehri-neoma-para-akitacak-40646695>, (Erişim Tarihi: 23.02.2021).

"Kaya Gazı Devrimi, Dünya Pazarlarını Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?", *Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi*, <https://www.dunyaenerji.org.tr/kaya-gazi-devrimi-dunya-pazarlarini-nasil-yeniden-sekillendiriyor/>, (Erişim Tarihi: 18.04.2021).

"Labour Force, Fourth Quarter 2019", *Saudi Arabia General Authority for Statistics*, <https://www.stats.gov.sa/en/814>, (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

“McKinsey-About Us”, *McKisney*, <https://www.mckinsey.com/about-us/overview>, (Erişim Tarihi: 23.02.2021).

“Neom’un Temeli İsrail’den”, *Yeni Şafak*, <http://www.yenisafak.com/amhtml/dunya/neomun-temeli-israilden-2937390>, (Erişim Tarihi: 01.06.2021).

“Oman-Future Vision 2020 to Shape up Economy”, *Times of Oman*, http://www.menafn.com/qn_news_story_s.asp?storyid=1093214706, (Erişim Tarihi: 14.01.2021).

“Renewable Energy Statistics”, *EUROSTAT*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Renewable_energy_statistics#of_electricity_generated_come_from_renewable_sources, (Erişim Tarihi: 24.02.2021).

“Saudi Arabia GNP 1970-2021”, *Macrotrends*, <https://www.macrotrends.net/countries/SAU/saudi-arabia/gnp-gross-national-product>, (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

“Saudi Arabia: Average Age of the Population from 1950 to 2050”, *Statista*, <https://www.statista.com/statistics/262482/median-age-of-the-population-in-saudi-arabia/>, (Erişim Tarihi: 15.05.2021).

“Saudi Arabia: Year in Review 2012”, *Oxford Business Group*, <https://oxfordbusinessgroup.com/news/saudi-arabia-year-review-2012>, (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

“Saudi Arabia’s Growing Deficit”, *Blomberg*, <https://www.bloomberg.com/graphics/2017-neom-saudi-mega-city/>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

“Saudi Aramco Was the World’s Most Profitable Company in 2018”, *The Irish Times*, <https://www.irishtimes.com/business/retail-and-services/saudi-aramco-was-the-world-s-most-profitable-company-in-2018-1.3845364>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021).

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

"Saudi Corruption Purge Snares \$33 Billion of Net Worth", *Bloomberg*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-11-06/saudi-corruption-purge-snares-33-billion-of-net-worth-in-riyadh>, (Erişim Tarihi: 24.2.2021).

"Son Dakika: Suudi Arabistan'dan Çok Önemli Açıklama... 'İlimli İslam'a Dönüyoruz'", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-suudi-arabistandan-cok-onemli-aciklama-ilimli-islama-donuyoruz-40621245>, (Erişim Tarihi: 24.01.2021).

"Suudi Arabistan'dan 500 Milyar Dolarlık Çılgın Proje! 'NEOM'", *Süper Haber*, <http://www.superhaber.tv/suudi-arabistandan-500-milyar-dolarlik-cilgin-proje-neom-87266-haber>, (Erişim Tarihi: 30.03.2021).

"Suudi Arabistan'dan Kızıldeniz Kıyısında 500 Milyar Dolarlık Mega Kent", *BBC Türkçe*, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41736073>, (Erişim Tarihi: 30.03.2021).

"UN E-Government Survey 2016", *UN*, <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2016>, (Erişim Tarihi: 19.04.2021).

"Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervi", *Enerji Atlası*, <https://www.enerjiatlas.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>, (Erişim Tarihi: 26.03.2021).

"Vision 2030-Foreword", *Vision 2030*, <http://vision2030.gov.sa/en/foreword>, (Erişim Tarihi: 16.02.2021).

"Vision Realization Programs", *Kingdom of Saudi Arabia Vision 2030*, <https://www.vision2030.gov.sa/v2030/vrps/>, (Erişim Tarihi: 16.06.2021).

"What Does Saudi Arabia's Mega Project 'NEOM' Actually Stand for?", *Al Arabiya English*, <http://english.alarabiya.net/en/business/economy/2017/10/24/What-does-NEOM-mean-.html>, (Erişim Tarihi: 14.03.2021).

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

“What it Costs to Produce A Barrel of Oil”, *CNN Money*, <https://www.hartfordbusiness.com/article/what-it-costs-to-produce-a-barrel-of-oil>, (Erişim Tarihi: 13.06.2021).

“With \$800 Billion Hanging in the Balance, What Exactly Is Changing in Saudi Arabia”, *Haaretz*, <https://www.haaretz.com/middle-east-news/1.821753>, (Erişim Tarihi: 21.02.2021).

ABUŞOĞLU, Mehmet Çağatay, “Omnibalancing Teorisi ve Türkiye-Özbekistan İlişkileri”, *Karabakh Today*, <http://tr.karabakh.today/news/research/7036-omnibalancing-teorisi-ve-turkiye-ozbekistan-iliskileri>, (Erişim Tarihi: 14.01.2021).

ACHOUI, Mustapha, “The Saudi Society: Tradition and Change”, *Families Across Cultures*, Cambridge University Press, James Georgas-John W. Berry vd., der. Cambridge MA 2006.

AIZHU, Chen, “Chinese Majors to Struggle to Extend Shale Gas Boom Beyond 2025”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-china-shalegas-idUSKBN29V0ZE>, (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

AL RASASI, Moayad H. vd., “Oil Revenues and Economic Growth in Saudi Arabia”, *Saudi Arabian Monetary Authority*, [https://www.sama.gov.sa/en-US/EconomicResearch/WorkingPapers/Oil%20Revenues%20and%20Economic%](https://www.sama.gov.sa/en-US/EconomicResearch/WorkingPapers/Oil%20Revenues%20and%20Economic%20), (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

ALKHALISI, Zahraa, “Saudi Arabia Eases Austerity After ‘Very Negative’ Response”, *CNN Business*, <https://money.cnn.com/2018/01/09/news/economy/saudi-arabia-austerity-backlash/index.html>, (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

ART, Robert J. vd., “Correspondence: Striking the Balance”, *International Security*, 30(3), 2005, s. 177-196.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

BEBLAWI, Hazem, "The Rentier State in the Arab World", *The Rentier State: Nation, State and Integration in the Arab World*, Hazem Beblawi-G. Luciani, der., Croom Helm, London 1987.

BEBLAWI, Hazem-Giacomo Luciani, *The Rentier State*, Croom Helm, London 1987.

BELLELLI, Jacopo, "The Shale Gas 'Revolution' in the United States: Global Implications, Options for the EU", *Directorate-General For External Policies*, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491498/EXPO-AFET_SP%282013%29491498_EN.pdf, (Erişim Tarihi: 18.04.2021).

BENLİ ALTUNIŞIK, Meliha, "Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal", *Uluslararası İlişkiler*, 11(42), 2014, s. 75-91.

BİNGÖL Oktay, *Başarısız Devletler: Kavramlar, Nedenler ve Sonuçlar*, Barış Kitap, Ankara 2016.

ÇELİK, Kadir Ertaç, Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, s. 11-41.

ELİAS, Firas-Mehmet Seyfettin Erol, "İslam Devrimi Sonrasında İran Dış Politikasının Ummu'l Kura Teorisi Bağlamında Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 2021, s. 378.

EROL, Mehmet Seyfettin-İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 2020, s. 240-180.

EROL, Mehmet Seyfettin-Kadir Ertaç Çelik, "ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, s. 14-45.

FAUDOT, Adrien, "Saudi Arabia and the Rentier Regime Trap: A Critical Assessment of the Plan Vision 2030", *Ssciencedirect*, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301420718304355Manuscript_6303ce0d5292a7b22f59384ba98049e6, (Erişim Tarihi: 06.06.2021).

GRAY, Matthew, "Theory of Late Rentierism in the Arab States of the Gulf", *Center for International and Regional Studies*, <https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/558291/CIRSOccasionalPaper7MatthewGray2011.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

GRAND, Stephen-Katherine Wolff, "Assessing Saudi Vision 2030: A 2020 Review", *The Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/assessing-saudi-vision-2030-a-2020-review/>, (Erişim Tarihi: 13.05.2021).

HERTOG, Steffen, "Lean and Mean: The New Breed of State-Owned enterprises in the Gulf Monarchies", *Industrialization in the Gulf: A Socioeconomic Revolution*, Jean-François Seznec-Mimi Kirk, der., Routledge, London 2011, s. 17-29.

JANE Kinninmont, *Vision 2030 and Saudi Arabia's Social Contract Austerity and Transformation*, Chatham House, London 2017, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-07-20-vision-2030-saudi-kinninmont.pdf>, (Erişim Tarihi: 9.02.2021).

KARİM, Umer, "The Evolution of Saudi Foreign Policy and the Role of Decision-making Processes and Actors", *The International Spectator*, 52(2), 2017, s. 71-88.

KELLY, Kate-Ben Hubbard, "Saudi Arabia Is Open for Business, but Not Everybody's Buying", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2017/10/27/business/saudi-arabia-is-open-for-business-but-not-everybodys-buying.html>, (Erişim Tarihi: 22.2.2021).

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Kingdom of Saudi Arabia Vision 2030, <https://www.vision2030.gov.sa/v2030/overview/>, (Erişim Tarihi: 26.05.2021).

MAHDAVY, Hossein, "Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", *Studies in Economic History of the Middle East*, M. A. Cook, der. Oxford University Press, Oxford 1970.

MASR, Mada, "Saudi Economic Zone Planned for Tiran and Sanafir Islands", *Madamasr*, <https://www.madamasr.com/en/2017/10/25/news/u/saudi-economic-zone-planned-for-tiran-and-sanafir-islands/>, (Erişim Tarihi: 21.03.2021).

MOHAMMED, Irfan, "Social Media Usage in Saudi Arabia at Its Peak", *Saudi Gazette*, <http://www.saudigazette.com.sa/article/562919/SAUDI-ARABIA/Social-media-usage-in-Saudi-Arabia-at-its-peak-CITC?rss=1>, (Erişim Tarihi: 27.05.2021).

MORGENTHAU, Hans. J. -Kenneth W. Thompson, *Principles and Problems of International Politics: Selected Readings*, Alfred A. Knopf, New York 1950.

ÖZEL, Pınar, "Petrol Sanayiinde Dikey Bütünleşme ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/P%C4%B1narOZEL.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.05.2021).

ÖZLÜK, Erdem, "Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek", *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 2017, s. 221-263.

RANDALL, L. Schweller, *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*, Princeton University Press, Princeton 2006.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

REDWANUR, Rahman-Ameerah Qattan, "Vision 2030 and Sustainable Development: State Capacity to Revitalize the Healthcare System in Saudi Arabia", *The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing*, 58(1), 2021, s. 1-10.

RICARDO, David, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Batoche Books, Kitchener 2001.

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

SCHIAVENZA, Matt, "What Exactly Does It Mean That the U.S. Is Pivoting to Asia?", *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/china/archive/2013/04/what-exactly-does-it-mean-that-the-us-is-pivoting-to-asia/274936/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

SHAMSEDDINE, Reem-Jonathan Landay, "Aramco Listing: Donald Trump Appeals to Saudi Arabia to List State-Owned Oil Company on New York Stock Exchange", *Independent*, <http://www.independent.co.uk/news/business/news/aramco-listing-donald-trump-new-york-stock-exchange-saudi-arabia-sate-owned-a8039901.html>, (Erişim Tarihi: 21.2.2021).

STEINBERG, Guido-Nils Woermer, "Exploring Iran&Saudi Arabia's Interests in Afghanistan&Pakistan: Stakeholders or Spoilers-A Zero Sum Game?", *Barcelona Centre For International*, https://www.swp-berlin.org/publications/products/fachpublikationen/Steinberg_Woermer_Saudi_Arabia_Interest_April2013.pdf, (Erişim Tarihi: 16.03.2021).

WALTZ, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Random House, New York 1979.

STRUCTURED ABSTRACT

Saudi Arabia faced one of the most serious economic challenges in its modern history when global oil prices dropped significantly in 2014-2016. The economic crisis resulting from the decline in oil prices has intersected with the employment needs of the growing young population and other political and social factors that have matured over the years. As a matter of fact, the years in question changing expectations of citizens has been complicated when the effects of regional transformations and developments that started with the “Arab Spring”, the rise of regional rival Iran to an advantageous position in the balance of power, radical Islamic and jihadist movements starting to harm Saudi Arabia in the form of Al-Qaeda and ISIS merged with the incompatibility of the traditional social contract regulating state-citizens relations and the cumbersome structure of the internal decision-making process in the country.

In the country, an ambitious economic and social reform plan has been initiated that would transform the oil-dependent rentier economy by facilitating the creation of a strong private sector. With the Vision 2030 announced in 2016, the attention of the international community turned to Saudi Arabia, and multidimensional discussions began.

In this article, the debates in this direction is looked from a different angle and aimed to explain the basic motivations and expectations behind the Vision 2030 transformation program of the Saudi state. In this context, it is claimed that Vision 2030 offers functional tools to the Saudi state to transform the rentier economy and maintain its powerful position in the Middle East. In the article, the developments before Vision 2030 are discussed and its scope is explained, a conceptual discussion is made about the rentier states-the transformation of rentierism, and the place of Vision 2030 in the transformation of the Saudi rentier economy and

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

its connection with Saudi Arabia's search for balancing action in regional politics are analyzed.

It is important for Saudi Arabia that the drop in oil prices in mid-2014 is the result of the structural change in the factors affecting global oil production and consumption, in other words, global supply and demand, rather than the result of a temporary and sudden crisis. This dynamic, other multi-faceted trends and the clumsy and dysfunctional internal decision-making process of the monarchy – coincided with the falling oil prices in 2014, forced the transformation and opened the door to Vision 2030.

Vision 2030 is built on three pillars, focusing on the transformation of the rentier Saudi state. The first pillar is the preservation and enhancement of Saudi Arabia's status as "the heart of the Islamic and Arab world". The second pillar is built on transforming Saudi Arabia into a global investment center, stimulating and diversifying the Saudi economy. The third pillar covers the transformation of Saudi Arabia's geopolitical position into the center of world trade. The three main themes of the vision are an energetic society, a thriving economy and a passionate nation. The 2030 vision is linked to a long-term and detailed implementation calendar with the Public Investment Fund Program, the Financial Balance Program and the National Transformation Program.

13 programs have been identified to achieve the targets set within the framework of Vision 2030. These are; 1) Financial Sector Development Program, 2) Financial Balance Program, 3) Hajj and Umrah Program, 4) Housing Program, 5) Human Capital Development Program, 6) National Character Enrichment Program, 7) National Companies Incentive Program, 8) National Industrial Development and Logistics Program, 9) National Transformation Program, 10) Privatization Program, 11) Public Investment Program, 12) Quality of Life Program and 13) Strategic Partnership Programs.

Vision 2030 and its projects such as NEOM of which implementation has started have a comprehensive context and dynamic beyond the discourse of a new “utopian project” of the “oil-rich Arabs” that is occasionally featured in the press. Vision 2030 should be considered as a comprehensive measure to the long-term and resilient socio-economic crisis triggered by rising social expectations and falling oil prices, the transformation of the Saudi administration’s rentier economy, the redefinition of state-society relations, and the response of Saudi Arabia, together with USA to regional developments.

The plan adopts a radical approach to changing the social and political arrangements of the rentier economy and the rentier state in various aspects. While a significant part of the budget revenues will continue to be obtained from energy exports in the said transformation, the reserves formed from oil revenues, state assets and rent savings that have turned into the personal assets of a limited number of wealthy members of the dynasty in Saudi Arabia are to be transferred to new sectors and projects such as NEOM. The main objectives are to manage/operate the economy and newly established multinational companies professionally and on the basis of efficiency, unlike politicized public enterprises to create qualified manpower and to encourage entrepreneurship.

Saudi Arabia perceives four main threats in its internal and external environment. These are the unsustainability of the classical rentier economy, internal unrest, the increasing influence of Iran and the loss of influence in the Islamic world. Projects such as Vision 2030 in general and NEOM in particular seek measures against these threats. While Saudi Arabia aims to maintain the regime and control internal unrest by making internal balancing with Vision 2030, it also performs an external balancing act Saudi Arabia perceives four main threats in the internal

SUUDİ ARABİSTAN'IN VİZYON 2030 PROJESİNİN RANTİYECİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE ORTADOĞU'DA DENGELEME ARAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

and external environment. These are the unsustainability of the classical rentier economy, internal unrest, the increasing influence of Iran and the loss of influence in the Islamic world.

Projects such as Vision 2030 in general and NEOM in particular seek measures against these threats. While Saudi Arabia aims to maintain the regime and control internal unrest by making internal balancing with Vision 2030; it also performs an external balancing act by projects such as NEOM that will create an environment of cooperation between Egypt, Jordan, implicitly Israel, and Lebanon and Palestine in the next stages, thereby reducing the influence of Iran and isolating Turkey from the Middle East. As such, Vision 2030 and NEOM mean an omni-balancing strategy for Saudis.

TÜRKİYE'NİN SURIYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURIYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI*

*The Reasons and Outcomes of the Turkish Armed Force's
Cross-Border Operations in Syria in the Context of the Republic of
Turkey's Policy Towards Syria*

Enes DEMİR**

Öz

Suriye'yle 911 kilometrelik ortak sınıra sahip olması bakımından Türkiye, bahsi geçen ülkedeki iç savaşının ortaya çıkardığı güvenlik, askerî, demografik vb. diğer meselelerden en çok etkilenen devlet olmuştur. Terör örgütlerinin, sınırlarına yönelik taciz ve saldırılarda bulunması üzerine Türkiye, sınır hattında kurulmak istenen terör koridorunu engellemek ve ev sahipliği yaptığı dört milyon Suriyelinin yaşayabileceği güvenli bölgeler tesis etmek amacıyla Suriye'nin kuzeyinde dört büyük sınır ötesi harekât icra etmiştir. Bu kapsamda TSK tarafından icra edilen harekâtlarının nedenleri, hedefleri ve sonuçları incelenmiş ve analiz edilmiştir. Çalışmada, olayların neden-sonuç ilişkileri ortaya konularak Türkiye'nin Suriye politikasında elde ettiği kazanımlar ile TSK'nın harekâtlardaki askerî etkinliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, TSK, Suriye, Sınır Ötesi Harekatlar, Terörle Mücadele.

Abstract

Due to having a 911 km border with Syria, Turkey has been the state most affected by the security, military and demographic concerns etc. caused by the Syrian Civil War. Due to the harassment and attacks of terrorist organizations against its borders, Turkey conducted four major cross-border operations in northern Syria in order to prevent the establishment of a terror corridor on the border line and to establish safe zones where four million Syrians can live in a safe and secure manner. In this context, the reasons, targets and results of the operations carried out by the Turkish Armed Forces were examined and analysed. The achievements of Turkey's policy on Syria, and the military capabilities of the Turkish Armed Forces (TAF) in operations were evaluated by utilising relationship between reasons and results in this study.

Keywords: Republic of Turkey, Turkish Armed Forces, Syria, Cross-Border Operations, Counter-Terrorism.

---

* **Makale Geliş Tarihi:** 14.09.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 16.11.2021

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
e-posta: enes.demir@msb.gov.tr, ORCID: 0000-0002-8524-82405.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, Suriye ve Irak başta olmak üzere Yakındoğu/Ortadoğu topraklarından çekilmek durumunda kalmıştır. Yeni süreçte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin komşusu olan Güney/Yakındoğu (Ortadoğu) coğrafyası, büyük güçler tarafından etnik ve dini yapısı, ayrıca sınırlarının yapaylığıyla kargaşaya mahal verecek şekilde dizayn edilmiştir. Bundan dolayı da bölge, son yüz yıllık periyotta genel itibarıyla tehdit, iç savaş, kaos ve terör gibi çeşitli şekillerde istikrarsızlıklara sahne olmuştur. Uluslararası aktörlerin bölgedeki çıkarları ve derinleşen menfaat çatışmaları, bölgeyi sürekli bir kaos ortamında bırakmıştır. Şüphesiz böyle bir istikrarsızlığın yaşandığı yerlerin başında da Suriye gelmektedir. Resmi olarak 1946 yılına kadar Fransız manda idaresinde kalan Suriye, gerek bu dönemde gerekse bağımsız olduğu yıllar içerisinde zaman zaman iç isyanlara ve mücadelelere sahne olmuştur.

2011 yılında başlayan iç savaş ise Suriye'de bir kırılma meydana getirmiştir. Suriye İç Savaşı'nın başlamasına neden olan etkenlere bakılacak olursa, öncelikle 1971 yılında iktidara gelen Hafız Esad'ın tesis ettiği yönetim tarzını irdelemek ve mevcut yapıyı ortaya koymak gerekmektedir. Hafız Esad 30 yıllık idaresi boyunca özellikle Türkmen, Kürt gibi azınlık olarak görülen etnik unsurları baskılamış ve bu unsurlara karşı sert bir tutum sergilemiştir. Suriye'de çoğunluğu oluşturan Sünni Arap unsurları üst yönetim mekanizmalarından önemli ölçüde uzak tutan ve genel anlamda Suriye halkını katı bir istibdat anlayışla yöneten Hafız Esad'ın 2000 yılındaki ölümünden sonra yerine oğlu Beşşar Esad geçmiştir. Beşşar Esad'da büyük ölçüde babasının politikalarını devam ettirmiştir.

Esad iktidarları dönemindeki Türkiye-Suriye ilişkileri ise; 1990'lı yılların sonunda PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın Suriye'de saklanması

ve terör kampları tesis etmesi, Fırat Nehri'nden kaynaklı su sorunu, Suriye'nin diplomatik arenada dile getirmese de Hatay'ı hala bir hayal olarak kendi toprağı sayması gibi nedenlerden ötürü gergin bir vaziyette kalmıştır.¹

Türkiye ile Suriye arasındaki gergin durum, Türkiye'nin Hatay sınırına asker sevk etmesi ve kararlı açıklamaları sonucu Suriye Rejimi'nin PKK terör örgütü konusunda geri adım atması ve 1998 yılında varılan Adana Mutabakatı ile yumuşama sürecine girmiştir. Bu mutabakat, Türkiye'nin Suriye'deki terör konusundaki endişelerini giderme noktasında önemli bir adım olmuş ve ikili ilişkileri kısmen yumuşatmıştır. Adana Mutabakatı'na göre Suriye, PKK'ya verdiği desteği kesmeyi, terör kamplarını ortadan kaldırmayı ve terör örgütü elemanlarını yakalamayı Türkiye'ye taahhüt etmiştir.²

Beşşar Esad döneminde, özellikle 2005 ve sonrasında Türkiye-Suriye arasındaki ikili ilişkiler gelişme göstermiş ve muhtelif konularda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. 6 yıl devam eden bu süreç, Suriye'de iç savaşın başlamasıyla sona ermiştir. Türkiye-Suriye ilişkileri gerginleşmiş ve nihayetinde diplomatik ve siyasi ilişkiler tamamen kesilmiştir. Esad Rejimi'nin Türkiye'nin yapıcı uyarılarına ve halka yönelik reform yapma çağrılarına kulak tıkaması, aksine halka yönelik zulüm ve katliamları nedeniyle Türkiye sınırlarında güvenlik, demografik, insani vb. tehdit yapısının ortaya çıkması bu duruma sebep olmuştur.³

1 Enes Demir, *Türk Ordusu ve Fırat Kalkanı Harekâtı (Gün Gün Vak'alar)*, Flipper Yayınları, İstanbul 2019, s. 65-66.

2 Kemal İnat, "Adana Mutabakatı", SETA, <https://www.setav.org/adana-mutabakati/>, (Erişim Tarihi: 24.07.2021).

3 Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Uluslararası Hukuk Açısından Fırat Kalkanı Harekâtı'nın Meşruluğu Sorunu", *TBB Dergisi*, 134, 2018, s. 593-595; Fatih Bayezit, "Dengeleme Davranışı Olarak Fırat Kalkanı Operasyonu: Neoklasik Realist Bakış", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4(2), 2016, s. 85-86.

TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK’NİN SURİYE’DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Öte yandan Suriye’deki 2012-2014 yılları arasındaki yoğun savaş ortamında muhalifler, Suriye topraklarının %65’inde hâkimiyet tesis ederken, Esad yönetimindeki Şam Hükûmeti oldukça zor bir durumda kalmıştır. Bunun üzerine Rusya Federasyonu’nu ve ideolojik ve mezhepsel anlamda yakın olduğu İran’ı ülkesine davet eden ve bir Nusayri olan Beşşar Esad, muhaliflerin ele geçirdiği bölgeleri geri almak için büyük bir askerî operasyon başlatmıştır.

Esad Hükûmeti’nin özellikle Rusya’yı davet ettiği 2014 yılına kadar muhaliflerin kazanımlarını genişletmelerine rağmen özellikle tek bir merkezden yönetilmek yerine çok sayıda gruplara bölünmesi, Şam Hükûmeti’ne yeniden güç kazanma fırsatı sağlamıştır. Nitekim bu vaziyeti kendi lehine çeviren Şam, İran’ın desteklediği Hizbullah ve İran Devrim Muhafızları Ordusu’nun kara gücü desteği ve Rusya’nın hava gücüyle karşı taarruza geçmiştir. Bu kapsamda Rejim, 2015 yılından itibaren kaybettiği birçok bölgeyi geri almaya başlamıştır.⁴

Muhaliflerin dağınık ve merkezi otoriteden yoksun hareketinden faydalanan asıl yapı ise DEAŞ ve PKK’nın Suriye kolu olan PYD/YPG terör örgütleri olmuştur. Bu örgütler kısa sürede Suriye’nin doğusunda ve kuzeyindeki bölgeleri ele geçirmiştir.

Sonuç olarak iç savaş ortamı Suriye’yi küresel güçlerin bölgeyi vekâlet savaşlarının sahnelendiği bir vaziyete sürüklemiştir. Bu kaotik ortamda DEAŞ üzerinden bölge dizayn edilmeye çalışılırken bu örgütün ele geçirdiği yerlerde yaptığı katliamlara karşı sözde sivil halkı savunmak için PYD/YPG adlı terör örgütü yakın ABD desteğiyle alan kazanmaya başlamıştır.

Sınırları ötesindeki vuku bulan gelişmeleri yakından takip eden Türkiye; NATO, BM ve DEAŞ’la mücadele için ABD öncülüğünde kurulan “Koalisyon

⁴ “Suriye İç Savaşı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715>, (Erişim Tarihi: 24.07.2021).

Güçleriyle” diplomatik temaslarını yoğunlaştırmıştır. Bununla birlikte Türkiye’nin gerek kendi sınır güvenliğini tesis etmek gerekse Suriyeli sığınmacılara güvenli bir alan oluşturmak için Suriye’nin kuzeyinde DEAŞ’a karşı operasyon yapılması teklifi kabul edilmemiş, geçiştirilmiştir.⁵

Öte yandan Türkiye, 15 Temmuz 2016 tarihinde bir darbe girişimiyle büyük bir badire atlatmıştır. Bu kalkışmanın bertaraf edilmesi, Türkiye’nin terörle mücadelesinde de bir dönüm noktası olmuştur. Bu kapsamda Türkiye, artık terör örgütleriyle mücadelesini; sadece yurt içinde değil, aynı zamanda sınır ötesinde de gerçekleştirmeye yönelmiş ve bu planını kısa sürede uygulamaya koymuştur. Böylece 2016 yılının ikinci çeyreğinden itibaren Türkiye’nin yeni güvenlik konsepti, tehlikeyi kaynağında bertaraf etme stratejisi bağlamında uygulanmaya başlanmıştır. Şüphesiz bu politikanın somut uygulaması, Türkiye’nin uluslararası hukuktan doğan meşru hakları doğrultusunda ve uluslararası hukuka uygun olarak icra edilmiştir.⁶

Belirlenen bu strateji ve konsept, günümüz dünyasında meydana gelen belirsizlik, risk, tehdit ve tehlikelerin çeşitlilik arz etmesi ve hatta asimetrik bir hal almasının ortaya çıkardığı yeni güvenlik sorunlarına karşı esasında bir gereklilik halini almıştır.⁷

Türkiye’nin milli güvenlik doktrininde önemli bir değişimi ortaya çıkartan bu gelişmeler, yeni güvenlik anlayışı noktasında son derece önemli olup aynı zamanda uluslararası arenada etkileri olan iç ve dış sonuçları da ortaya çıkartmıştır. Haddi zatında bu konseptin bir gereği olarak Suriye’nin kuzeyinde icra edilen dört önemli harekât, Türkiye’nin

5 Bayezit, a.g.e., s. 85-97.

6 Gül Seda Acet İnce, “Uluslararası Hukuk Bağlamında Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları”, *İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 2020, s. 65-87.

7 Ahmet Küçükşahin-Tamer Akkan, “Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(5), 2007, s. 41-50.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

özelde yeni savunma-güvenlik politikasının, aynı zamanda genelde terörle mücadele politikasının somut yansımaları olmuştur.

Sonuç olarak “Sınır Ötesi Harekât” kavramını ortaya çıkartan bu politika ile Türkiye ulusal güvenliğini sağlamaya yönelmiştir. Şüphesiz bu olgu, neden ve sonuçlarıyla ortaya konulmayı gerektirmektedir.

Bu verilerden hareketle çalışmamız; ortaya çıkan bu yeni gelişmeleri, detaylarıyla ve neden-sonuç bağlamında ortaya koymayı hedeflemektedir. İncelenen konunun yakın dönem gelişmelerini ihtiva etmesi, literatür açısından henüz ilmi çalışmaların sınırlı olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda çalışmada, mevcut literatür ile özellikle Milli Savunma Bakanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri kaynakları esas alınarak konunun en derli-toplu bir şekilde aydınlatılması amaçlanmıştır.

FIRAT KALKANI HAREKÂTI (FKH)

HAREKÂTIN NEDENLERİ

Türkiye, Suriye üzerinden maruz kaldığı tehdidin artması nedeniyle kendi imkân ve kabiliyetleriyle harekât icra etme kararı almıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonraki en kapsamlı sınır ötesi harekâtı olacak Fırat Kalkanı Harekâtı'nın başlamasına sebep olan gelişmelere bakıldığında; operasyonun meşruluğu ve uluslararası hukuka uygunluğu da ortaya çıkmaktadır.⁸ Bu kapsamda Harekâtın nedenlerini⁹ siyasi, askerî, demografik ve stratejik açılardan maddeler halinde belirtmek gerekirse;

⁸ Demir, a.g.e, s. 66-72.

⁹ Bu konu hakkında detaylı malumat için bkz. Terzioğlu, a.g.e., s. 583-638.

- Türkiye'nin, Suriye İç Savaşı dolayısıyla dört milyona yakın Suriyeli sığınmacıyı kabul etmesi ve yıllardır bu insanlara ev sahipliği yapmak durumunda kalması,
- Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların, Suriye'ye kendi evlerine dönmek istemeleri ve bu konuda Türkiye'den yardım talepleri,
- Suriye'de iç savaşın devam etmesi ve terör örgütlerinin alan hâkimiyetlerini genişletmeleri nedeniyle Suriye'den Türkiye'ye yönelik yeni göç dalgası yaşanabilme ihtimali,
- Tüm bunlar karşısında Suriyeli sığınmacıların yerleştirilip yaşamlarını güvenle sürdürebilmeleri için "Güvenli/Tampon Bölge" tesis edilmesi hususunun ertelenmesi mümkün olmayan bir ihtiyaç halini alması,
- Türkiye-Suriye sınırınının 911 kilometrelik hattının yaklaşık %80'inin DEAŞ ve PYD/YPG terör örgütlerinin kontrolünde olması ve bu durumun Türkiye'nin güvenliğini en üst düzeyde tehdit etmesi,¹⁰
- Fırat'ın batısındaki Cerablus ve Çobanbey/El Rai bölgelerini (Kilis ve Gaziantep'e komşu) kontrol altında tutan DEAŞ'ın, sınırdaki nöbet kulelerinde görev yapan Türk askerlerine yönelik saldırıları ve bu saldırılardan birinde Piyade Astsubay Kıdemli Çavuş Yalçın Nane'nin şehit olması,
- DEAŞ'ın Türkiye sınırlarına yönelik yaptığı atışlar neticesinde Türk vatandaşlarının şehit olması, bu kapsamda sadece Kilis'e yönelik 2015-2016 yıllarındaki roketli saldırılarda 25 vatandaşın şehit olması,¹¹

10 "Fırat Kalkanı Harekâtı", *Millî Savunma Bakanlığı*, https://www.msb.gov.tr/tr-TRTerorleMucadeleDetay/5e4ba59d47e7d91f20cf7f42_ (Erişim Tarihi: 25.07.2021).

11 Murat Yeşiltaş vd., "2016'da güvenlik ve terörle mücadele", *SETA*, <https://setav.org/assets/uploads/2016/12/guvenlik.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.11.2021).

TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK’NİN SURİYE’DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

- Sınırdaki yerleşim yerlerinde can güvenliğinin tehlikeye açık bir vaziyette kalması dolayısıyla bölge halkının evlerini terk edip geçici de olsa kuzeye doğru (Gaziantep vs.) hareket etmek zorunda kalması,¹²
- DEAŞ terör örgütünün, PKK/PYD terör örgütü mensuplarıyla işbirliği halinde 2015 yılından itibaren Türkiye’nin çeşitli yerlerinde canlı bomba veya uzaktan kumandalı bomba saldırıları gerçekleştirmesi; bu saldırılarda çok sayıda Türk vatandaşının şehit olması ve yaralanması,¹³
- Görünürde DEAŞ’la mücadele eden lakin arka planda aynı güçler tarafından yönetilen PYD/YPG’nin, Fırat’ın batısına geçip Menbic’i alması; müteakiben Afrin-Menbic arasını da birleştirerek tüm Türkiye sınırını kendi kontrolüne alma ve bir terör devleti kurma girişiminin¹⁴ açıkça sahada kendini göstermesi olarak sıralanabilir.¹⁵

Dolayısıyla tüm bu gerekçeler Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin hudut güvenliği ile vatandaşlarının can, mal ve namus güvenliğini sağlama ve koruma mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Maruz kaldığı açık ve fiili saldırılar Türkiye’ye meşru müdafaa hakkı verirken, ayrıca Birleşmiş Milletler’in (BM) 51’inci maddesi gereği aldığı “DEAŞ’la Mücadele Kararı” da harekâtın icrasına yönelik meşruiyet sağlamıştır.¹⁶

Türkiye’nin harekâta yönelik planlamalar yaptığı süreçte, 20 Ağustos 2016 tarihinde Gaziantep şehir merkezindeki bir mahallede akşam saatlerinde gerçekleştirilen sokak düğününe DEAŞ terör örgütü tarafından düzenlenen canlı bomba saldırısında 59 kişi hayatını kaybetmiş, 94 kişi

12 DEAŞ tarafından Türkiye sınırlarına 2015-2016 yıllarında 60 havan ve 80 katyuşka füzesi atılmıştır. Bkz. Cemalettin Taşkıran, “Fırat Kalkanı Harekâtı ve Amaçları Üzerine”, *Devlet*, http://devlet.com.tr/makaleler/y201-FIRAT_KALKANI_HAREKATI_VE_AMACLARI_UZERINE.html, (Erişim Tarihi: 24.07.2021).

13 Millî Savunma Bakanlığı, *Barış Pınarı Harekâtı Kitapçığı*, Ankara 2020, s. 5-18.

14 PYD/YPG’nin bu konudaki girişimleri Zeytin Dalı Harekâtı başlığı altında daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

15 “Kilis’te Askere Saldırı”, *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1106672-killiste-askere-saldiri-1-sehit>, (Erişim Tarihi: 25.07.2021).

16 Murat Yeşiltaş vd., *Fırat Kalkanı Harekâtı Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*, SETA Yayınları, İstanbul 2017, s. 9-10.

de yaralanmıştır.¹⁷ Aynı gün DEAŞ tarafından Karkamış'a da iki adet havan saldırı düzenlenmiştir. Bunun üzerine Türk sınır birlikleri tarafından 60 adet obüs mermisi ateşlenerek Cerablus ve Menbic ağır bombardımana tutulmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hazırlıklarını tamamlamasıyla da 24 Ağustos 2016 tarihinde DEAŞ'a yönelik Fırat Kalkanı Harekâtı başlatılmıştır.¹⁸

HAREKÂTIN SONUÇLARI

24 Ağustos 2016 tarihinde başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı, 220 günlük kapsamlı taarruz harekâtı neticesinde 31 Mart 2017 tarihinde başarıyla tamamlanmıştır. Operasyonla El-Bâb ilçesi başta olmak üzere Cerablus ve Çobanbey dâhil 243 meskûn mahal ve 2.015 km² alan DEAŞ'tan temizlenmiştir. Harekât başladığında Özgür Suriye Ordusu'nun kontrolündeki Azez'in de bu bölgeye dâhil edilmesiyle toplam 2.225 km² alanda kontrol sağlanmıştır. Harekât kapsamında 4.000'e yakın DEAŞ'lı ve PYD-YPG'li terörist etkisiz hale getirilmiştir.¹⁹

Fırat Kalkanı Harekâtı, Türkiye açısından güvenlik, terörle mücadele, askerî, istihbarat, stratejik, diplomatik, demografik ve sosyolojik açılardan olumlu sonuçlar sağlamıştır. Bu bağlamda harekât neticesinde Türkiye'nin elde ettiği kazanımlara bakıldığında;

- Harekât kapsamında Türkiye sınırından yaklaşık 35 kilometre güneye inilerek DEAŞ terör örgütü Türkiye sınırlarından tamamen uzaklaştırılmıştır. Nitekim harekâtla, Türkiye ile kara bağlantısı kalmayan DEAŞ militanları, sınırdan 200 kilometre güneydeki Rakka'ya kadar geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.

17 "Türkiye'nin Kritik Eşiği Fırat Kalkanı", *Yenişafak*, <https://www.yenisafak.com/bilgi/turkiyenin-kritik-esigi-firat-kalkani-2629108>, (Erişim Tarihi: 25.07.2021).

18 "Fırat Kalkanı Operasyonu 2. Yılında", *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/firat-kalkani-operasyonu-2-yilinda-381469.html>, (Erişim Tarihi: 25.07.2021).

19 "Fırat Kalkanı Harekâtı", *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <https://www.kkk.tsk.tr/firat-kalkani.aspx>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

TÜRKİYE'NİN SURIYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURIYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

- Böylece özellikle Kilis ve Gaziantep şehirlerinin güvenliği önemli ölçüde temin edilmiş ve Fırat Kalkanı bölgesinden gerçekleştirilen DEAŞ saldırıları bertaraf edilmiştir.
- Harekâta DEAŞ terör örgütüne verilen zararın en üst düzeyde olması nedeniyle örgütte çözümler başlamış; bu bakımdan DEAŞ'ın Suriye'de yok olmasına da önemli bir katkı sağlanmıştır. Nitekim TSK, bu harekâtle diğer koalisyon ülkelerinin aksine sahada DEAŞ'la göğüs-göğüse mücadele eden ve çarpışan tek ordu olmuştur.
- Bu harekât aynı zamanda 15-16 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişimiyle savaş gücünü kaybedeceği düşünülen TSK'nın, olayın üzerinden henüz 40 gün geçmeden sınır ötesinde operasyon başlatma ve başarıyla icra etme kabiliyetini ortaya koymuştur.
- Harekât ile "Güvenli Bölge" haline getirilen Fırat Kalkanı Harekâtı alanına, Türkiye'de sığınmacı olarak bulunan yaklaşık 300.000 Suriyeli vatandaş geri dönmüştür.
- Türkiye Cumhuriyeti, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla bölgede insani yardım, eğitim, sağlık vb. konularda hizmetler gerçekleştirmiş; bölgenin yaşanılabilir olması için çeşitli yatırımlar yapmıştır.
- Bölgenin güvenli hale gelmesiyle, Suriye'nin çeşitli yerlerinde Rejim veya terör örgütünün saldırılarından kaçarak göç etmek zorunda kalan binlerce Suriyeli de Türkiye topraklarına girmeden bu bölgede kurulan çadırlarda iskân edilmiştir.²⁰

²⁰ Demir, a.g.e., s. 328-337.

Harita 1: 31 Mart 2017 İtibarıyla *Fırat Kalkanı Harekâtı* Tamamlandığında Suriye Operasyon Bölgesindeki Konuşlanmayı Gösteren Harita

Kaynak: Syria Liveua Map, <https://syria.liveuamap.com/Enes DEMİR>, (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

ZEYTİN DALI HAREKÂTI (ZDH)

HAREKÂTIN NEDENLERİ

Suriye İç Savaşı'nda ortaya çıkan PYD/YPG'nin temelleri, terör örgütü elebaşının 1980'li yıllarda Suriye'nin Ayn El-Arap'ta PKK'yı kurduğu ve sonrasında Afrin'e geçerek terörist kampları tesis ettiği dönemde atılmıştır. Bu bakımdan PKK, Suriye'de kurulmuş, müteakiben Irak'ın kuzeyinde faaliyet göstermeye başlamıştır.²¹ Nitekim Kuzey Suriye'de yapılanan PKK taraftarı gruplar tarafından 2003 yılında PYD isimli bir siyasi yapı kurulmuştur. Suriye'de iç savaşın başlamasıyla 2012 yılında DEAŞ'ın katliamları bahane edilerek ve sözde "DEAŞ'a karşı halkı savunmak için" ise PYD bünyesinde örgütün silahlı kanadı olarak YPG terör örgütü ortaya çıkmıştır.²²

21 Millî Savunma Bakanlığı, a.g.e., s. 24-29; "Teröristbaşı Apo'nun Afrin Acısı", *Haber 7*, <http://www.haber7.com/guncel/haber/2533849-teroristbasi-aponun-afrin-acisi>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021); "PYD'yi Öcalan Kurdu", *Timetürk*, <https://www.timeturk.com/basbug-pyd-yi-ocalan-kurdu/haber-376328>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

22 "YPG", *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/kurum/ypg>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

PKK'nın Suriye'deki silahlı kolu olarak oluşturulan YPG terör örgütünün, DEAŞ bahanesiyle Suriye'nin kuzeyinde alan kazanmaya başladığı, büyük güçlerin sahadaki temsilcileri vasıtasıyla yönlendirilen bir örgüt olduğu ve bu sayede Türkiye'yi çevreleyen bir terör koridorunun kurulmaya çalışıldığı Türkiye tarafından yakından takip edilmiştir. Bu bakımdan Zeytin Dalı Harekâtı'nın nedenlerine geçmeden önce bu harekâtın icra edilmesini ortaya çıkartan sahadaki vaziyete ve PYD/YPG'nin bölücü faaliyetlerine de kısaca değinmek gerekmektedir.

PYD/YPG terör örgütü, Suriye İç Savaşı devam ederken 2012 yılında Afrin'i ele geçirmiş; 2014 yılından itibaren de Fırat'ın doğusundaki yerleri DEAŞ'tan almaya başlamıştır. Örgüt, işgal altına aldığı bölgeleri ABD'nin siyasi ve askerî desteğiyle "kanton/özerk yönetim" alanları ilan etmiştir. Örgüt, Mayıs 2016 tarihinde ise Fırat'ın batısına geçerek Menbic'i de DEAŞ'ın kontrolünden almıştır. Böylece Fırat'ın batısındaki Menbic ve Afrin hattının birleşmesi için yalnızca DEAŞ kontrolünde kalan El-Bâb, Cerablus ve Azez bölgesinin alınması kalmıştır.

PYD/YPG bu adımları atarken, Suriye İç Savaşı dolayısıyla bölgede askerî üsler tesis eden ABD tarafından siyasi, askerî ve ekonomik olarak yoğun bir şekilde desteklenmiştir. Nihai amaç Türkiye'nin güney sınırlarını tamamen terör örgütünün ele geçirmesi ve bu alanların PKK/PYD tarafından idare edilmesidir. Bir sonraki hedef ise Irak'ın kuzeyinden başlayıp Suriye'nin kuzeyinden geçen ve Lazkiye üzerinden açılacak bir hatla örgütün Akdeniz'e çıkışının sağlanması olmuştur. Böylece Türkiye'nin güney sınırlarını çepeçevre saran bir "Kürdistan" kurulması amaçlanmıştır.

Bu plan doğrultusunda PYD/YPG'nin DEAŞ'a karşı harekete geçtiği ve Suriye'nin kuzeyini ele geçirmeye başladığı dönemde, Türkiye'de vuku bulan 6-7 Ekim 2014 olayları, PKK taraftarları tarafından Ayn El Arap'ın (örgüt "Kobani" ismini kullanmaktadır) DEAŞ'ın elinde olması bahanesiyle

ortaya çıkartılmış ve Türkiye'nin içeriden de karıştırılması hedeflenmiştir. Bu hadiselerin peşi sıra 2015 yılında Sur, Cizre ve Nusaybin gibi yerlerde başlayan PKK'nın terör eylemleri, Türkiye sınırları içerisinde de alan elde etme girişimleriydi. Böylece Güneydoğu Anadolu'da kurtarılmış bölge ilan edilecek; Suriye ve Irak kuzeyinde ele geçirilen yerlerle birleştirilerek sözde "Büyük Kürdistan" planı hayata geçirilecekti.²³

Sınırlarının güneyindeki bu kaotik ortam, Türkiye'yi ilk etapta Fırat Kalkanı Harekâtı'nın icrasına yöneltmiş ve TSK tarafından El-Bab, Cerablus, Azez ve Çobanbey hattının kontrol altına alınmasıyla örgütün Fırat'ın batısındaki terör koridorunu birleştirme planı sekteye uğratılmıştı. Sıra, Türkiye'yi bilhassa Kilis ve Hatay illerini, gerçekleştirdiği saldırılarla tehdit eden Afrin'deki PYD/YPG terör örgütüne yönelik operasyona gelmişti.

Nitekim Zeytin Dalı Harekâtı'nın başlatılma nedenlerine bakıldığında,

- Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların varlığı ve bu insanlar için yeni güvenli bölgelerin tesis edilmesine ihtiyaç duyulması,
- Türkiye'nin ulusal güvenliğinin DEAŞ gibi PKK/PYD-YPG terör örgütü tarafından da tehdit edilmesi; bu örgütün doğrudan hedefi olması ve saldırılarına maruz kalması,
- Bu örgütler tarafından sınır hattında ve çeşitli illerde gerçekleştirilen 2015-2017 yılları arasındaki muhtelif içerikli saldırılarda 316 sivilin hayatını kaybetmesi,
- Sadece 2017 yılı içerisinde PKK/PYD-YPG tarafından Türkiye sınırlarına bilhassa sınır karakollarına, Kilis ve Hatay'ın ilçelerine yönelik 700 saldırı girişiminin yapılması,

²³ Demir, a.g.e., Flipper Yayınları, İstanbul 2018, s. 67-77.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

- Fırat Kalkanı Harekâtı'ndaki kazanımların korunması; PYD-YPG'nin Fırat'ın batısında birleştirmeye çalıştığı terör koridoru girişiminin tamamen engellenmek istenmesi gibi geçerli sebeplerdi.²⁴

Tüm bu zikredilen nedenler, Zeytin Dalı Harekâtı'nın meşruluğunu ve hukuki zeminde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zira her egemen devletin sınırlarına ve vatandaşlarına karşı vuku bulan bu saldırılara karşı meşru müdafaa hakkı olduğu gibi Türkiye'nin de terör örgütlerinin bu saldırılarına tepkisiz kalmasının düşünülmesi gayr-ı kabil bir husustu. Bu kapsamda Türkiye, 20 Ocak 2018 tarihinde ulusal güvenliğini korumak amacıyla meşru müdafaa hakları ve BM Sözleşmesinin 51'inci maddesi çerçevesinde PKK/PYD-YPG ve DEAŞ terör örgütü²⁵ hedeflerine yönelik Afrin'e Zeytin Dalı Harekâtı'nı başlatmıştır.

Sonuç olarak Zeytin Dalı Harekâtı ile Türkiye sınırlarının güvenli hale getirilmesi, Türk vatandaşlarının örgütün saldırılarından korunması, Afrin'de yerlerinden edilip Türkiye'ye sığınan mültecilerin anavatanlarına güvenli bir şekilde geri dönüşünün sağlanması ve bu kapsamda Suriye'den vuku bulabilecek diğer göçlere karşı bir güvenli bölge daha tesis edilmesi amaçlanmıştır.²⁶

HAREKÂTIN SONUÇLARI

20 Ocak 2018 tarihinde başlatılan Zeytin Dalı Harekâtı 57 günlük taarruz harekâtı neticesinde 18 Mart 2018 tarihinde Afrin şehir merkezinin kontrol

²⁴ Millî Savunma Bakanlığı, a.g.m., (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

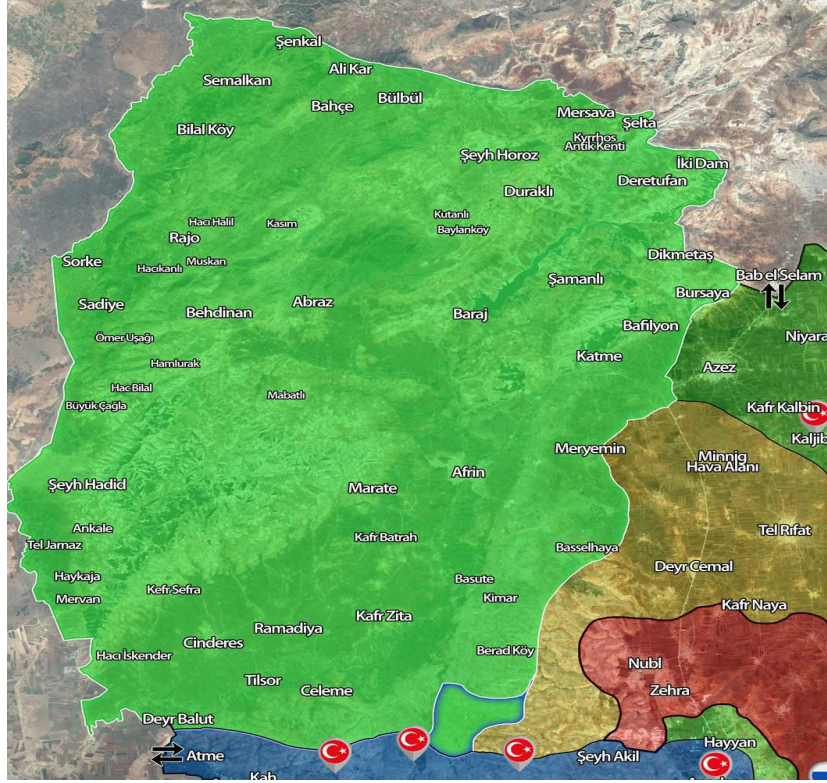
²⁵ Türkiye'nin DEAŞ'le mücadele edilmesine olanak sağlayan 51. maddeyi PKK/PYD/YPG ilişkilendirmesi ise bu iki örgütün Türkiye'ye yönelik eylem ve saldırılar noktasında yakın işbirliği içinde olması, bilhassa Zeytin Dalı Harekâtı'nın başlayacağı süreçte PYD-YPG'nin Türkiye'ye karşı savaşması karşılığında tutsak DEAŞ'lıları serbest bırakması gibi gerekçelerden ötürüdür. Bu kapsamda yapılan açıklamada "PYD/YPG ile mücadele, DEAŞ ile mücadeleden bağımsız olarak düşünülmediği gibi harekât, DEAŞ ile mücadeleye de katkı sağlayacaktır." ifadeleri kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. "Zeytin Dalı Harekâtı", *Kamu Diplomasisi Kurumu*, <https://kdk.gov.tr/haber/10-soruda-zeytin-dali-harekati-zeytin-dali-harekati-nedir/668>, (Erişim Tarihi: 26.07.2018); "Zeytin Dalı Harekâtıyla İlgili 10 Soruya 10 Cevap", *Anadolu Ajansı*, <https://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/zeytin-dali-harekatiyla-ilgili-10-soruya-10-cevap/1043485>, (Erişim Tarihi: 26.07.2018).

²⁶ Kamu Diplomasisi Kurumu, a.g.e., (Erişim Tarihi: 23.01.2018); "Zeytin Dalı Harekâtıyla İlgili", a.g.e., (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

altına alınmasıyla büyük ölçüde tamamlanmıştır. Müteakip günlerde ise Afrin'in doğusundaki köylerde de kontrol sağlanmasına yönelik operasyonlara devam edilmiş ve harekât fiilen nisan ayı başlarında sona ermiştir. Operasyon kapsamında Afrin ilçe merkezi başta olmak üzere Raco, Bülbül, Cenderis, Mabatlı, Şeran ve Şeyh Hadid beldeleri ile buralara bağlı 282 meskûn mahal, yani 2.000 km²'lik bir alanda kontrol sağlanmıştır. Harekât neticesinde yaklaşık 4.500'ü aşkın terörist etkisiz hale getirilmiştir.²⁷

Harita 2: Zeytin Dalı Harekât Alanı

Enes DEMİR

Kaynak: Suriye Gündemi, <http://www.suriyegundemi.com/>, (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

Zeytin Dalı Harekâtı'nın da tıpkı Fırat Kalkanı gibi birçok bakımdan Türkiye Cumhuriyeti ve TSK açısından olumlu neticeleri olmuştur.

²⁷ "Zeytin Dalı Harekâtı", *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <https://www.kkk.tsk.tr/zeytin-dali.aspx>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK’NİN SURİYE’DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Bu kapsamda harekât neticesinde Türkiye’nin elde ettiği sonuçlara bakıldığında;

- Harekât kapsamında Türkiye sınırından 30-35 km güneye inilmiş; bu sayede PKK/PYD-YPG Fırat’ın batısındaki Türkiye sınırlarından tamamen uzaklaştırılmıştır. Böylece Fırat’ın batısında sözde “kantonları” birleştirmeye çalışan PYD-YPG terör örgütünün planları da sonlandırılmış; bu bölgedeki terör koridorunun önüne geçilmiştir.
- Bu kapsamda özel olarak Kilis ve Gaziantep’in tamamının, Hatay’ın ise Afrin ile sınır olan bölgelerinin güvenliği tesis edilmiştir.
- Harekât sayesinde, uzun yıllardır bölgede varlığını sürdüren PKK’nın eğitim kampları da imha edilmiştir. Böylece terör mensuplarının, zaman zaman Amanos Dağları vasıtasıyla Türkiye’ye sızarak eylem yapması da engellenmiştir.
- Fırat Kalkanı Harekâtı bölgesindeki kazanımlar pekiştirilmiş; Azez üzerinden Zeytin Dalı bölgesiyle bağlantı kurulmuştur. Dolayısıyla güvenli haline getirilen ve TSK’nın kontrolünde olan Afrin ve çevresine de Türkiye’de bulunan 350 bin civarında Suriyeli sığınmacı geri dönmüştür. Bu bakımdan terör örgütünün bölgede yapmaya çalıştığı demografik yapıyı değiştirme çabaları da bertaraf edilmiştir.
- Fırat Kalkanı sonrası ve Zeytin Dalı Harekâtları arasındaki süreçte gerçekleştirilen TSK’nın Üçlü Garantörlük Antlaşması kapsamındaki İdlip intikali de göz önüne alındığında, Türkiye’nin Suriye politikasındaki siyasi ve askerî etkinliği uluslararası arenada artmıştır.
- Operasyonun gerçekleştiği coğrafya Suriye’nin en fazla engebeli arazisinin ve yüksek dağlarının olduğu bir bölgedir. Dolayısıyla gerek zorlu arazi şartlarında gerekse iklim olarak kış mevsiminde harekâtın kısa sürede başarıyla icra edilmesi, TSK’nın imkân ve kabiliyetlerini, etkinliğini ve gücünü göstermiştir.

- Türkiye Cumhuriyeti, Fırat Kalkanı bölgesinde olduğu gibi harekâtın tamamlanmasının ardından normal hayat koşullarına dönebilmesi için insani çalışmalara başlamıştır. Bu kapsamda ilçe merkezi ve belde merkezlerinde, bölge halkını temsilen idari statüdeki yerel meclisler kurulmuş; bölgenin kalkındırılmasına yönelik ihtiyaç duyulan yatırımlar, Türkiye'nin ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının desteği ve danışmanlığıyla hayata geçirilmiştir.²⁸

BARIŞ PINARI HAREKÂTI (BPH)

HAREKÂTIN NEDENLERİ

Suriye'deki iç savaş ortamından istifadeyle Türkiye'nin güney sınırlarına yönelik tehdit ve tehlike oluşturan terör örgütlerine karşı TSK tarafından Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtları icra edilmiş; böylece terör koridoruna darbe vurularak terör örgütlerinin faaliyetleri belli bölgelerde engellenmiştir. Şüphesiz bu operasyonlarla Fırat'ın batısında kalan Hatay, Gaziantep ve Kilis'in güvenliği tesis edilirken, Fırat'ın doğusunda PYD-YPG'nin varlığını sürdürmesi, sınır hattındaki Şanlıurfa ve Mardin illerini tehlide açık bir vaziyette bırakmıştır. Üstelik bu süreçte ABD tarafından DEAŞ'la mücadele kılıfı altında Fırat'ın doğusunda varlığını sürdüren PYD-YPG terör örgütüne 40.000 tır ve 4.500 kargo uçağı dolusu içinde ağır silahların da olduğu silah ve mühimmat yardımı yapılmış ve mâlî destek sağlanmıştır.²⁹

Fırat'ın doğusundaki ve Türkiye sınır hattındaki PYD-YPG varlığının ciddi boyutlara ulaşması üzerine Türkiye harekete geçmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin bölgeye yönelik Barış Pınarı Harekâtı'nı icra etme nedenlerine bakıldığında;

²⁸ Demir, a.g.e., s. 274-285.

²⁹ Millî Savunma Bakanlığı, a.g.e, s. 36-37.

TÜRKİYE'NİN SURIYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURIYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

- Fırat'ın doğusunda ve Türkiye-Suriye sınır hattındaki bölgelerin PKK/PYD-YPG terör örgütü tarafından ele geçirilmesi ve bu örgütün Türkiye sınırlarına yönelik tehdit ve tacizleri,
- Buna karşılık Türkiye'nin meşru müdafaa hakkı doğrultusunda kendi sınırlarının emniyet ve muhafazasını sağlamak; milletinin huzur ve güvenliğini temin etmek istemesi,
- Türkiye'de bulunan milyonlarca Suriyelinin kendi topraklarına dönmesini temin etmek için terörden arındırılmış yeni bir güvenli bölgeye daha ihtiyaç duyulması,
- Gerek Türkiye'de gerekse Suriye'de terör örgütünün kontrol altında tuttuğu alanlarda yaşayan; zulüm ve baskı gören bölge halkının (Arap, Kürt, Türk, Hristiyan, Yezidi, Asuri, Arami, Keldani, Süryani) terör örgütünden kurtulmak için Türkiye'den yardım talebinde bulunması,
- Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunan Türkiye'nin, Fırat'ın doğusunda petrol bölgeleri dâhil olmak üzere geniş bir alana hâkim olan PKK/PYD-YPG terör örgütünün burada bir terör devleti kurma girişimini engellemek istemesi gibi haklı ve meşru sebepler ifade edilebilir.³⁰

Zikredilen şartlar altında sınır ötesi harekât Türkiye için bir zorunluluk halini almış ve 9 Ekim 2019 tarihinde TSK'nın Suriye'ye yönelik üçüncü sınır ötesi operasyonu olan Barış Pınarı Harekâtı başlatılmıştır. Harekâtın dayanak noktası; Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları, BMGK'nin (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu) terörle mücadeleyle yönelik kararları ile Türkiye-Suriye arasında yapılan 1998 tarihli Adana Mutabakatı olmuştur. Özellikle Adana Mutabakatı incelendiğinde Suriye Hükûmeti tarafından, sınırları içerisindeki PKK ve militanlarının Türkiye'ye tehdit oluşturmasının engelleneceği taahhüt edilmiştir. Hâlbuki mevcut iç savaş nedeniyle devlet otoritesi kaybolan Suriye Rejimi'nin, Suriye'nin kuzeyinde "de facto" yapı ilan eden PKK'nın Suriye kolu PYD-YPG'nin faaliyetlerini

³⁰ Demir, a.g.e., s. 53-97.

engelleymemesi, Türkiye'nin harekete geçmesi için yeterli ve hukuki bir etken olarak görülmüştür.³¹

HAREKÂTIN SONUÇLARI

Barış Pınarı Harekâtı'nda kontrol altına alınan sahalarda, 9 Ekim'den 17 Ekim'e olan süreçte Türk Silahlı Kuvvetlerinin terör örgütüne karşı aktif taarruzuyla ele geçirilmiştir. Harekât, Fırat'ın doğusunda 145-150 kilometre genişlik ve 30-32 kilometre derinlikteki bir alanda icra edilirken, bu alanın dışında kalan sahalarda ise Türkiye'nin diplomatik ve askeri çabalarıyla terör örgütünden temizlenmeye çalışılmıştır. Harekât kapsamında Telabyad ve Resulayn şehir merkezi ile bu iki ilçeye bağlı nahiye, köy, mezra ve küçük yerleşim yerleri dâhil olmak üzere 605 meskûn mahal ve toplam 4.219 km² alan, TSK tarafından terör örgütünden temizlenmiş ve kontrol altına alınmıştır. Harekâtla ve sonrasındaki süreçte 2.500'e yakın PYD-YPG'li terörist etkisiz hale getirilmiştir.³²

Barış Pınarı Harekâtı; öncesi, gerçekleşme safhası ve aşamaları ile sonuçları bakımından Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtı'ndan daha farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bunun sebebi ise aşağıda değinileceği üzere PYD-YPG'ye yönelik ABD desteği ve sahada etkinliği olan Rusya Federasyonu'nun bölgeye yönelik tutum ve politikalarıdır.

Bu bağlamda harekât devam ederken ABD, harekâtın durdurulmasına yönelik çağrılar yapmış ve neticede Ankara'da Türk ve ABD heyetleri arasında görüşmeler yapılmıştır. Bunun neticesinde Türkiye-ABD arasında 17 Ekim 2019 tarihli Ankara Mutabakatı imzalanmıştır. Mutabakat gereği, terör örgütü 120 saatlik süreç içerisinde sınırları belirlenen bölgeden güneye çekilmeye başlamıştır. Bu bakımdan harekâtın 22 Ekim'den sonraki sürecinde, teröristlerin çekildiği meskûn mahallerin kontrol altına

³¹ Millî Savunma Bakanlığı, a.g.e, s. 38-44.

³² "Barış Pınarı Harekâtı", *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <https://www.kkk.tsk.tr/baris-pinari.aspx>, (Erişim Tarihi: 27.07.2021).

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

alınması ile tüm operasyon sahasında kapsamlı mayın ve EYP arama-tarama faaliyetleri icra edilmiştir.

Ankara Mutabakatı'nın yanı sıra Fırat'ın doğusuna yönelik operasyonun ana hedeflerinden biri olan terör örgütünün Türkiye sınırlarından uzaklaştırılmasına yönelik Rusya Federasyonu ile 22 Ekim 2019 tarihinde Soçi Mutabakatı imzalanmıştır. Buna göre Türkiye, Fırat'ın doğusunda yer alıp Barış Pınarı Harekâtı sahası dışında kalan Ayn El Arap, Derbesiye, Amude, Kamışlı ve Malikiye/Derik gibi bölgelerden terör örgütü mensuplarının 150 saat içinde Türkiye sınırlarından 30 kilometre güneye çekilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Kamışlı hariç tüm bu bölgelerde Türkiye ve Rusya askerî unsurları tarafından 10 km derinlikte ortak devriyelerin icra edilmesi planlanmıştır.³³ Tüm bunlar göz önüne alındığında Barış Pınarı Harekâtı'nın Türkiye Cumhuriyeti açısından önemli sonuçları ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda harekât neticesinde;

- Türkiye, ABD ve Rusya gibi iki küresel gücün diplomatik müdahalesiyle operasyon tam anlamıyla istediğini elde edemese de Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekât alanlarının toplamı kadar bir sahayı terör örgütünden arındırmıştır.
- Bu kapsamda özel olarak Şanlıurfa'nın Akçakale ve Ceylanpınar ilçelerinin Suriye tarafı TSK'nin kontrolüne geçmiştir. Ayrıca mutabakatlar kapsamında Mardin, Şanlıurfa'nın Suruç ile Şırnak'ın Cizre ve Silopi hattı ise terör örgütünün sınırdan 30 kilometre güneye çekilmesinin sağlanmasına yönelik adımla, terör tehdidinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.
- İcra edilen harekâtle Fırat'ın batısından sonra doğusundaki

³³ Millî Savunma Bakanlığı, a.g.e., s. 45-58.

terör koridoru da parçalanmış ve PYD-YPG'nin ilan ettiği sözde "kantonlar"ın bütünlüğü bozulmuştur. Böylece Irak'tan Suriye'ye ve buradan da Akdeniz'e ulaşması planlanan sözde "Kürdistan" hayali engellenmiştir.

- Türkiye, ABD ve Rusya'nın girişimleriyle harekâtı sınırlandırsa da bu iki ülkenin karşı olmasına rağmen önemli bir diplomatik süreç neticesinde Barış Pınarı'nı icra edebilmiş; bu bakımdan sahadaki ve masadaki varlığıyla Suriye meselesindeki etkinliğini arttırmıştır.
- TSK ise hem DEAŞ'a hem PKK/PYD-YPG'ye karşı sahada bi'l-fiil mücadele eden ve başarı sağlayan tek ordu olduğunu bu harekâtle bir kez daha göstermiştir. Nitekim TSK tarafından bu harekât, yıllardır Batılı şirketlerin sponsorluk desteğiyle bölgeyi her türlü tünel ve yığınakla tahkim eden terör örgütünün, gerçekleştirdiği çok yönlü taciz ve saldırılarına, döşediği mayın ve patlayıcı tuzaklarına rağmen hızlı ve başarılı bir şekilde icra edilmiştir.
- Harekât ile güvenli bölge haline getirilen yerlere, Türkiye'de bulunan yaklaşık 350 bin Suriyeli geri gönmüş; Suriye'nin diğer bölgelerinden vuku bulması muhtemel göçler de Türkiye sınırlarında değil, bu bölgelerde karşılanmaya başlanmıştır.³⁴
- Türkiye Cumhuriyeti, diğer harekât sahalarında olduğu gibi Barış Pınarı bölgesinde de istikrarı ve güvenliği sağlama faaliyetlerinin yanı sıra kamu kurum ve kuruluşları başta olmak üzere sosyal yardım kuruluşlarıyla yerel halkın insani, barınma, gıda, sağlık ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayarak bölge insanına destek olmuştur.³⁵

³⁴ Millî Savunma Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 54-73.

³⁵ Demir, *a.g.e.*, s. 303-306; Millî Savunma Bakanlığı, *a.g.m.*

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Harita 3: Barış Pınarı Harekâtı Bölgesi ve Soçi Mutabakatı Kapsamında Fırat'ın Doğusundaki Saha Durumu

Kaynak: TRT Haber

BAHAR KALKANI HAREKÂTI (BKH)

HAREKÂTIN NEDENLERİ

TSK'nın Suriye'de icra ettiği üç sınır ötesi harekâttan farklı olması hasebiyle Bahar Kalkanı'nın nedenlerini anlatmadan önce İdlip bölgesinde harekâta giden süreci ortaya çıkartan gelişmelere değinmek gerekmektedir.

Suriye'nin İdlip vilayetiyle uzun bir sınıra sahip olan Hatay, Suriye İç Savaşı'nın ortaya çıkardığı güvenlik ve göç kaynaklı etkilerden en çok etkilenen illerden biri olmuştur. Dolayısıyla İdlip'te vuku bulan gelişmeler, özelde Hatay'ı genel olarak da Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Nitekim İdlip, 2016 yılının sonlarından itibaren Suriye Rejimi'ne karşı savaşan Suriyeli muhaliflerin elinde kalan son bölgelerden biri olmuştur. Bu durum İdlip'i, Suriye İç Savaşı dolayısıyla en çok iç göç alan bölge haline getirmiştir. İdlip'te birbirinden bağımsız hareket eden çok sayıda muhalif grubun olması ve bu muhaliflerden bir kısmının radikal olması, Rejim'in ve destekçisi Rusya ile İran'ın İdlip'e yönelik saldırılarını arttırmıştır. Dolayısıyla

İdlip'e yönelik gerçekleşen yoğun Rejim saldırıları, 3 milyonu aşan bölge halkının Türkiye'ye yönelmesine sebebiyet vereceğinden Türkiye, İdlip'le ilgili diplomatik faaliyetlerini hızlandırmıştır.³⁶

Bu kapsamda Türkiye ile Rusya ve İran arasında başlatılan "Astana Görüşmeleri" neticesinde 30 Aralık 2016 tarihinde Rejim ve Muhalifler arasında genel ateşkes ilan edilmiştir. Ateşkes ülke genelinde İdlip'in tamamıyla Hama kırsalı, Doğu Guta ile Doğu ve Kuneitra arasındaki dört bölgede ilan edilmiştir. Bu ülkeler arasında 2017 yılının ilk çeyreğinde gerçekleştirilen görüşmelerde İdlip bölgesindeki ateşkesin gözlemlenmesi için Türkiye, Rusya ve İran'ın garantör devlet olması kabul edilmiştir. Nitekim 4 Mayıs 2017 tarihinde imzalanan Astana Mutabakatı kapsamında "İdlip Gerginliği Azaltma Bölgeleri" (İGAB) kurulması kararlaştırılmıştır. 15 Eylül 2017 tarihli 2. Astana Mutabakatıyla ise İGAB'ın sınırları ve garantör ülke askerî unsurlarının görev ve sorumluluklarına dair detaylar netleştirilmiştir. Bunun üzerine ilk olarak 13 Ekim 2017 tarihinde İdlip bölgesine dâhil olan TSK birlikleri, 16 Mayıs 2018 tarihine kadar olan süreçte uluslararası antlaşmalar çerçevesinde (Astana ve Soçi Mutabakatları) İdlip'i kuzey, doğu ve güney cihetlerden çevreleyen 12 Gözlem Noktası tesis etmiştir. Türk Gözlem Noktaları, Suriyeli Muhaliflerin kontrolündeki bölgelerde tesis edilirken, bu noktaların karşısında ise (Rejim kontrolündeki bölgelerde) Rusya ve İran askerî unsurlarının Gözlem Noktaları kurulmuştur.³⁷

Gözlem Noktalarının görevi Rejim ve Muhalifler arasındaki ateşkesi gözetlemek ve bölgedeki sivillerin normal yaşamlarına devam edebilmesini temin etmek olmuştur. Bölgede kalıcı ateşkes ve istikrarın sağlanmasıyla Türkiye sınırlarına yönelik yeni göçleri engellemek isteyen Türkiye, İdlip'teki sorumluluklarını yerine getirirken; Suriye Rejimi, 2018

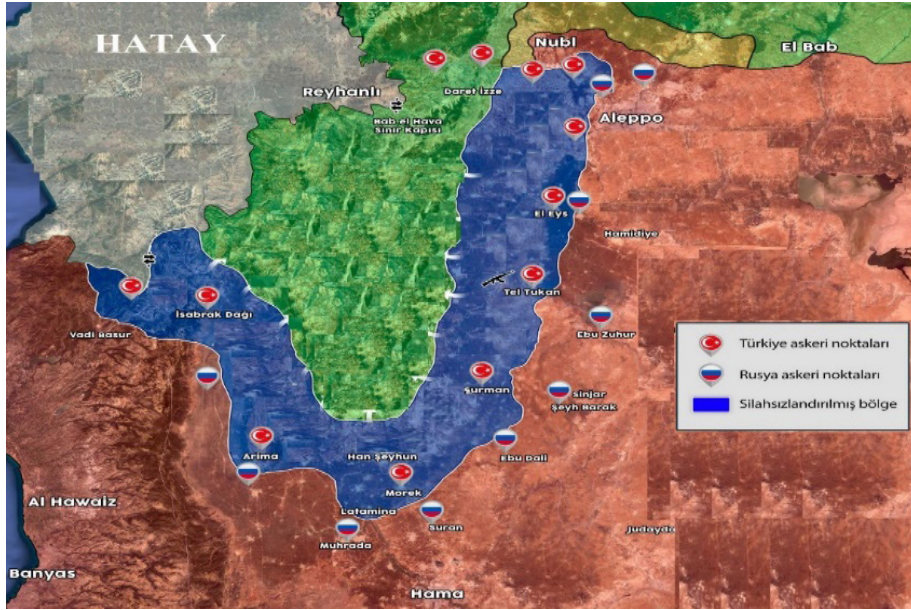
³⁶ Enes Demir, "Türkiye Açısından İdlip'in Tarihi Jeopolitik ve Stratejik Önemi", *Hatay Araştırmaları*, Hatay'ın Anavatana Katılımının 80. Yılı Armağanı Özel Sayısı, İstanbul 2019, s. 46-49.

³⁷ Demir, a.g.m., s. 46-57; Davud Kapucu, "Bahar Kalkanı Harekâtı", *Hatay Araştırmaları V*, Hatay 2020, s. 15-57.

TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK’NİN SURİYE’DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

yılı ortalarından itibaren İran’ın sahadaki milis gücünün karadan ve Rusya’nın ise Hava Kuvvetlerinin desteğiyle İdlip dahil diğer dört ateşkes bölgesine yönelik saldırılara başlamış, ateşkesi ihlal etmiştir. Bu süreçte Rejim, Doğu Guta ve Hama kırsalındaki ateşkes bölgelerini ele geçirmiş; buradaki muhalifler (bir kısmı radikal gruplar) İdlip’e doğru çekilmiştir. Ocak ve Mart 2019’daki Soçi Mutabakatlarıyla İdlip için yeni ateşkesler ilan edilmesine rağmen Rejim ve Rusya, radikal muhaliflerin İdlip’teki varlığını öne sürerek saldırılarını taarruz harekâtına dönüştürmüştür. Nitekim İran ve Rusya destekli Rejim unsurları, 2019 yılı ortalarından itibaren Türk Gözlem Noktalarının da bulunduğu bazı bölgeleri işgal etmiştir.

Harita 4: Türkiye’nin Astana Mutabakatı Çerçevesinde İdlip Çevresinde Kurduğu Gözlem Noktaları

Kaynak: Stratejik Ortak, <https://www.stratejikortak.com/>)

Nihayetinde 12 Ocak 2020 tarihinde Türkiye ve Rusya arasında yeni bir ateşkes daha yapılmasına rağmen Rejim’in saldırıları ve İdlip şehir merkezine doğru ilerleyişi devam etmiştir. Rejimin ateşkes ihlali ve Rusya’nın Rejim’i durdurumaması sebebiyle Türkiye; sınırlarına yönelen

insani göç dalgasıyla, sınır güvenliğinin tehlike altına girmesiyle ve İdlip'teki Gözlem Noktalarında görev yapan Türk askerlerine yönelik saldırı riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine bölgeye takviye birlikler gönderilmeye başlanmış; Rejim'in İdlip şehir merkezine yönelik ileri harekâtına karşı da tedbir amaçlı komando birlikleri ve zırhlı araç sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. Tüm bu faaliyetler Rusya askerî makamlarına bildirilmesine rağmen Rejim tarafından TSK'ya ait kontrol noktalarına ve intikal konvoylarına 3-26 Şubat 2020 tarihleri arasında 5 büyük saldırı gerçekleştirilmiştir. Bu saldırılarda 1 Türk vatandaşı sivil memur ve 17 Türk askeri şehit olurken, 17 asker yaralanmıştır. Rejim unsurlarının 27 Şubat 2020 tarihindeki saldırısında ise 33 Türk askeri şehit olurken, 37 Türk askeri yaralanmıştır.³⁸

Sonuç olarak İdlip'te TSK tarafından Bahar Kalkanı Harekâtı'nın başlatılmasına kadar olan süreçte (2017-2020) vuku bulan gelişmeler bu şekilde olup harekâtın nedenleri ise maddeler halinde şu şekilde ifade edilebilir:

- Suriye Rejimi'nin defalarca yapılan ateşkesleri ihlal ederek bu bölgelerde yaşayan sivil halka saldırması ve katliamlar gerçekleştirilmesi,
- Rejim'in saldırıları nedeniyle İdlip ve çevresindeki halkın Türkiye sınırına göç etmesi ve büyük bir insani krizin yaşanması,
- Bölge halkının Rejim saldırısı dolayısıyla kendilerini koruması için TSK'yı bölgeye davet etmesi ve bu kapsamda Türkiye'nin tarihi, kültürel ve akrabalık bağlarının bulunduğu İdlip halkının katliama terk etmek istememesi,
- Suriye Rejimi'nin bölgedeki Türk Gözlem Noktalarının çoğunu

³⁸ Millî Savunma Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 1-13.

TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK’NIN SURİYE’DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

kuşatması; bu bakımdan bu noktalara ikmal yolunun kesilmiş olması,

- Suriye Rejimi’nin İdlip merkezi ve çevresinde konuşlu TSK unsurlarına saldırılar düzenleyerek zayıflık verdirmesi,
- Rejimin saldırıları nedeniyle bölgedeki aşırı gruplar/HTŞ ve diğer unsurların radikalleşmesinin artması ve bu durumun hem bölgedeki Türk askerlerini hem de Türkiye sınırlarını tehdit etmesi,
- Tüm bu nedenlerin bir toplamı olarak Türkiye’nin sınırlarını kaos ortamında bırakan, tehdit eden siyasi, askerî ve demografik vaziyeti ortadan kaldırmak istemesi gibi haklı sebeplerdir.
- Bu şartlar altında Rejim’e yönelik sınır ötesi harekât Türkiye için bir mecburiyet halini almış ve 27 Şubat 2020 tarihinde TSK’nın Suriye’ye yönelik dördüncü sınır ötesi operasyonu olan Bahar Kalkanı Harekâtı başlatılmıştır. Bu defa bir terör örgütüne karşı değil, bir ülke yönetimine karşı icra edilen Bahar Kalkanı Harekâtının hukuki dayanakları ise;
- BM Sözleşmesinin 51’inci maddesinde yer alan “Meşru Müdafaa Hakkı” gereği,
- TSK’nın, Türkiye-Rusya-İran arasında 2017 yılında imzalanan Astana Mutabakatı ve Türkiye’nin dahil olduğu üç ülke tarafından ortaklaşa belirlenen sınırlar çerçevesinde garantör ülke olarak İdlip’te bulunma hakkının olması,
- Türkiye-Rusya arasında 2018 yılında imzalanan I. ve II. Soçi Mutabakatları kapsamında TSK’nın İdlip’teki ateşkesi gözetlemek üzere saha görevinin olması,
- Türkiye’nin 1998 yılında Suriye ile yaptığı Adana Mutabakatı kapsamında sınır güvenliğini tesis edilmesi gerekliliği gibi hususlar dayanak alınmış ve operasyon hukuki ve meşru dairede icra edilmiştir.³⁹

³⁹ Demir, a.g.m., s. 47-57; Milli Savunma Bakanlığı, a.g.e., s. 14-20.

HAREKÂTIN SONUÇLARI

27 Şubat 2020 tarihinde başlatılan Bahar Kalkanı Harekâtı 7 günlük yoğun hava taarruzlarıyla icra edilmiş ve 5 Mart 2020 tarihinde Türkiye-Rusya arasında imzalanan Soçi Mutabakatı'na Ek Protokol ile sona ermiştir.

Harekât kapsamında 3.394 km² alanda ve 370 meskûn mahalde TSK'nın kontrolü tesis edilirken, 3.398 silahlı Rejim unsuru etkisiz hale getirilmiştir.⁴⁰ Harekât süresince Rejim'e ait 3 uçak, 8 helikopter, 4 İHA/Siha, 156 tank, 50 top/obüs, 58 ÇNRA, 8 Hava savunma sistemi, 15 tanksavar silahı, 68 muhtelif askerî araç, 13 doçka, 36 doçkalı pikap ve 10 mühimmat deposu da imha edilmiştir.⁴¹

Bahar Kalkanı Harekâtı neticesinde Türkiye'nin elde ettiği sonuçlara bakıldığında;

- Türkiye hudutlarına özelde de Hatay'a yönelik tehdit ve olası saldırılar bertaraf edilmiştir.
- İdlip'ten Türkiye sınırlarına yönelik başlaması an meselesi olan yeni ve büyük göç dalgası önlemiş; bu açıdan yeni insanlık dramının yaşanması engellenmiştir.
- Türkiye, 2017 yılından itibaren garantör ülke olarak bulunduğu İdlip'teki varlığını devam ettirmiş ve sahadaki askerî varlığını nicelik ve nitelik olarak arttırmıştır. Bu bağlamda İdlip şehir merkezi ile İdlip'in dört ilçesinden Harim, Eriha ve Cisir-i Şugûr, Muhaliflerin/TSK'nın kontrol alanında kalmaya devam etmiştir.
- TSK, ilk defa terör örgütleri dışında Suriye Ordusu'na karşı mücadele etmiştir. Bu kapsamda TSK, bilhassa İHA/SİHA'ların etkin kullanımı ve

40 "Bahar Kalkanı Harekâtı", *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <https://www.kkk.tsk.tr/bahar-kalkani.aspx>, (Erişim Tarihi: 27.07.2021).

41 Millî Savunma Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 22-23.

TÜRKİYE'NİN SURIYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURIYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

sınır hattından icra edilen hava harekâtlarıyla Rejim birliklerine insani ve askerî malzeme bakımından ağır hasar vermiştir.

Öte yandan Bahar Kalkanı Harekâtı, Rejim'in en büyük destekçisi olan Rusya Federasyonu'nun diplomatik girişimleriyle Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığındaki Türk Heyeti'nin 5 Mart'ta Moskova'ya giderek Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'le görüşmesi ve taraflar arasında mutabakata varılmasıyla sonlanmıştır.

Bu kapsamda Türkiye ve Rusya arasında "İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesindeki Durumun İstikrarlaştırılmasına İlişkin Muhtıraya Ek Protokol" imzalanmıştır. Buna göre mutabık kalınan üç madde şöyledir:⁴²

"1. 6 Mart 2020 saat 00.00'dan itibaren İGAB'daki cephe hattındaki tüm askeri faaliyetler durdurulacak.

2. M4 Otoyolunun kuzey ve güneyinde 6'şer km'lik güvenlik koridoru oluşturulacak. İki ülke savunma bakanlıkları içerisinde güvenli bölge ve İdlib bölgesindeki durum kararlaştırılacak.

3. Türk-Rus ortak devriyesi, M4 Otoyolunun (Serakib'in 2 km batısı) Ain Al Havr'a kadar olan kesimi boyunca 15 Mart 2020 tarihinde başlatılacak."

Bu mutabakatla Rejim'in 2018 yılından beri ateşkesi ihlal ederek İdlib'te ele geçirdiği yerlerdeki varlığını sürdüreceği kesinleşmiş; böylece kritik öneme haiz M 5 Otoyolu, (harekât sırasında TSK destekli muhalifler ve Rusya destekli Rejim arasında birkaç kez el değiştiren Serakip dahil) Rusya ve Rejim'in kontrolüne geçmiştir. Bu bakımdan İdlib'teki 12 Türk

⁴² Millî Savunma Bakanlığı, a.g.e., s. 29-33.

Gözlem Noktasının 9'u Rejim kontrolündeki bölgeler içinde kalmıştır.⁴³ Ayrıca bu mutabakatla Rusya, bölgedeki ateşkesi ve radikal grupların varlığını denetlemek için TSK ve Muhaliflerin kontrolündeki alanda kalan M 4 Otoyolunda TSK unsurlarıyla ortak devriyelere başlamıştır.⁴⁴

Mutabakat sonrası İdlip'teki son gelişmelerle alakalı Millî Savunma Bakanlığı tarafından 20 Mart 2019 tarihinde yapılan açıklamada şu ifadeler kullanılmıştır.⁴⁵

"Moskova Mutabakatı çerçevesinde; ateşkesin kalıcı hale gelmesi, akan kanın durması, birliklerimizin güvenliği ve insanlık dramının sonlandırılarak masum sivillerin evlerine ve yurtlarına dönüşleri için gerekli tüm faaliyetler tam bir kararlılıkla icra edilmeye devam edilmektedir. (Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetleri, 06 Mart 2020'den itibaren İGAB'da başlayan ateşkes ilanı sonrasında planlı konuşlanma ve tertiplenme faaliyetlerini sürdürmektedir..."

Nitekim TSK, 5 Mart 2020 tarihli Moskova Mutabakatı çerçevesinde İdlip'te sağladığı saha kontrolünü güçlendirmek için sorumluluğundaki sahaya takviye asker ve ekipman göndermeye devam etmiş; tespit edilen yeni stratejik noktalarda kontrol noktaları, mevziler ve üsler kurmuştur. Bununla birlikte Rejim kuşatması altında kalan Türk Gözlem Noktalarından önemli bir kısmı aylar sonra peyderpey yeni belirlenen İGAP sınırlarına doğru çekilmiştir.⁴⁶

43 "İdlip Haritası: Bahar Kalkanı Harekatı'nda Son Durum", *Stratejik Ortak*, <https://www.stratejikortak.com/2020/03/bahar-kalkani-harita-idlib.html>, (Erişim Tarihi: 28.07.2021).

44 Millî Savunma Bakanlığı, *a.g.m.*,

45 @tcsavunma, "Türk Silahlı Kuvvetleri, 06 Mart 2020'den itibaren İGAB'da başlayan ateşkes ilanı sonrasında planlı konuşlanma ve tertiplenme faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kapsamda bazı medya organlarında yayımlanan birlik çekilmelerine ilişkin haberler gerçeği yansıtmamaktadır.", *Twitter*, <https://twitter.com/tcsavunma/status/1240974208378814464>, (Erişim Tarihi: 28.07.2021).

46 "İdlip", *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54636805>, (Erişim Tarihi: 27.07.2021).

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Harita 5: Bahar Kalkanı Harekât Alanı ve Ateşkes Sonrası İdlib'teki Saha Durumu

Türkiye ile Rusya'nın İdlib'deki Durumu İstikrara Kavuşturma Mutabakatı

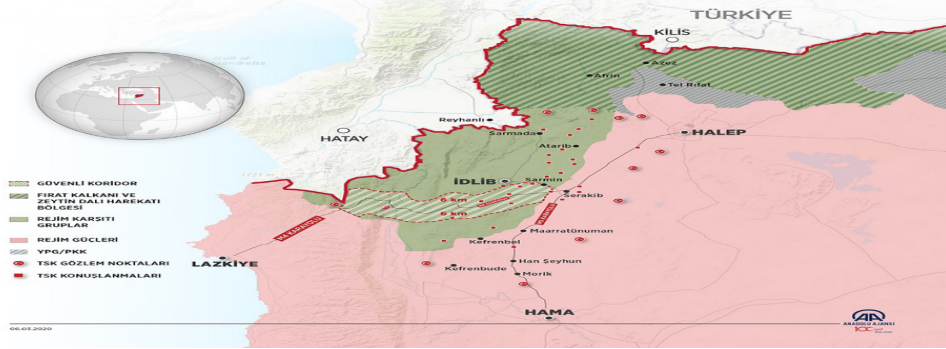
İki ülkenin Soçi mutabakatına ek protokol olarak kaleme aldığı metin, resmi haliyle "İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'ndeki Durumun İstikrarlaştırılmasına İlişkin Muhtıra Ek Protokol" adını taşıyor

ANLAŞMANIN DETAYLARI:

İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'ndeki temas hattı boyunca tüm askeri faaliyetler 6 Mart 2020 saat 00:00'den itibaren durdurulacak

M4 karayolunun kuzeyinde 6 km ve güneyinde 6 km derinliğinde bir güvenli koridor tesis edilecek. Koridorun işleyiş esasları Türkiye ile Rusya arasında 7 gün içinde kararlaştırılacak

Türk ve Rus devriyeleri, 15 Martta M4 karayolunun Trumbe'dan (Serakib'in 2 km batısındaki) Ain Al Havr'a kadar olan kesimi boyunca baslatılacak

Kaynak: Anadolu Ajansı

Neticede Türk Silahlı Kuvvetleri, uluslararası bağitle gözetiminde bulunan İdlib bölgesinin Suriye Rejimi tarafından ele geçirilme girişimi üzerine Bahar Kalkanı Harekâtını icra etmiştir. Böylece Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı ve Barış Pınarı Harekâtlarından sonra İdlib ve çevresinde de kontrol sağlanarak Suriye'de yeni (dördüncü) bir güvenli bölge daha tesis edilmiştir.

SONUÇ

Türkiye, 2011 yılında Suriye İç Savaşı'nın başlamasıyla kısa sürede çeşitli tehdit ve tehlikelere maruz kalmıştır. Demografik, ekonomik, siyasi ve askerî konular başta olmak üzere Türkiye'yi birçok açıdan doğrudan etkileyen Suriye'deki gelişmeler, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası ilişkilerde de bölgeye yönelik kritik ve hassas bir süreci ortaya çıkarmıştır.

Bu kaotik ortamda Türkiye,

- Milyonlarca Suriyelinin sınırlarına göç etmesi nedeniyle dört milyon mülteciye ev sahipliği yapmak zorunda kalması,
- 2014 yılından itibaren Türkiye-Suriye sınırındaki bölgeleri ele geçiren DEAŞ, PKK/PYD-YPG gibi terör örgütlerinin de facto yönetimler ilan etmesi,
- Bu örgütlerin Türkiye'nin güney sınırlarını çevreleyecek şekilde terör koridoru kurma girişimleri ve sonrasında Irak'tan Akdeniz'e ulaşacak sözde "Kürdistan" kurulması planı,
- Suriye kuzeyindeki terör örgütlerinin Türkiye'ye yönelik saldırı ve eylemleri yüzünden hudut güvenliğiyle vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin saldırılara açık halde kalması gibi çok yönlü ve büyük tehdit ve tehlikelere maruz kalmıştır.

Tüm bunlar karşısında uzun bir süre uluslararası arenada diplomatik girişimlerde bulunan Türkiye'nin, Koalisyon güçleriyle birlikte Suriye'de güvenli bölgeler kurulması teklifleri karşılık bulmamıştır. Bunun üzerine Türkiye, uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa hakları çerçevesinde ve terör örgütleriyle mücadele kararları doğrultusunda Suriye'nin kuzeyine yönelik 24 Ağustos 2016 tarihinde başlayan ve 5 Mart 2020 tarihinde sona eren süreçte muayyen aralıklarla dört büyük harekât icra etmiştir.

Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetleri'nce 24 Ağustos 2016 tarihinde başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı ile Kilis güneyindeki Cerablus, Çobanbey, Azez ve El-Bab; 20 Ocak 2018 tarihinde başlatılan Zeytin Dalı Harekâtı ile Afrin ve çevresi, 9 Ekim 2019 tarihinde başlattığı Barış Pınarı Harekâtı ile de Telabyad ile Resulayn ve çevresi terör örgütlerinden arındırılmış ve kontrol altına alınmıştır. Türkiye ayrıca Ekim 2017 tarihinden itibaren Rusya ve İran'la yaptığı Üçlü Garantörlük Antlaşması çerçevesinde İdlip ve çevresinde gözlem noktaları kurmuş; bu noktalardaki birliklerine

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

yönelik artan Suriye Rejiminin saldırıları nedeniyle de 27 Şubat 2020 tarihinde Bahar Kalkanı Harekâtı'nı başlatmış ve sahada kontrolü tesis etmiştir.

Harekât kapsamında TSK tarafından 1'i il merkezi (İdlip), 9'u ilçe merkezi (Afrin, El-Bâb, Azez, Cerablus, Telyabyad, Resulayn, Harim, Eriha, Cıs-r-i Şugûr) olmak üzere toplam 1.500 meskûn mahal ve 11.828 km² büyüklüğündeki alan güvenli bölgeler haline getirilmiştir.

İcra edilen dört harekât kapsamında 14.000'i aşkın DEAŞ-PKK/PYD-YPG mensubu terörist etkisiz hale getirilmiştir.

Türkiye'nin Suriye politikası doğrultusunda bu harekâtlar;

- Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygılı,
- Sivil/masum yerel halk hedef alınmadan, yalnızca teröristler ve örgüt mensuplarına ait barınak, silah, mevzi, depo, araç-gereçler hedef alınarak,
- Çevre hassasiyeti ile dini, tarihi, kültürel yapılar ve altyapı tesisleri hedef alınmadan başarıyla icra edilmiştir.
- Bu harekâtlarla Türkiye,
- Büyük ölçüde sınır güvenliğini sağlamış,
- Sınırlarının güneyinde kurulmak istenen terör koridorunu engellemiş, böylece kendisine yönelik uygulamaya konulmak istenen küresel ve bölgesel planları bozmuştur.
- Harekâtlar sayesinde yeni sığınmacı akınının önüne geçilmiş; TSK kontrolündeki güvenli bölgelere Türkiye'deki 1 milyonu aşkın Suriyeli sığınmacı geri dönmüştür.

2021 itibarıyla Türkiye, Millî Savunma Bakanlığı'nın açıkladığı rakamlara göre halen 4 milyonu Türkiye'de, 5 milyonu Suriye'deki kontrolü altındaki bölgelerde olmak üzere toplam 9 milyon Suriyeliye insani yardım ve destek sağlamaktadır.

Bu harekâtların önemli bir sonucu da Türkiye'nin herhangi bir ayırım yapmaksızın tüm terör örgütlerine karşı mücadelede kararlı tavrını açıkça ortaya koymasıdır.

Sonuç olarak Türkiye, belirlediği yeni güvenlik konseptiyle tehlikeyi kaynağında bertaraf etme stratejisini, Ağustos 2016 tarihinden itibaren hayata geçirmeye başlamıştır. Bu kapsamda 911 km'lik sınır hattı boyunca Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölgeler kurmak istemiş; bir bakıma icra ettiği dört sınır ötesi harekâttan daha geniş bir sahayı kontrol altına almayı planlamıştır. Lakin ABD ve Rusya gibi iki küresel gücün sahadaki varlığıyla bu hedefine kısmen ulaşabilmiştir. Bunun üzerine Türkiye, harekât düzenleyemediği sahalara yönelik bu iki ülkeyle gerçekleştirdiği diplomatik müzakereler sonucunda sınır güvenliğini tesis etmeye yönelik birtakım kazanımlar elde etmiştir.

Neticede Türkiye, Suriye politikası kapsamında tüm bu sahadaki/masadaki girişim ve faaliyetleriyle diplomatik ve askerî bakımdan etkisini arttırmış; bölgesindeki gelişmelere yönelik uluslararası ilişkilerde daha belirleyici bir konum elde etmiştir.

Dört büyük sınır ötesi harekâtı icra eden TSK ise bir yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğine yönelen her türlü tehdit ve tehlikeye karşı vatan topraklarını koruma kararlılığını göstermiştir. Diğer yandan da bu operasyonlar, Türk Ordusu'nun sınır ötesi operasyon icrasındaki etkinliğini ve kabiliyetini ortaya koyarken; harekâtlarda etkin bir şekilde kullanılan yerli ve milli Türk savunma sanayinin imkanlarını da gözler önüne sermiştir.

TÜRKİYE'NİN SURIYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURIYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

KAYNAKÇA

“Bahar Kalkanı Harekâtı”, *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <https://www.kkk.tsk.tr/bahar-kalkani.aspx>, (Erişim Tarihi: 27.07.2021).

“Bahar Kalkanı Harekâtı”, *Millî Savunma Bakanlığı*, <https://www.msb.gov.tr/tr-TR/TerrorleMucadeleDetay/5e68fbab47e7d6e6cc15421e>, (Erişim Tarihi: 27.07.2021).

“Barış Pınarı Harekâtı”, *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <https://www.kkk.tsk.tr/baris-pinari.aspx>, (Erişim Tarihi: 27.07.2021).

“Barış Pınarı Harekâtı”, *Millî Savunma Bakanlığı*, <https://www.msb.gov.tr/tr-TR/TerrorleMucadeleDetay/5e4ba4e847e7d91f20cf7f40>, (Erişim Tarihi: 27.07.2021).

“Fırat Kalkanı Harekâtı”, *Millî Savunma Bakanlığı*, <https://www.msb.gov.tr/tr-TR/TerrorleMucadeleDetay/5e4ba59d47e7d91f20cf7f42>, (Erişim Tarihi: 25.07.2021).

“Fırat Kalkanı Harekâtı”, *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <https://www.kkk.tsk.tr/firat-kalkani.aspx>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

“Fırat Kalkanı Operasyonu 2. Yılında”, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/firat-kalkani-operasyonu-2-yilinda-381469.html>, (Erişim Tarihi: 25.07.2021).

“İdlib Haritası: Bahar Kalkanı Harekâtı'nda Son Durum”, *Stratejik Ortak*, <https://www.stratejikortak.com/2020/03/bahar-kalkani-harita-idlib.html>, (Erişim Tarihi: 28.07.2021).

“İdlib”, *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54636805>, (Erişim Tarihi: 27.07.2021).

“Kilis'te Askere Saldırı”, *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1106672-kiliste-askere-saldiri-1-sehit>, (Erişim Tarihi: 25.07.2021).

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

“PYD’yi Öcalan Kurdu”, *Timetürk*, <https://www.timeturk.com/basbug-pyd-yi-ocalan-kurdu/haber-376328>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

“Suriye İç Savaşı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715>, (Erişim Tarihi: 24.07.2021).

“Teröristbaşı Apo’nun Afrin Acısı”, *Haber 7*, <http://www.haber7.com/guncel/haber/2533849-teroristbasi-aponun-afrin-acisi>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

“Türkiye’nin Kritik Eşiği Fırat Kalkanı”, *Yenişafak*, <https://www.yenisafak.com/bilgi/turkiyenin-kritik-esigi-firat-kalkani-2629108>, (Erişim Tarihi: 25.07.2021).

“YPG”, *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/kurum/ypg>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

“Zeytin Dalı Harekâtı”, *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <https://www.kkk.tsk.tr/zeytin-dali.aspx>, (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

“Zeytin Dalı Harekâtı”, *Kamu Diplomasisi Kurumu*, <https://kdk.gov.tr/haber/10-soruda-zeytin-dali-harekati-zeytin-dali-harekati-nedir/668>, (Erişim Tarihi: 26.07.2018).

“Zeytin Dalı Harekâtıyla İlgili 10 Soruya 10 Cevap”, *Anadolu Ajansı*, <https://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/zeytin-dali-harekatiyla-ilgili-10-soruya-10-cevap/1043485>, (Erişim Tarihi: 26.07.2018).

BAYEZİT, Fatih, “Dengeleme Davranışı Olarak Fırat Kalkanı Operasyonu: Neoklasik Realist Bakış”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4(2), 2016, ss.84-112.

DEMİR, Enes, “Türkiye Açısından İdlip’in Tarihi Jeopolitik ve Stratejik Önemi”, *Hatay Araştırmaları*, Hatay’ın Anavatana Katılımının 80. Yılı Armağanı Özel Sayısı, İstanbul 2019.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

DEMİR, Enes, *Afrin Tarihi ve Zeytin Dalı Harekâtı (Gün Gün Vak'alar)*, Flipper Yayınları, İstanbul 2018.

DEMİR, Enes, *Sahada ve Masada Barış Pınarı Harekâtı (Gün Gün Vak'alar)*, Flipper Yayınları, İstanbul 2019.

DEMİR, Enes, *Türk Ordusu ve Fırat Kalkanı Harekâtı (Gün Gün Vak'alar)*, Flipper Yayınları, İstanbul 2019.

İNAT, Kemal, "Adana Mutabakatı", SETA, <https://www.setav.org/adana-mutabakati/>, (Erişim Tarihi: 24.07.2021).

İNCE, Gül Seda Acet, "Uluslararası Hukuk Bağlamında Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları", *İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 2020, s. 65-92.

KAPUCU, Davud, "Bahar Kalkanı Harekâtı", *Hatay Araştırmaları V*, Hatay 2020, s. 11-62.

KÜÇÜKŞAHİN Ahmet-Tamer Akkan, "Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(5), 2007, s. 41-66.

Millî Savunma Bakanlığı, *Bahar Kalkanı Harekâtı Kitapçığı*, Ankara 2020.

Millî Savunma Bakanlığı, *Barış Pınarı Harekâtı Kitapçığı*, Ankara 2020.

TAŞKIRAN, Cemalettin, "Fırat Kalkanı Harekâtı ve Amaçları Üzerine", *Devlet*, http://devlet.com.tr/makaleler/y201-FIRAT_KALKANI_HAREKATI_VE_AMACLARI_UZERINE.html, (Erişim Tarihi: 24.07.2021).

TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı, "Uluslararası Hukuk Açısından Fırat Kalkanı Harekâtı'nın Meşruluğu Sorunu", *TBB Dergisi*, (134), 2018, ss.587-638.

YEŞİLTAŞ, Murat vd., "2016'da Güvenlik ve Terörle Mücadele", SETA, <https://setav.org/assets/uploads/2016/12/guvenlik.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.11.2021).

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

YEŞİLTAŞ, Murat vd., *Fırat Kalkanı Harekâtı Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*, SETA Yayınları, İstanbul 2017.

Enes DEMİR

TÜRKİYE'NİN SURIYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURIYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

STRUCTURED ABSTRACT

The public demonstrations aimed against the method of governance and practices of the regime in Syria, which is situated on Turkey's southern border, began in Hama in March 2011 and gradually spread throughout the country. Within a short time, the demonstrations escalated into the "Syrian Civil War".

Due to its 911 km-long border with Syria, Turkey has been the most affected nation by the security, military and demographic concerns caused by the Syrian civil war. As a matter of fact, nearly four million Syrians took refuge in Turkey throughout the course of the civil war. Moreover, by taking advantage of the disintegration of security and state authority in this chaotic environment, the DAESH and PYD/YPG terrorist organizations took control of the border regions, establishing a de facto governance and related structures with the support of various global powers. In this sense, the circumstances of civil war effectively dragged Syria into a quagmire where global powers and foreign actors played out their proxy wars in the region. While DAESH tried to design and carve out its own region in this chaotic environment, the PYD/YPG terrorist organization began to gain ground with close support from the US in a so-called objective to defend the civilian people against the massacres carried out by DAESH in the areas it took over.

Therefore, in this chaotic environment, Turkey:

- Was obligated to host four million refugees due to the migration of millions of Syrians to their country's borders to avoid conflict,
- Was exposed to the threat of terrorist organizations such as DAESH, PKK/PYD-YPG who seized the border regions between Turkey and Syria since 2014 and declared their own de-facto governments,

- Was threatened with attempts by those aforementioned terrorist organizations who tried to establish a terror corridor encompassing Turkey's southern borders, and then a subsequent plan by the PKK/PYD-YPG to establish a so-called "Kurdistan" that will extend from Iraq to the Mediterranean,
- Was exposed to multiple significant threats due to the cross-border attacks and actions carried out by the terrorist organizations from the north of Syria against Turkey, which as a result endangered Turkey's border security and endangered the lives and properties of its citizens who became vulnerable to such attacks.

In the face of all these, Turkey for a long time undertook diplomatic initiatives in the international arena, but did not receive a satisfactory response to its proposals of establishing safe zones together with Coalition forces in Syria.

Due to the increasing harassment and attacks by terrorist organizations against its borders, Turkey had to actively intervene in the developments in the region. In this context, Turkey conducted four major cross-border military operations in northern Syria, beginning in August 24, 2016 until March 5, 2020. These cross-border military operations were conducted in order to protect Turkey's territory and citizens from the attacks carried out by terrorist organizations originating from Syrian territory, to prevent the establishment of a terror corridor along the Turkish-Syrian border, to prevent catastrophic humanitarian tragedies and to establish safe zones where four million Syrians can live in a safe and secure manner.

These operations have been carried out within the framework of Turkey's right to self-defence stemming from international law, and were in line with the decision to combat terrorist organizations. Turkey has

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI BAĞLAMINDA TSK'NİN SURİYE'DEKİ SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

---

carried out these operations with the new security concept that it has established as its National Security strategy since the second half of 2016, that is, with the strategy of eliminating the danger at its source. Thus, the goal of neutralizing terrorist organizations and the terrorist threat from beyond the borders before they even reach Turkey's borders has been implemented in a concrete manner in the field.

The implications of the four major successful operations carried out by the Turkish Armed Forces in Syria in the field of diplomacy and in the international arena have also been on a significant scale. In fact, it is seen that Turkey's diplomatic activities and its effectiveness have significantly increased during these operations. In this context, Turkey has increased its diplomatic and military influence with its activities and initiatives on the field and on the table when evaluated in the scope of its Syria policy, and has gained a more decisive position in international relations regarding the developments in its region.

Based on these data, the underlying reasons, aims and results of the Euphrates Shield, Olive Branch, Peace Spring and Spring Shield Operations carried out by the Turkish Armed Forces were examined and analysed. In this light, Republic of Turkey's achievements regarding to Syria policy and the military capabilities of the Turkish Armed Forces (TAF) in cross-border operations were evaluated by utilising quantitative and qualitative research methods in this study.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ*

The Usage Areas of Unmanned Air Vehicles and the Place and Importance of These Vehicles in Turkey's Overseas Operations

Bülent ERDİL**

Öz

Bu çalışma konvansiyel savaşın yanında, asimetric tehditlerin ortaya çıktığı günümüz dünyasında İHA'ların ve SİHA'ların önemini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu önemi ortaya koyma konusunda Türk İHA ve SİHA'larının kullanıldığı Erbil, Kandil, Karabağ ve Suriye'de gerçekleştirdikleri operasyonlardaki etkinlikleri ve başarıları üzerinde durulmuştur. Bu başarıların arka planları analize edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak görülmektedir ki Türk İHA'ları ve SİHA'ları bu operasyonlarda başarılı bir etki yaratarak, savaşlara ve çatışmalara farklı bir boyut getirmiştir. Bu araçların Dünya basınında başarıları hakkında yorumların yapıldığı, bazı ülkelerin bu araçları satın almayı istedikleri görülmüştür. Bu gelişmelerle Türkiye, bölgesi üzerinde etkisini arttırmakta; yeni savaş ve saldırı yöntemleriyle dikkatleri üzerine çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsansız Hava Aracı, İHA, Karabağ, Suriye, Güvenlik.

Abstract

This research aimed to reveal the importance of UAVs and UCAVs in today's World where asymmetric threats arise in addition to conventional warfare. In order to demonstrate this importance, the activities and successes of Turkish UAVs and UCAVs in their operations in Arbil, Qandil, Nagorno-Karabakh and Syria were emphasized. The backgrounds of these achievements have been tried to be analyzed. As a result, it is seen that Turkish UAVs and UCAVs have created a successful effect in these operations, bringing a different dimension to wars and conflicts. It was seen that comments were made about the success of these vehicles in the world press and some countries wanted to buy these vehicles. With these developments in Turkey, increases the impact on the region; It attracts attention with its new methods of war and attack.

Keywords: Unmanned Aerial Vehicle, UAV, Nagorno-Karabakh, Syria, Security.

---

* **Makale Geliş Tarihi:** 10.05.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 05.10.2021

** Dr., TEİAŞ, e-posta: bulenterdil85@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0273-6797.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

GİRİŞ

Dünyadaki her ülke, ulusal güvenliğini koruyacak yeni stratejiler arayışındadır.¹ Yeni araçlar için bu arayış, savaşın kendisi kadar eskidir. Yüzlerce yıl önce, toprak teknolojik gelişmenin zirvesinde yer almaktaydı. Daha sonra gelişmiş silahlar, tanklar, gemiler, füzeler taşıyan uçaklar ve uçak gemileri gibi birçok savaş aracı geliştirilmiştir. Şu an ise gelişen teknolojiyle, savunma araçları bilim kurgu ürünleri gibi görünmeye başlamıştır. Amerikan askeri ve sivil ulusal güvenlik kurumları, asker ve operatörlerini güvende tutmaya yardımcı olacak ve taktik avantaj sağlayacak bu araçları geliştirmekte öncüdürler.

İç güvenliğe yönelik tehditler, gelişen teknolojiyle birlikte her geçen gün artmaktadır. Toplum düzenini sağlamak için bu tehditlere karşı uygun tedbirler almak, kolluk güçlerinin öncelikli görevidir. Kolluk güçleri bu tehditlere karşı uygun tedbirleri alabilmek için etkin istihbarat çalışmaları yürütmek durumundadır. Kolluk güçlerinin istihbarat teminine katkıda bulunabilecek yüksek teknoloji ürünlerinden biri de insansız hava araçlarıdır. Bu araçlar yüksek çözünürlüklü kameralara, gece görüş kameralarına, termal kameralara sahip olup; yüksek irtifalara çıkabilme, uzun süre havada kalabilme, sessiz çalışma ve radarda daha az iz bırakma gibi özelliklere de sahiptir. Yeni teknolojiler daha önceki silahlarda görülmemiş hassasiyeti sağlamaktadır. İşte bu teknolojilerden biri de insansız hava araçlarıdır.

İHA'lar, geliştirme ve işletme maliyetlerinin göreceli olarak düşük olmasından dolayı çok hızlı gelişen bir sanayidir. Aynı zamanda İHA'lar doğruluk ve hassasiyetleri, zayıf ve tali hasarları azaltmaktadır. İHA'lar şu anda keşif, gözetleme, karmaşık hedef tespiti ve hassas hava saldırıları için kullanılmaktadırlar. Ordular, İHA'ların yakıt ikmali, hava muharebe,

¹ Kadir Ertaç Çelik-Mehmet Seyfettin Erol, "Aralık 2017 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Bağlamında ABD'nin Karadeniz Politikası ve Türkiye", *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60), 2018, s. 101.

arama-kurtarma, yeniden tedarik gibi diğer alanlarda da kullanımı için araştırmalar yapmaktadırlar.

İHA'lara farklı adlar verilmektedir. Bunlardan bazıları uzaktan pilotlu araçlar, pilotsuz uçaklar, pilotsuz hava araçları, uçan robotlardır. Bu hava araçları uzaktan kontrol edilerek ya da Küresel Konumlama Sistemi (GPS) ile bütünleşik yazılım kontrollü sistemler aracılığıyla oluşturulan uçuş planlarıyla bağımsız olarak uçabilirler. İHA'lar daha çok askeri alanda kullanılmakla birlikte İHA'ların arama-kurtarma, keşif, trafik gözlem, hava gözlem ve yangın söndürme gibi işlerde de kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Havacılık sektörünün geleceği olan ve gelişen teknolojiyle askeri ve sivil kullanım için kritik bir etken haline gelen İHA'lar, birçok ülke tarafından üretilip geliştirilmektedir.

Bu araştırma, son yıllarda devletlerin üzerinde yoğun geliştirme faaliyetlerinde buldukları ve Türkiye'nin de bu yarışta iddialı olduğu İnsansız Hava Araçlarının (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Araçlarının (SİHA) teröristlerle mücadelede ve Suriye, Karabağ, Erbil ve Kandil operasyonlarda kullanılmalarını incelemek amacıyla yapılmıştır. İHA'ların ve SİHA'ların yakın geçmişte ve günümüzde harekât ihtiyaçlarına göre dizayn edildikleri ve bu anlamda daha yoğun şekilde kullanıldıkları görülmektedir. Geçmişteki konvansiyonel savaş tehditlerinin önünde artık asimetrik güç dengesizliği bulunmaktadır. Bu durum da İHA ve SİHA gibi otonom araçların kullanımının hibrit savaşlarda önemli bir kabiliyet halini alacağı anlamına gelmektedir. Bu açıklamalar bağlamında bu araştırmada öncelikle İHA'ların ve SİHA'ların tanıtımları yapılmış, kullanım alanları hakkında bilgiler verilmiş, avantaj ve dezavantajları sıralanmıştır. Ardından Türkiye'nin çevresinde cereyan eden çatışmalarda ve teröristlerle mücadelede kullanımları incelenmiştir.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI (İHA) VE KULLANIM ALANLARI

İnsansız hava araçlarının yakın tarihte ortaya çıkan ilk örneklerine 1. Dünya Savaşı yıllarında rastlanılmaktadır. Savaş yıllarında bu alanda gelişmelerin sağlanmasına yönelik atılmış birçok adım bulunmaktadır. Bunların ilki Archibald Montgomery Low tarafından 1914'te çalışmalarına başladığı AerialTarget, başka bir deyişle Uçan Hedef füzesi olarak kabul edilmektedir. Low, ilk olarak TeleVista olarak adlandırmış olduğu televizyon tasarımıyla tanınmış ve "radyo güdümlü sistemlerin babası" olarak anılmakta olan İngiliz bir araştırmacıdır. 1917'de gerçekleştirmiş olduğu test uçuşunda ise başarısız olmuş ve inişe geçtikten kısa bir süre sonra çakılmıştır.² Zaman içerisinde gelişen teknolojiyle beraber günümüzdeki halini almıştır.

21. yüzyıla damgasını vuran insansız hava araçları, bir teknolojik gelişme olarak insanlığın hayatında kalıcı olarak yerini almaya başlamıştır. Sunmuş olduğu teknik kolaylıklarla, hayati risk taşıyan geçmişte yapılması zor olan ve riskli operasyonları sıfır asker kaybı ve zayıyla, sessiz bir şekilde ve neredeyse görünmeden gerçekleştirerek insanlığın hizmetinde kullanılmaya başlanmıştır. Her teknolojik gelişme gibi bu teknolojide güvenlik alanlarında çalışmalarda bulunan mühendisler tarafından geliştirilmiş ve askeri stratejik bir üstünlük olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İHA'lara genel olarak şu üç sebepten dolayı ihtiyaç duyulmuştur:

- Pilotların hayati risklerini ortadan kaldırmak,
- Uzun süreli görevlerin pilotlar üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek,
- Kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer kirlenme olan bölgelerde insan hayatını tehlikeye atmadan bilgi toplayabilmektir.

² Zuhal Demirkıran, "İnsansız Hava Araçlarının Gelişimi", *Bilim ve Teknik*, 517, 2010, 28- 31, s. 28.

İnsansız hava araçları şu şekilde tanımlanabilir: Kendi güç kaynağı olan harp gücüne sahip olan ya da olmayan otonom sistemlerle çalışan ya da uzaktan kumandayla kontrol edilen, faydalı yük özelliğine sahip olan ya da olmayan insansız uçan araçlar insansız hava aracı (İHA)'dır. Balistik ve yarı balistik füzeler, seyrüsefer füzeleri ve toplar ile fırlatılan mühimmatlar İHA olarak kabul edilmez.³

İHA'lar aşağıda sayılan görevlerde kullanılabilir:

KEŞİF, TAKTİK KEŞİF VE GÖZETLEME

İHA'ların temel askeri kullanım alanları, hiç şüphesiz gözetleme, istihbarat ve keşif görevleridir. Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı zor koşullar altında faydalı görevler yapılabilmesinin fark edilmesiyle istihbarat, gözetleme ve keşif görevi ve İHA kavramı ayrılmaz bir bütün haline gelmiştir.⁴ İHA'lar ile yapılan her görev İHA'ların ne kadar yararlı olduğunu göstermiş ve bazı durumlarda askeri personelin hayatını kurtarmıştır.

BİLİMSEL ARAŞTIRMA

İHA'lar atmosferik, ekolojik, jeolojik, meteorolojik araştırmalar, volkan gözlemi ve okyanus gözlemi ve meteoroloji gibi birçok bilimsel konuda önemli faydalar sağlayacak kapasitelere sahiptir. 2010 yılında Global Hawk İHA'sı, bir fırtınanın üzerine uydu gibi yerleştirilerek fırtınanın gözlemlenmesinde kullanılmış ve fırtınanın zamanla gelişimiyle oluşumu ile ilgili önemli bilgiler toplanması sağlanmıştır. Volkan araştırmalarında Mikro İHA'lar çok faydalı olabilirler. "Technische Universität Braunschweig" üniversitesi tarafından "Carolo" İHA'sı vasıtasıyla Ekvator'da "Cotopaxi ve El Reventador" aktif yanardağlarının kraterlerinin içinde lav akıntıları

3 Salih Akyürek vd., *İnsansız Hava Araçları Muharebe Alanında ve Terörle Mücadelede Devrimsel Dönüşüm*, Bilge Adamlar Strateji Araştırma Merkezi, Rapor No: 53, 2012, s. 17.

4 "Türkiye İHA Sistemleri Yol Haritası 2011-2030", *Savunma Sanayi Müsteşarlığı*, http://www.ssm.gov.tr/_layouts/images/iha_ekatalog_web/files/assets/seo/toc.html, (Erişim Tarihi: 22.03.2021), s. 26.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

gözlenmiştir.⁵ Örneklerde görüldüğü şekilde bilimsel araştırmalarda İHA'lar şu avantajları sağlamaktadır:

- İnsan hayatını tehlikeye atmadan volkan ve fırtınalar üzerinde bilimsel gözlemler yapılabilir.
- İstenilen yer ve zamanda kullanılabilmesi sebebiyle uydulara nazaran daha esneklerdir.
- Sensörlerinin değiştirilebilir olması ve bulunan yeni teknolojilerin uyduların aksine İHA'larda hemen uygulanabilmesi daha gelişmiş yöntemlerle veri toplanmasını sağlarlar.
- Faydalı yükleri vasıtasıyla uzaydan uydular aracılığıyla toplanamayacak havadaki atmosferik verilerin toplanmasını sağlar.⁶

DOĞAL AFET, KAZA VE YANGINLA MÜCADELE

İnsansız sistemler doğal afet, kaza ve yangınla mücadele ile yönetiminde önemli görevler icra edebilecek özelliklere sahiptirler. İHA'ların doğal afet ve kazalarda kurtulanları belirlemede, hasar görmüş ve acil müdahale gerektiren yerlerin tespitini sağlayacak önemli özellikleri vardır. Sivil savunmada bilgi boşluğunu azaltmak maksadıyla İHA'lar fırtına, sel, çığ, deprem gibi doğal afetler esnasında veya sonrasında gözlemlemek ve durum analizi yapmak için kullanılabilirler. Aynı zamanda nükleer radyasyon, deniz kazası, uçak düşmesi ve orman yangını gibi insan kaynaklı olaylarda da arama kurtarma ve söndürme çalışmalarına yardım amaçlı kullanılabilirler.

Ekim 2007'de Kaliforniya'daki büyük orman yangını esnasında keşif maksatlı İHA kullanılmıştır. Termal görüntü sensörleri vasıtasıyla alevlerin

5 Therese Skrzypietz, "Unmanned Aircraft Systems for Civilian Missions", *BIGS Policy Paper No.1*, Potsdam, February 2012, s. 7.

6 "Türkiye İHA Sistemleri Yol Haritası 2011-2030", *Savunma Sanayi Müsteşarlığı*, http://www.ssm.gov.tr/_layouts/images/iha_ekatalog_web/files/assets/seo/toc.html, (Erişim Tarihi: 22.03.2021), s. 26.

koordinatları net olarak belirlenmiş ve bu koordinatlar yangın söndürme uçaklarına gönderilerek yangınla daha etkin mücadele edilmiştir. Uydularla karşılaştırıldığında İHA'ların daha yüksek çözünürlüklü görüntü elde etmesi yangınla mücadelede daha yararlıdır.

2010 Ocak ayında Haiti'deki şiddetli depremden iki gün sonra Global Hawk İHA'sı, felaketin kapsamı ile ilgili bilgi toplamak amacıyla bölgede tam 14 saat kullanılmış ve yardım için bölgeye gidecek hava araçları için iniş alanı belirlemiştir.

2011 Mart ayındaki deprem ve tsunami felaketlerinin ardından nükleer santral ağır hasar almış ve İHA'lara monte edilmiş kızıl ötesi sensörlerle santralde aşırı ısınma olan bölgeler belirlenerek, gerçek zamanlı olarak afet müdahale timlerine gönderilmiştir. Bu sayede ısı kaynağındaki değişimler gözlenebilmiş ve reaktör soğutma çalışmalarının başarısı için tedbir alınmıştır. Aynı şekilde İHA vasıtasıyla santral sahasının radyasyon seviyeleri de ölçülmüştür.⁷

KRİTİK TESİSLERİN KORUNMASI

İHA'lar hırsızlık, sabotaj ve korsanlığa karşı doğal gaz-petrol boru hattı, enerji nakil hattı ve deniz ulaşım yolları, karayolu, demiryolu, havaalanı durumlarının gözlenmesi gibi kritik tesis, yol ve hatların gözetlenerek korunmasına yardımcı olmak amacıyla kullanılabilirler. Ülkeler içinde uzun mesafelere sahip doğal gaz-petrol boru hattı ve enerji nakil sistemleri enerji gereksinimleri sebebiyle her an kullanılabilir durumda bulundurulmalıdırlar.

Her türlü faaliyetimizde enerjiye bağımlı olmamız sebebiyle bu sistemler her an doğal afet, hırsızlık, sabotaj, kaza ve gaz sızıntılarına karşı korunmalıdırlar. Bu hatların teknolojik imkanlar kullanılmadan sadece karadan kontrolü, fazla emek harcanmasına ve zaman kaybına

⁷ Skrzypietz, a.g.m., s. 14-15.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

sebeplerdir. Helikopterle bu tesislerin gözlenmesi ise masraflı olacaktır. İstenen zamanda bölge üzerinde olunamaması ve kapalı hava koşullarında gözetlenmenin mümkün olmaması sebebiyle uyduların kullanımını kısıtlamaktadır. İHA'ların bu maksatla kullanılması hem esneklik sağlayacak hem de masrafların azaltılmasına imkan verecektir.

Deniz ulaşımı esnasında ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla özellikle Aden Körfezi civarında yoğunlaşan korsanlığa karşı kullanılabilir. Gemilerin sefer güzergahlarında karşılarına çıkacak tehditleri önceden tespit ederek rota değiştirmelerine ve durumun yetkili makamlara erkenden haber verilmesine olanak tanır. Kara ulaşımı sırasında yolların genel durumu, trafik durumu, suçluların takibi ve kazalara müdahale gibi konularda yardımcı olabilir. Günümüzde şehir içlerinde video kamera sistemlerinin yaygın olmasına rağmen yüksek maliyetleri sebebiyle az kullanılan yollarda bu sistemler kullanılmamaktadır. Bu sebeple İHA'ların kamera sistemlerinin olmadığı bölgelerde kullanılması faydalı olacaktır.

ÇEVRESEL DENETİM

Hava, deniz ve su kirliliği ile ilgili araştırmalar, küresel iklim değişimlerinin gözlenmesi, volkanik patlama, denize yağ boşaltımı gibi çevresel konuların İHA'lara monte edilen görüntü ve diğer sensörler vasıtasıyla denetimini içerir. Endüstriyel tesislerin atıklarından dolayı kirlenen su kaynakları İHA'lar vasıtasıyla tespit edilebilir. Aynı şekilde ormanlarda izinsiz ağaç kesenler, izinsiz balık avlayanlar, av sezonu dışında avcılık yapanlar için de kullanılabilir.

ZİRAAT VE ORMANCILIK

Tarım ve ormanlık arazilerin envanterini çıkarma, ilaçlama, tohumlama, ekin ve hasat durumu izleme, istilacı tür ve otların kontrolü, vahşi yaşam takibi gibi farklı görevlerde İHA'lar kullanılmaktadırlar.

HABERLEŞME

İHA'lar doğal afetlerde telefon hatlarının kesilmesi veya olimpiyat, fuar ve önemli maçlar gibi sebeplerle anlık telefon trafiğinin yoğunlaşacağı durumlarda iletişim rölesi görevi yaparak kapsama alanını genişletmek amacıyla kullanılmaktadırlar.

MEDYA

Son dakika haberleri ve polis aktivitelerini takip etme, seyahat programı ve belgesel çekimi, trafik raporlarının hazırlanması gibi halihazırda medya sektöründe helikopter vasıtasıyla yapılan çekimler için İHA'lar kullanılabilir.

TİCARET

İHA'lara monte edilecek faydalı yükler vasıtasıyla bina / yol / köprü vb. inşaat ölçümlerinin yapılması, kargo taşımacılığı, reklamcılık, maden arama, balık sürülerini gözetleme, hava haritacılığı, hava fotoğrafçılığı ve film çekimi gibi ticari amaçlı faaliyetler gerçekleştirilebilir.

Yukarıda sayılanların dışında İHA'lar aşağıdaki görevlerde de kullanılırlar:

- Bomba veya füzeli hava atakları,
- Endirekt (görmeyerek) atışlar için ileri gözetleyicilik,
- Özel operasyonlar ve psikolojik harekât,
- Sınırların kontrolü ve korunması,
- Sağlık ve askeri malzeme bütünleme ikmalı,
- Mayın arama ve imha,
- Denizcilikte gemi tanıma ve tecrit
- Kaçakçılık ile mücadele,
- Hava radyolink ve rol görevi

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE’NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

- Muharebe arama ve kurtarma
- Hava durumu veri toplama
- Noktadan noktaya kargo teslimi

“Az gelişmiş ve hava savunma sistemi olmayan ülke ve terör örgütlerine karşı çok etkili olan İHA’lar, terör bölgesi olan yerlerde operasyon yapma kabiliyeti sayesinde binlerce teröristi etkisiz hale getirmiştir. Askeri kayıpları sıfıra indiren bu sistem teröristlerin korkulu rüyası olmuştur. Gelecekteki İHA teknolojilerinin insanlı hava muharebe uçaklarının yerini alacak tam otonom sistemlere dönüştürüleceği öngörülmektedir. Bu sistemin tamamıyla hayata geçmesi bilimkurgu filmlerindeki robotların ve insanların savaşlarını akıllara getirmektedir. Geleceğin her alanında boy gösterecek olan insansız araçlar, ilk olarak hava sistemlerinde gözlem istihbaratı yaparak büyük stratejik üstünlükler yaratmış, insanların güvenlik ihtiyacını sağlayarak gelecekte çok daha fazla ihtiyaçlara cevap verme kapasitesini açık şekilde ortaya koymuştur.”⁸

SİLAHLI İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI (SİHA) VE KULLANIM ALANLARI

İHA’ların gelişimi, aynı zamanda SİHA’lar için de geçerlidir. “11 Eylül’de gerçekleşen saldırılar sonrasında ABD tarafından Afganistan’ın işgal edilmesiyle başlayan süreç, İHA’ların kullanımı ve silahlandırılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bununla birlikte İHA’ların istihbarat, keşfi, gözetleme gibi birçok kabiliyeti terörle mücadelede etkili bir şekilde

8 Cengiz Karaağaç, “İHA Sistemleri Yol Haritası-Geleceğin Hava Kuvvetleri 2016- 2050”, STM Mühendislik Danışmanlık, https://www.stm.com.tr/documents/file/Pdf/6.%C4%B0ha%20Sistemleri%20Yol%20Haritasi_2016-08-03-10-57-57.pdf, (Erişim Tarihi: 21.03.2021), s. 2.

kullanılmıştır.”⁹ İHA’ların uluslararası terörizme karşı kullanılmasında dönüm noktası olarak yorumlanan bu süreçle birlikte SİHA’lar, ABD askeri güçleri tarafından Irak ve Afganistan’da sıklıkla kullanılmıştır.¹⁰ 2003’te düzenlenen Irak Harekatından önce silahlandırılmış olan Predator’ler keşif amacıyla kullanılmış ve ABD ordusuna ait kara birliklerinin Irak’a girmesinden evvel mobil radar birimleri Predator’lar aracılığıyla yok edilmiştir. Irak ordusuna ait savaş uçakları tarafından ise üç Predator vurularak düşürülmüştür.¹¹ İHA’lar tarafından kuvvetlerin korunması, sağlık malzemelerinin ikmal edilmesi ve mayın arama faaliyetlerinin yürütülmeye başlaması da bu dönemde gerçekleşmiştir.¹²

“2004 yılında ise CIA tarafından Pakistan’da El Kaide ve Taliban unsurlarına karşı SİHA’lar kullanılmıştır. Ayrıca ABD tarafından Somali, Libya ve Yemen’de de SİHA’lar kullanılmıştır. Bu sistemler İngiliz ordusu tarafından 2007 yılıyla birlikte Afganistan’da Taliban’a karşı kullanılmaya başlamıştır. İsrail ise 2008 yılıyla birlikte Gazze’de SİHA’ları kullanmıştır.”¹³

“İHA ve SİHA’lar 2011 yılında Libya’ya yönelik olarak düzenlenmiş olan hava saldırılarına destek vermek amacıyla kullanılmıştır. Afganistan’daki kullanıma benzer bir şekilde Libya’da da öncelikle gözetleme, keşif ve istihbarat faaliyetlerinin sürdürülmesi noktasında İHA’lar etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bu fonksiyonlarına ek olarak NATO birliklerinin desteklenmesi ve tespiti gerçekleştirilen hedeflerin imha edilmesi amacı ile SİHA’lar kullanılmıştır.

9 Andre Haider, “Remotely Piloted Aircraft Systems in Contested Environments-A Vulnerability Analysis”, Kalkar, Joint Air Power Competence Centre, 2014, s. 1.

10 Jeremiah Gertler, “U.S. Unmanned Aerial Systems”, Congressional Research Service, 2012, s. 4.

11 Andrew Callam, “Drone Wars: Armed Unmanned Aerial Vehicles”, International Affairs Review, 17, 2010, s. 3.

12 Gertler, a.g.e., s. 6.

13 Akyürek vd., a.g.r., s. 7.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Kara operasyonlarını sürdürmekte olan CIA timleri tarafından ise istihbarat çalışmalarına destek verilmiştir. Operasyonlar süresince İHA'ların tespit etmiş olduğu hedeflerin birçoğu savaş uçakları tarafından vurulmuştur. Libya'nın eski lideri Muammer Kaddafi'nin konvoyla kaçıışı sırasında da İHA'ların desteğiyle konumları tespit edilmiş ve 20 Ekim 2011 tarihinde savaş uçakları tarafından saldırı düzenlenmiştir.”¹⁴

İHA VE SİHA'LARIN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

İHA ve SİHA'ların birtakım avantajları ve dezavantajları söz konusudur. Bunları ayrı başlıklarda incelemek yerinde olacaktır.

AVANTAJLARI

Riskli ortamlarda uçuş kabiliyeti: Olası bir insani risk unsurunun olmaması durumunda görevlerin icrası esnasında araçların ya da silah sistemlerinin riske edilmesi çok daha kolay olmaktadır. Bu alanda yüksek risk unsurları için aşağıdaki üç örnek gösterilebilir:¹⁵

- Potansiyel KBRN (Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik, Nükleer) ortamıyla uyumlu sensörlerin kullanılmasıyla KBRN kirlenme seviyelerinin belirlenmesi mümkündür. 11 Mart 2011 tarihinde Japonya'da yaşanan deprem ve sonrasında meydana gelen tsunamiye bağlı olarak Fukuşima Nükleer Santrali'nde ortaya çıkan hasarın tespit edilmesinde mini İHA'larla birlikte ABD Hava Kuvvetleri bünyesinde yer alan RQ-4 Global Hawk İHA'sından da yararlanılmıştır.

¹⁴ Christopher Fuller, "The Eagle Comes Home to Roost: The Historical Origins of the CIA's Lethal Drone Program", *Intelligence and National Security*, 2014, s. 21-22.

¹⁵ Karaağaç, a.g.m., s. 2.

- Harekat gereksinimi fazla ya da kritik olduğu koşullar altında, insanlı uçaklarla riske girilemeyen hava koşullarının olması durumunda; düşük yakıt ya da uçak arızası gibi önem arz eden durumlarda İHA'nın kaybedilmesi göze alınarak görevlerin icrası sürdürülebilmektedir.
- Hava savunmasının oldukça yoğun olduğu alanlarda söz konusu sistemlerin konumlarının belirlenebilmesi amacı ile İHA'ların kullanılması mümkün olmaktadır.

Dizayn esnekliği: Kimi zaman bir sinek boyutunda dahi olabilen İHA'lar, pilotların dayanabildikleri G yükünün çok daha üzerinde yüke dayanabilecek özelliklerle tasarlanabilmektedir. İHA'ların iniş ve kalkışında ise birçok platform ve yöntem kullanılabilir. Buna ek olarak İHA'ların kontrol edilmesinde de C, Ku ve Ka frekans bantları gibi iletişim yöntemleri kullanılabilir ve veri transferleri sağlanabilmektedir.¹⁶

Havada kalış süresinin uzun olması: İHA'lar oldukça uzun süreler havada kalmak suretiyle başarılı görevler icra edebilecek şekilde tasarlanabilmektedir. Ayrıca birtakım özel durumlardan bağımsız olarak havada herhangi bir ikmal yapılmasına gerek olmaksızın 20 saatin üzerinde hareket görevi icra edebilmeleri de mümkün olabilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalarla birlikte güneş enerjisinin daha etkili kullanılması neticesinde günlerce, haftalarca hatta aylarca görevlerini sürdürebilecek İHA'ların geliştirilebileceği öngörülmektedir.

Görev Esnekliği: İHA'lar aynı sorti içerisinde oldukça farklı roller için kullanılabilir. Görevlerden bazılarının kalkış gerçekleşmeden önce planlanmış olmamasına rağmen sistemlerin kendisine özgü esnek yapısı ile birlikte aynı sorti içerisinde birden farklı görevlendirmenin yapılması mümkündür.¹⁷

¹⁶ Aynı yer.

¹⁷ Karaağaç, a.g.m., s. 3.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

DEZAVANTAJLARI

Hissetme ve kaçınma kabiliyetinin kısıtlı olması: Her İHA, kalkış ve iniş süreçlerinde etkili olabilecek karşı ve yan rüzgar limitlerine sahip olmaktadır. İHA'ların önemli bir kısmının uçuş hızlarının düşük olması nedeni ile rüzgar duyarlılıkları da daha fazla olmaktadır. İrtifa rüzgarlarına bağlı olarak İHA'lar tarafından icra edilmekte olan verimli görev süresi azalabilmektedir. İniş ve kalkış bölgelerinde etkili olan rüzgarlara ek olarak görevlerin icra ettiği alanlarda var olan rüzgarlar da etkili olabilmektedir. Hedeflerin bulunduğu noktalardaki rüzgar, hedeflerin üzerinde kum, duman ve toz yayılmasına yol açabilmekte ve bu durumda hedeflerin belirlenmesi ile birlikte hedeflere ateş açılması zorlaşabilmektedir. Yüksek ve orta irtifada görülmekte olan ve İHA'ların limitlerinin üzerine çıkan rüzgarlar sebebi ile görev için gerekli diğer koşulların tamamının uygun olmasına karşılık görev ertelenebilmekte ya da farklı noktalara taşınabilmektedir.¹⁸

Veri linklerine bağımlı olması: Var olan koşullar altında İHA sistemleri üzerinde en çok etkili olan kısıtlama ise İHA'ların veri linkleri üzerinde yönetilmesidir. Geliştirilen birçok İHA'nın önceden programlanmış görevler icra edebilmesine karşılık, görevlerin ve sistemlerin izlenmesi ile birlikte uçakların manuel olarak kontrol edilmesi adına veri linklerinin kullanılması gerekmektedir. Veri linklerinin kapsamında ise; fiziksel mesafe, sinyaller üzerinde etkili olan fiziki unsurlar, yalnızca tahsis edilen frekansların kullanılabilmesi limitleri, elektromanyetik karşılaştırmaya açık olmak, sinyal gücü ve elde bulunan bant genişliği yer almaktadır.

TÜRKİYE'NİN İNSANSIZ HAVA ARAÇLARINI KULLANDIĞI OPERASYONLAR

Türk yapımı İHA ve SİHA'lar Türkiye'nin sınırlarının ötesinde; Irak'ta Erbil ve Kandil, Azerbaycan'da Karabağ ve Suriye'de gerçekleştirilen

¹⁸ Aynı yer.

operasyonlarda başarı ile kullanılmış ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Bu operasyonlara ve sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

ERBİL'DE VE KANDİL'DE İHA VE SİHA'LARIN KULLANILMASI

Türk İHA ve SİHA'ları sınır ötesi operasyonlarda PKK ve diğer bağlantılı terörist gruplarına karşı sıklıkla kullanılmaktadır. İHA ve SİHA'ların kullanıldığı bu operasyonlardan birkaçına değinmek gerekirse; Kandil'de İHA'lar tarafından tespit edilen 44 hedef F-16 uçakları tarafından 14.11.2015 tarihinde vurulmuştur.¹⁹ Bu operasyonda PKK'nın kullandığı yerler ağır tahribata uğramış ve kullanılamaz hale gelmiştir.

Erbil'de başkonsolosluk görevlisi olan ve teröristler tarafından şehit edilen Osman Köse'nin şehit edilmesini planlayan teröristler MİT ve TSK'nın İHA araçlarıyla takip edilmiş; 18.07.2019 tarihinde SİHA'dan yapılan lazer güdümlü füzeyle vurulmuşlardır. Bu operasyonda 6 terörist öldürülmüş, 45 kişi de gözaltına alınmıştır.²⁰

Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Kandil'de bulunan PKK karargahına 26.05.2020 tarihinde bir operasyon gerçekleştirmiştir. İHA'ların tespit ettiği noktalara F-16 savaş uçaklarıyla füze atışları gerçekleştirilmiş, kırmızı listede aranan Kasım Engin kod adlı İsmail Nazlıkul etkisiz hale getirilmiştir.²¹

11.08.2020 tarihinde Hakkari-Şemdinli sınırındaki Erbil'e düzenlenen operasyonda 9 terörist etkisiz hale getirilmiştir.²²

19 "Kandil'e Büyük Operasyon", *Türkiye Haber Ajansı*, <https://www.turkiyehaberajansi.com/kandile-buyuk-operasyon/89531/>, (Erişim Tarihi: 08.02.2021).

20 "MİT ve TSK'dan Erbil Operasyonu", *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/mit-ve-tskdan-erbil-operasyonu-6006106>, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

21 "150 Kilometreden Kandil'e Nokta Operasyon: Terör Örgütü PKK İkinci Büyük Kaybını Verdi", *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/150-kilometreden-kandile-nokta-operasyon-teror-orgutu-pkk-ikinci-buyuk-kaybini-verdi-491670.html>, (Erişim Tarihi: 11.02.2021).

22 "SİHA'larla Operasyon! Cemil Bayık Öldürüldü mü?" *Takvim*, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/08/13/sihalarla-operasyon-cemil-bayik-olduruldu-mu>, (Erişim Tarihi: 13.02.2021).

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Türk İHA ve SİHA'larının yardımıyla gerçekleştirilen bu operasyonlarda önemli başarılar elde edilmiş, terörist grupların artık daha küçük gruplar halinde bulunmalarını sağlamıştır. Bu da olası herhangi bir çatışmada TSK ve MİT'in daha az kayıpla teröristleri etkisiz hale getirmelerine yardımcı olacaktır. İHA'lar neredeyse günün her saatinde gece görüş kameraları ve termal kameraları sayesinde geceleri de dahil olmak üzere Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokabilecek sınır bölgelerinde devriye halinde bulunmaktadır.

KARABAĞ'DA İHA VE SİHA'LARIN KULLANILMASI

Karabağ bölgesinde 2020'de çatışmalar yeniden başlamış, 09.11.2020'de sona ermiş ve Ermenistan, Karabağ'dan kısmi olarak çekilmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.

"Bu çatışmalar esnasında ön plana çıkan husus, Ermeni güçlerinin, savaş bölgesinde ya da savaş bölgesine uzak yerlerde bulunan çok sayıda Azerbaycan yerleşim yerini hedef alan saldırıları olmuş, bu saldırılar sonucunda çok sayıda sivil hayatını kaybetmiş ya da yaralanmış, birçok sivil yerleşim yeri ağır hasar görmüştür. Azerbaycan'ın elde ettiği bu askeri zaferin ardından sağlanan siyasi mutabakatın hayata geçirilmesine dair süreç devam etmektedir. Bunlar arasında, Karabağ'daki yerleşim yerlerinin Azerbaycan güçlerine teslim edilmesinin yansırı, yerinden olmuş milyonlarca yerleşimcinin, eski yerlerine dönmeleri sürecinin sağlanması ve uğranılan zararların giderilmesi de önemli hukuki gündem maddeleri arasındadır."²³

Azerbaycan'ın Türkiye'den tedarik ettiği "Bayraktar TB2" SİHA'lar günümüz teknolojisinin en modern ürünleri olmak ile beraber şu an

²³ Yücel Acer, "Ermenistan'ın Karabağ İşgali ve Uluslararası Hukuk", Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ankara 2020, s. 7.

Türkiye dışında da Libya, Katar ve Ukrayna hava kuvvetleri tarafından kullanılmaktadır. Bunun dışında söz konusu hava aracına birçok başka ülkenin de ilgisi söz konusudur. Dolayısıyla etkinliği ve saldırı gücüne katkısı artık dünya çapında bilinen Türk SİHA'ları aynı zamanda uluslararası kamuoyunda da adından sıkça söz ettirmektedir. Azerbaycan bu denli etkili bir silaha sahip iken, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşılığı etkili olmamıştır. SİHA'ların savaş boyunca daha çok zırhlı araçları, silah depolarını, askeri personelleri ve hedef aldığı bilinmektedir. Ancak Osa ve Strela'ların eski bir radar sistemine sahip olması ve helikopter ile savaş uçaklarını tespit etmek için tasarlanması dolayısıyla İHA'lara karşı etkisiz kaldığı görülmüştür. Dolayısıyla savunma sistemi çöken Ermenistan karşısında Azerbaycan'ın ilerleyişi kolaylaşmış ve manevra kabiliyeti artmıştır. Bu durum Azerbaycan'ın daha fazla kayıp vermesini engellemiş ve zafer yolunda önemli avantajlar sağlamıştır.²⁴ Türk İHA ve SİHA'ları karşısında büyük kayıplar veren Ermenistan Savunma Bakanlığı ise yaşanan bu gelişmelerin ardından Rusya'dan İHA satın almak istediğini açıklamıştır.²⁵

Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında kazandığı bu zaferde Türk İHA ve SİHA'larının önemli payı bulunmaktadır. Öyle ki Azerbaycan başkanı İlham Aliyev, Türk İHA ve SİHA'larının başarısıyla ilgili olarak "Türkiye'nin ürettiği SİHA'lar sayesinde değeri 1 milyar doların üzerinde olan Ermeni mühimmatını imha ettiklerini" söylemiştir.²⁶ Bunun yanında Azerbaycan'ın zaferinde önemli rolü olan İHA ve SİHA'ları üreten Baykar Savunma'ya "Karabağ Nişanı" yine Aliyev tarafından bizzat verilmiştir.²⁷

24 "İHA'ların Savaşta Etkisi ve Rolü", *Türkiye-Azerbaycan*, <https://www.turkiyeazerbaycan.com/8.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.04.2021).

25 "Karabağ'da SİHA'lara Karşı Ağır Kayıplar Veren Ermenistan Rusya'dan İHA Satın Almak İstiyor", *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/dunya/karabagda-sihalara-karsi-agir-kayıplar-veren-ermenistan-rusyadan-ih-satin-almak-istiyor-3591859>, (Erişim Tarihi: 05.04.2021).

26 "Dağlık Karabağ: İHA ve SİHA'ların Rolü Ne Oldu, Azerbaycan'a Nasıl Avantaj Sağladı?", *BBC Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54917938>, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

27 "Zafer Getiren İHA ve SİHA'lar için Karabağ Nişanı", *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/zafer-getiren-ih-ve-sihalar-icin-karabag-nisani-41777993>, (Erişim Tarihi: 05.04.2021).

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Türk İHA ve SİHA'ları hakkında Amerikan'ın ünlü dergilerinden biri olan Forbes, Türk SİHA'ları için "sihirli mermi" benzetmesi yapmış; David Hambling tarafından yazılan makalede Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında birkaç çeşit insansız hava araçları kullandığını bu araçların en etkilisinin ise Türk SİHA'ları olduğunu vurgulamıştır.²⁸

Türk SİHA'larının Dağlık Karabağ'da zafere katkılarının ardından Avrupa devletleri harekete geçmiş, İngiltere "çığır açan silah" olarak nitelendirdiği SİHA'lardan satın almak istediğini belirtmiştir.²⁹

SURİYE'DE İHA VE SİHA'LARIN KULLANILMASI

Türkiye'nin ürettiği İHA ve SİHA'ların başarılı ve etkin bir şekilde kullanıldığı yakın coğrafyalardan biri de Suriye'dir. Suriye'de bilindiği gibi Esad rejimi yanlıları ile rejim karşıtları karşılıklı çatışma halindedirler.³⁰ Bu çatışma ortamı içerisinde terör örgütleri güçlenme çabası içerisine girmişlerdir. Bu bölgede yeni bir devlet oluşumuna izin vermek istemeyen Türkiye bu bölgeye yani Suriye'nin kuzeyine askeri müdahalelerde bulunmuş ve bu alanlarda Türkiye tarafından gözlem noktaları oluşturulmuştur.

Suriye'de Türk gözlem noktalarına intikal halinde olan 34 Türk askeri rejim yanlıları tarafından 27 Şubat 2020 tarihinde şehit edilmiştir. Yaşanan bu saldırıyla beraber Suriye'de yaşanması kaçınılmaz bir operasyon süreci de başlamıştır. Ana amacı rejimin ilerleyişinin durdurulması ve bölgede yaşayan sivillerin güvenliğinin sağlanması olan operasyon dar bir alanda gerçekleştirilmiştir. İdlib'de farklı aktörlerin varlığı Türk güvenlik noktalarına yönelik riskleri artırırken, sivillerin bulunması sebebi ile ateş gücünün sınırlı olduğu bir coğrafyada gerçekleştirilmiştir.³¹

28 "Türk SİHA'ları ABD Basınında: Sihirli Mermi", *CNN Türk*, <https://www.cnnturk.com/dunya/turk-sihalari-abd-basininda-sihirli-mermi?page=1>, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

29 "Dünya Tersine Döndü... Avrupa Türk SİHA'ları İçin Sıraya Girdi", <https://www.sozcu.com.tr/2021/dunya/dunya-tersine-dondu-avrupa-turk-sihalari-icin-siraya-girdi-6195879/>, (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

30 Mehmet Seyfettin Erol-Kadir Ertaç Çelik, "ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), Aralık 2018, s. 23.

31 Arda Mevlütoğlu-Sertaç Canalp Korkmaz, "Türkiye'nin Askeri Dönüşümü: İdlib ve Libya Örnekleri", *ORSAM*, <https://orsam.org.tr/tr/turkiyenin-askeri-donusumu-idlib-ve-libya-ornekleri/>, (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

Gerçekleştirilen operasyonlarda TSK'nın kara ve hava unsurları başarılı bir şekilde planlanmış, savaş tarihine geçecek bir İHA ve SİHA operasyonu eşlik etmiştir. TSK'nın gerçekleştirdiği Bahar Kalkanı Harekatı'nın başarılı olmasının arka planında ise son yıllarda terörle mücadelede İHA ve SİHA kullanımıyla kazanılan tecrübe, Türk savunma sanayinin ürettiği silah sistemleri ve TSK'nın uzun yıllardır terörle mücadelede edindiği kara ve hava kuvvetlerinin tecrübesi bulunmaktadır.³²

Türkiye bu operasyonlarda İHA ve SİHA'ları ilk kez konvansiyonel bir güç karşısında kullanmıştır. SİHA'lar Suriye rejiminin yaklaşık 15 milyon dolarlık hava savunma sistemini imha etmiştir.³³

Türk İHA ve SİHA'larının Bahar Kalkanı Harekatı kapsamında göstermiş olduğu başarılar dünya basınında da geniş yer bulmuştur. Amerikan dergisi Forbes "Türk yapımı İHA'lar ve topçu atışları, İdlib'de Esad rejimini yıkıma uğrattıyor" başlıklı yazısında "sadece 3 gün içinde Türk droneleri ve topçu atışları 100'den fazla zırhlı aracı ve düzinelerce topçu sistemini imha etti ve yüzlerce resim yanlısı askeri öldürdü" ifadeleri kullanılmıştır.³⁴ Fransız Liberation Gazetesi, Türk SİHA'larını "güç ve bağımsızlık sembolü" olarak nitelendirmiş, Türk SİHA'larının Suriye'nin kuzeybatısında güç gösterisi yaptığını vurgulamıştır.³⁵

SONUÇ

Kaçakçılık, yasa dışı göç olayları, uyuşturucu madde ticareti, organize suç örgütleri gibi tehditlerin genişlemesi suçları artırmış ve bütçe kısıtlamaları

³² Aynı yer.

³³ "SİHA'lar İdlib Harekatını Tarihe Geçirdi: Bu İnanılır Gibi Değil, Tanksavar Kullanmaya Kalksanız Aylar Sürer", *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/dunya/sihalar-idlib-harekatini-tarihe-gecirdi-bu-inanilir-gibi-degil-tanksavar-kullanmaya-kalksaniz-aylar-surer-3527623>, (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

³⁴ "İHA ve SİHA'lar Dünya Basınında: Türk Drone'ları Pençelerini Gösterdi", *NTV*, https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/iha-ve-sihalar-dunya-basininda-turk-dronelari-pencelerini-gosterdi,W3687S__qUSpHRA8yStALw/ffGxoGCB9kutWfLFpG8LVg, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

³⁵ "Türk SİHA'ları Fransız Basınında", *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-sihalari-fransiz-basininda-540351.html>, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

güvenlik birimlerini, görevlerini daha etkin yapma adına yeni teknolojik imkanlar aramaya yöneltmiştir. İnsanlı uçaklara nazaran az riskli ve az masraflı hava araçları olan İHA'ların da Irak ve Afganistan savaş alanlarında askeri açıdan ne kadar değerli oldukları görülmüştür.

Uzaktan kumanda edilebilen ya da otonom olarak çalışan İHA'lar, istihbarat temininde en az pilotlu uçaklar kadar faydalı olmakta ve ülke sınırlarımız içerisinde kolluk kuvvetlerinin istihbarat temini görevlerine büyük katkılarda bulunmaktadır.

İHA'ların kullanım alanlarını genel olarak askeri, sivil ve kolluk kuvvetlerinin kullanımı olarak düşündüğümüzde her alanın ihtiyaçlarına göre farklı özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda silahlı insansız hava araçları (SİHA) askeri amaçlı olarak geliştirilmiş bir İHA'dır.

Ülkemiz kendi sınırlarında İHA ve SİHA'ları kullanarak terörle mücadelesini sürdürmektedir. Bunun yanında sınır ötesi operasyonlarda da bu araçlar kullanılmaktadır. Örneğin bu araçlar Erbil, Kandil, Suriye ve Dağlık Karabağ'da başarıyla kullanılmışlardır. İHA'lardan alınan istihbarat bilgileriyle koordinatlar belirlenmekte; belirlenen noktalara uzak atışlar yapılmaktadır. Böylece askeri personelin can güvenliği en üst noktalara taşınmış olmaktadır. Erbil ve Kandil'de teröristlere ağır kayıplar verdirilmiştir. Benzer şekilde Suriye'de Esat rejim güçleri de çok büyük hasarlar almışlardır. Bununla birlikte Azerbaycan da Ermenistan'a Karabağ Savaşı'nda Türk yapımı İHA ve SİHA'lar sayesinde büyük kayıplar verdirmiştir.

Türk İHA ve SİHA'ları başarılarıyla tüm dünya basınında gündeme gelmiştir. Hatta satın almak isteyen birçok ülkenin yanısıra dünyanın büyük güçlerinden biri olarak bilinen İngiltere de talepte bulunmuştur. Böylece Türkiye askeri alanda kullandığı İHA'ları ve SİHA'ları bir anlamda ihracat kalemi haline dönüştürmüş ve ülke ekonomisine önemli ölçüde destek

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

---

olur hale gelmiştir. Bu gelişmeler Türkiye'nin ekonomisine katkı sağlamış; hem de ülke imajının ve ordusunun güçlenmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin bölgedeki caydırıcılığı açısından oldukça önemlidir. Klasik savaş ve çatışmalara göre yeni bir uygulama olarak karşımıza çıkan bu araçlarla bölgemizde ortaya çıkan çatışmalar, bölge dengelerinin değişmesinde etkili olacaktır.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

KAYNAKÇA

"150 Kilometreden Kandil'e Nokta Operasyon: Terör Örgütü PKK İkinci Büyük Kaybını Verdi", *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/150-kilometreden-kandile-nokta-operasyon-teror-orgutu-pkk-ikinci-buyuk-kaybini-verdi-491670.html>, (Erişim Tarihi: 11.02.2021).

"Dağlık Karabağ: İHA ve SİHA'ların Rolü Ne Oldu, Azerbaycan'a Nasıl Avantaj Sağladı?", *BBC Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54917938>, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

"Dünya Tersine Döndü... Avrupa Türk SİHA'ları İçin Sıraya Girdi", *Sözcü*, <https://www.sozcu.com.tr/2021/dunya/dunya-tersine-dondu-avrupa-turk-sihaları-icin-siraya-girdi-6195879/>, (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

"İHA ve SİHA'lar Dünya Basınında: Türk Drone'ları Pençelerini Gösterdi", *NTV*, https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/iha-ve-sihalar-dunya-basininda-turk-dronelari-pencelerini-gosterdi,W3687S__qUSpHRA8yStALw/ffGxoGCB9kutWfLFpG8LVg, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

"İHA'ların Savaşta Etkisi ve Rolü", *Türkiye-Azerbaycan*, <https://www.turkiyeazerbaycan.com/8.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.04.2021).

"Kandil'e Büyük Operasyon", *Türkiye Haber Ajansı*, <https://www.turkiyehaberajansi.com/kandile-buyuk-operasyon/89531/>, (Erişim Tarihi: 08.02.2021).

"Karabağ'da SİHA'lara Karşı Ağır Kayıplar Veren Ermenistan Rusya'dan İHA Satın Almak İstiyor", *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/dunya/karabagda-sihalara-karsi-agir-kayıplar-veren-ermenistan-rusyadan-iha-satin-almak-istiyor-3591859>, (Erişim Tarihi: 05.04.2021).

"MİT ve TSK'dan Erbil Operasyonu", *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/mit-ve-tskdan-erbil-operasyonu-6006106>, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

“SİHA’lar İdlib Harekatını Tarihe Geçirdi: Bu İnanılır Gibi Değil, Tanksavar Kullanmaya Kalksanız Aylar Sürer”, *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/dunya/sihalar-idlib-harekatini-tarihe-gecirdi-bu-inanilir-gibi-degil-tanksavar-kullanmaya-kalksaniz-aylar-surer-3527623>, (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

“SİHA’larla Operasyon! Cemil Bayık Öldürüldü mü?” *Takvim*, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/08/13/sihalarla-operasyon-cemil-bayik-olduruldu-mu>, (Erişim Tarihi: 13.02.2021).

“Türk SİHA’ları ABD Basınında: Sihirli Mermi”, *CNN Türk*, <https://www.cnntrk.com/dunya/turk-sihaları-abd-basininda-sihirli-mermi?page=1>, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

“Türk SİHA’ları Fransız Basınında”, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-sihaları-fransız-basininda-540351.html>, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

“Türkiye İHA Sistemleri Yol Haritası 2011-2030”, *Savunma Sanayi Müsteşarlığı*, http://www.ssm.gov.tr/_layouts/images/iha_ekatalog_web/files/assets/seo/toc.html, (Erişim Tarihi: 22.03.2021).

“Zafer Getiren İHA ve SİHA’lar için Karabağ Nişanı”, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/zafer-getiren-ihave-sihalar-icin-karabag-nisani-41777993>, (Erişim Tarihi: 05.04.2021).

ACER, Yücel, “Ermenistan’ın Karabağ İşgali ve Uluslararası Hukuk”, *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü*, Ankara, 2020.

AKYÜREK, Salih vd., *İnsansız Hava Araçları Muharebe Alanında ve Terörle Mücadelede Devrimsel Dönüşüm*, Bilge Adamlar Strateji Araştırma Merkezi, Rapor No:53, 2012.

CALLAM, Andrew, “Drone Wars: Armed Unmanned Aerial Vehicles”, *International Affairs Review*, 17, 2010.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE’NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

ÇELİK Kadir Ertaç-Mehmet Seyfettin Erol, “Aralık 2017 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Bağlamında ABD’nin Karadeniz Politikası ve Türkiye”, *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60), 2018, s. 100-123.

DEMİRKIRAN, Zuhul “İnsansız Hava Araçlarının Gelişimi”, *Bilim ve Teknik*, 517, 2010, s. 28-31.

EROL, Mehmet Seyfettin-Kadir Ertaç Çelik, “ABD’nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, s. 14-45.

FULLER, Christopher, “The Eagle Comes Home to Roost: The Historical Origins of the CIA’s Lethal Drone Program”, *Intelligence and National Security*, 2014.

GERTLER, Jeremiah, “U.S. Unmanned Aerial Systems”, *Congressional Research Service*, 2012.

HAIDER, Andre, “Remotely Piloted Aircraft Systems in Contested Environments-A Vulnerability Analysis”, *Kalkar, Joint Air Power Competence Centre*, 2014.

KARAAĞAÇ, Cengiz, “İHA Sistemleri Yol Haritası-Geleceğin Hava Kuvvetleri 2016-2050”, *STM Mühendislik Danışmanlık*, https://www.stm.com.tr/documents/file/Pdf/6.%C4%B0ha%20Sistemleri%20Yol%20Haritasi_2016-08-03-10-57-57.pdf, (Erişim Tarihi: 21.03.2021).

MEVLÜTOĞLU, Arda-Sertaç Canalp Korkmaz, “Türkiye’nin Askeri Dönüşümü: İdlib ve Libya Örnekleri”, *ORSAM*, <https://orsam.org.tr/tr/turkiyenin-askeri-donusumu-idlib-ve-libya-ornekleri/>, (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

SKRZYPIETZ, Therese, “Unmanned Aircraft Systems for Civilian Missions”, *BIGS Policy Paper No.1*, Potsdam, February 2012.

STRUCTURED ABSTRACT

Every country in the world is in search of new strategies to protect its national security. This quest for new vehicles is as old as the war itself. Hundreds of years ago, cannons were the pinnacle of technological development. Later, many vehicles were developed, such as advanced weapons, tanks, ships, missile-carrying aircraft and aircraft carriers. Now, with the developing technology, defense vehicles seem to be completely science fiction products. American military and civilian national security agencies are at the forefront in developing these tools to help keep soldiers and operators safe and provide tactical advantage.

Threats to internal security are increasing day by day with the developing technology. It is the primary duty of law enforcement agencies to take appropriate measures against these threats in order to maintain public order. Law enforcement agencies have to carry out effective intelligence work in order to take appropriate measures against these threats. One of the high-tech products that can contribute to the provision of intelligence by law enforcement is unmanned aerial vehicles.

New technologies provide precision unprecedented in previous weapons. One of these technologies is unmanned aerial vehicles.

UAVs are a rapidly developing industry due to the relatively low development and operating costs. At the same time, UAVs reduce accuracy and precision, casualties and collateral damage. UAVs are currently used for reconnaissance, surveillance, complex target detection, and precise air strikes. Armies are conducting researches for the use of UAVs in other areas such as refueling, air combat, search and rescue, and re-supply.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIM ALANLARI İLE BU ARAÇLARIN TÜRKİYE'NİN YURTDIŞI OPERASYONLARINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

The widening of threats such as smuggling, illegal immigration, drug trafficking, and organized crime have increased crimes and budgetary constraints have led security units to seek new technological opportunities to perform their duties more effectively. UAVs, which are less risky and less costly than manned aircraft, have also been seen to be militarily valuable in the war zones of Iraq and Afghanistan. The same advantages have contributed to the use of UAVs in many areas, and the developments in the field of communication, control and optics in recent years have accelerated the use of UAVs in other areas.

UAVs have created new opportunities for criminals, criminal organizations and terrorists. UAVs equipped with cameras have become usable in all kinds of crimes, from the theft of industrial secrets to voyeurism. For example, some people may abuse this technology by tracking their ex-partners or lovers. Some drug cartels have started to use UAV or unmanned submarine technologies in drug trafficking to reduce the likelihood of being caught and arrested. Unwanted security vulnerabilities should be prevented by taking proactive measures against all these threats.

UAVs that can be remotely controlled or operate autonomously are at least as useful as piloted aircraft in the provision of intelligence and make great contributions to the intelligence provision of law enforcement officers within our country borders.

When we consider the usage areas of UAVs as the use of military, civilian and law enforcement in general, different features come to the fore according to the needs of each field. In this sense, unmanned combat aerial vehicles (UCAV) are UAVs developed for military purposes.

Turkey has made significant strides in the last 20 years, defense and armaments industry. Today, it can produce many weapons with the idea of being indigenous and national. One of them is UAV and UCAV.

Because of its geography it is facing many dangers in Turkey. Terrorism is one of these dangers. Our country continues its fight against terrorism by using UAVs and UCAVs on its borders. In addition, these vehicles are also used in cross-border operations. For example, they have been successfully used in Erbil, Qandil, Syria and Nagorno-Karabakh. Coordinates are determined with the intelligence information received from the UAVs, and distant shots are made to the determined points. Thus, the life safety of military personnel is brought to the top. Heavy casualties were inflicted on terrorists in Arbil and Qandil. Similarly, the Assad regime forces in Syria suffered enormous damage. As a matter of fact, Azerbaijan caused great losses to Armenia thanks to Turkish-made UAVs. Thus, the conflicts in the Nagorno-Karabakh region, which accelerated after the 1990s, ended, Armenia had to withdraw from these lands.

Turkish UAVs and UCAVs have come to the fore in the world press with their success. In addition to many countries that wanted to buy, Britain, which is known as one of the world's great powers, also made a request. Turkey has risen to 3rd country in the world in UAV technology. Thus, Turkey is using UAVs in the military field and sihai has become in a sense, it has turned into exports and helps significantly to the national economy. Turkish UAV and UCAVs attracted attention of the world public opinion, Turkey has seen this kind of weather can produce tools. This situation has contributed to both Turkey's economy; as well as strengthening the image of the country and its army. This is very important in terms of Turkey's deterrence in the region. The conflicts that occur in our region with these tools, which appear as a new application compared to the classical wars and conflicts, will be effective in changing the balance of the region.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ*

*An Evaluation of Russia's Central Asian Policies Post Cold War in the
Context of Neo-Eurasian Perspective*

Yasin ÖZTÜRK**

Öz

Neo-Avrasyacı yaklaşımı göreceli tanımlayan imparatorluk merkezli politikalar Putin dönemi Rus dış politikasında kısmi olarak çoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Neo-Avrasyacılar Boris Yeltsin döneminin başarısızlığını da Avrasyalı olmamaya bağlamaktadırlar. Neo-Avrasyacılar için Orta Asya, devletin güvenliği, bölgenin istikrarı ve Rusya'nın enerji ihtiyacı ve ekonomik çıkarlarının sürekliliği açısından vazgeçilmezdir. Rusya için hem tarihsel bir miras hem de ekonomik amaçlar için vazgeçilmezdir. Bu bağlamda Putin'in Yakın Çevre Doktrini de Neo-Avrasyacı politikalarla tamamen uyum içindedir. Ancak yine de Putin için tamamen Neo-Avrasyacı bir politikacıdır demek, indirgemeci bir yaklaşımdır. Ancak Neo-Avrasyacı yaklaşım, Putin dönemi Rusya'nın dış politikasını şekillendirmede tek yaklaşım olmasa da temel belirleyici yaklaşımların başında gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrasya, Avrasyacılık, Neo-Avrasyacılık, Putin Dönemi Yakın Çevre Doktrini, Dış Politika.

Abstract

The expression that defines Neo-Eurasianism in a relative way is partially confronted with the Russian foreign policy of Putin's era. Neo-Eurasianists also link the failure of the Boris Yeltsin era to the effort of not being Eurasian. For Neo-Eurasian, Central Asia indispensable both energy and economic purposes and historical heritage for Russia. In this context Putin's Near Abroad doctrine is also in full compliance with Neo-Eurasian policies. Nevertheless, for Putin it is totally Neo-Eurasian, which is a reductionist approach. However, Neo-Eurasianist approach is not the only approach to shaping the Russian foreign policy of the Putin, but it is at the forefront of the main determinative approaches.

Keywords: Eurasia, Eurasianism, Neo- Eurasianism, Near Abroad Doctrine in Putin Era, Foreign Policy.

---

* Makale Geliş Tarihi: 20.08.2021

Yayına Kabul Tarihi: 21.12.2021

** Arş. Gör. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluslararası Hukuk Anabilim Dalı, e-posta: yasin.ozturk@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0000-4518-3862.

GİRİŞ

Avrasyacılık bir ekol olarak I. Dünya Savaşı'yla ortaya çıksa da tarihsel bağlamını 19. yüzyıl düşünürü Alman ekonomist Friedrich List'in gümrük birliği, milli idari ve ekonomi merkezli fikirleriyle kurmaktadır. Bu kapsamda temel gaye, Rusya ve yakın çevresinde milli bir piyasa inşası fikri ile milli bir idari sistemin gerekliliği ve bu kararlılıkla kendi kendine yeten Rusya merkezli entegrasyon düzeni oluşturmaktır. Öyle ki List temelli bu tarihsel bağlam, Soğuk Savaş döneminde işleyen Sovyet Komünizm merkezli düzenle Avrasyacılığı doğrudan kesiştirmiştir.¹ Bu çerçeveden Klasik Avrasyacılık, Sovyet döneminde bir yaşam alanı bulmuştur. Ancak Avrasyacılık özgün bir fikir akımı olarak I. Dünya Savaşı'nda Bolşevik Devrimi'yle savaş dışında kalan Rusya'dan kaçmak zorunda olan aydınların 1920'li yıllarda kurgusal temelini attıkları bir fikir akımı olarak doğmuştur. Rusya'nın içinde bulunduğu istikrarsızlık, Avrasyacılığın bir kurtuluş fikri olarak doğmasını sağlamıştır. Süreç, Avrasyacılığın tarihsel bir fikir olarak kalmadığını göstermiş ve Avrasyacılık, halihazırda Rus dış politikalarında tartışılan bir yaklaşım olarak varlığını sürdürmektedir.

I. Dünya Savaşı'yla çıkış gösteren Avrasyacılık düşüncesi, Rusya için o tarihlerde dönemin diğer fikir akımları olan Batıcılık ve Pan-Slavizm gibi düşüncelerden bir tanesini oluşturmaktaydı. Tarihsel süreç içerisinde bir dönüşüm yaşayan Avrasyacılık fikri, özellikle de Soğuk Savaş sonrasında Rus dış politikasında Neo-Avrasyacılık olarak tekrar gündeme gelmiştir. Özellikle de Putin dönemi Rus dış politikası pratiklerinde karşımıza çıkmıştır. Temelde Rusya'nın batıcı dış politika eğilimlerini eleştiren Neo-Avrasyacı yaklaşımlar, Rus tarih, kültür, dil ve geleneklerini, Rusya'nın ilerlemesi için öncelikli görmüşlerdir. Bu çerçevede Putin dönemi Rus dış politikasına Neo-Avrasyacı düşüncenin hâkim olduğu kabul edilmektedir. Bu çalışmanın amacı da Yeltsin ve Putin dönemlerinde Rusya'nın Orta

1 Mark Bassin, "Klasik ve Yeni Avrasyacılık, Geçmişten Gelen Devamlılık", çev., Özgür Tüfekçi, *Bilge Strateji*, 2(4), 2011, s. 129.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

Asya politikalarında Neo-Avrasyacı yaklaşımın etkisi olup olmadığını ve bu bağlamda Neo-Avrasyacı yaklaşımların Rusya'nın Orta Asya politikalarına nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Rusya'nın politikalarının Orta Asya ülkelerinde nasıl karşılık bulduğu, Neo-Avrasyacılığın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) sonrasında coğrafya için yeniden bir birleştirici güç olup olamayacağı sorularına da cevap aranmaktadır.

Çalışma, yukarı da anlatılanlar çerçevesinde, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Avrasya ve Avrasyacılık kavramları teorik perspektifle incelenerek hem tarihsel hem de fikirsel arka plan anlatılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede Avrasya jeopolitiği, Avrasyacılık fikrinin ortaya çıkışı, fikirsel yaklaşımlar ve Neo-Avrasyacı yaklaşımların fikirsel söylemleri anlatılacaktır. İkinci bölümde ise Neo-Avrasyacı düşünürlerin dış politika yaklaşımları ele alınarak, üçüncü bölüme bir hazırlık safhası olarak teorik bir alt yapı oluşturulmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde de Yeltsin ve Putin'in yakın çevreye ve özellikle de Orta Asya'ya yönelik dış politikaları uygulamaları ayrı ayrı ele alınarak bu yaklaşımlarda Neo-Avrasyacılık kaynaklı politikaların hangi lider döneminde daha net görüldüğü ifade edilmeye çalışılacak ve Neo-Avrasyacılığın Rus dış politikasındaki yeri ortaya konulacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: AVRASYA VE AVRASYACILIK

20. ve 21. yüzyılda Rusya'nın iç ve dış politik düşünsel çerçevesini belirleyen akımlar, 19. yüzyılda oluşmaya başlamış ve üç ana akım ekseninde şekillenmiştir. Bu akımlar Batıcılık, Pan-Slavizm ve üçüncü bir yol olarak kabul edilen Avrasyacılıktır. Bu üç temel ekol, Rusya'nın hem iç politik uygulamalarını hem de uluslararası politikasını belirlemek adına temelde ekonomik, teknolojik, kültürel, tarihsel ve politik konularda Rus ilerlemesini ve bu amaca yönelik düşünsel altyapı kurmayı amaç edinmiştir.

Avrasyacılık ise 20. yüzyılın başlarında, özellikle de I. Dünya Savaşı sırasında Bolşevik Devrimi'nden kaçan Rus aydınlarının ortaya attığı bir fikir olarak ülkenin düşünce dünyasına katkı sağlamıştır. Ancak kimi düşünürler, Avrasyacı yaklaşımın Pan-Slavist düşüncenin ulus kimliği üzerine olan söylemlerinin taklidi görmektedir. Buna rağmen Avrasyacılık, çoğunlukla ırk üzerinden değil; coğrafya üzerinden ilerleyen daha özgün bir düşünce yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Avrasya'nın ne ifade ettiği büyük önem arz etmektedir.

JEOPOLİTİK ANLAMDA AVRASYA

Avrasya'yı coğrafi bir düzlemde incelemek, Avrasyacılığı anlamak açısından büyük önem arz etmektedir. Ancak bu noktada bir tartışma da doğmaktadır. Avrasyacılık teorisi mi Avrasya'yı önemli kılmıştır; yoksa Avrasya mı Avrasyacılık doktrinine değer katmıştır? Yoksa bu iki soru, kendi içerisinde tamamlayıcı bir denklemi mi ifade eder?

Söz konusu tartışmanın temeli, mekanın siyasallaşması/siyasallaştırılması özelinde bir tamamlayıcılığı ifade etmektedir. Edward W. Said'in doğu/doğulu yaklaşımı bağlamında değerlendirdiğinde, aslında hem mekanın kimliğe bürünmesi hem de kimliğin coğrafyayla özdeşleşmesi, inşa sürecini ifade etmektedir.² Nasıl ki hem batı hem de doğu mekânsal bir tanımlama olmanın ötesinde bir kimliği etmekteyse, Avrasya da tarihten günümüze bu boyuta evrilmiştir. İbn'i Haldun'un umran/medeniyet yaklaşımı çerçevesinde de mekan, diğer birçok faktör gibi medeniyet inşasında önemli rol oynamaktadır. Yine Rus düşünür Pyotr Savitsky, Avrasya'yı kendi başına bir dünya olarak nitelendirirken; Avrasya'ya mekandan öte bir mana vermiştir.³ Bu çerçeveden Alexandr

2 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, Ankara 2006.

3 Vügar İmanov, "Rusya'nın Medeniyetsel Kimlik İnşası Olarak Avrasyacılık", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 74-76.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

Dugin'in ifade ettiği Avrasya İmparatorluğu tezi, mekanın siyasallaşması ve bir kimliğe bürünmesini göstermektedir.⁴

Avrasya kavramı, ilk kez Alman dil bilimci Aleksander Von Humboldt tarafından dile getirilmiştir.⁵ Humbolt, Avrasya'yı coğrafi olarak tanımlarken; etimolojik bir yaklaşımla, Avrupa ve Asya'yı kapsayan coğrafya şeklinde nitelendirmiştir.

Zbigniew Brzezinski'nin tanımlamasına göre Avrasya, yer kürenin en büyük kıtası olan, Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) sonra dünyanın en büyük altı gücünü içinde barındıran, dünya nüfusunun %75'ine sahip, ABD'nin küresel liderliğine karşı durabilecek muhtemel güçleri içeren ve ABD için de hayati önem taşıyan, sınırları Portekiz'in Atlantik'e kıyısı olan Lizbon'dan Rusya'nın en doğusu olan Viladivostok'a kadar uzanan devasa coğrafyayı ifade etmektedir.⁶

Klasik Avrasyacılar için Avrasya, coğrafi olarak belirli sınırları gösteren bir bölgeden çok daha öte bir uygarlık alanı olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, coğrafi sınırlara da göreceli olarak atıf yapan ancak çoğunlukla kültür, tarih, ırk ve coğrafya birliğini işaret eden yapıyı ya da Savitski'nin ifadesiyle "biyo-coğrafik birlik" anlamını taşımaktadır.⁷

Yeni Avrasyacı Aleksander Dugin'e göre ise Avrasya, kronolojik bir yaklaşımla öncelikle Rus imparatorluk mirasını ve ardından da Sovyet devlet sistemini temsil eden bir uygarlık alanıdır.⁸ Dugin, Avrasya'yı tarihsel Rus coğrafyası olarak nitelendirse de çoğunlukla ve belirgin bir şekilde Avrasya'ya siyasi ve ideolojik bir yaklaşımla bakmıştır. Bu yaklaşımın

4 Aleksander Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, çev., Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul 2003, s. 47.

5 Meşdi İsmayilov, *Türkiye ve Rusya Ekseninde Avrasyacılık*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2011, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 3.

6 Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2010, s. 59-63.

7 Muhammed Ağcan, "Klasik Avrasyacılıkta Rus Kimliği ve Jeo-Politik Düşüncesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 23, 2004-2005, s. 22.

8 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Aleksander Dugin, *Eurasian Mission An Introduction to New-Euroasianism*, John B. Morgan, der. Arktos Media, UK 2014.

temelinde ise Soğuk Savaş sonrası ABD'nin süper güç olmasına karşı bir duruş yatmaktadır.⁹ Jeopolitik yönünün yanı sıra Avrasyacılığın tanımladığı politik bir öteki de bulunmaktadır. Ötekinin tanımlanması, mücadele edilecek aktörün tanımlanması açısından önem arz etmektedir.

TEORİK PERSPEKTİFTEN AVRASYACILIK TARTIŞMALARI VE YAKLAŞIMLAR: BEN ALGISI VE ÖTEKİLER

Tarihsel kökleri 19. yüzyıla kadar uzanan ve Slovafileizm akımıyla başladığı kabul edilen Avrasyacılık için birçok Rus entelektüel, Rus ulus-devlet inşasının önündeki en büyük sorunu Avrupalılık olarak görmüştür. Dönemin ABD Başkanı James Monroe'nun ortaya attığı Monroe Doktrini'nin Rusya yaklaşımı olarak yorumlanan Avrasyacılık, Avrasya coğrafyasındaki devletlerin Batı ve Batı temelli sömürgeci politikalarından kurtuluşunun tek yolunu Rusya ekseninde kümelenmek olduğunu savunmaktadır.¹⁰ Bu çerçeveden Avrasyacılık ve Avrasyacılık merkezli dair tüm yaklaşımlarda "ben ve öteki" söylemi değişmez bir kaide olmuştur. Ancak Avrupalılığa karşı bu duruş, Rusya'nın doğulu olduğunun kabulü anlamına da gelmemiştir. Öyle ki; 1881 senesinde Rus aydın Fyodor Dostoyevski, Rusya için "Avrupa'da Tatar, Asya'da ise Avrupalıdır" ifadesini kullanarak, Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya için batılı bir devlet algısının olduğunu ve yeni bir kimlik yaratmanın gerekliliğini vurgulamıştır.¹¹ Bu çerçeveden bakıldığında Avrasyacılık, geçmiş 19. yüzyılın fikir dünyasına dayanan ve Rusya'nın kimlik bunalımına bir çözüm aramak ve Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğu politikalarına bir zemin yaratmak amacıyla ortaya çıkmıştır.

9 Bassin, a.g.e., s. 124.

10 Alaeddin Yalçınkaya, "Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Dugin'in Yeni Avrasyacılık Önerileri", *Orta Asya ve Kafkasya Rekabette İşbirliğine*, Tayyar Arı, der., MKM Yayınları, İstanbul 2010, s. 267.

11 Merlen Laruelle, *Russian Eurasianism An Ideology of Empire*, Woodrow Wilson Center Press, Washington 2008, s. 2-3.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

Bilimsel anlamda Avrasyacılık fikrinin Rus düşünce dünyasına etkisi, I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Ekim Devrimi'yle ülkeden kaçmak zorunda kalan Nikolay S. Trubetskoy, Petr N. Savitski, Petr P. Suvçinski ve George V. Vernadski gibi aydınların erken dönem Rus Avrasyacılığı konusu üzerine çalışmalar yapmasıyla başlamıştır.¹² Bu çerçeveden bakıldığında Avrasyacılık düşüncesinin bir ırk-millet zemininde değil; coğrafya ve bölge üzerinde ilerleyen "teritoryal millet"¹³ kavramıyla açıklamak gerekmektedir. Bu bağlamda Rus Avrasyacılığı, Asya'daki Slav olmayan milletleri dışlamak yerine politika alanı içerisinde ve Batı'dan daha fazla Rusya'ya yakın görme eğilimindedir.

Avrasyacılık da diğer tüm sosyal bilimlerdeki düşünce akımları gibi tarihsel süreç içerisinde farklı yorumlara evrilmiş ve yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu bağlamda tarihsel kırılmalar ekseninde Avrasyacılık, Klasik ve Neo-Avrasyacılık şeklinde iki ana başlıkta toplanmıştır. Fakat bu başlıklar altında da farklı yaklaşımlar kendilerini göstermişlerdir.

KLASİK AVRASYACILIK

Rus entelektüeller Avrasyacılık düşüncesini vurgularken Avrasya ve Rusya'nın Batı'dan kültür, tarih, coğrafi ve birçok başlıkta farklı olduğu fikrini temel almışlardır. Klasik Avrasyacılık tarih, kültür, jeopolitik konularının Batı merkezli yorum ve işleyişini öteki olarak nitelendirmiştir.¹⁴ Klasik Avrasyacılık bağlamında Rus tarih, kültür, politika mirası Doğu Almanya'dan Tokyo'ya kadar olan kısmı kapsamakta ve Rus Avrasyası'nın coğrafi sınırları da bu bölgeler olarak kabul edilmektedir.

Kültürel anlamda; Batı ben merkezçiliğine karşı duruş sergileyen ve Batı kültürünün tüm medeniyetlerce kabul edilmesinin imkansız ve

12 Ismaylov, a.g.e., s. 4.

13 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev., Bahadır Sina Şener, Etkileşim Yayınları, İstanbul 1994, s. 134.

14 Demirhan Fahri Erdem, "Rusya'nın İmparatorluk İdeolojisi: Avrasyacılık", *21. Yüzyıl Dergisi*, 25, 2011, s. 98-99.

anlamsız olduğu belirten Klasik Avrasyacı Savintskiy'nin bu söyleminden yola çıkarak Rusya'nın Asyalı bir mirasa sahip olduğu ve buna sahip çıkması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak Asyalı olma fikrini de doğrudan benimsemeyen Avrasyacı düşünürler, Rusya'nın Asyalı kökende diğer Asyalı milletlerden farklı ve özgün bir yapısının olduğunu, bu haliyle de bir medeniyeti temsil ettiğini ve diğer Asyalı toplumlara örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. Ekonomik anlamda ne tam liberal bir yaklaşımı ne de devletçi bir sistemi benimseyen Klasik Avrasyacılar, kamu-özel yatırım ortaklığını kalkınmanın temeli olarak kabul etmişlerdir.¹⁵ Genel bir çerçeveden konuya bakıldığında, Klasik Avrasyacıların ekonomi, tarih, coğrafya ve kültür gibi hemen her alana dair bir yorum üretmeleri, bir medeniyet inşası sürecine girdikleri fikrini uyandırmıştır.

NEO-AVRASYACILIK

Neo-Avrasyacı teori, 1980'li yılların ortalarına gelindiğinde hem iç hem de diş dünyayı algılamada problemler yaşayan Sovyetler Birliği'nde bir reform gerekliliği söylemleri üzerine ortaya çıkmıştır. Ancak bu reform söylemleri, kendi içerisinde reform düşmanları ile reform taraftarları veya ilerleme yanlıları ile ilerleme karşıtları şeklinde bir ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Buradaki reform kelimesinin ifade ettiği anlam ise doğrudan liberal demokrasiyi işaret etmektedir. Çünkü kalkınma ve büyümenin temelinde Liberal Demokratik modelin uygulanmasının gerekliliği fikri yatmaktadır. Ancak bu liberal demokrasi söylemi doğrudan Rusya ile Batı arasındaki NATO-Varşova Paktı veya kapitalizm-sosyalizm çatışmasında doğrudan Batılı yaklaşımın tercih edilmesini ifade etmektedir. Batıcı politikalar ekseninde başlayan reform hareketi SSCB'nin yıkılmasının önüne geçmede başarılı olamamıştır.

¹⁵ Erdem, a.g.e., s. 99.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

Batılı reformist politikaların Sovyetlerin yıkılışını önleyememesi, Sovyet muhafazakâr söylemlerinin ön plana çıkmasını sağlamış, Neo-Avrasyacı düşünce de bu dönemde kendisine uygun bir yaşam alanı bulmuştur.¹⁶

Yeni Avrasyacı hareket hem Rusya içinden hem de dışarıdan destek toplayabilmiştir. Rusya' da önceki dönemlerde görev almış bürokratlardan devlet başkanı eski yardımcı Alexandr Rutskoï, dönemin Komünist Partisi lideri V. Züganov, Liberal Demokrat Parti Başkanı V. Jirinovski, Eski Başbakan Yevgeny Primakov, Rusya dışında Kazakistan'da Olcas Süleymanov, Kırgızistan'da ise Cengiz Aytmatov gibi yazarlar ve münevverler, Kazakistan'da dönemin Cumhurbaşkanı olan Nur Sultan Nazarbayev de Neo-Avrasyacı düşüncenin savunuculuğunu ve öncülüğünü yapmışlardır. Nazarbayev, Avrasyacılık konusunda ön plana çıkan devlet adamlarından olmuştur. Kazakistan'daki yoğun Rus etnik nüfusun varlığı, Nazarbayev'i Rusya'yla ittifak kurmaya mecbur bırakmıştır. Bu yüzden Nazarbayev, Avrasyacılığa bir ideal olarak değil; faydacı bir dış politika zemininde yaklaşmıştır. Bu bağlamda Avrasyacılığın vurguladığı etnisite ve Asyalılık gibi kavramlara çok az dikkat çekmiştir.¹⁷

Neo-Avrasyacı yaklaşımı akademik anlamda yaptığı çalışmalarıyla ön plana çıkaran ve Putin'in dış politika uygulamalarında da önemli etkisi olan kişi Aleksander Dugin olmuştur.¹⁸ Dugin'in çalışmalarıyla ortaya çıkan Neo-Avrasyacı düşünce, Klasik Avrasyacı yaklaşımın söylemlerini de temel alarak 21. yüzyıla yönelik felsefi, siyasi ve kültürel bir çerçeve çizmeyi amaçlamıştır. Klasik Avrasyacılar gibi Batı eksenli bir medeniyet kurmayı reddetmiş; ancak Batı'yı tanımlarken Kıta Avrupası şeklinde değil; ABD olarak algılamıştır. Bu çerçevede Neo-Avrasyacılığın ötekisi Anglo-

¹⁶ Dugin, a.g.e., s. 17.

¹⁷ Eldar İsmailov-Vladimer Papava, "Rethinking Central Asia", *Central Asia-Caucasus Institute&Silk Road Studies Program*, 2010, s. 24.

¹⁸ Said Sönmez, "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", *Gazi Akademik Bakış*, 6(3), 2010, s. 78.

Sakson ittifakı olmuştur.¹⁹ Dugin'in Neo- Avrasyacı yaklaşımları, farklı başlıklar altında teori haline getirilmiştir. Medeniyet inşası konusunda, Trubetskoy'un "Batı İnsanlığa Karşıdır" söylemini İngiltere ve ABD karşıtı bir dönüşüme uğratarak, Neo-Avrasyacılığın ötekisini ortaya koymuştur. Ancak yine de tarihselliği olan Roma-Germen medeniyetine de büyük bir tepki koymaktadır.²⁰ Genel anlamda yukarıda bahsedilen düşünce zeminine dayanan Neo-Avrasyacı düşünce, kendi içerisinde farklı yaklaşımları da ortaya çıkarmıştır.

ILIMLI AVRASYACILIK

İlimli Avrasyacılığın temeli Rusya'nın eşsin bir yapıda olduğu ve modernleşmesi gerekliliği üzerine kurulmuştur. Pragmatist Avrasyacılık olarak kabul edilen bu yaklaşım da Rus modernleşmesinin genel Avrasyacı düşünceyi ifade eden, Batılı perspektifle yapılmasının zorunluluk olmadığını ifade etmektedir. Rusya'nın geçmişi çok eskilere uzanan bir tarihsel arka planı ve mirası olduğu anlayışıyla İlimli Avrasyacılar, Batı'yla ekonomik ilişkilerin sürdürülmesine ve Batılı demokratik değerlerin var olmasına karşı çıkmamışlardır.

Toplumsal manada daha bütüncül bir toplum fikrini benimseyen İlimli Avrasyacılar, Batı toplumunun bireyci olarak gördükleri sistemini de reddetmişlerdir. İlimli Avrasyacılara göre, Rusya için bir diğer önemli sorumluluk da eski SSCB coğrafyasındaki ülkeleri ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda kendisiyle ortak bir perspektiften hareket etmeye ikna etmek olarak görülmektedir. Ekonomik ve demokratik değerler anlamında Batı ekolünü reddetmeyen İlimli Avrasyacılar için Pragmatist Avrasyacı ifadesinin kullanılmasının nedeni olarak Batı ile olan ilişkilerin tamamen fayda temelli kurulmasıdır.²¹

¹⁹ Dugin, a.g.e., s. 22-23.

²⁰ Dugin, a.g.e., s. 23-25.

²¹ Göktürk Tüysüzoğlu, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm", *Alternatif Politika*, 5(3), 2013, s. 301-302.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

AŞIRILIKÇI AVRASYACILIK

Aşırılıkçı Avrasyacı yaklaşım, düşünsel alt yapısıyla çoğunlukla Slavofilizm düşüncesine benzemektedir. Bu düşünce, temelde Rusya'nın kurtuluşunun ve büyümesinin yalnızca Slav kültürüne bağlı değerler temelinde olacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Rus milletiyle organik ve manevi bir bağ bulunduğu düşüncesiyle ortaya çıkmaktadır. Aşırılık Avrasyacı düşüncede Slavofil düşüncesine ek olarak Rus tarih, kültür, dil ve medeniyetine verdiği önemin yanında Rus Ortodoks kilisesine de özel bir rol biçilmiştir.

Din ve kiliseye verilen özel önem ile Aşırılıkçı Avrasyacılar, Slovafillerden ayrılmaktadır. Yine coğrafi olarak da Sovyet mirasını değil de pre-Sovyet dönemini temel alan Aşırılıkçı Avrasyacılar için tarihsel miras Sovyet öncesi dönemi kapsamaktadır. Yine Aşırı Avrasyacılar göre, Sovyet sonrası oluşan multi-etnisiteli coğrafya, Rusya'nın Avrasya misyonu için aslında bir ulusal kimlik krizini ifade etmektedir. Öyle ki; Aşırı Avrasyacılar göre, Rusya'nın halihazırda karşılaşıcağı kimlik sorunları Sovyet dönemindeki multi-etnisiteli yönetim sürecindekilerden daha fazla olacaktır.²²

Sovyet öncesi döneme yapılan tarihsel bağ söyleminin nedeni de böylece ortaya çıkmaktadır. Yine milli kimlik vurgusunu çok fazla yapan Aşırılıkçı Avrasyacılar göre Sovyetler Birliği, Rus milli kimliğinin tam anlamıyla hakim olamadığı, Tatar ve Moğolların milli kimliklerinin ön plana çıktığı bir yapıyı ifade etmektedir. Aşırı Avrasyacı fikir adamı Valery Thiskov'un Aşırı Avrasyacılığın düşünce yapısını özetleyen ifadesine göre, Rus ulusunun Rus anakarasında Rus kimliği ve kültürünün diğer azınlık kültürler ve emperyal güçler tarafından tehdit edilmediği bir ortamda yaşamak, diğer tüm taleplerden üstün ve önceliklidir.²³

22 Graham Smith, "Russia, Multiculturalism and Federal Justice", *Europe-Asia Studies*, 50(8), 1998, s. 1400-1401.

23 Smith, a.g.e., s. 1401.

YAYILMACI AŞIRILIKÇI AVRASYACILIK

Yayılmacı Aşırılıkçı Avrasyacı görüşün temelinde Dugin'in fikirsel alt yapısının olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda Dugin'in aşırılıkçı görüşlerini şu düşünceler oluşturmaktadır:²⁴

- ABD ve İngiltere'nin asıl düşman olduğu ve mücadele edilmesi gerekliliği,
- Kara ve deniz güçleri arasındaki çatışmanın kaçınılmaz olduğu,
- Dostlar ve düşmanlar ayrımının keskin bir şekilde ortaya çıkarılması gerektiği,
- Rusya'nın da Alman nasyonalistleri gibi bir mücadele bilinciyle yetişmesi ve bu mücadele güdüsüyle ortak bir hareket sağlanması.

Tüm bunlara ek olarak Aşırı Avrasyacı düşünce, Avrasyacılığın bir ülkü haline getirilmesi, Avrasya'nın coğrafi olarak eşsiz bir bölge olduğu, Avrasya halkının kolektif sorumluluk yüklenmesi gerekliliği, yönetim şeklinin de Antik Yunan'da olan Demotiya adı verilen Avrasya otoriterliği ve hiyerarşisine dayanması gerekliliği düşüncelerini savunmaktadır.²⁵ Özellikle imparatorluğun varlığının ve geleceğinin temeli olarak da Avrasya'nın Rusyalılaşması fikrinin varlığı, Dugin'in aşırılıkçı yaklaşımının temelini ifade etmektedir.

MODERNLEŞMECİ AŞIRILIKÇI AVRASYACILIK

İşyar'a göre Rus komünist partisi lideri, Gennadi Andreyeviç Zyuganov'un öncülüğünü yaptığı Modernleşmecî Aşırılıkçı Avrasyacılık, Ulusçuluk, Ortadoksi ve Marksizmi bir arada tutan bir değer olarak görülmüştür.

²⁴ Ali Hasanov, *Jeopolitik Teorileri Metodolojisi Aktörleri Tarihi Karakteristiği Kavramları*, Babil Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2012, s. 170.

²⁵ Hasanov, a.g.e., s. 170.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

Avrasyacıların temel görüşü olan anti-liberal düzene karşı çıkan bu yaklaşıma göre, Rusya bir ülke değil medeniyettir. Bu medeniyet içerisinde Tatarlar ve Moğolları da barındırmaktadır. Komünist bir yönetim mantığıyla Rusya'nın Üçüncü Bir Roma olduğu düşüncesi savunulmaktadır. Yine Sovyet mirası üzerinden bir Avrasya Devleti kurulmasını öngören söz konusu görüşte, Balkanlar ve Arap Dünyası yakın ilişkiler kurulması gereken bölgeler olarak değerlendirilmiştir. Rusya'nın dahil olmadığı yeni dünya düzeni kurmanın imkansız olduğunu savunan yaklaşım, SSCB'nin yeniden kurulmasını, ancak bunun savaş ve kanla değil; ikna ve rıza yoluyla olacağını savunmaktadır.

NEO-AVRASYACILIĞIN GENEL OLARAK RUS DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI

Neo-Avrasyacılık kendi içerisinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkarmış olsa da bu yaklaşımların geneli, jeopolitik üzerine inşa edilmiştir. Buna ek olarak tüm Neo-Avrasyacı yaklaşımların ortak noktası, Rusya'nın bulunduğu coğrafya da Slav, Slav olmayan, Moğol, Tatar ve Türk milletlerini bir arada tutan eşsiz bir medeniyetin bulunduğu görüşüdür.²⁶ 1990'ların başlarında kendisi gösteren Neo-Avrasyacı görüş, çoğunlukla iki kişiyle özdeşleşmiştir. Neo-Avrasyacılığa coğrafi jeopolitik olarak yaklaşan Aleksandr Prokhorov ve politik jeopolitik olarak yaklaşan Dugin'dir.

Dugin'in dış politika prensiplerine bakarsak, öncelikle Atlantik ötesi Batı olarak nitelendirilen ABD'nin karşısında bir pakt kurmak zorunluluktur.²⁷ Dugin, slogan olarak imparatorluğun toparlanması kavramını özellikle kullanarak sıcak denizlere inmenin Rusya için bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir.²⁸ Yine Rusya'nın Üçüncü Bir Roma olduğu ve Rus milletinin Avrasya kıtasının medeniyet ruhunu taşıdığı ve bir ebedi imparatorluk olma

²⁶ Dmitry Shlapentokh, "A Window on the Minds of the Russian Elite or An Intellectual Ploy?", *Studies in East European Thought*, 59(3), 2007, s. 216.

²⁷ Dugin, a.g.e., s. 6.

²⁸ Dugin, a.g.e., s. 13.

niteliği taşıdığı belirtilmiştir.²⁹ Dugin, müstakbel Avrasya imparatorluğu için batıda Almanya doğuda Japonya karşıtı politikalarından vazgeçilmesinin de bir gereklilik olduğunu öne sürmüştür.³⁰ Bunun yanında Dugin'in dış politikasının olmazsa olmazlarından biri de ortak düşmanın varlığı olmuştur. Öyle ki; bu ortak düşman Avrasya için ABD'nin küresel ekonomik hegemonyası, stratejik kontrolü, piyasacı-liberal değerleridir, bu olgular Avrasya imparatorluğu için ortadan kaldırılması gerekli bir öteki tahayyülü olarak gösterilmiştir.³¹ Bu tahayyülün ittifakı olarak ise Batıda Almanya eksenli Batı Ekseni, Japonya ve Hindistan'ın dahil edildiği Pan-Asya Projesi³² ve İran merkezli Pan-Arap³³ projesiyle 3 jeopolitik eksenli ittifaklar sistemi ön görmektedir.³⁴

Bu görüşlere ek olarak Rusya'nın BDT ülkeleriyle ilişkilerini yeniden canlandırması, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova gibi yakın çevre ülkelerinin NATO'ya üyelik ve Batı ittifaklarına katılmalarına engel olunması ve böyle bir girişim durumunda bu ülkelerde bulunan Rus azınlıkların bağımsızlıkları için destek verilmesi de Dugin'in dış politika yaklaşımlarını ifade etmektedir.³⁵ Öyle ki; 2001 senesinde Dugin imzalı Avrasya Manifestosu, Rusya için imparatorluğun yeniden inşasının önündeki temel meseleleri sunmuş, Gürcistan'ın Avrupa Birliği (AB) ve Batılı ülkelerle yakınlaşması Rusya'nın müdahalesini doğurduğu, benzer şekilde Ukrayna'nın mevcut haliyle Rusya ile bir ortak olamayacağı ve parçalanmasının³⁶ bir zorunluluk ifade ettiği belirtilmiştir. Böylece Kırım'ın Rusya tarafından ilhakının zemini oluşturmuştur.

29 Dugin, a.g.e., s. 35.

30 Dugin, a.g.e., s. 49.

31 Dugin, a.g.e., s. 52.

32 Dugin, a.g.e., s. 56.

33 Dugin, a.g.e., s. 64.

34 Dugin, a.g.e., s. 73.

35 Mehmet Seyfettin Erol-Aidarbek Amirbek, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14(1), 2014, s. 161.

36 Yalçınkaya, a.g.e., s. 271.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

NEO-AVRASYACI YAKLAŞIMLARIN SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARINA ETKİLERİ

Soğuk Savaş sonrasında özellikle de Putin dönemi Rusya'nın Orta Asya politikaları, çoğunlukla Sovyet etkisini önce muhafaza etmek zaman içerisinde de güçlendirmek üzerine olmuştur. Bu bağlamda Rusya, Sovyet mirasını kendisine Orta Asya'da varlığını sürdürmek için bir meşruiyet kaynağı görmektedir. Bir diğer yaklaşımla da Rusya, Orta Asya'yı coğrafi olarak yakın çevre olarak kabul etmekte bölgeye az ya da çok, şiddetli veya zayıf bir şekilde tesir etme zorunluluğunu kendisinde görmektedir. Ancak Rusya, bu etki politikasını ortaya atarken Sovyet mirasını bir meşruiyet zemini kabul etmemiştir. Öyle ki; etki Baltık ülkeleri, Doğu Avrupa ülkeleri ve Moğolistan gibi alanlar Orta Asya kadar etki edilmesi önem arz eden bir coğrafya olarak kabul edilmemiştir. Bu bağlamda sınır komşuları Rusya için ayrı bir önem arz etmektedir.³⁷Fakat bu politikalar, etki derecesi ve yöntemlerine göre Yeltsin ve Putin dönemlerinde farklılıklar göstermiştir. Lakin Orta Asya'nın Soğuk Savaş sonrasında da Rusya için önemini koruduğunu söylemek mümkündür.

YELTSİN DÖNEMİ (1991-1999)

Yeltsin dönemi, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya politikalarıyla ilgili olarak söylenebilecek en önemli nokta, Batıyla olan ilişkilerle kıyaslandığında ikinci planda olduğudur. Ancak yine de bu dönemde de eski Sovyet ülkelerine yönelik politikalar uygulanmaya çalışılmıştır.1991 senesinde Rusya'nın girişimiyle Belarus ve Ukrayna'nın ortaklığıyla Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurularak, Rusya'nın bölgeye olan ilgisinin süreceği gösterilmiştir.³⁸

37 Alexey Malashenko, *The Fight for Influence: Russia In Central Asia*, Carneige Endowment Int'l Peace, 2013, s. 9-10.

38 Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBE Dergisi*, 65(3), 2010, s. 206.

Söz konusu girişim, Orta Asya ülkelerinde Slav Birliğine karşı bir Orta Asya Cumhuriyetleri Birliği kurma fikrini de beraberinde getirmiştir. Özellikle de dönemin Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in girişimiyle başlayan ve daha sonra BDT ülkeleriyle ilişkiler kuran Orta Asya Cumhuriyetleri diyalogu arasında bir anlaşma yapılarak SSCB'nin büyük kısmını kapsayan ve Slav birliği olmaktan çıkan bir BDT tesis edilmiştir.³⁹ 1993 yılında ilan edilen Yakın Çevre Doktrini'yle eski Sovyet coğrafyası, ekonomik ve yaşamsal çıkar alanı olarak kabul edilmiş, yine 1993 senesinin Kasım ayında Karaganov Doktrini olarak bilinen askeri dış politika prensipleriyle Rusya'nın BDT ülkelerine nükleer savunma ve saldırı sistemi kurabileceği ve nükleere ilk başvuran ülke olmaktan kaçınmayı reddettiği ifade edilmiştir. Böylece Rusya'nın bölgeye olan ilgisinin sürdüğü açıkça görülmüştür.⁴⁰

Rusya'nın Yeltsin döneminde Orta Asya'yla olan ilgisinin dört kaynağının olduğu ifade edilmektedir. Bunlar; Orta Asya'nın Rusya için "yumuşak karın" olduğu, köktendinci akımların Rusya'yı tehdit ettiği, bölgeyle ekonomik ilişkilerin sürdüğü, bölgedeki doğal kaynaklara olan ihtiyaç ve Rusya'nın bölgedeki askeri varlığının sürmesidir.⁴¹

Buraya kadar bakıldığında Yeltsin dönemi, Rusya'nın Orta Asya politikaları, SSCB benzeri yönetimin devamı şeklinde olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır. Ancak Yeltsin dönemi, Rusya'nın ABD ve AB'yle olan ilişkilerine bakıldığında Rusya'nın Orta Asya politikalarının tamamen hayati meseleler üzerine kurulduğu ve bunun dışında çok fazla bir girişimde bulunulmadığı görülecektir.

Rusya'nın ilk devlet başkanı olan Yeltsin, göreve geldiği günden itibaren, Batı'nın demokratik değerler ve kurumların Rusya için vazgeçilmez

39 Asem Nauşabay Hekimoğlu, *Rusya'nın Dış Politikası-1: ABD, AB, Çin, Hindistan, Orta Asya*, Vadi Yayınları, 2007, s. 144.

40 Tellal, a.g.e., s. 206.

41 Tellal, a.g.e. s. 207.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

olduğu fikri üzerinde durmuş, söylem ve eylemleriyle de bu durumu desteklemiştir. Yeltsin ve dış politika kurmayı olan Andrey Kozirov'un Batıcı liberal demokrasi temelli Atlantikçi dış politikalarının temelinde ise SSCB sonrası ekonomik sorunlar yaşayan Rusya'nın bu sorunları Batı'dan gelecek destekle aşacaklarına olan inançlarıdır.⁴² Rusya bu dönemde imparatorluk fikrinden vazgeçmek, bölgesel askeri üstünlük çabası gütmemek, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) üyeleriyle geniş bir işbirliği ortamı oluşturmak, IMF, G7 ve hatta NATO'ya dahi üye olmak Rusya'nın dış politika amaçları arasında görülmüştür. Atlantikçi dış politika yaklaşımı çerçevesinde Rusya, Ukrayna'yı da dahil ederek 1994 yılında NATO'yla Barış İçin Ortaklık programına da dahil olmuştur.⁴³

Yeltsin dönemi Rusya'nın Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkilerine bakıldığında, Kazakistan'la en uzun ülke sınırı bulunması ve ülke nüfusunun %37'sinin Rus olmasına rağmen Yeltsin, Kazakistan'la ilişkilere çok büyük bir önem vermemiştir. Kırgızistan ise diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak doğal zenginlik bakımından daha zayıf konumdadır. Bu yüzden BDT aracılığıyla Rusya'yla iyi ilişkiler kurma çabasına girmiştir.

Tacikistan ise Rusya için 1992-1997 iç savaşı nedeniyle askeri güç kullanarak destek vermek zorunda kaldığı bir ülke konumuna düşmüş ve ilişkiler bu açıdan olumlu şekilde ilerlemiştir.

Türkmenistan ise mevcut enerji kaynakları ve doğal zenginlikleriyle Rusya tarafından rakip görülmüş ve baskı nedeniyle Moskova'yla uzun dönemli enerji antlaşmaları imzalamak zorunda bırakılmıştır. Bu antlaşmalar sayesinde Yeltsin döneminde Rusya, Türkmenistan'da diğer Orta Asya ülkelerine oranla daha etkin kalmıştır.

42 İlyas Kamalov, "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları", Murat Yılmaz, der., *Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi*, Rapor No: 02, Ankara 2011, s. 18-19.

43 "Ortaklık Yoluyla Güvenlik", NATO, <https://www.nato.int/docu/sec-partnership/sec-partner-turkish.pdf> (Erişim Tarihi: 13.11.2021), s. 5-10.

Özbekistan ise İslam Kerimov'un BDT'ye olan olumsuz tutumu ve Rusya'nın siyasi ve ekonomik etkisinden uzak kalma çabası sebebiyle Orta Asya'da Rusya'yla olan ilişkilerde en zayıf ülke konumunda kalmıştır.⁴⁴ Yeltsin döneminin bir diğer özelliği de Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) de bu dönemde kurulmuş olmasıdır. Batı merkezli politikalar izleyen Yeltsin için bu girişim, görece bir zıtlık gibi görünse de kurulan yapının ABD ve Batı'yla bir mücadele merkezi olarak oluşturulmadığı, bu amaçla Kuzey Kore ve Küba gibi ülkelerin dahil edilmemesiyle ispatlanmıştır.⁴⁵

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Yeltsin döneminde Rusya, SSCB'nin bıraktığı ekonomik yükten kurtulmak için tek yolun Batı'yla ekonomik ve siyasi anlamda üst düzey ilişkiler kurmak olduğu düşünmüştür. Bu bağlamda Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkiler çok sınırlı olmuş ve mevcut ilişkiler de zorunluluklar üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu vaziyet çok uzun sürmemiş ve Putin'in iktidarıyla birlikte tam tersi bir duruma evrilmiştir.

PUTİN DÖNEMİ (1999 SONRASI)

Putin dış politikası ile Rusya'nın yeniden bir güç olarak dünya sahnesine döndüğü ve çok kutuplu bir dış politika izlenen süreç ortaya çıkmıştır. Putin merkezli Rusya dış politikasının çok kutupluluğu BM ve G-8 gibi Batı kaynaklı uluslararası örgütlerde ve eski Sovyet coğrafyasına özel önem verilmekle birlikte, Ortadoğu, Asya-Pasifik ve Afrika'yla da önemli ilişkiler kurulduğu süreci ifade etmektedir.⁴⁶

Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik dış politika ilgisinin artmasını doğrudan Putin'in iktidara gelmesine bağlamak eksik bir ifade olacaktır. 1996 yılında Kozirev'in görevden alınıp yerine Primakov'un gelmesiyle, Rusya'nın Orta

44 Kamalov, a.g.e., s. 24-28.

45 Mehmet Hasgüler-Mehmet B. Uludağ, "Üçüncü Dünya Yolunda Rusya ve Orta Asya", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 2009, s. 41.

46 Tellal, a.g.e., s. 215.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

Asya politikaları ivme kazanmıştır. Primakov Doktrini'yle de dış politik bir perspektif çizen Primakov,⁴⁷ Rus dış politikasını uluslararası hukuk zemininde yürütmeyi, ABD'yle çatışmayı ön görmeyen ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği ve ŞİÖ'yle de Orta Asya ülkelerini Rusya'nın güvenlik eksenine dahil etme çabasına girmiştir. Avrasyacılık teorisinin Rusya içerisinde yeniden gündeme gelmesi de bu süreçte olmuştur. Öyle ki Primakov için geleceğin Avrasya devlet başkanı söylemleri ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Oluşturduğu etki bakımında. Avrasyacı politikaların en yoğun olarak uygulandığı zaman aralığı 2000 sonrası Putin yönetimi süreci olduğu şüphesizdir. Bu noktada gözden kaçırılmayacak önemli bir durum da Putin yönetimi Neo-Avrasyacı düşüncenin hakim olduğu bir dönem olarak kabul edilirken; Avrasyacı yaklaşımların Batı'nın varlığını tehdit gören bir politikayla yürütülmediği açıktır. Bu bağlamda Putin yönetiminde Rus dış politikası Avrasyacı temelde; ancak ABD ve büyük güçlerle doğrudan sıcak çatışma içerisine girmeden ekonomik ve siyasi temelli bir pragmatizmle yürütülmektedir.

Bu bağlamda çoğunlukla Neo-Avrasyacı dış politika izlediği söylenen Putin için bu model çatışmacı ve geçmişe geri dönüş gibi de algılandığı söylenebilir. Bu çerçeveden Vadim Tsımburskiy, Putin dönemi Rus dış politikası için Rusya'nın Neo-Avrasyacıların Batı düşmanlığıyla sürekli bir marjinalleşmeye uğradığı, bu yüzden Avrasyacı düşünceden kaçınmak gerektiği ve Moskova'nın amacının Rusya Adası olarak tarif edilen bölgenin kalkınmasını amaç edindiği Rusya Adası teorisini ortaya koymuştur. Bir diğer yaklaşım ise, Konstantin Eduardovich Sokorin'in Dengeli Uzak Durma Stratejisi olarak adlandırdığı teorisiyle, Rusya'nın dış politikasında dünya

47 Mehmet Seyfettin Erol, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyacılığı", *Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Mehmet Seyfettin Erol, der., Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009, s. 27.

48 Raşid Tacibayev, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi", *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, M. Savaş Kafkasyalı, der., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No: 10, 2012, s. 202.

politikasını etkileyecek tüm olanakların kullanılması, mevcut ve potansiyel tüm çatışmaları kendi lehine kullanmalı ve bir jeopolitik bölgenin üstün güç olarak ortaya çıkmasını engellemelidir, fikirlerini öne sürmüştür.⁴⁹ Bu iki yaklaşım çerçevesinde bakıldığında, Rusya'nın Putin döneminde Dugin eksenli Avrasyacılık politikaları yürüttüğü görüşü makul olmayacaktır. Ancak bu tespit, Putin'in Avrasyacılığın jeopolitik yaklaşımlarını bir değer olarak kabul ettiği gerçeğini de ortadan kaldırmayacaktır.

Yukarıda bir analiz olarak sunulmuş olunan bu verilere 2000 yılında yayınlanan ve en önemli noktası Rusya'ya yönelik dış tehditler olarak ifade edilen, Rus ulusal güvenlik doktrininde⁵⁰ geçen ilkeler ekseninde bakıldığında,

- NATO'nun Rusya'nın yakın çevresine yayılması ihtimali,
- BM ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) uluslararası güvenliği sağlamadaki etkilerinin azalması,
- BDT'nin kendi içinde bir zayıflık yaşaması ve sınırlarında çatışmaların olması,
- Rusya'ya yönelik toprak taleplerinin varlığı.

Rusya için hayati öneme sahip konular olarak ifade edilmiştir. Yukarıda sıralanan maddeler ekseninde bakıldığında, Putin'in yeni dönemde Avrasyacı politikalar izlemeyi amaçladığı söylenebilir.

Putin'in Orta Asya politikalarına ülkeler bazında uygulama eksenli değinecek olursak, öncelikle Özbekistan'da 2005 yılında meydana gelen ve çok sayıda kişinin hayatını kaybettiği Andican Olayı, bölge ülkelerinin Moskova'yla yakınlaşmalarının önünü açmıştır. Rusya'ya karşı politikalarında Putin'le birlikte tam bir dönüşüm yaşayan Özbekistan, Rusya

49 Nazım Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışı", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel Sayısı, 8(4), 2002, s. 95-96.

50 Celeste A. Wallander, "Russian National Security Policy in 2000", *PONARS Policy Memo*, 102, 2000, s. 4.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

merkezli politikalar üretmeye başlamıştır. Bunun neticesinde Özbekistan, KGAÖ ve AEB'ye üye olmuş ve ülkedeki ABD üslerini kapatarak Rusya'yla ilişkilerinin geliştirmiştir.⁵¹ Bu kapsamda Özbekistan, Rusya'yı bölgedeki devamlılığın teminatı olarak görmektedir.

Buna ek olarak Kazakistan, Rus nüfusun yoğun olması nedeniyle Rusya'nın daha aktif rol oynadığı, Nazarbayev'in de desteklediği Avrasya Birliği fikrine bir müttefik olarak görülmesi ve doğal kaynakların yoğun olduğu bir ülke olması hasebiyle Putin için doğrudan ilgili alanı olmuştur. Ayrıca Kazakistan, Avrasya Birliği projesine ilk olarak katılan ülkelerden biri olarak Rusya'nın Kazakistan politikalarına olumlu karşılıklar vermiştir. Yine 11 Eylül sonrasında Afganistan'da artan radikal terör faaliyetlerine karşı 2000'deki BDT nezdinde oluşturulan ve terörle mücadele de sorumlulukların paylaşımını sağlayan terörle mücadele birimine⁵² Kazakistan'ın dahil olması ilişkilerin güvenlik eksenli bir zeminde olumlu bir ivme kazandığını göstermiştir. Kazakistan'daki Baykonur Uzay Üssü'nün 2004 senesinde Rusya'ya 50 yıllığına kiraya verilmesi de Putin'in Kazakistan'a verdiği önemi ifade etmektedir. Kırgızistan ise 2005 yılındaki devrimle politikalarını Rusya merkezli hale getirmiştir.

2005-2010 arası dönemde Kırgızistan dış politikası, Rusya'ya bağımlı hale gelmiş; ancak bu politikadan 2010 yılında Rusya ile ABD arasındaki ABD askeri üsler meselesini bir pazarlık unsuru yaparak tamamen Rusya merkezli dış politikasını pragmatist, çok boyutlu bir hale getirme çabasına girmiştir. Ancak Rusya'nın üslerin kirasını karşılayacağını bildirmesi üzerine Kırgızistan, ABD üslerini kapatmıştır.⁵³

Türkmenistan ise Rusya için enerji merkezi ve hatları konusunda mühim bir müttefik olarak önem kazanmıştır. Bu bağlamda Rusya, BDT

51 Kamalov, a.g.e., s. 32.

52 Roy Allison, "Reassertion in Russia's Central Asia Policy", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 80(2), Israeli-Palestinian Conflict, 2004, s. 285.

53 Kamalov, a.g.e., s. 32-33.

üyeyi de olan Türkmenistan için ekonomik pragmatist bir yaklaşımla politika üretmektedir. Bunun sebebi olarak ise Türkmenistan'ın diğer Orta Asya ülkelerine göre ekonomik bağımsızlığını yakaladığı düşüncesidir.

ORTA ASYA DEVLETLERİNİN RUSYA VE NEO-AVRASYACILIĞA BAKIŞLARI

Rusya'nın Orta Asya politikalarından farklı olarak, bölge devletlerinin Rusya orjinli politikalara bakışları da Rusya-Orta Asya ilişkileri açısından büyük önem arz etmektedir. Bu makalenin oluşmasındaki en temel sorunsal, "Orta Asya devletleri için Rusya'nın bölgedeki varlığının kabul görmesi ve politikalarına entegre olunması bir tercih mi yoksa bir zorunluluk mudur?" sorusudur. Bu sorunsalın cevabı, hem halihazırda Rusya-Orta Asya ilişkilerinin kavranabilmesi hem de ilişkilerin geleceğine yönelik bir değerlendirme yapılabilmesi açısından değerlidir.

Kazakistan, Rusya'nın Orta Asya politikalarına en hızlı entegre olan devlet konumundadır. Bunu ülkenin kuzeyindeki yoğun Rus etnik yapısı, Rusya'yla sınır komşusu olması ve güvenlik endişeleriyle düşünmek makul sayılabilir. Ancak Nazarbayev'in Avrasyacılık politikalarına bakıldığında, Rusya kaynaklı politikalara entegre olmak hem bir zaruret hem de göreceli olarak tercih şeklinde görülebilir. Bu noktada Kazakistan, Avrasya Birliği Projesi'ne de kurucu ülke olarak dahil olmuştur.⁵⁴ Böylece Rusya'nın Avrasyacı politikalarına karşı eklemleme politikası yürütmektedir.

Kırgızistan AEB'ye 2014 senesinde dahil olarak Rusya'nın Neo-Avrasyacı politikalarına doğrudan karşı çıkmadığını göstermiştir. Ancak yine de Kırgızistan, Rusya kaynaklı politikalara en mesafeli duran devletlerden olmuştur. Rusya ve politikalarıyla ilgili tavrı eko-pragmatist olan Kırgızistan'ın uzun vadeli bir Avrasya Birliği fikrine sıcak bakmayacağı söylenebilir.⁵⁵

54 Yasin Öztürk, "Avrasya Birliği Projesi ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", *Avrasya Strateji*, 2013, s. 232.

55 Seyit Ali Avcu, "Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları", *Avrasya Etütleri*, 20(45), 1, 2014, s. 280.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

Türkmenistan, bölgede Rus politikalarından en bağımsız ülke olarak görünmektedir. Bu durumun temelinde Türkmenistan'ın daimi tarafsızlık iddiasıyla dış politika yürütmesinin olduğu da söylenebilir. Enerji kaynakları ve nakil hatları üzerinde olması Türkmenistan'ı ekonomik olarak Rusya bağımlılığından çıkarmıştır. Böylece Rusya kaynaklı Neo-Avrasyacı politikaların benimsenme ihtimali, Türkmenistan için kısa vadede bir seçenek olarak görülmemektedir.

Özbekistan için, bölgede Rusya ve Çin'e komşu olmaması, nüfusunun çoğunluğunun Özbeklerden oluşması, Özbeklerin kendilerini Timur'un varisi olarak görmesi bu yüzden Türkistan'ın Rus işgaline uğraması ile Rusya Özbekistan için tarihsel bir düşman olduğu yaklaşımları bölge politikalarının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Özbekistan, bölgedeki Rus yayılmacılığı ve Neo-Avrasyacı politikalara karşı en sert tutum sergileyen ülke olarak kabul edilebilir. Kerimov'un 1994 senesinde ilk kez söylenilen Avrasya Birliği projesini eskiye giden bir yol olarak ifade etmesi, Taşkent'in Neo-Avrasyacı politikaları tehdit olarak algıladığı kanaatini oluşturmaktadır.⁵⁶

SONUÇ

I. Dünya Savaşı sonrasında Rusya'nın Batılı olmadığı, asıl yaşam alanının Asya olduğu teziyle ortaya çıkan Avrasyacılık, Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru bir dönüşüm yaşayarak Neo-Avrasyacılık şeklinde ortaya çıkmıştır. Yeltsin dönemi, Rusya dış politikasına da yoğun eleştiri getiren Neo-Avrasyacılar, 1997 senesinde Primakov'un Dışişleri Bakanı olmasıyla kendilerine bir uygulama sahası bulmuşlardır. Putin'le de dış politika yaklaşımlarında birçok uygulama oluşturan Neo-Avrasyacılar için Rusya'nın Orta Asya'da yeniden etkin olması, İran merkezli Ortadoğu

56 Turgay Düğen, "Rusya'nın Türkistan Hamleleri 2: Özbekistan'ı Kazanmak", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yite.org/arastirma/orta-asya-arastirmalari-merkezi/2013/05/13/6994/rusyanin-turkistan-hamleleri-2-ozbekistani-kazanmak>, (Erişim Tarihi: 15.01.2017).

politikaları yürütmesi, Avrupa'da Almanya merkezli politikalar yürütmesi, Neo-Avrasyacı dış politikanın yansıması olarak yorumlanmaktadır. İran ve Almanya'nın bölgesel aktör olarak politika yürütmeleri, bu siyasetin temel dayanağıdır.

Kendi içerisinde farklı yönelimleri olan Neo-Avrasyacılığın en önemli temsilcisi olan ve aynı zamanda Putin'in danışmanlığını yapan Dugin'in yaklaşımları, Putin dönemi Rus dış politikasının kaynakları olarak kabul edilmektedir. Fakat bu noktada çeşitli eksiklerin olduğu düşünülmektedir. Özellikle de Dugin'in Neo-Avrasyacı yaklaşımlar içinde daha aşırılıkçı ve radikal olduğu düşünülürse, Putin'in ABD'yle doğrudan çatışmacı bir söylem ve eyleme girmemesi, Dugin'in aşırılıkçı politikalarına tezat teşkil etmektedir.

Dugin'in vurguladığı Avrasya imparatorluğu fikrinin de yine Putin tarafından olmazsa olmaz olarak görüldüğü söylenemez. Ancak Orta Asya'yla güvenlik ve enerji merkezli ilişkiler, ŞİÖ'nün aktif tutulması, Avrasya Birliği'nin oluşturulması, Rusya'nın dünya çatışmalarını kendi lehine kullanması, Ortadoğu'da İran'la yakın ilişkiler, sıcak denizlere inme politikası bağlamında Suriye'de etkin rol oynanması, Türkiye'nin Türk kimliğinin varlığıyla Orta Asya ülkeleri üzerinden etno-politik ilişki kurma çabaları, Neo-Avrasyacı teorinin pratikteki karşılıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Putin dönemi Rus dış politikasının tamamen Neo-Avrasyacı yaklaşım ekseninde uygulandığı tezi tam bir kesinlik ifade etmemektedir. Ancak Putin yönetimindeki Rusya'nın doğrudan sıcak çatışma merkezli yürüttüğü Gürcistan, Kırım ve Suriye politikaları Dugin'in Neo-Avrasyacılık düşüncesinin bir yansıması olduğunu söylemek de zorunluluktur.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

KAYNAKÇA

“Ortaklık Yoluyla Güvenlik”, NATO, <https://www.nato.int/docu/sec-partnership/sec-partner-turkish.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.11.2021).

AĞCAN, Muhammed, “Klasik Avrasyacılıkta Rus Kimliği ve Geo-Politik Düşüncesi”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 23, 2004-2005, s. 43-67.

ALLISON, Roy, “Reassertion in Russia’s Central Asia Policy”, *International Affairs*, Royal Institute of International Affairs, 80(2), 1944.

AVCU, Seyit Ali, “Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları”, *Avrasya Etütleri*, 20(45), 2014/1, s. 269-297.

BASSIN, Mark, “Klasik ve Yeni Avrasyacılık, Geçmişten Gelen Devamlılık”, *Bilge Strateji*, 2(4), 2011, s. 117-135.

BRZEZINSKI, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, çev., Yelda Türedi, İnkılap Yayınları, İstanbul 2010.

DUGIN, Aleksander, *Eurasian Mission An Introduction to New Euroasianism*, John B. Morgan, der., Arktos Media, UK 2014.

DUGIN, Aleksander, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, çev., Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul 2003.

DÜĞEN, Turgay, “Rusya’nın Türkistan Hamleleri 2: Özbekistan’ı Kazanmak”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, <http://www.21yyte.org/arastirma/orta-asya-arastirmalari-merkezi/2013/05/13/6994/rusyaninturkistan-hamleleri-2-ozbekistani-kazanmak>, (Erişim Tarihi: 01.15.2017).

ERDEM, Demirhan Fahri, “Rusya’nın İmparatorluk İdeolojisi: Avrasyacılık”, *21.Yüzyıl Dergisi*, 25, 2011.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

EROL, Mehmet Seyfettin, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyacılığı", *Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Mehmet Seyfettin Erol, der., Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009, s. 7-55.

EROL, Mehmet Seyfettin-Amirbek, Aidarbek, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14(1), 2014, s. 155-177.

HASANOV, Ali, *Jeopolitik Teorileri Metodolojisi Aktörleri Tarihi Karakteristiği Kavramları*, çev. Azad Ağaoğlu, Fuad Şammedov, Babil Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2012.

HASGÜLER, Mehmet-Mehmet B. Uludağ, "Üçüncü Dünya Yolunda Rusya ve Orta Asya", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 2009, s. 39-60.

HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay, *Rusya'nın Dış Politikası I: ABD, AB, Çin, Hindistan*, Orta Asya, Vadi Yayınları, İstanbul 2007.

ISMAILOV, Eldar-Vladimer Papava, *Rethinking Central Asia*, Central Asia Caucasus Institute&Silk Road Studies Program, 2010.

ISMAYILOV, Meşdi, *Türkiye ve Rusya Ekseninde Avrasyacılık*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi, Bursa 2011, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KAMALOV, İlyas, "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları", *Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi*, Murat Yılmaz, der., Rapor No: 02, Ankara 2011.

LARUELLE, Merlen, *Russian Euroasianis An Ideology of Empire*, Woodrow Wilson Center Press, Washington 2008.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

MALASHENKO, Alexey, "The Fight for Influence: Russia In Central Asia", *Carneige Endowment Int'l Peace*, 2013.

ÖZTÜRK, Yasin, "Avrasya Birliği Projesi ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", *Avrasya Strateji*, 2(2), 2013, s. 223-244.

SAID, Edward W., *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, Ankara 2006.

SHLAPENTO, Dmitry, "A Window on the Minds of the Russian Elite or an Intellectual Ploy?", *Studies in East European Thought*, 59(3), 2007, s. 3-16.

SMITH, D. Anthony, *Milli Kimlik*, çev., Bülent Sina Şener, İletişim Yayınları İstanbul 2004.

SMITH, Graham, "Russia, Multiculturalism and Federal Justice", *Europe-Asia Studies*, 50(8), 1998, s.1393-1411.

SÖNMEZ, Said, "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", *Gazi Akademik Bakış*, 6(3), 2010, s. 73-96.

TACIBAYEV, Raşid, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi", *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, M. Savaş Kafkasyalı der., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. İnceleme-Araştırma Dizisi; Yayın No: 10, 2012.

TELLAL, Erel, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBE Dergisi*, 65(3), s.189-236.

TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm", *Alternatif Politika*, 5(3), 2013, s. 295-323.

WALLANDER, A. Celeste, *Russian National Security Policy in 2000*, PONARS Policy Memo 102, 2000.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

YALÇINKAYA, Alaeddin, "Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Dugin'in Yeni Avrasyacılık Önerileri", *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, Tayyar Arı, der., MKM Yayınları, İstanbul 2010, s. 263-293.

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

STRUCTURED ABSTRACT

During the First World War, the idea of Eurasianism emerged that the intellectuals who had to escape from Russia, who had been out of war with the Bolshevik revolution, formed the intellectual foundation. Eurasianism was at that time for Russia to form one of the currents of ideas such as Westernism and Panslavism. The idea of Eurasianism, which underwent a transformation in the historical process, came to the fore as Neo-Eurasianism especially in the post-Cold War Russian foreign policy, and especially in Putin-era Russian foreign policy practices. In particular, Neo-Eurasianist approaches, which criticized Russia's sinking foreign policy tendencies, saw Russian, history, culture, language and tradition as a priority for Russian progress. In this context, it is accepted that Neo-Eurasian thinker dominates Russian foreign policy especially Putin period. In this context, the aim of this Workshop is; answer to the question whether Russia is influenced by Neo-Eurasianism in Central Asian politics in the Yeltsin and Putin periods and how Neo-Eurasianist approaches are reflected in Central Asian politics of Russia. In this context, the question of how Russia's policies respond in the Central Asian countries and as to whether Neo-Eurasianism will be a reunifying force for post-USSR geography, will be tried to be answered. The study is important in terms of understanding the foreign policy implementations of Russia in the last period. The correct analysis of neo-urasian approaches is a very important guide for understanding the Russian foreign policy and for analyzing the future of the Putin era Russia foreign policy.

This study consists of three parts in the context of the targeted questions to be answered above. In the first chapter, the concepts of Eurasia and Eurasianism will be examined from a theoretical framework and both historical and conceptual background will be tried to be explained. So that both the intellectual background of the thought of eurasianism will be revealed and the transformation in the historical

process will be seen more clearly. In addition, in this framework, Eurasian geopolitics, the emergence of the idea of Eurasianism, and the ideas of Neo-Eurasianism approaches will be narrated.

In the second part; by considering the foreign policy approaches of neo-Eurasianism thinkers, a theoretical sub-structure for the third part of the study will be tried to be established. So that the theoretical ground of neo- Eurasian foreign policy rhetoric and actions will be dealt with. In the third chapter; The foreign policy of Yeltsin and Putin towards the immediate surroundings, and especially Central Asia, will be examined separately and in these approaches will be tried to be expressed in which leader period of Neo-Eurasian ideas structures are seen more clearly.

As a result, For the Neo-Eurasians, who created many practices in their foreign policy approaches with Putin, Russia's re-activity in Central Asia, its Iran-centered Middle East policies, its Germany-centered policies in Europe are interpreted as a reflection of Neo-Eurasian foreign policy. However, the approaches of Dugin, who is the most important representative of Neo-Eurasianism, which has different orientations, and who is also Putin's advisor, are accepted as the sources of Russian foreign policy in the Putin period. However, it is thought that there are several shortcomings at this point. Especially considering that Dugin is more extremist and radical in neo-Eurasian approaches, Putin's not engaging in direct confrontational rhetoric and action with the US is in contrast to Dugin's extremist policies. In addition, it cannot be said that the idea of Eurasian empire emphasized by Dugin was seen as indispensable by Putin. However, in the context of security and energy-centered relations with Central Asia, keeping the Shanghai Cooperation Organization active, the creation of the Eurasian Union, Russia's use of world conflicts to its advantage, close relations with Iran in the Middle East, and the policy of landing in the warm seas, there are no issues in Syria. Playing an active role, Turkey's existence of Turkish identity and efforts to establish an ethno-political relationship through

NEO-AVRASYACI PERSPEKTİF BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRMESİ

Central Asian countries appear as the practical counterparts of the Neo-Eurasian theory. In this context, the thesis that the Russian foreign policy of the Putin period was implemented entirely in the axis of the Neo-Eurasian approach does not express complete accuracy. However, it is a necessity to say that the Georgia, Crimea and Syria policies carried out by Russia during the Putin era are a reflection of Dugin-centered Neo-Eurasianism.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI*

Self-Determination Approach of the European Union

Sinem ÇELİK**

Öz

Self-determinasyon kavramı, en temel anlamda halkların herhangi bir biçimde dış baskı veya zorlama olmadan kendi kaderlerini özgürce belirlemelerine olanak sunan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Çalışma özelinde, self-determinasyonun kavramsal çerçevesi ele alındıktan sonra AB'nin self-determinasyon yaklaşımı detaylı olarak incelenmiştir. Çalışma, AB'nin içsel ve dışsal olmak üzere iki türü bulunan self-determinasyon kavramına ilişkin tutumunu uluslararası hukuk perspektifinden ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada, sadece Avrupa halklarının kendi siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik geleceklerine özgürce karar vermelerine yönelik olan demokratik hakların AB hukukuna dayandırılabilmesi sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği (AB), Self-determinasyon, Uluslararası Hukuk, Avrupa Adalet Divanı (AAD), Avrupa Birliği Hukuku.

Abstract

The concept of self-determination, in the most basic meaning, is defined as a process that enables people to freely determine their own destiny without any form of external pressure or coercion. Within the context of study, after the conceptual framework of self-determination was discussed, the self-determination approach of the EU was examined in detail. The study aims to address the EU's attitude towards the concept of self-determination, which has two types, internal and external, from the perspective of international law. In the study, it was concluded that only the democratic rights of the European peoples to freely decide their own political, social, economic and cultural development can be based on EU law.

Keywords: European Union (EU), Self-determination, International Law, European Court of Justice (ECJ), European Union Law.

---

* Makale Geliş Tarihi: 10.11.2021 Yayına Kabul Tarihi: 07.12.2021

** Arş. Gör., Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: sinem.tan@atauni.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0001-9072-7542.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

GİRİŞ

20. yüzyılda uluslararası ilişkiler gündeminin önemli konuları arasında yer alan ve ne anlama geldiği, kapsamı, mahiyeti ve etkileri tartışma konusu olan self-determinasyon kavramının, en genel anlamda, halkların herhangi bir biçimde dış baskı veya zorlama olmadan kendi kaderlerini özgürce belirlemelerine olanak sunan bir süreç olduğunu söylemek mümkündür. Burada halkların kendi kaderlerini özgürce belirlemelerinden kasıt, kaderlerine neyi uygun gördükleriyle ilgilidir. Self-determinasyon günümüzde içsel boyutuyla kullanıcıları açısından bir hak oluştururken, kavramın dışsal boyutu ile hak mı ilke mi olduğu somut olayın varlığına göre farklılık göstermektedir. Halkların bağımsız ve dış müdahaleden uzak olma haklarını ifade eden dışsal self-determinasyon hakkı çeşitli açılardan ayrılığı meşrulaştırırsa da self-determinasyona dair hiçbir uluslararası yasa, halkların sadece self-determinasyon hakkını elinde bulundurması dolayısıyla ayrılma hakkına sahip olduğunu söylememektedir.

Çalışma özelinde, Avrupa Birliği'nin (AB) içsel ve dışsal olmak üzere iki türü bulunan self-determinasyona ve buna ilişkin taleplere yönelik tutumu ele alınmıştır. AB hukukunun kaynakları incelendiğinde; söz konusu kaynakların kavram, ilke veya insan hakkı olarak self-determinasyon hakkından bahsetmediği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, 1975 Helsinki Nihai Senedi ve 1990 Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı gibi bazı Avrupa insan hakları belgelerinin self-determinasyon hakkına atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak söz konusu belgeler yasal olmaktan ziyade politiktirler ve dolayısıyla Avrupa hukukunun bir parçasını oluşturmazlar. Ancak uluslararası hukuk, AB hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğundan self-determinasyon hakkı AB hukukunda vurgulanmasa da özellikle içsel anlamda tüm halkların tartışılmaz hakkı olarak kabul edilmektedir.

Çalışma toplamda üç ana başlık özelinde şekillenmektedir. Çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan ve self-determinasyon kavramının detaylı

olarak incelendiği ilk ana başlıkta self-determinasyonun tanımına, tarihsel gelişimine, mahiyetine (ilke mi hak mı?) ve türlerine yer verilmiştir. İkinci ana başlık AB'nin kurumsal yapısı ve işleyişine ilişkindir. Son ana başlık ise, çalışmanın ana omurgasını oluşturan AB'nin self-determinasyon yaklaşımı ve kavrama ilişkin taleplere yönelik tutumuyla ilgilidir.

SELF-DETERMİNASYONUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

SELF-DETERMİNASYON NEDİR?

Özellikle 20. yüzyılda dünya gündeminin önemli konuları arasında yer alan self-determinasyon, kavram itibariyle halen ölçütleri tam ve kesin olarak belli olmayan siyasi-hukuki bir zeminde yer almaktadır. Ne olduğunun, kapsamının ve etkilerinin tartışma konusu oluşu, uluslararası ilişkilerde kullanılmaya başlamasından bu yana değişik şekillerde yorumlanmış olan bu kavramın tanımlanmasını zorlaştıran ve belirsizliğinin artmasına yol açan en önemli etkenlerdir. Kavram üzerindeki çeşitli güçlükleri ve farklı anlayışları görebilmek için literatürde yer alan çeşitli tanımlara başvurmak yeterlidir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Lionel Forman'a göre self-determinasyon temel olarak, bir halkın kendi kaderini belirleme hakkına sahip olmasıdır. Bu tanım çerçevesinde self-determinasyonun, bahse konu halkın çok ırklı bir devlet ya da imparatorluğun bir parçası olması durumunda bağımsız bir siyasi varlıktan ayrılma ve önderlik etme anlamı taşıdığını söylemek mümkündür.¹ Michla Pomerance, self-determinasyonu belli başlı ortak özellikleri paylaşan bir halkın, idaresi altında yaşadıkları veya yaşayacakları yönetim biçimini hiçbir şekilde dış baskıya maruz kalmaksızın seçebilmelerini anlatan tartışmalı

¹ Lionel Forman, "Self-determination in South Africa: A Contribution to Discussion", *Liberation*, 35, 1959, s.14.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

bir kavram olarak tanımlar.² Robert E. Frankel self-determinasyonu, uluslararası toplumun uygulamadaki tutarsızlığı sebebiyle tanımlanması zor bir kavram olarak ele alıp, onu bir halkın zorlama veya dış etki olmadan kendi hükümet biçimlerine karar verme hakkı şeklinde tanımlar.³

Amitai Etzioni'ye göre ise self-determinasyon, yabancı bir güç tarafından yönetilen ve başlangıçta bir topluluk duygusu (ortak bir kimlik, kader ve paylaşılan temel değerler) oluşturup sonrasında bu duyguyu ulus kurmaya çalışarak devlet olma yolunda kullanan halkların özyönetim kazandıkları bir süreçtir.⁴ Yukarıda verilen tanımlar göz önünde bulundurulduğunda self-determinasyon kavramının tanım itibarıyla üzerinde uzlaşmış net sınırlarının olmadığı dikkat çekmektedir. Bazı çevreler halkların self-determinasyonunu otonomi, öz yönetim, grup özerkliği gibi kavramlarla sınırlandırırken, kimi çevrelerce halkların self-determinasyonu, ayrılma yoluyla bağımsızlık elde etme şeklinde yorumlanmaktadır. Söz konusu belirsizliğe rağmen kavramla ilgili genel bir tanım yapılacak olursa, self-determinasyonun halkların herhangi bir dış baskı ya da zorlama olmaksızın kendi kaderlerini özgürce belirlemelerine olanak tanıyan bir süreç olduğunu söylemek mümkündür. Self-determinasyonun tanımında hangi yaklaşımın öne çıkacağını ve ilgili halklar için doğru bir strateji olarak belireceğini toplumun iradesi belirlemektedir. Ayrılık ya da özerklik bu iradenin bir sonucudur.

SELF-DETERMİNASYONDAN KİMLER YARARLANIR?

Self-determinasyonu talep edecek olan özne, halktır. Halk tanımı kapsamında değerlendirilen kesim self-determinasyondan yararlanabilecektir. Ancak self-determinasyonun öznesi sayılan halkın kim veya kimlerden oluştuğu tartışma konusudur. Hangi topluluklar halk olarak

2 Michla Pomerance, *Self Determination in Law and Practice, The New Doctrine in the United Nation*, Martinus Nijhoff Publishers, London 1982, s. 37.

3 Robert E. Frankel, "Recognizing Self-Determination in International Law: Kuwait's Conflict with Iraq", *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, 14(2), 1992, s.360.

4 Amitai Etzioni, "Self-determination", John Stone vd., der., *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*, John Wiley&Sons, Ltd. Published, 2016, s. 1.

nitelendirilir ya da bunun için gerekli şartlar nelerdir gibi hususlarla ilgili olarak literatürde ortak bir noktada buluşulamamış, yapılan tanımların hiçbiri tatmin edici nitelikte olmamıştır. Self-determinasyonun öznesi olan halkın tanımı yapılırken objektif bir ölçüt belirlenememiş olmasına rağmen, Birleşmiş Milletler (BM) “ülkesel kriteri”, “etnik kriteri” tercih etmiştir.⁵ Diğer bir ifadeyle, BM halk kelimesini ülkesel anlamıyla kabul ederek, self-determinasyonun öznesini ülke içindeki bütün insanları kapsayacak şekilde ele almıştır. Buradan hareketle halk kavramının, belli bir azınlığa, etnik gruba ait olmadığını ve bir devletin insan unsuru sayılan bütün vatandaşlarını kapsadığını söylemek mümkündür.

Halk kavramının tanımlanması self-determinasyondan yararlanabileceklerin tespiti açısından son derece önemlidir. BM, “halk”ın tanımıyla ilgili olarak 1981 yılında Aureliu Cristescu tarafından hazırlanan raporda halk kavramından kabaca neler anlaşılması gerektiği noktasında birtakım ölçütler belirlemiştir. Yayımlanan BM raporuna göre, bir topluluğu halk olarak nitelendirebilmek için gerekli ölçütler şu şekilde sıralanabilir: Farklı bir kültür, din ya da dil; kolektif bir tarih bilinci; toplumsal birliği devam ettirmeye olan bağlılık; tanımlanmış bir toprak parçası üzerinde bütünleşme.⁶ BM her ne kadar self-determinasyonun öznesi olarak tüm halkları, yani bir devletin ülke sınırları içerisinde yaşayan bütün insanları kabul etse de 1981 tarihli rapor aslında self-determinasyon talep edebilecek halkın, yalnızca nüfusun tamamını oluşturan insanlardan meydana gelmediğine dikkat çekmiştir.

Self-determinasyonun öznesi olan halkın ülkesel boyutta tanımlanması, yani halkın sadece üzerinde yaşadığı toprağa tabi tutulması feodalizmi hatırlatan anti-demokratik bir tutum olarak eleştirilse de halk kavramının etnik anlamda algılanmasının başka türlü meşruiyet sorunları doğuracağı

⁵ Pomerance, a.g.e., s. 18.

⁶ Aureliu Cristescu, *The Right to Self-determination: Historical and Current Development on the Basis of United Nations Instruments*, 404, United Nations Publication, New York 1981.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

görülmektedir.⁷ Diğer bir ifadeyle, self-determinasyon talep edecek halk, ülke nüfusunun tamamı olarak tanımlandığında o ülkede çoğunluktan farklı olarak yaşayan kesimin varlıkları ve hakları göz ardı edilebilecek fakat bu durum BM'nin koruduğu toprak bütünlüğü ilkesiyle ters düşmeyecektir. Bu çelişki halk kavramının belirli ve nesnel ölçütler ile tanımlanamamasının temel nedenini oluşturmaktadır.

Sonuç itibariyle, self-determinasyonun öznesi olarak belli başlı kıstaslarla sınırları belirlenmiş ve üzerinde mutabakata varılmış bir halk tanımının bulunmadığını ve bunun da temelde iki nedene dayandığını söylemek mümkündür. Birinci neden; halk kavramının ülkesel anlamda ele alınmasının, ülke içerisindeki azınlık ve etnik grupların hak ve varlıklarının görmezden gelinmesi olarak algılanmasıdır. İkinci neden ise halk teriminin etnik anlamda yorumlanmasının ülke içindeki ayrılıkçı hareketleri özendirerek, ülkesel bütünlüğün zarar görmesine yol açacağına olan inançtır. Sübjektif değer yargıları taşıyan söz konusu iki temel neden dolayısıyla, self-determinasyona konu olan halk kavramının üzerinde uzlaşmış, herkes tarafından kabul edilen bir tanımı bulunmamaktadır.

SELF-DETERMİNASYON İLKE MİDİR? HAK MIDIR?

Self-determinasyonun ilke mi hak mı olduğu sorunsalı, uluslararası hukukun üzerinde görüş birliği bulunmayan tartışmalı konularından biridir. Self-determinasyon kavramının kapsamlı olarak uluslararası gündemde yer alması esas itibariyle I. Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır. Self-determinasyon 20. yüzyılın başlarında, farklı vurgu ve motivasyonlara rağmen Vladimir Lenin ve Woodrow Wilson tarafından siyasi bir ilke olarak savunulmuş⁸ ve I. Dünya Savaşı'na kadar uluslararası hukuk kapsamında değerlendirilmeyerek siyasi ilke olma özelliğini korumuştur.⁹

7 Emre Ötkem, *Terörizm: İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, Derin Yayınları, İstanbul 2011, s. 202.

8 Antonio Cassese, *Self-determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, s. 19-24.

9 Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, UK 2003, s. 553.

Self-determinasyon esasen BM Şartı'nın 1. maddesinin 2. fıkrasında ve 55. maddesinde¹⁰ yer alana kadar siyasi bir ilke olarak mütalaa edilmiştir. BM Antlaşması'nda kabul edilmesiyle kavram ilk kez bir uluslararası hukuk belgesinde yer almış ve böylelikle kavramın siyasi boyuttan hukuki boyuta dönüşmesi söz konusu olmuştur. Ancak bu bağlamda yalnızca boyutsal bir değişim yaşandığını ve self-determinasyonun ilke (hukuki) olarak kalmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, kavramın BM kapsamına alınmış olması, yasal bir hakka dönüştüğü anlamına gelmemektedir.

Self-determinasyon ilk kez, 14 Aralık 1960 tarihinde BM Genel Kurulu'nun 1514 (XV) sayılı kararla kabul ettiği "Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Beyanname" kapsamında bir hak olarak ifade edilmiştir.¹¹ Bu beyanname ile self-determinasyonun kavramsal olarak ilkeden hakka dönüşmesi sonucu hukuki ağırlığı artmıştır. Kavramın uluslararası hukukun bağlayıcı bir normu haline gelmesi ise 1966 yılında kabul edilen İkiz Sözleşmeler (BM Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi- BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi) ile gerçekleşmiştir.¹² İkiz Sözleşmelere göre; "Tüm halklar, kendi kaderlerini tayin etme hakkını

10 Madde 1(2): Birleşmiş Milletlerin amaçları şunlardır: Uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak.

Madde 55: Uluslar arasında halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş barışçı ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını yaratmak üzere Birleşmiş Milletler:

- Yaşam düzeylerinin yükseltilmesini, tam istihdamı, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişme koşullarını,
- Ekonomik, sosyal alanlarla sağlık alanındaki uluslararası sorunların ve bunlara bağlı başka sorunların çözümünü, kültür ve eğitim alanlarında uluslararası işbirliğini,
- İrk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini, kolaylaştıracaktır.

11 Dylan Lino, "The Politics of Inclusion: The Right of Self-determination, Statutory Bills of Rights and Indigenous Peoples", *Melbourne University Law Review*, 34, 2010, s. 845.

12 Heather A. Wilson, *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*, Clarendon Press, Oxford 1990, s. 75-76.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

elinde bulundurur. Bu hakka istinaden kendi siyasal statülerini özgürce belirlerler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini serbestçe izlerler.”

Self-determinasyonun tartışmasız şekilde bir hak olarak değerlendirildiği durumlara bakıldığında, bunun en önemli örneğini içsel self-determinasyon oluşturmaktadır. İçsel self-determinasyon bir hak olarak; devletlerin iç örgütlenmesine ilişkin olup, o devlete mensup halkın dilediği yönetim biçimini herhangi bir dış baskı olmaksızın seçmesidir.¹³ Bir halkın dış baskıya maruz kalmaksızın, içinde yaşadığı sistemin sosyal ve siyasal yapısını belirlemesi, yönetim biçimine karar vermesi ve yönetimi denetlemesi bir hak olarak kabul edilmektedir. Self-determinasyon hakkının hukuki anlamda tartışmalı olan kısmı ise dışsal self-determinasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Dışsal self-determinasyon, bağımsız ülke sınırları içinde yaşayan, kendilerini ülkedeki diğer insanlardan farklı kabul eden ve bu farklılığa dayanarak egemen devletten ayrılmak isteyen ve yeni bağımsız bir devlet kurma çabasında olan, farklı grup veya azınlıklar ile ilgilidir.¹⁴

Sonuç itibariyle self-determinasyonun, 1945 BM Şartı'nın 1. maddesinin 2. fıkrasında ve 55. maddesinde yer alana kadar siyasi bir ilke, 1945'ten 1960 tarihli "Sömürge Yönetimi Altındaki Ükelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Beyannamesi" kabul edilene kadar hukuki bir ilke, 1960'tan Soğuk Savaş sona erene kadar ise siyasi ve hukuki bir hak olarak var olduğunu söylemek mümkündür. Buna ek olarak self-determinasyon günümüzde içsel boyutuyla kullanıcıları için bir hak teşkil ederken, kavramın dışsal boyutu itibariyle hak ya da ilke olarak kabul edilmesi somut olaya göre farklılık göstermektedir. Eğer ısrarlı bir şekilde devam eden baskılar ve ağır hak ihlalleri söz konusu ise halk olduklarından emin olunan azınlık gruplar açısından da dışsal anlamda

¹³ Pomerance, a.g.e., s. 37.

¹⁴ Anne Verhelst, "Remedial Secession for Economic Harm in International Law: The Catalan Case", *Leuven Centre for Global Governance Studies Working Paper*, 202, Institute for International Law, Leuven 2018, s. 6.

bir hak doğmaktadır. Şayet bu hakkı talep etmeye sevk edecek nedenler olgunlaşmış değilse, self-determinasyon uluslararası politikada ayırıcı ve ayrılıkçı bir rol üslenecek ve dolayısıyla ülke bütünlüğünü tehdit eder bir hal alacaktır.

SELF-DETERMİNASYONUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Self-determinasyonun tarihsel gelişimini ele alırken kavramla ilgili kesin bir başlangıç noktası belirlemek, kavramın doğası gereği tartışmalı ve karmaşıktır. Kavramsal olarak self-determinasyonun ortaya çıkışını Aristo'ya dayandıran yazarlar¹⁵ bulunduğu gibi kavramın yönetim kadar eski olduğunu iddia edenler de vardır.¹⁶ Self-determinasyonun ilk defa 1581 yılında Hollanda'nın İspanyol krallarının kendilerine karşı zulüm yaptıkları gerekçesiyle İspanya'dan bağımsızlık elde etmesi sırasında kullanıldığı kabul edilmektedir.¹⁷ 1640 yılında Katalanların ve Portekizlerin kendi yönetimlerini oluşturma amacıyla mevcut İspanyol yönetimine karşı gerçekleştirdikleri isyan da self-determinasyon talebi olarak değerlendirilmektedir.¹⁸ Bütün bunlar self-determinasyonun tarihsel süreci içerisinde önem arz eden meselelerdir.

Modern anlamda self-determinasyon kavramı 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha sağlam temellere dayanmaya başlamış, Kuzey Amerika'daki on üç koloninin Büyük Britanya'dan bağımsızlık kazanmasının ifadesi olan 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'yle belgelendirilerek, hukuki ve siyasi bir anlam kazanmıştır. 1770'lerin ortalarında Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgecilerin isyanı,

15 Max M. Kampelman, "Secession and the Right of Self-Determination: An Urgent Need to Harmonize Principle with Pragmatism", *The Washington Quarterly*, 16(3), 1993, s. 6.

16 Gunter Lauwers-Stefaan Smis, "New Dimensions of the Right to Self-Determination: A Study of the International Response to the Kosovo Crisis", *Nationalism and Ethnic Politics*, 6(2), 2000, s. 43.

17 Jochen A. Frowein, "Self-determination As A Limit to Obligations under International Law", *Modern Law of Self-Determination*, Christian Tomuschat, der., Martinus Nijhoff Publishers, London 1993, s. 211.

18 James Robert Mills, *The Challenge of Self-determination and Emerging Nationalism: The Evolution of the International Community's Normative Responses to State Fragmentation*, London School of Economics and Political Sciences, Department of International Relations, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), London 2009, s. 66.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

ulusal ve demokratik self-determinasyon hakkının ilk iddialarından biri olarak görülmektedir. Amerikan halkı, Bağımsızlık Bildirgesi'yle bu tarihten itibaren dış bir yönetim (İngiltere) tarafından idare edilmeyi kabul etmediğini bildirerek, kendi kaderlerini kendileri belirlemek istediklerinin altını çizmişlerdir. Buradan hareketle, Amerikan halkının tarihte ulusal self-determinasyon hakkını iddia eden ilk sömürge halkı olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹

Amerikan Devrimi'nden Fransız Devrimi'ne uzanan süreçte, self-determinasyon demokratik bir ideal olarak kabul edilmiş, 1789 Fransız İnsan Hakları Beyannamesi'yle hükümetlerin, feodal hükümdarın yerine halkın iradesine dayandığı fikri desteklenmiştir.²⁰ Fransız Devrimi'nde self-determinasyon ilkesi demokratik yönetim talebi olarak ele alınmış ve devrim, self-determinasyonun içsel boyutunu kuvvetlendirmiştir. Aynı zamanda, ulusların kendi siyasi statülerini serbestçe belirlemelerine imkân tanıyan bir siyasi öneri olarak self-determinasyon, devrimle birlikte başka ülkelere yayılarak, uluslararası toplumun oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur.²¹ Fransız Devrimi'ni gerçekleştiren demokratik ruhun bir ürünü olan self-determinasyon kavramı,²² devrimle teoride kalmaktan kurtularak, uluslararası toplumun gündemine kalıcı olarak girmiştir.

19. yüzyılın milliyetçilik çağı olduğu hesaba katıldığında self-determinasyon kavramının 19. yüzyıl boyunca geliştiği de bilinmektedir. Nitekim 19. yüzyılda milli devlet olgusuna temel felsefi alt yapısını kazandıran Alman filozof G. W. Friedrich Hegel'e göre; bir milletin duygu ve şuuru ancak 'devlet bilincinde' birleşirse bir anlam ifade etmektedir, devlet

19 Lawrence T. Farley, *Plebiscites and Sovereignty: The Crisis of Political Illegitimacy*, Westview Press, London 1986, s. 30.

20 Michel Ben Arrous Lazare Ki-Zerbo, *African Studies in Geography from Below*, Codesria, Dakar 2006, s. 169.

21 Fatma Taşdemir, "Yeni Dünya Düzeninde Self Determinasyon", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 4.

22 Cassese, a.g.e., s. 13.

olmazsa millet unsuru herhangi bir anlam içermez. Dolayısıyla milleti oluşturan bireylerin kendi kaderlerini tayin etmeleri (self determinasyon) ve devletlerini kurabilmeleri millet bilinci açısından en önemli unsurlardır.²³ Aynı zamanda 19. yüzyıl boyunca görülen Latin Amerika bağımsızlık hareketleri, Polonya, Belçika ve Balkanlar'da (Yunan, Sırp, Macar ve Bulgar) milliyetçi ayaklanmaların gerçekleşmesi ve akabinde ana devletten koparak yeni devletlerin kurulması (Sırbistan, Belçika Krallığı, Yunanistan vb.) gibi gelişmeler de self-determinasyon kavramının gelişmesine, uluslararası hukuk ve uluslararası siyaset gündemlerinde yer edinmesine etki etmiştir.

Self-determinasyon kavramının 20. yüzyıl boyunca gelişmesinde ise, birbirine zıt söylemleri bulunan iki devlet adamının büyük katkıları olmuştur. Bunlardan birincisi Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) 28. başkanı olan Woodrow Wilson'dur. Self-determinasyon kavramsal olarak, Wilson'un ismi ve fikirleriyle birlikte anılmaktadır.²⁴ Wilson'a göre, self-determinasyon, demokratik teorinin mantıksal bir sonucudur. Diğer bir ifadeyle, idare edenlerin yönetilenlerin rızasına dayanması gerekliliğini açıklayan bir kavramdır.²⁵ Self-determinasyon kavramının gelişimine katkı sağlayan ikinci önemli devlet adamı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin kurucusu olan Vladimir I. Lenin'dir. Temelde Lenin'in self-determinasyon konusundaki fikirleri, Marksist ve Bolşevik'tir.²⁶

Wilson ve Lenin'in self-determinasyon hakkındaki görüşlerinin kavramın uluslararası alanda gelişmesinde ciddi katkıları olduğunu söylemek mümkündür. Her iki önemli devlet adamının katkılarıyla kavram, Bolşevik İhtilali ve I. Dünya Savaşı'nda uluslararası bir ilke olarak sahneye çıkmış ve bu tarihten itibaren dünya siyasetinde kendine kalıcı bir yer

23 Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, Bakış Yayınları, İstanbul 2002, s. 9.

24 Kampelman, *a.g.m.*, s. 5.

25 Alfred Cobban, *The Nation State and National Self-Determination*, Crowell Publishing, New York 1970, s. 63.

26 Stanley W. Page, "Lenin and Self-determination", *The Slavonic and East European Review*, 28(71), 1950, s. 342.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

edinmiştir. Wilson ve Lenin'in self-determinasyon ilkesini savunarak, kendi amaçlarına uygun bir biçimde ulaşmak istedikleri birtakım çıkarları olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Wilson, söz konusu ilkeyi Avrupa'da barışın kurulması için bir anahtar olarak görürken; Lenin kavramı bütün dünyada sosyalizmin gerçekleştirilmesinde bir araç olarak algılamıştır. Her iki lider de self-determinasyonu kendi ideolojik ve siyasi çıkarlarına ulaşmada bir araç olarak ele almasına rağmen kavramın gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın bitişini takiben self-determinasyon ilkesinin iki savaş arası dönemde yasaya değil, siyasete bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Kavrama yasal bir nitelik kazandırmak isteyen Wilson, Milletler Cemiyeti (MC) Sözleşmesi'ne self-determinasyon ilkesini dâhil etmeyi şiddetle önerse de Wilson'un başkanlığındaki komisyonun oluşturduğu sözleşme kapsamında açıkça self-determinasyona yer verilmemiştir.

Büyük Güçler, MC Sözleşmesi'nde self-determinasyona destek olmamaları durumunu iki ayrı yoldan telafi etmeye çalışmışlardır. Bunlar; "azınlıkların korunması" ve "manda sistemi"dir.²⁷ Self-determinasyon, MC dönemi boyunca sadece istisnai durumlarda başvurulacak bir çözüm yolu olarak anılmış, uluslararası hukukun pozitif bir kuralı haline gelememiştir. Büyük güçlerin toprak bütünlüğü ilkesine bağlılığı dolayısıyla MC Sözleşmesi'nde açıkça yer verilmeyen self-determinasyon kavramı, MC dönemi boyunca siyasi ilke olma özelliğini korumuş, BM kurulana kadar hukuki bir nitelik kazanamamıştır. Self-determinasyon kavramının MC döneminde devletlerin ulusal yetki alanı içinde bulunan siyasal bir ilke olmanın ötesine geçememesi üzerinde etkili olan en önemli hususlardan biri, kavrama yasal bir nitelik kazandırma konusunda ısrarcı olan Wilson'un ABD'de siyaset dışı kalması olmuştur.

²⁷ Christine Griffioen, *Self-determination As A Human Right: The Emergency Exit of Remedial Secession*, Utrecht University, Science Shop of Law, Economics and Governance, Utrecht 2010, s. 7.

Sömürgeci imparatorlukların yönetimi bağlamında self-determinasyon konusunu ele alan ilk çok taraflı anlaşma kabul edilen BM Şartı ile self-determinasyon kavramı, yasal bir statü kazanmıştır. BM kurulduktan sonra self-determinasyon hakkının gelişimi göz önüne alındığında, self-determinasyonun bu dönemde Kirgis'in ifadesiyle "bin bir yüzü" olduğunu söylemek mümkündür. Hemen hemen herkesin üzerinde anlaştığı bir husus varsa o da BM'nin kurulmasını takip eden süreçte self-determinasyonun sömürgeci tahakkümden tamamen kurtulmuş olduğudur.²⁸ Self-determinasyon hakkı yalnızca sömürge bağlamıyla sınırlandırılmamıştır. BM döneminde bu hak, uluslararası hukukun gündemine hem siyasi hem ekonomik boyuta sahip bir devletin sınırları içinde yaşayan tüm insanların isteklerini gözeterek genel çaplı bir insan hakkı olarak yerleşmiştir. Self-determinasyon artık devletlerin göz ardı edebileceği ahlaki bir ilke olmaktan çıkarak, sınırlı fakat tamamıyla hukuki ve dinamik bir hakka dönüşmüştür.

SELF-DETERMİNASYON TÜRLERİ

Self-determinasyon türlerini içsel ve dışsal self-determinasyon hakkı olmak üzere iki kategoriye ayırmak mümkündür. İçsel self-determinasyon hakkı, genel itibarıyla devletlerin baskı yoluyla bir halkın kendi siyasi, ekonomik ve sosyal sistemini özgürce seçmesini önlemeye çalışmaması durumunu ifade etmektedir.²⁹ İçsel self-determinasyon hakkı, devletlerin iç örgütlenmesine ilişkin olup, siyasi bir özellik taşımaktadır. Ayrıca bu hak, yalnızca ülkedeki etnik ve dinsel gruplara tanınmış bir hak olmaktan ziyade ülkede yaşayan herkesin yararlandığı bir haktır. Dolayısıyla bu hakla azınlıkların da ülke yönetimine katılmasına imkân tanınmaktadır.³⁰

28 Frederic Kirgis, "The Degrees of Self-determination in the United Nations Era", *The American Journal of International Law*, 88(2), 1994, s. 305.

29 Salvatore Senese, "External and Internal Self-determination", *Social Justice*, 16(1), 1989, s. 19.

30 Doğan Kılınc, "Self-determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 2008, s. 956.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

İçsel self-determinasyon hakkı kapsamında bir devlet, sınırları içerisindeki azınlık gruplarının kültürel, sosyal, politik, dilsel ve dini haklarına saygı duyma yükümlülüğü altındadır. Devlet bu haklara saygı duyduğu müddetçe, halkın baskı altına alınmadığı varsayılmakta ve halkın yaşadığı devletin toprak bütünlüğüne yönelik meydan okumalarının haklı bir nedeni olmadığı düşüncesi kabul görmektedir.³¹

Self-determinasyonun dışsal boyutu, ana devlet tarafından haklarına saygı gösterilmeyen ve açıkça insan hakları ihlallerine maruz kalan halklarla ilgilidir.³² Genel hatlarıyla, dışsal self-determinasyon hakkı, halkların bağımsız ve dış müdahaleden uzak olma haklarını ifade etmektedir. Dışsal self-determinasyon hakkı kapsamında ele alınacak durumlara bakıldığında, ilk olarak geleneksel sömürgecilik bağlamı dikkat çekmektedir. Uluslararası hukukta sömürge altında yaşayan halkların self-determinasyon hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. Sömürge altında ezilen halkların, dışsal self-determinasyon hakkına başvurarak egemen bağımsız bir devlet olmayı talep etmesi, sömürü düzeni karşısında kendilerini koruyabilme istek ve iradelerinden kaynaklanmaktadır.³³

Dışsal self-determinasyon hakkı çerçevesinde ele alınacak diğer bir durum yabancı tahakkümüne konu olan halkların self-determinasyon hakkıdır. Bugün yabancı egemenliği, hem bir ülkenin birliklerinin başka bir ülkede konuşlandırılması gibi askeri, hem bir ülke veya ülke grubunun diğerinin iktisadi varlığı üzerinde hegemonya kurması gibi ekonomik, hem de bir ülkenin kültürünün bir başkasına empoze edilmesi gibi kültürel olarak görülmektedir.³⁴ Günümüzde, geleneksel sömürgecilik biçiminin etkilerine tepki olarak ortaya çıkan dışsal self-determinasyon hakkına dair iddialar neredeyse yoktur. Ancak, yabancı hâkimiyetinin varlığı ve bir

³¹ Verhelst, a.g.e., s. 5.

³² Verhelst, a.g.e., s. 6.

³³ Fatma Taşdemir-Adem Özer, *Uluslararası Hukuk Perspektifinden Self-determinasyon ve Ayrılma*, Hukuk Yayınları, Ankara 2017, s. 53-54.

³⁴ Halim Moris, "Self-determination: An Affirmative Right or Mere Rhetoric", *ILSA Journal of International and Comparative Law*, 4(1), 1997, s. 207.

devletin diğerine müdahalesi söz konusu olduğunda, bu iddialar yeniden gündeme gelmeye başlamaktadır. Uluslararası hukukun önemli ilkeleri arasında yer alan “ülkesel bütünlüğün korunması” ilkesi nedeniyle dekolonizasyon, yabancı tahakkümünden kurtulma ve ağır ve sürekli insan hakları ihlallerine maruz kalma dışında ayrılma uluslararası hukukta meşru görülmemektedir.

AB’NİN KURUMSAL YAPISI VE İŞLEYİŞİ

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden bu yana, Avrupa ülkeleri özellikle barış ve ekonomik büyüme temelinde entegrasyonlarını derinleştirmeye çalışmışlardır. AB haline gelen üye devletler birliğe giderek daha fazla karar alma yetkisi verdikçe, otoritelerini de istikrarlı bir şekilde genişletmiş ve güçlendirmişlerdir. AB, günümüz itibariyle yirmi yedi üye devletten oluşan kendine özgü yapıya sahip siyasi ve ekonomik bir ortaklık olarak varlık göstermektedir. Bir dizi bağlayıcı anlaşmayla inşa edilen birlik, Avrupa’da barışı tesis etmek ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla II. Dünya Savaşı’ndan sonra başlayan bir entegrasyon sürecinin son aşamasıdır. AB’nin kuruluş aşamasında, üye ülkelerin egemenliği paylaşmayı kabul ettikleri çeşitli alanlar (kömür ve çelik üretimi, ticaret ve nükleer enerji) oluşturularak, karşılıklı bağımlılığı teşvik etmek amaçlanmış ve bu sayede Avrupa’da başka bir savaşın ortaya çıkma ihtimalinin minimum düzeyde olacağı üzerinde durulmuştur.³⁵

Dolayısıyla 1958’de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), başlangıçta altı ülke (Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda) arasındaki ekonomik işbirliğini arttırma hedefiyle kurulmuştur. O zamandan beri, birliğe 23 üye katılmış (31 Ocak 2020’de İngiltere AB’den ayrıldı) ve büyük bir tek pazar oluşturulmuştur. Tamamen ekonomik

³⁵ Kristin Archick, *The European Union: Questions and Answers*, Congressional Research Service, the Library of Congress, 2019, s. 1.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

bir birlik olarak başlayan AET, süreç içinde iklim, tarım, çevre ve sağlık gibi konuları, dış ilişkiler, güvenlik, adalet ve göç gibi politika alanlarını kapsayan bir organizasyon haline gelmiştir. 1993 yılında AET'nin isminde yaşanan bir değişiklik sonrası ortaklığın AB adıyla anılmaya başlanması süreç içinde yaşanan dönüşümün önemli bir göstergesi olmuştur.

Bugünün AB'sini anlamada en az beş muhtemel yaklaşımdan bahsetmek mümkündür: AB, bir uluslararası örgüt olarak düşünülebilir, bir bölgesel entegrasyon birliği olarak ele alınabilir, kendine has nitelikleri olan benzersiz bir örgütlenme diye tanımlanabilir, kendi başına bir siyasal sistem olarak kavranabilir, ya da bu dört yaklaşımın bir karması olarak görülebilir.³⁶ Kendine özgü melez bir federal-konfederal yapı olan AB'nin 21. yüzyıldaki misyonunu; üye devletler arasında tesis edilen barışı korumak ve geliştirmek, Avrupa ülkelerini pratik işbirliği çerçevesinde bir araya getirmek, Avrupa vatandaşlarının güvenlik içinde yaşamasına imkân sağlamak, ekonomik ve sosyal dayanışmayı desteklemek, küreselleşen dünyada Avrupa kimliğini ve çeşitliliğini korumak ve Avrupalıların paylaştığı değerleri yaymak şeklinde sıralamak mümkündür.³⁷

AB, üyelik için gerekli demokratik, siyasi ve ekonomik kriterleri karşılayan tüm Avrupa ülkelerine açıktır. Ardı ardına gelen genişleme süreçleri AB üye sayısını 2021 itibariyle 27'ye çıkarmıştır. Tarihsel olarak, genişleme politikasının hem AB'nin içsel dönüşümünde önemli bir role sahip olması bakımından hem de AB'nin dönüştürücü gücünü etrafına yayması açısından AB literatüründeki en önemli ve en başarılı dış politika aracı olduğunu söylemek mümkündür. AB'nin genişleme politikası, birliğin derinleşme sürecine paralel olarak, her yeni genişleme dalgası ile yeniden şekillenerek bugünkü halini almıştır.³⁸ AB, genişleme sürecini Avrupa'da istikrar ve refahı arttırmak için ciddi bir fırsat olarak görmektedir.

³⁶ John McCormick, *Avrupa Birliği Siyaseti*, Adres Yayınları, Ankara 2015, s. 44.

³⁷ Pascal Fontaine, *AB Nedir?*, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Ankara 2014, s. 4.

³⁸ "Enlargement of the EU", *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU Affairs*, https://www.ab.gov.tr/enlargement_109_en.html, (Erişim Tarihi: 08.03.2020).

AB'nin genişleme sürecini temel olarak altı döneme ayırmak mümkündür (Archick, 2019: 6): İlk Genişleme (İngiltere, İrlanda, Danimarka-1973), İkinci Genişleme (Yunanistan-1981), Üçüncü Genişleme (İspanya, Portekiz-1986), Dördüncü Genişleme (Avusturya, Finlandiya, İsveç-1995), Beşinci Genişleme (Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi-2004) (Romanya, Bulgaristan-2007), Altıncı Genişleme (Hırvatistan - 2013).

Avrupa Birliği Antlaşması'nın 13. maddesi uyarınca birlik kurumları ise şunlardır: Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu, AB Zirvesi, AB Konseyi, AB Adalet Divanı, Avrupa Sayıştay, Avrupa Merkez Bankası ve Diğer Kurumlar. Avrupa Parlamentosu, AB'nin yasa koyma organıdır. Her 5 yılda bir doğrudan AB seçmenleri tarafından seçilir. Her ülke için milletvekili sayısı nüfusu ile orantılıdır ve toplam sayı 705'i (704 artı Başkan) geçemez. Başkan, Parlamentosu diğer AB kurumlarına ve dış dünyaya karşı temsil eder ve AB bütçesine son kararı verir. Parlamentosun 3 ana rolü vardır: Yasama, Denetim ve Bütçe.³⁹ Avrupa Komisyonu, AB'nin siyasi olarak bağımsız olan yürütme koludur. Yeni Avrupa mevzuatı için teklifler hazırlamaktan tek başına sorumludur ve Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi'nin kararlarını uygular. Ayrıca Komisyon, ülkelerin Avrupa mevzuatına uymasını sağlamakla görevlidir ve AB'nin birçok programını yönetir. Her üye devlet, Komisyona birer komiser atar ve Komisyon Başkanı onlara başkanlık eder.⁴⁰

AB Zirvesi, AB'nin genel siyasi yönünü ve önceliklerini tanımlar. AB'nin yasama kurumlarından biri değildir, bu nedenle AB yasalarını müzakere etmez veya kabul etmez. Bunun yerine, AB'nin politika gündemini belirler

39 "About Parliament", *European Parliament*, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en>, (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

40 "About the European Commission" *European Commission*, https://ec.europa.eu/info/about-european-commission_en, (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

ve bu amaç için AB liderlerini bir araya getirir. AB ülkeleri arasındaki en yüksek siyasi işbirliğini temsil eder. AB Zirvesi üyeleri, 27 AB üyesi devletin devlet veya hükümet başkanları, AB Zirvesi Başkanı ve Avrupa Komisyonu Başkanı'dır. Yılda dört defa toplanan zirve, kararlarını çoğunlukla fikir birliğiyle almaktadır.⁴¹ AB Konseyi, Avrupa Parlamentosu ile birlikte AB'nin ana karar alma organıdır. AB'ye üye devletlerin ulusal çıkarlarının temsil edildiği organ olan AB Konseyi, AB üyesi devletlerin hükümetlerinde görev alan bakanlardan oluşur. AB Konseyi'nde bakanlar, yasaları tartışmak, değiştirmek, kabul etmek ve politikaları koordine etmek için bir araya gelmektedir. AB Konseyi'nin sabit üyesi yoktur. Bunun yerine, Konsey, her biri tartışılan politika alanına karşılık gelen 10 farklı şekilde toplanır. Yapılandırmaya bağlı olarak, her ülke söz konusu politika alanından sorumlu bakanını gönderir.

AB Adalet Divanı, AB hukukunun her AB ülkesinde aynı şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını sağlamakla görevlidir. AB'nin yargı organı olan ve "Adalet Divanı" ve "Genel Mahkeme" şeklinde ikili bir yapıdan oluşan Divan, tüm AB ülkelerinde aynı şekilde uygulandığından emin olmak için AB hukukunu yorumlar ve ulusal hükümetler ile AB kurumları arasındaki hukuki anlaşmazlıkları çözer. Her AB üyesi devletin kendine özgü dili ve belirli bir hukuk sistemi olması dolayısıyla, AB Adalet Divanı çok dilli bir kurumdur. Divan, AB hukukundan kaynaklanan çeşitli davalara bakmaya yetkilidir.⁴² Avrupa Sayıştay, birliğin bağımsız dış denetçisidir. AB vergi mükelleflerinin çıkarlarını gözetir. Yasal yetkileri yoktur, ancak Avrupa Komisyonu'nun AB bütçesi yönetimini iyileştirmek için çalışır ve AB finansmanı ile ilgili raporlar sunar. Sayıştay, 3 tür denetim gerçekleştirir: Mali denetim, uyum denetimi, performans denetimi. Sayıştayın temel görevi, hesap verebilirliği, şeffaflığı ve mali yönetimi iyileştirmek için AB faaliyetlerinin etkililiğini, verimliliğini, yasallığını ve

⁴¹ "The Council of the European Union", *European Council*, <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/>, (Erişim Tarihi: 05.03.2020).

⁴² "The Institution- General Presentation", *Court of Justice of the European Union*, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_6999/en/, (Erişim Tarihi: 05.03.2020).

düzenliliğini değerlendirmek ve AB'nin karşı karşıya olduğu mevcut ve gelecekteki zorluklara etkili bir şekilde yanıt vermeye çalışmaktadır.⁴³

Avrupa Merkez Bankası, Euro kullanan on dokuz AB ülkesinin merkez bankasıdır. Temel görevi, Euro'yu yönetmek ve fiyat istikrarını sağlamaktır. Böylelikle ekonomik büyümeyi ve istihdam yaratmayı destekleyen Banka, AB'nin ekonomi ve para politikasını çerçeveler ve uygular. Euro'nun ülkeler içinde ve sınırlar ötesinde sorunsuz ve verimli bir şekilde akmasına yardımcı olan politikalar üretir. Euro bölgesi içinde bulunan ülke bankalarını denetler.⁴⁴ AB'nin diğer kurumlarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür: AB Dış İlişkiler Servisi, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi, Avrupa Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Ombudsmanı, Avrupa Veri Koruma Denetçisi, Avrupa Veri Koruma Kurulu.

AB'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

AB Antlaşmalarında self-determinasyon hakkına açıkça vurgu yapılmamıştır. Bu bağlamda AB'nin, self-determinasyon hakkını doğrudan tanıdığını söylemek mümkün değildir. AB hukukunun kaynakları incelendiğinde; söz konusu kaynakların kavram, ilke veya insan hakkı olarak self-determinasyon hakkından bahsetmediği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, 1975 Helsinki Nihai Senedi ve 1990 Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı gibi bazı Avrupa insan hakları belgelerinin self-determinasyon hakkına atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak söz konusu belgeler yasal olmaktan ziyade politiktirler ve dolayısıyla Avrupa hukukunun bir parçasını oluşturmamaktadırlar.⁴⁵

⁴³ "About Us: Governance", *European Court of Auditors*, <https://www.eca.europa.eu/en/Pages/Structure.aspx>, (Erişim Tarihi: 06.03.2020).

⁴⁴ "About", *European Central Bank*, <https://www.ecb.europa.eu/ecb/html/index.en.html>, (Erişim Tarihi: 06.03.2020).

⁴⁵ Mare Ushkovska, "European Union Integration and National Self-Determination", *New England Journal of Public Policy*, 31(2), 2019, s. 11-12.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

AB Antlaşması'nın 4. maddesi, devletlerin ulusal kimlik, ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğü konularının AB yetki alanının tamamen dışında olduğunu ve bu konuların her üye devletin kendi sorumluluğu çerçevesinde kalmaya devam ettiğini açıkça belirtmektedir. Dolayısıyla bu maddeden hareketle, self- determinasyon hakkının AB hukuku dışında kaldığını ve AB hukukunun devletlere ulusal kimlik ve toprak bütünlüğüne ilişkin konularda herhangi bir ek yetki veya yasal koruma sağlamadığını söylemek mümkündür. Ancak madde 4'te yer alan ifadeler, üye devletlerin kendi ulusal kimlikleri veya toprak bütünlükleri konusunda istedikleri gibi davranma özgürlüğüne sahip oldukları anlamına gelmemektedir. AB üyesi devletler kendi sorumluluklarına bırakılan konularda bir eyleme giriştiklerinde AB Antlaşması'nın 2. maddesinde açıkça belirtilen değerlere saygı gösterme yükümlülüğü altındadırlar.⁴⁶

AB, self-determinasyon hakkı ile ilgili pozitif bir yasaya sahip olmasa da self-determinasyon konusuna tamamen kayıtsız değildir. AB hukuku demokratik ulusal self-determinasyon hakkının kullanılmasına ilişkin hükümler içermektedir. Avrupa halklarının kendi siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik geleceğine özgürce karar vermelerine yönelik olan demokratik haklar AB hukukuna dayandırılabilir. Çünkü içsel self-determinasyon hakkına ilişkin olan bu hususlar AB hukuku ile uyumludur ve dolayısıyla içsel self-determinasyon hakkı AB kurumlarının koruması gereken haklar kategorisi içinde de yer almaktadır. AB mevzuatında self-determinasyon hakkına ilişkin herhangi bir resmi yasal belgenin bulunmaması nedeniyle Birliğin bu haktan kaynaklanan meseleler üzerindeki pozisyonu, sadece BM forumlarında yapılan resmi AB açıklamalarında görülebilir.⁴⁷

Ekim 2001'de BM Genel Kurulu'nun sosyal, insani ve kültürel konularla ilgilenen Üçüncü Komitesi'nin bir toplantısında AB adına konuşan temsilci Michiel Maertens'in ifadelerinden anlaşılan AB'nin self-determinasyon

⁴⁶ Nicolas Levrat, *The Right to National Self-determination within the EU: A Legal Investigation*, Euborders Working Paper Series, Centre for Global Governance Studies, Leuven 2017, s. 7-8.

⁴⁷ Ushkovska, a.g.m., s. 12.

hakkını daha geniş evrensel insan hakları ailesinin bir parçası olarak gördüğüdür. Maertens'in açıklamalarının önemli bir kısmının, self-determinasyon hakkının doğrudan ilişkili olduğu düşünülen demokratik ilkelere ve özgürlüklere saygı duyulmasına odaklandığını söylemek mümkündür.⁴⁸

AB Delegasyonu'ndan bir diğer temsilci ise BM'de yaptığı konuşmasında, self-determinasyon hakkını gerçeğe dönüştürmenin devletlerin tüm insan haklarına ve temel özgürlüklere uymasıyla mümkün olacağına vurgu yapmıştır. AB'nin insan haklarına uymayı, self-determinasyon hakkının kullanılmasının fiili bir ön koşulu olarak gördüğünü belirten temsilci, bu hakkın uygulanması için ifade ve toplanma özgürlüğü gibi belirli koşulların mevcut olması gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca serbest seçimlerin gerçekleştirilmesinin self-determinasyon hakkının önemli bir ifadesi olduğunu söyleyen temsilci, AB'nin demokratikleşme sürecini self-determinasyon hakkının uygulanmasında önemli bir aşama gördüğünü de belirtmiştir.⁴⁹

2003 yılında BM toplantısında bir AB temsilcisi tarafından yapılan başka bir açıklamada ise AB'nin self-determinasyon hakkını her bireyin yaşadığı devletin siyasi kurumlarının eylemlerini takip etme, destekleme ve eleştirme fırsatı içeren bir hak olarak yeniden tasdik ettiği dikkat çekmiştir.⁵⁰ Tüm bu bilgilerden anlaşılacağı üzere AB, self-determinasyon hakkını bir toplumda demokrasinin varlığına eşitliyor gibi görünmektedir. AB'nin self-determinasyon hakkını bu şekilde sadece içsel anlamda yorumlamasından hareketle, Birliğin self-determinasyon hakkının bölgesel yönlerini ihmal ettiğini söylemek mümkündür.

48 "Mercenaries Often a Presence in Terrorist Attacks, Special Rapporteur Tells Third Committee as It Begins Discussions on Self-Determination", *United Nations Meetings Coverage and Press Releases*, <https://www.un.org/press/en/2001/gashc3650.doc.htm>, (Erişim Tarihi: 25.03.2020).

49 Delegation of the European Union to the United Nation, *EU Presidency Statement-The Right to Self-determination*, New York 2001.

50 Delegation of the European Union to the United Nation, *EU Presidency Statement-The Right to Self-determination*, New York 2003.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

AB her ne kadar self-determinasyon hakkının tüm insan haklarına saygı ile yakından ilişkili olduğuna inansa da bu hakkın diğer insan haklarından yararlanma için bir ön koşul oluşturmadığını da belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle, AB self-determinasyon hakkı olmadan da insan hakları ve özgürlüklerinin mevcut olabileceği görüşündedir. Hatta birlik, tam tersine insan haklarını self-determinasyon açısından bir ön koşul görmektedir. Ushkovska, söz konusu durumun AB'nin self-determinasyon konusundaki tutumunu açıklayan en iyi yorum olduğunu belirtmektedir.⁵¹ Bilindiği gibi, self-determinasyon hakkı temel insan hakları kategorisinde değerlendirildiğinden bu hakkın kısıtlanması da bir yasaya dayanmalıdır. Nitekim AB hukukunda self-determinasyon hakkıyla ilgili herhangi bir özel hüküm bulunmadığı için Avrupa yasaları uyarınca bir üye devlet, birlik içindeki devletsiz uluslara ait bireylerin self-determinasyon özelindeki haklarını sınırlama talebinde bulunamaz. Avrupalı halkların siyasi ve temel insan haklarını içeren içsel self-determinasyon hakları Avrupa yasaları tarafından tanınmakta ve korunmaktadır.⁵²

Birlik bünyesindeki devletsiz Avrupa halklarının self-determinasyon hakkının tanınmasının AB'ye bakan yönüyle iyileştirici ve bireysel boyutları vardır. İyileştirici boyut, Avrupa değerlerine ve hâlihazırda kendi ulusal devletlerine sahip olmayan Avrupa halklarının AB bünyesindeki vatandaşlık haklarına (ayrımcılık yapmama, AB'ye tam demokratik katılım vb.) dayanmaktadır. Bireysel boyut ise, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'yle (AİHS) garanti altına alınan bireysel hakların serbest ve kolektif olarak uygulanmasını temel almaktadır.⁵³ Söz konusu her iki boyut da dışsal self-determinasyon kavramını dışarıda bırakmakta yalnızca hakkın içsel boyutuna odaklanmaktadır. Bu noktada Avrupa'da devletsiz ulusların dışsal self-determinasyon hakkını, yani ana devletten ayrılıp bağımsız

51 Ushkovska, a.g.m., s. 13-14.

52 Levrat, a.g.e., s. 13-14.

53 Levrat, a.g.e., s. 15.

bir devlet olarak varlık gösterme hakkını kullanıp kullanamayacağı, eğer kullanacaksa bunu hangi koşullar altında gerçekleştireceği soruları gündeme gelmektedir.

Avrupa Adalet Divanı'nın (AAD), 21 Aralık 2016'da Batı Sahra'yla ilgili verdiği kararda söz konusu belirsizliğe değerli bir katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. AAD, BM Şartı'nın 1. maddesinde atıfta bulunan geleneksel self-determinasyon ilkesinin "kendi kendini yönetemeyen tüm bölgeler ve henüz bağımsızlık kazanamamış tüm halklar" için geçerli bir uluslararası hukuk ilkesi olduğuna hükmetmiştir. AAD'ın bu kararında, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri kabul edilen self-determinasyon hakkının herkes için geçerli yasal olarak uygulanabilir bir hak olduğu da belirtilmiştir.⁵⁴ Mahkeme kararının genel bir AB bağlamına değil, Batı Sahra'nın dondurulmuş sömürgeleştirme sürecine atıfta bulunduğu açıktır. Ancak AAD verdiği kararda özel olarak sömürgecilik bağlamına atıfta bulunmayı değil, self-determinasyon hakkının tüm halklar için geçerli olduğunu vurgulamayı seçmiştir. Hatta Mahkeme, sömürge yönetimi altındaki halkların self-determinasyon hakkı ile ilgili birçok BM kararından biri yerine BM Şartı'nın 1. maddesine atıfta bulunmayı tercih etmiştir. Söz konusu tercihler, mahkeme ifadelerinden bazılarının self-determinasyon hakkının Katalanlar, Basklar, Flamanlar, Korsikalılar ve Bavyeralılar gibi AB'deki devletsiz uluslar için yasal olarak uygulanabilir olduğuna yönelik yorumlara yol açmıştır.⁵⁵

AAD'ın kararında yer alan ifadeler, Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) 2010 yılında Kosova'nın Tek Taraflı Bağımsızlık Beyannamesi'ne ilişkin Uluslararası Hukuka Uygunluğu Hakkındaki Danışma Görüşü'nden çıkarılan sonuçlarla örtüşmektedir.⁵⁶ O dönemde UAD, ilk olarak 18.,

54 "21 December 2016–Court Decision", *Court of Justice of the European Union*, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=186489&doclang%20=EN>, (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

55 Paul Mason, "Catalonia, Lombardy, Scotland...Why the Fight for Self-determination Now?", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/oct/23/we-need-to-understand-why-catalonia-lombardy-scotland-are-reposing-question-of-self-determination>, (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

56 Ushkovska, a.g.m., s. 11.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

19. ve 20. yüzyıllarda pek çok bağımsızlık ilanı örneği olduğunu ve söz konusu örneklerin çoğunda ana devletin bu bağımsızlık ilanına şiddette karşı çıktığını vurgulamıştır. Bağımsızlık bildirelerinin bazen yeni bir devletin ortaya çıkması ile sonuçlandığını, bazen de bu türden bir sonuç doğurmadığını belirten Divan, hiçbir örnekte toplu olarak devletlerin bağımsızlık bildirelerini uluslararası hukuka aykırı görmediğini tespit etmiştir. Bununla birlikte, 20. yüzyılın ikinci yarısında self-determinasyon hakkının “kendi kendini yönetemeyen ülkeler ve yabancı tahakkümü, egemenliği ve sömürsü altında bulunan halklar” için bağımsızlık hakkı yaratacak şekilde geliştiğini ifade eden Divan, birçok devletin bu hakkın uygulanmasını takiben ortaya çıktığını belirtmiştir.⁵⁷ Gerek 2010'daki UAD'ın söz konusu ifadeleri gerekse 2016 yılında AAD'ın görüşleri, halkların dışsal self-determinasyon hakkının uluslararası hukuk (dolayısıyla AB hukuku) tarafından özel olarak yasaklanmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

AB'nin self-determinasyon yaklaşımını anlamak açısından önemli olan diğer bir husus, üye devletlerin topraklarında gerçekleştirilen self-determinasyon referandumlarıdır. AB'ye üye devletlerin topraklarında yapılan 1955 (Saarland), 1982 (Grönland) ve 2014 (İskoç) referandumları, AB hukukuna uygunluklarıyla ilgili herhangi bir yasal anlaşmazlığa yol açmamıştır. AB üyesi devletlerde gerçekleştirilen söz konusu üç referandumdan hiçbiri kendi ülkesinin iradesine karşı örgütlenmemiştir. Ana devletin rızası dışında bir self-determinasyon sürecinin yürütülmesine yönelik AB hukukunda herhangi bir hüküm ya da buna ilişkin net bir uygulama bulunmamaktadır.⁵⁸

57 International Court of Justice, “Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo”, Reports of Judgments, *Advisory Opinions and Orders*, Advisory Opinion of 22 July 2010, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

58 Nicolas Levrat vd., *Catalonia's Legitimate Right to Decide: Paths to Self-Determination*, Report Commissioned by the Minister of Foreign Affairs, Institutional Relations and Transparency of the Government of Catalonia, Barcelona 2017, s. 96.

Yukarıda yer alan bilgiler çerçevesinde genel bir değerlendirme yapıldığında, öncelikle AB hukukunun ilke veya hak olarak self-determinasyona yönelik bir hüküm içermediğini söylemek mümkündür. AB mevzuatına ilişkin söz konusu eksiklik konunun siyasi hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Ancak uluslararası hukuk, AB hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğundan self-determinasyon hakkı AB hukukunda özellikle vurgulanmasa da tüm halkların tartışılmaz hakkı olarak kabul edilmektedir. Bu görüş, 2016 yılında AAD'ın self-determinasyon hakkını tüm halklar için geçerli yasal bir hak olarak tanımlayan kararında teyit edilmiştir. Bununla birlikte, AB hukukunun uluslararası normlara aykırı davranmasa da halkların self-determinasyon hakkı için açık bir destek sunmadığını söylemek mümkündür. Ne de olsa ideolojik ve sistematik olarak Avrupa projesi, halkların ulusal egemenlik ve self-determinasyon arzusuyla bağdaşmamaktadır.

SONUÇ

Uluslararası ilişkiler literatüründe önemli ve birçok açıdan tartışmalı bir kavram olan self-determinasyon, çeşitli halklar tarafından özerklik kazanma noktasında bir araç olarak kabul edilirken, bazı kesimler tarafından bağımsız bir devlet olmak şeklinde yorumlanmaktadır. AB Antlaşmalarında self-determinasyon hakkına açıkça vurgu yapılmamıştır. AB, self-determinasyon hakkını özellikle tanımamaktadır. Bu durum, konunun siyasi hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Ancak uluslararası hukuk, AB hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğundan self-determinasyon hakkı AB hukukunda özellikle vurgulanmasa da tüm halkların tartışılmaz hakkı olarak kabul edilmektedir.

AB, self-determinasyon hakkıyla ilgili pozitif bir yasaya sahip olmasa da self-determinasyon konusuna tamamen kayıtsız değildir. Avrupa halklarının kendi siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik geleceklerine özgürce karar vermelerine yönelik olan demokratik haklar AB hukukuna dayandırılabilir. Çünkü içsel self-determinasyon hakkına ilişkin olan bu

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

hususlar AB hukuku ile uyumludur ve dolayısıyla içsel self-determinasyon hakkı AB kurumlarının koruması gereken haklar kategorisi içinde de yer almaktadır. AB self-determinasyon hakkının tüm insan haklarına saygı ile yakından ilişkili olduğuna ve dolayısıyla bu hakkın insan hakları bağlamında değerlendirilebileceğine vurgu yapmaktadır. İçsel self-determinasyon, AB açısından korunması gereken haklar kategorisi içinde yer almasına rağmen aynı durum ayrılmayı meşru kılan dışsal self-determinasyon hakkı için geçerli değildir.

AB self-determinasyon hakkını insan haklarına saygı ve demokratik bir sistemin varlığı şeklinde yorumlamak için kayda değer çabalar sarf etmiştir. Temsili demokrasinin varlığı ve içsel self-determinasyon hakkının sunduğu geniş fırsatlar nedeniyle demokratik devletlerde bağımsızlık taleplerinin gereksiz olduğunu düşünen AB, dilsel ve bölgesel haklara destek yoluyla sınırlarındaki halk çeşitliliğiyle mücadele etmeye çalışmaktadır. Ancak AB'nin azınlıklara ve bölgelere yönelik politikaları dikkate alındığında, AB taahhütlerinin çoğunlukla bir söylemden ibaret olduğu görülmektedir. Bu konulara ilişkin kararlar yetki devri ilkesi gereği üye devletlerin tasarrufuna bırakılmıştır. Bu durum, ülkelerin kendi ulusal projeleri için tehdit olarak gördükleri kriterleri reddetmelerine yol açmıştır. Buradaki esas sorunun, AB'nin kurumsal yapısının üye ülkeler için yukarıdan aşağıya bağlayıcı mekanizmalar üretmemesinde yattığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

"21 December 2016–Court Decision", *Court of Justice of the European Union*, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=186489&doclang%20=EN>, (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

"About Parliament", *European Parliament*, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en>, (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

"About the European Commission", *European Commission*, https://ec.europa.eu/info/about-european-commission_en, (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

"About Us: Governance", *European Court of Auditors*, <https://www.eca.europa.eu/en/Pages/Structure.aspx>, (Erişim Tarihi: 06.03.2020).

"About", *European Central Bank*, <https://www.ecb.europa.eu/ecb/html/index.en.html>, (Erişim Tarihi: 06.03.2020).

"Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo", *International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Advisory Opinion of 22 July 2010*, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

"Delegation of the European Union to the United Nation", *EU Presidency Statement-The Right to Self-determination*, New York 2003.

"Enlargement of the EU", *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU Affairs*, https://www.ab.gov.tr/enlargement_109_en.html, (Erişim Tarihi: 08.03.2020).

"Mercenaries Often a Presence in Terrorist Attacks, Special Rapporteur Tells Third Committee as It Begins Discussions on Self-Determination",

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

United Nations Meetings Coverage and Press Releases, <https://www.un.org/press/en/2001/gashc3650.doc.htm>, (Erişim Tarihi: 25.03.2020).

“The Council of the European Union”, *European Council*, <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/>, (Erişim Tarihi: 05.03.2020).

“The Institution-General Presentation”, *Court of Justice of the European Union*, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_6999/en/, (Erişim Tarihi: 05.03.2020).

ARCHICK, Kristin, *The European Union: Questions and Answers*, Congressional Research Service, The Library of Congress, 2019.

ARROUS, Michel B.-Lazare Ki-Zerbo, *African Studies in Geography from Below*, Codesria, Dakar 2006.

BROWNLIE, Ian, *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, United Kingdom 2003.

CASSESE, Antonio, *Self-determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge University Press, United Kingdom 1995.

COBBAN, Alfred, *The Nation State and National Self-Determination*, Crowell Publishing, New York 1970.

CRISTESCU, Aureliu, *The Right to Self-determination: Historical and Current Development on the Basis of United Nations Instruments*, 404, United Nations Publication, New York 1981.

Delegation of the European Union to the United Nation, *EU Presidency Statement-The Right to Self-determination*, New York 2001.

ETZIONI, Amitai, “Self-Determination”, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*, John Stone vd., der., John Wiley & Sons, Ltd. Published, 2016, s. 1-3.

FARLEY, Lawrence T., *Plebiscites and Sovereignty: The Crisis of Political*

Illegitimacy, Westview Press, London 1986.

FONTAINE, Pascal, *AB Nedir?*, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Ankara 2014.

FORMAN, Lionel, "Self-determination in South Africa: A Contribution to Discussion", *Liberation*, 35, 1959, s. 14-19.

FRANKEL, Robert E., "Recognizing Self-determination in International Law: Kuwait's Conflict with Iraq", *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, 14(2), 1992, s. 359-403.

FROWEIN, Jochen A., "Self-determination As A Limit to Obligations under International Law", *Modern Law of Self- Determination*, Christian Tomuschat, der., Martinus Nijhoff Publishers, London 1993, s. 211-223.

GRIFFIOEN, Christine, *Self-determination As A Human Right: The Emergency Exit of Remedial Secession*, Utrecht University, Science Shop of Law, Economics and Governance, 2010.

HABERMAS, Jürgen, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, Bakış Yayınları, İstanbul 2002.

KAMPELMAN, Max M., "Secession and the Right of Self-determination: An Urgent Need to Harmonize Principle with Pragmatism", *The Washington Quarterly*, 16(3), 1993, s. 5-12.

KILINÇ, Doğan, "Self-determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 2008, s. 949-982.

KIRGIS, Frederic, "The Degrees of Self-determination in the United Nations Era", *The American Journal of International Law*, 88(2), 1994, s. 300-310.

LAUWERS, Gunter-Stefaan Smis, "New Dimensions of the Right to Self-

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

Determination: A Study of the International Response to the Kosovo Crisis”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 6(2), 2000, s. 42-69.

LEVRAT, Nicolas vd., *Catalonia’s Legitimate Right to Decide: Paths to Self-Determination*, Report Commissioned by the Minister of Foreign Affairs, Institutional Relations and Transparency of the Government of Catalonia, Barcelona 2017.

LEVRAT, Nicolas, *The Right to National Self-determination within the EU: A Legal Investigation*, Euborders Working Paper Series, Centre for Global Governance Studies, Leuven 2017.

LINO, Dylan, “The Politics of Inclusion: The Right of Self-determination, Statutory Bills of Rights and Indigenous Peoples”, *Melbourne University Law Review*, 34, 2010, s. 839-869.

MASON, Paul, “Catalonia, Lombardy, Scotland...Why the Fight for Self-determination Now?”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/oct/23/we-need-to-understand-why-catalonia-lombardy-scotland-are-reposing-question-of-self-determination>, (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

MCCORMICK, John, *Avrupa Birliği Siyaseti*, Adres Yayınları, Ankara 2015.

MILLS, James Robert, “The Challenge of Self-determination and Emerging Nationalism: The Evolution of the International Community’s Normative Responses to State Fragmentation”, London School of Economics and Political Sciences, Department of International Relations, London 2009, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

MORIS, Halim, “Self-determination: An Affirmative Right or Mere Rhetoric”, *ILSA Journal of International and Comparative Law*, 4(1), 1997, s. 201-220.

ÖTKEM, Emre, *Terörizm: İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, Derin Yayınları,

İstanbul 2011.

PAGE, Stanley W., "Lenin and Self-determination", *The Slavonic and East European Review*, 28(71), 1950, s. 342-358.

SENESE, Salvatore, "External and Internal Self-determination", *Social Justice*, 16(1), 1989, s. 19-25.

TAŞDEMİR, Fatma, "Yeni Dünya Düzeninde Self Determinasyon", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

TAŞDEMİR, Fatma-Adem Özer, *Uluslararası Hukuk Perspektifinden Self-determinasyon ve Ayrılma*, Hukuk Yayınları, Ankara 2017.

USHKOVSKA, Mare, "European Union Integration and National Self-Determination", *New England Journal of Public Policy*, 31(2), 2019, s. 1-21.

VERHELST, Anne, "Remedial Secession for Economic Harm in International Law: The Catalan Case", *Leuven Centre for Global Governance Studies Working Paper*, 202, Institute for International Law, Leuven 2018.

WILSON, Heather A. Wilson, *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*, Clarendon Press, Oxford 1990.

STRUCTURED ABSTRACT

As one of the most remarkable concepts of the twentieth century, self-determination has been addressed on a political-legal basis yet still has no definite or accurate criteria as a concept. It could be said that the concept of self-determination is, in a broad sense, a process that allows societies to determine their fates without any external force or compelling elements in any aspect. Here, the possibility for societies to determine their fate freely is meant as the process of determining what they approve for their fate. The concept of self-determination constitutes an inherent right for every member of a society; however, this leads to a contradiction on whether it is a right or a principal when considering external aspects of self-determination. If there are consistent pressures and high instances of rights violations, an external right also arises for minority groups determined to form their own societies. If the reasons impelling them to request such a right are not properly developed, self-determination takes a discriminative and separative role in international politics, and hence poses a threat to the territorial integrity of the country.

This study aims to address the attitude of the EU towards the concept of self-determination, the idea that self-determination has both internal and external aspects, and to requests for self-determination. When examining various sources of EU law, it is interesting to note that they do not point out the right for self-determination as a concept, principle, or human right. While it can be said that some European documents on human rights such as the 1975 Helsinki Final Act and the 1990 Charter of Paris for a New Europe refer to the right for self-determination, these documents are more political rather than legal in nature and thus do not constitute a part of European Law. Such a deficiency of the EU legislation is caused by the political sensitivity of the subject matter. However, as international law is an inseparable facet of EU law, even if the right for self-determination is not particularly emphasized, it is accepted as an

indisputable right for all societies. This opinion was approved in the decision of the European Court of Justice in 2016, which defines the right for self-determination as a legitimate right for all societies.

Even though EU legislation does not cover any positive law on the right for self-determination, it is not completely indifferent to this subject. Democratic rights aimed at permitting European societies the freedom of self-determining their political, social, cultural, and economic futures can be based on EU law because these aspects related to the right for internal self-determination are in line with EU laws, and thus the right for internal self-determination has been incorporated into the rights that the EU institutions are required to secure. The EU emphasizes the association between the right for self-determination and respect for all human rights and hence points out that this right might be evaluated within the context of human rights. Even though internal self-determination is included within the category of the rights that need to be secured for the EU, it does not apply to the right for external self-determination, which legitimatizes separation.

With reference to such an interpretation of the EU for the right for self-determination only in an internal sense, it is possible to say that the Union ignores regional aspects of the right for self-determination. Even if the EU believes that the right for self-determination is closely associated with respect for all human rights, it also states that this right does not constitute a pre-condition for the enjoyment of other human rights. In other words, the EU holds the belief that human rights and freedoms might be thought of independently to the right for self-determination. On the contrary, the Union regards human rights as a pre-condition in terms of the right for self-determination. This study aims to address the attitude of the EU from an international legal perspective to the concept of self-determination and to the idea of this concept having both internal and external aspects. The study is summarized in three major chapters

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SELF-DETERMİNASYON YAKLAŞIMI

---

in total. The first chapter constitutes the theoretical framework of the study, where the concept of self-determination is examined in detail in terms of its definition, historical development, essence, and whether it should be considered a principle or a right. The second chapter relates to the institutional structure and mechanism of the EU. And the final chapter examines the attitude of the EU towards self-determination and requests for this concept, which form the basis of this study.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ*

*An Assessment of Turkey's Role in the Cuban Missile Crisis
from a Postcolonial Perspective*

Ufuk ALKAN**

Öz

Küba Füze Krizi'nin geleneksel Batılı anlatısında Türkiye, ABD'nin Jüpiter füzelerini yerleştirdiği yer olarak resmedilmektedir. Bu anlatıda, krizin temel aktörleri ABD ve SSCB iken; Türkiye, Soğuk Savaş ortamında Batı Bloku'nda yer alan ve "doğal olarak", ABD'nin SSCB'ye karşı politikalarını mutlak bir bağlılıkla destekleyen bir ülkedir. Bu çalışmanın amacı Küba Füze Krizi'ni postkolonyal perspektiften değerlendirmek ve postkolonyal düşüncenin oldukça Batı merkezli olan uluslararası ilişkiler disiplinde Türkiye gibi ötekilerin sesine ne derece kulak verebileceğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Küba Füze Krizi, Postkolonyalizm, Türkiye-ABD İlişkileri, Türkiye-SSCB İlişkileri, Soğuk Savaş.

Abstract

In traditional Western narrative of the Cuban Missile Crisis, Turkey is featured as the place where the USA placed its Jupiter missiles. In this narrative, while the main actors of the crisis are the USA and the USSR, Turkey is a country in the Western Bloc in the Cold War environment and 'naturally' supports the policies of the USA against the USSR. The aim of this study is to evaluate the Cuban Missile Crisis from a postcolonial perspective and to reveal to what extent postcolonial thought can listen to the voices of others like Turkey in the Western-oriented IR discipline.

Keywords: Cuban Missile Crisis, Postcolonialism, Turkey-US Relations, Turkey-USSR Relations, Cold War.

---

* Makale Geliş Tarihi: 22.06.2021 Yayına Kabul Tarihi: 27.10.2021

** Dr., e-posta: ufuk.alkan@coleurope.eu, ORCID: 0000-0001-8335-0804

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

GİRİŞ

Küba Füze Krizi'nin geleneksel Batılı anlatısında Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Jüpiter füzelerini yerleştirdiği yer olarak dikkat çekmektedir.¹ Türkiye'nin rolü, mümkün olduğunca pasifleştirilmektedir. Öyle ki; füzelerin Türkiye'ye konuşlandırılmış olmasının tek sebebi ABD'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) çevreleme politikasıdır. Bu anlatıda, krizin temel aktörleri ABD ve SSCB iken; Türkiye, Soğuk Savaş ortamında Batı Bloku'nda yer alan ve doğal olarak, ABD'nin SSCB'ye karşı politikalarını mutlak bir bağlılıkla destekleyen ülkedir. Ayrıca Küba Füze Krizi'nin iki süper gücü, nükleer savaşa en çok yaklaştıran olay olduğu sıkça tekrarlanmaktadır.² Sonuç olarak, Türkiye'nin ülkesine Jüpiter füzelerinin konuşlandırılmasını kabul eden az sayıda devletten biri olmasının nedenlerine neredeyse hiç değinilmemiştir³.

Oysa ki Türkiye'nin Jüpiter füzelerinin topraklarına yerleştirilmesine izin vermesinin nedeni SSCB'nin toprak taleplerinden algıladığı yaşamsal tehdit ve o dönemde ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarına duyulan ihtiyaçtır. Türkiye, algıladığı tehditleri Batı Bloku'nda yer alarak dengelemeye çalışmış ve Blok içerisindeki yerini sağlamlaştırmak için zaman zaman Sovyet tehdidini söylemsel düzeyde olduğundan büyük göstermiştir.

1 Konuyu Batılı olmayan bir yaklaşımla değerlendiren çalışmalardan bazıları için bkz. Sergey Radchenko, "The Cuban Missile Crisis: Assessment of New, and Old, Russian Sources", *International Relations*, 26(3), 2012, s. 327-343; Mark Laffey-Jutta Weldes, "Decolonizing the Cuban Missile Crisis", *International Studies Quarterly*, 52, 2008, s. 555-577. Bu çalışmalara göre SSCB'nin Küba'ya füzeleri yerleştirmesinin asıl nedeni Küba'yı ABD'ye karşı koruma isteğidir. Çünkü ABD, 1961 yılının Nisan ayında Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) tarafından eğitilen ülkesindeki Kübalı sürgünler aracılığıyla Küba Devrimi'ne karşı başarısızlıkla sonuçlanan Domuzlar Körfezi Çıkartması'nı gerçekleştirmiştir.

2 Arthur I. Cyr, "The Cuban Missile Crisis After Fifty Years", *Orbis*, 57(1), 2013, s. 5; Graham Allison-Philip Zelikow, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Longman, New York 1999, s. 77.

3 Küba Füze Krizi'ni Batı merkezli bakış açısından ele alan çalışmalardan bazıları için bkz. Abram Chayes, *International Crises and the Rule of Law: The Cuban Missile Crisis*, Oxford University Press, Londra 1974; Henry M. Pachter, *Collision Course: The Cuban Missile Crisis and Coexistence*, Frederic A. Praeger, New York-Londra, 1963; Michael E. Weaver, "The Relationship Between Diplomacy and Military Force: an Example from the Cuban Missile Crisis", *Diplomatic History*, 38(1), 2014, s. 137-181.

Bu çalışmanın amacı Küba Füze Krizi'ni postkolonyal perspektiften değerlendirmek ve postkolonyal düşüncenin oldukça Batı merkezli olan Uluslararası İlişkiler disiplinde Türkiye gibi ötekilerin sesine ne derece kulak verebileceğini ortaya koymaktır.⁴ Çalışmanın temel argümanı, Küba Füze Krizi'nin yıllardır ABD merkezli bir şekilde anlatıldığı ve bu anlatıda Türkiye'nin yer almadığı ya da kendisine pasif bir rol atfedildiği şeklindedir. Bu anlatı, halen uluslararası ilişkiler disiplinde hâkimdir.

Çalışmada ilk olarak postkolonyal düşüncenin temel görüşleri, Küba Füze Krizi açısından değerlendirilecektir. Daha sonra Küba Füze Krizi'nde Türkiye'nin ABD'nin yanında yer almasının nedenleri tartışılacaktır. Bu çerçevede Türkiye'nin Soğuk Savaş ortamında ABD'nin yanında yer alan bir uydu devlet olmaktan çok, SSCB'nin toprak taleplerinden algıladığı yaşamsal tehdit ve ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarına ihtiyaç duymasının etkisiyle füzelerin topraklarına yerleştirilmesine izin verdiği gösterilecektir. Güvenlik kaygılarının Türkiye'nin dış politika davranışını önemli ölçüde yönlendirdiği Küba Füze Krizi, öncesi ve sonrasında örneklerle aktarılacaktır. Böylece çalışmada postkolonyal düşüncenin uluslararası ilişkiler disiplinini Batı merkezilikten önemli ölçüde uzaklaştırabileceği sonucuna varılmaktadır.

POSTKOLONYAL DÜŞÜNCE VE KÜBA FÜZE KRİZİ

Postkolonyal düşünce ile bilgi pratiklerinin uluslararası hiyerarşinin üretimine ve yeniden üretimine nasıl katkı sağladığı gösterilmektedir.⁵ Uluslararası hiyerarşinin yeniden üretilmesinin en önemli sonucu uluslararası ilişkiler disiplinde Üçüncü Dünya'nın görüşlerinin göz

4 Yazarların da belirttiği gibi 1962 yılının Ekim ayında meydana gelen olaylar ABD için Küba Füze Krizi iken; SSCB için Karayip Krizi, Küba için ise Küba Krizi'dir. Küba Füze Krizi'ni benzer bir şekilde postkolonyal bir perspektiften Küba üzerinden değerlendiren başka bir çalışma için bkz. *Laffey-Weldes, a.g.m.*, s. 555-577.

5 Aynı yer.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

ardı edilmesidir.⁶ Batı merkezli uluslararası ilişkiler disiplini daha çok güçlü Batılı devletleri analiz birimi olarak görmektedir. Ayrıca alandaki bilimsel çalışmalar, genellikle Batılı akademisyenler ya da Batılı kurumlarda faaliyet gösteren Batılı olmayan akademisyenler tarafından yürütülmektedir.⁷ Bunun yanı sıra disiplinin sıkça kullandığı kavramlardan egemenlik ve devlet, Avrupa devlet sistemi içerisinde ortaya çıkmıştır.⁸ Geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlardan realizm ve idealizm de Batı kökenlidir. Batı merkezli anlatı, Batılı olmayan devletlerin amilliğini göz ardı etmektedir.

Kısacası Batı merkezli yaklaşımlarda Avrupa; coğrafi, tarihsel ve siyasi açıdan dünyanın merkezinde yer almakta ve "Batı'nın kalkınması medeniyetin zirvesi olarak görülmektedir."⁹ Uluslararası ilişkiler tarihi de öncelikle büyük güçler arasındaki mücadelelerin tarihi ve bu güçlerin düşüşü ve yükselişi üzerinden anlatılmaktadır.¹⁰ Örneğin neo-realist düşünür Kenneth Waltz'a göre, Malezya veya Kosta Rika'yı esas alan bir uluslararası siyaset teorisi kurmak bir ekonomideki küçük firmaları esas alarak oligopol rekabet teorisi kurmaya benzemektedir.¹¹

Barkawi ve Laffey'e göre ise geçmişi ve bugünü anlamak için Batılı ve Batılı olmayanların tarihteki ortak rolünün dikkate alınması gerekmektedir.¹² Batılı uluslararası ilişkiler anlatısı günümüz dünyasını

6 Aynı yer.

7 Bahar Rumelili, "Batı Merkezçilik ve Postkolonyalizm", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Evren Balta, der., İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 203.

8 Aynı yer.

9 Columba Peoples-Nick Vaughan-Williams, *Critical Security Studies: An Introduction*, Routledge, Londra-New York 2010, s. 55-56.

10 Barkawi ve Laffey'e göre Batı merkezli uluslararası ilişkiler disiplininde savaş ve barış konuları, büyük güç mücadeleleri olarak ele alınmaktadır. Bu yüzden dünya nüfusunun çoğunluğunu oluşturan güçsüz devletlerin uluslararası politikadaki ilişkileri tam anlamıyla kavranamamaktadır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki bağımsızlık savaşları Batı merkezli disiplin içerisinde Soğuk Savaş'ın terminolojisi kullanılarak anlatılmıştır. Ayrıca Batı merkezli disiplinde güçsüz devletlerin dünya siyasetinde pasif bir rol oynadıkları kabul edilmektedir. Tarak Barkawi-Mark Laffey, "The Postcolonial Moment in Security Studies", *Review of International Studies*, 32, 2006, s. 329.

11 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Reading MA, Addison-Wesley 1979, s. 72.

12 Barkawi-Laffey, a.g.m., s. 329.

anlamak ve anlamlandırmak için yetersizdir. Çünkü disiplin yalnızca büyük güçler arasındaki mücadelelerden ibaret değildir.

Küba Füze Krizi'ni yalnızca ABD ve SSCB arasındaki bir güç mücadelesi şeklinde kavramsallaştırmak, Batı merkezli anlatıya hâkim olan “yalnızca büyük güçler amillik yapabilirler” şeklindeki anlayışı yeniden üretmektedir.¹³ Bu yüzden de bu çalışmada daha çok Soğuk Savaş sırasında Batı Bloku'nda yer alan bir uydu devlet olarak resmedilen Türkiye'nin amilliği Küba Füze Krizi üzerinden postkolonyal bir yaklaşımla anlatılacaktır.

Postkolonyal çalışmaların sıklıkla dikkat çektiği bilgi-iktidar ilişkisini Küba Füze Krizi iyi bir şekilde örneklendirmektedir. O dönemde ABD Başkanı John F. Kennedy saldırı ve savunma amaçlı füzeler arasında bir ayırım yaparak Türkiye'ye yerleştirilen füzelerin savunma amaçlı olduğuna dikkat çekmiş ve savunma amaçlı füzeleri normatif açıdan saldırı amaçlı füzelere üstün kılmıştır. Diğer bir deyişle ABD, iktidarını pekiştirmek için SSCB füzelerinin saldırı amaçlı olduğunu ilan etmiş ve bunu, U-2 uçaklarının Küba Füze Krizi öncesinde Küba üzerinde yaptıkları uçuşlardan elde ettikleri bilgilere dayandırmıştır. Böylece ABD'nin Küba Füze Krizi sırasında uyguladığı abluka gibi zorlayıcı politikaları meşrulaştırılmıştır. Savunma ve saldırı amaçlı füzeler arasında yapılan ayırım kendisini geleneksel anlatıda ABD'nin Türkiye'ye Jüpiter füzelerini yerleştirmeye hakkı olmasına rağmen SSCB'nin Küba'ya füze yerleştirmeye hakkının bulunmaması şeklindeki ifadelerde bulmuştur.¹⁴

KÜBA FÜZE KRİZİ

Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'nün (NATO) Kitlemel Karşılık Doktrini, 1953 yılında dönemin ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın etkisiyle kabul edilmiştir. Bu doktrinle birlikte SSCB'den gelebilecek bir saldırıya,

¹³ Barkawi-Laffey, *a.g.m.*, s. 337.

¹⁴ Laffey-Weldes, *a.g.m.*, s. 565.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

saldırının konvansiyonel veya nükleer olduğuna bakılmaksızın nükleer bir cevap verilmesine karar verilmiştir. Doktrinin benimsenmesinin ardından ABD ve SSCB nükleer rekabete başlamıştır. Örneğin ABD, ilk atom bombasını 1945 yılında, ilk hidrojen bombasını da 1952 yılında geliştirmiştir. SSCB de 1949 ve 1953 yıllarında aynı silahları geliştirmiştir. Ancak o dönemde ABD ya da SSCB birbirlerini doğrudan vurabilecekleri bir teknolojiye henüz sahip değillerdi. Bununla birlikte Washington yönetiminin Moskova karşısındaki önemli bir üstünlüğü de SSCB sınırının yakınında çok sayıda müttefiki bulunması nedeniyle bu ülkeler üzerinden saldırıda bulunabilme imkânıydı.

SSCB'nin ise 1959 yılında Küba Devrimi gerçekleşene kadar ABD'ye coğrafi açıdan yakın bir müttefiki yoktu. Ancak 1957 senesinin Ekim ayında SSCB, Sputnik adlı bir uyduyu uzaya yerleştirmiştir. Bu ise SSCB'nin artık ABD'yi doğrudan vurabilecek menzile sahip füzelere sahip olduğu anlamına gelmektedir. Önceden SSCB tarafından doğrudan vurulamayacağını bilen ABD, kitlesel karşılık doktriniyle SSCB'nin herhangi türden bir saldırısına nükleer bir karşılık vereceğini ilan etmekte bir mahsur görmemişken; SSCB'nin uzaya uydu yerleştirmesiyle birlikte kendisinin de artık nükleer bir savaşın doğrudan hedefi olabileceğini fark etmiştir.¹⁵ Bu yüzden 1957 yılında kitlesel karşılık doktrini terkedilmiş ve yerine esnek karşılık doktrini benimsenmiştir.

1962 yılında ABD Başkanı John F. Kennedy tarafından ABD'nin yeni askeri stratejisi olarak kabul edilen bu doktrine göre, artık karşı taraftan gelecek saldırının niteliğine göre bir karşılık verilecektir. Örneğin SSCB, ABD'ye konvansiyonel silahlarla saldırırsa NATO yine konvansiyonel silahlarla karşılık verecektir. SSCB'nin doğrudan kendisini vurma imkânına ulaşmış olmasından son derece rahatsız olan ABD, 16-19 Aralık 1957 tarihlerindeki NATO toplantısında orta menzilli füzelerin Avrupa'ya konuşlandırılmasını gündeme getirmiştir.

¹⁵ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları*, İstanbul 2006, s. 50.

Füzeler konuşlandırılacakları ülkeyi hedef haline getireceğinden ve bu füzeleri ateşleme yetkisinin kime ait olacağı belirsiz olduğundan NATO üyelerinden yalnızca İtalya, İngiltere ve Türkiye, ülkesine orta menzilli füzeler yerleştirilmesini hemen kabul etmiştir.¹⁶ 11 tane Jüpiter füzesinin Türkiye'ye yerleştirilmesine yönelik anlaşma, 25 Ekim 1959 tarihinde imzalanmış ve füzeler, 1962 senesinde kullanıma hazır hale getirilmiştir. SSCB sınırına yakınlığı yüzünden en çok Türkiye'deki füzeler dikkat çekmiştir.¹⁷

Türkiye'deki füzelerden rahatsız olan SSCB, bir süre sonra Küba'ya benzer füzeleri yerleştirmiştir.¹⁸ Nitekim daha önce 1962 yılının Mayıs ayında Bulgaristan'ı ziyaret eden dönemin SSCB lideri Nikita Kruşçev, Türkiye'ye füze yerleştirilmesinden duyulan rahatsızlığı dile getirmiş ve karşılık vermekten bahsetmiştir.¹⁹

Küba Füze Krizi de SSCB'nin 1962 yılının Ekim ayında Küba'ya Türkiye'deki Jüpiter füzelerine benzer orta menzilli Sovyet füzelerini yerleştirdiğinin ABD tarafından tespit edilmesiyle başlamıştır. Füzelerin ateşleme sistemlerini adaya taşıyan SSCB gemilerini engellemek için ABD, 22 Ekim 1962 tarihinde abluka uygulamaya başlamıştır. Ablukanın ardından SSCB ve ABD arasındaki gerginlik oldukça tırmanmıştır.²⁰

Ablukanın başlamasından dört gün sonra 26 Ekim 1962 tarihinde Kruşçev, Kennedy'ye yazdığı bir mektupta ABD'nin Küba'yı işgal etmemesine karşılık kendisinin de Küba'ya silah sevkiyatını durduracağını belirtmiştir. Bu mektupta Türkiye'deki füzelerin kaldırılması gerektiğinden bahsedilmemiştir. Ancak Kruşçev, 27 Ekim 1962 tarihli mektubunda

16 Ayşegül Sever, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Frizi ve Türkiye", *A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52(1), 1997, s. 649.

17 Sever, *a.g.m.*, s. 648.

18 Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 50-51.

19 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran, der., Cilt. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 682.

20 Aynı yer.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Küba'daki SSCB füzelerinin çekilmesine karşılık Türkiye'deki Jüpiterlerin kaldırılmasını talep etmiştir. Dolayısıyla Küba ve Türkiye'deki füzeler arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur.²¹

Bununla birlikte füzeleri ilk kez pazarlık konusu yapanın SSCB tarafı olmadığı da daha sonradan anlaşılmıştır. Nitekim SSCB'nin ABD'deki Büyükelçisi Anatoly Dobrynin'in aktardığına göre, Kruşçev'in 27 Ekim tarihli mektubundan bir gün önce, SSCB Büyükelçiliği'nde kendisi ve Robert Kennedy arasında yapılan gizli görüşmede Kennedy, Türkiye'deki füzelerin krizin çözülmesinde kullanılabileceğini belirtmiştir.²²

Türkiye'nin füzelerin kaldırılmasına tepki göstereceğini bilen ve SSCB'yle böyle bir pazarlığın NATO ittifakı içerisinde de tepkiye yol açacağına farkında olan ABD, söz konusu pazarlığın kamuoyuna taşınmasını istememiştir. Nitekim ABD'nin Türkiye'deki Büyükelçisi de füzelerin sökülmesine Türkiye'de kesinlikle karşı çıkılacağını belirtmiş ve füzeler söküldüğü takdirde, Polaris sınıfı nükleer füze atabilen denizaltıların Akdeniz'e yerleştirilmesini tavsiye etmiştir.²³

Daha da önemlisi henüz Küba Füze Krizi yaşanmadan önce ABD, füzelerin Türkiye'den sökülmesini talep etmiş; ancak bu talebi olumlu karşılanmamıştır. Örneğin 1961 yılının Nisan ayında Ankara'da düzenlenen Merkezi Anlaşma Teşkilatı (CENTO) toplantısında ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Türkiye Dışişleri Bakanı Selim Sarper'e füzelerin sökülmesini teklif etmiş; fakat bu teklif kabul edilmemiştir. Benzer teklifler 1962 senesinin Nisan ve Haziran aylarında da yinelenmiş; lakin reddedilmiştir.²⁴

21 Sever, a.g.m., s. 652; Radchenko, a.g.m., s. 333; Weaver, a.g.m., s. 170.

22 Aynı yer.

23 O dönemde ABD'nin gözden geçirdiği diğer bir seçenek de Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin NATO Konseyi kararıyla kaldırılması olmuştur. Ancak karar almada oybirliğinin esas olduğu Konsey'de, Türkiye'nin aleyhte oy kullanacağı tahmin edildiğinden bu yola başvurulmamıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Erhan, a.g.e., s. 683.

24 Sönmezoğlu, a.g.e., s. 64.

Çünkü füzelerin sökülmesi, ABD'nin Türkiye'ye arkasını döndüğü ya da Ankara'nın bir müttefik olarak önemini yitirdiği şeklinde yorumlanabilirdi.²⁵

Kriz öncesinde ve sürerken yapılan birtakım görüşmelerde Küba ve Türkiye'deki füzeler arasında bağlantı kuran görüşmeler gerçekleşmiş olmasına rağmen söz konusu bağlantı kamuoyu düzeyinde ilk kez 25 Ekim 1962 tarihinde Walter Lpmann tarafından kaleme alınan bir köşe yazısında şu şekilde dile getirilmiştir:²⁶

"Küba'nın mukayese edilebileceği tek yer Türkiye'dir. Burası, Sovyetler Birliği'nin sınırında stratejik füzelerin bulunduğu tek yerdir. Küba ve Türkiye arasındaki önemli bir diğer benzerlik de Küba'daki Sovyet füzelerinin Türkiye'deki ABD-NATO üssü gibi küçük bir öneme sahip olmasıdır. Küba'daki Sovyet füzeleri savunulamaz ve Türkiye'deki üs demodendir. İki üs de dünya güç dengesi ile oynanmadan kaldırılabilir."

Jüpiterlerin pazarlık konusu yapılmasına ilişkin tüm kaygılara rağmen Kennedy ve Kruşçev, 28 Ekim 1962 tarihinde Küba'daki füzelerin çekilmesi karşılığında Türkiye'deki füzelerin kaldırılması ve adadaki ablukanın sonlandırılması hususunda karara varmışlardır. Ancak müttefiklerinin tepkisini çekmek istemeyen ABD, Jüpiter füzelerinin hiçbir şekilde pazarlık konusu yapılmadığını belirtmiştir.

Füzelerin pazarlık konusu yapılmaması özellikle Türkiye tarafından takdirle karşılanmıştır. Öyle ki; Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Turgut Menemencioğlu, Türkiye'deki füzelerin pazarlık konusu yapılmamasını memnuniyetle karşıladıklarını ABD makamlarına iletmiştir.²⁷ Fakat Washington yönetimi, 23 Ocak 1963 tarihinde Jüpiterlerin sökülmesini önerip; 1963 yılının Nisan ayında da füzeleri Türkiye'den tamamen

²⁵ Sever, a.g.m., s. 655.

²⁶ Chayes, a.g.e., s. 95.

²⁷ Weaver, a.g.m., s. 178.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

kaldırınca, füzelerin Küba Füze Krizi'nde pazarlık konusu olduğu şeklinde bir kanaat oluşmuştur. Füzelerin yerine Akdeniz'e Polaris denizaltıları yerleştirilmiştir.²⁸

BATI İTTİFAKINDA TÜRKİYE'NİN YERİ VE KÜBA FÜZE KRİZİ

Daha önce de belirtildiği gibi, geleneksel Küba Füze Krizi anlatısında Türkiye'ye oldukça pasif bir rol atfedilmektedir. Türkiye, Soğuk Savaş ortamında Batı ittifakında yer alan ABD uydu bir devlet olarak resmedilmektedir. Ancak Türkiye'nin Batı ittifakındaki yerinin verili kabul edilmemesi gerekmektedir.

Türk Dış Politikası, 1930'lı yılların ortasından itibaren Batılı bir çizgide olmuştur. Fakat Batılı bir dış politika izlemesi, Türkiye'nin Batılı güçlü devletlerin yanında yer alan uydu bir devlet olarak resmedilmesine sebebiyet vermemelidir. Çünkü Türkiye açısından Batılı dış politika bir tercih ve amillik (agency) örneğidir. Lakin Batı merkezli uluslararası ilişkiler disiplininde Türkiye gibi devletlerin amilliği yadsınmaktadır. Örneğin Soğuk Savaş döneminde bu devletler, ABD ile SSCB arasındaki küresel rekabet ortamında kazanılması ya da kaybedilmesi gereken nesnelere olarak görülmüşlerdir.²⁹

Tarihsel açıdan Türkiye'yi Batı ittifakına yaklaştıran ve Batı ittifakından uzaklaştıran birçok faktör söz konusu olmuştur. Bunların en önemlisi, ülkenin güvenlik kaygılarıdır.³⁰ Örneğin Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930'lara kadar geçen sürede Feroz Ahmad'ın Sévres Sendromu olarak adlandırdığı bir psikolojiyle Batı'ya karşı SSCB'yle ilişkilerini geliştirme

28 Chayes, a.g.e., s. 98.

29 Peoples vd., a.g.e., s. 48.

30 A. Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1968, s. 244; Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", *Middle Eastern Studies*, 35(4), 1999 s. 180.

yoluna gitmiştir.³¹ Ancak İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Türkiye, birtakım Batılı devletlerle ilişkilerini iyileştirmeye başlamıştır. SSCB'den algıladığı ideolojik tehditle 1935 yılında Etiyopya ve 1939 yılında Arnavutluk'u işgal eden ve o dönemde On İki Adalar'ın İtalyan egemenliği altında bulunması nedeniyle coğrafi açıdan da Türkiye'nin yakınında bulunan Mussolini İtalyası'ndan algıladığı tehdit, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'yla yakınlaştırmıştır. Nitekim İngiltere ve Fransa'yla 1939 yılında bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Almanya ve İtalya da 1936 yılında müttefiklik anlaşması imzalamış olmalarına rağmen Türkiye, ekonomik kaygılarla Almanya'yla olan ticari münasebetlerini sürdürmüştür. Bu tarihsel olaylar da Türkiye'nin dış politika davranışının Batı Bloku'na kayıtsız şartsız bir bağlanmadan ibaret olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Batılı bir Türk dış politikasının önemli bir amilliğinin sonucudur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin uyguladığı dış politika da bu argümanı desteklemektedir. SSCB'nin 19 Mart 1945 tarihinde verdiği bir notayla Türkiye'yle arasındaki 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın yenilenmesini 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesine ve ülkenin doğusundaki birtakım toprak taleplerinin gerçekleştirilmesine bağlaması, Türkiye'yi Batı'ya da daha da yaklaştırmıştır.³²

SSCB, Montrö Sözleşmesi'nin kendi ticaret ve savaş gemilerinin Türk boğazlarından her zaman serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesini istemiştir. Sovyetler Birliği, bu talepleri aslında 1944 yılının Ekim ayında İngiltere, 1945 senesinin Şubat ayında da ABD'yle paylaşmıştır. Her iki devlet de bu taleplere başlangıçta olumlu yaklaşmıştır. Ancak mevzubahis taleplere destek vermeleri karşılığında yeni rejimde kendilerinin de söz sahibi olmaları gerektiğini savunmuşlardır. SSCB ise

31 Feroz Ahmad, *Turkey: The Quest for Identity*, Oneworld Publications, Londra 2004, s. 9.

32 Ülman, a.g.m., s. 260; Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures During the Cold War", *Middle Eastern Studies*, 36(1), 2000, s. 107.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

meseleyi Türkiye'yle arasındaki ikili bir konu olarak görmüş ve İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda deniz ve kara üsleri istemiştir.³³

SSCB'nin taleplerine ABD'nin başlangıçtaki tepkisi Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü 1945 senesinin Temmuz-Ağustos aylarında düzenlenen Potsdam Konferansı'nda ABD Başkanı Harry S. Truman, Montrö'yü değiştirme konusunda SSCB'yle anlaşmış olmasına rağmen Moskova yönetiminden farklı olarak Türk Boğazları'na bir uluslararası su yolu statüsü kazandırmayı istemekteydi. SSCB'nin toprak taleplerini ise Türkiye'yle arasındaki ikili bir sorun olarak değerlendirmiştir. Ancak ABD'nin konuya yaklaşımı Potsdam'dan sonra yavaş yavaş değişmiştir. ABD, konuya ilişkin görüşünü 2 Kasım 1945 tarihinde Türkiye'ye iletmiştir.³⁴

“Boğazlar her zaman bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık olmalıdır. Boğazlar her zaman Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin transit geçişine açık olmalıdır; Barış sırasında ve birlikte kararlaştırılarak saptanacak sınırlı bir tonaj dışında, boğazlar, Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerine, kıyıdaş devletlerin onayı veya Birleşmiş Milletler otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında, kapalı tutulmalıdır. Sözleşmede, Milletler Cemiyeti sistemi yerine Birleşmiş Milletler sisteminin ikamesi ve akit devlet olarak Japonya'nın antlaşmadan çıkarılması gibi, Montrö rejimini günün gereklerine uydurmaya yönelik bazı değişiklikler yer almalıdır.”

Türkiye ise ABD notasına verdiği cevapta barış ve savaş sırasında ticaret ve savaş gemilerinin Türk Boğazları'ndan geçiş haklarıyla Türkiye'nin güvenlik ve egemenliğini en iyi bağdaştırabilecek esasların ABD'nin de katılacağı bir konferansta görüşülebileceğini ifade etmiştir.³⁵ SSCB'nin Türkiye'den toprak taleplerini ikili bir mesele olarak gören ABD'nin konuya ilişkin görüşleri zaman içerisinde değişmiştir. Artık ABD Türkiye'nin toprak

33 Sönmezoğlu, a.g.e., s. 34.

34 Sönmezoğlu, a.g.e., s. 35.

35 Sönmezoğlu, a.g.e., s. 36.

bütünlüğünü önemsemeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni ise İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ı İngiltere'yle birlikte işgal eden SSCB'nin savaşın sona ermesinin ardından ülkeden çıkmak istememesidir. İran'ın petrol kaynakları, o yıllarda Batı için oldukça önemlidir.³⁶ Daha da önemlisi ABD, SSCB'nin Türkiye'yi ve Türkiye üzerinden Ortadoğu'yu etkisi altına almaya çalıştığını düşünüyordu.

Nitekim SSCB, Türkiye'den taleplerini yineleyen bir notayı 7 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'ye iletmiştir.³⁷ Bu notasında SSCB, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan bazı olaylardan Montrö Sözleşmesi'yle kurulan boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin güvenliğini sağlamaya yetmediğinin anlaşıldığını ileri sürmüştü ve boğazlara ilişkin taleplerini dile getirmiştir. Bu talepler şunlardır:³⁸

“Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine devamlı açık tutulmalıdır. Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine devamlı olarak açık tutulmalıdır. Özel surette öngörülecek haller dışında, boğazlar Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır. Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan boğazlara müteallik rejimin kurulması yalnız Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili olan diğer devletlerin yetkisi dâhilinde olmalıdır. Boğazlarda ticari seyrüsefer serbestliğini ve boğazların güvenliğini temin hususuyla en fazla ilgili ve bunu gerçekleştirmeye en güçlü oldukları için, Türkiye ve Sovyetler Birliği, boğazların diğer devletler tarafından Karadeniz'e sahili bulunan devletler aleyhine kullanılmasının önüne geçmek amacıyla, bunların savunulmasını müştereken temin etmelidir.”

³⁶ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 215.

³⁷ Gönübol, a.g.e., s. 218.

³⁸ Gönübol, a.g.e., s. 219.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye-SSCB ilişkilerindeki yaklaşımını değiştiren ABD, 7 Ağustos tarihle notaya 19 Ağustos 1946 tarihinde cevap vermiş ve yukarıda bahsi geçen ilk üç madde için SSCB'yle mutabık olduğunu ancak dördüncü ve beşinci maddelerin kabul edilemeyeceğini; çünkü boğazların savunmasında Türkiye'nin başlıca sorumlu ülke olarak kalması gerektiğini ifade etmiştir.³⁹ Türkiye de SSCB'nin notasına 22 Ağustos 1946 tarihinde cevap vermiştir. Türkiye'ye göre, Montrö Sözleşmesi'nin savaş ve ticaret gemilerinin boğazlardan geçişiyle ilgili hükümlerinde bazı değişiklikler yapılabilecektir. Ancak sözleşmeyle kurulan rejimin kaldırılması ve boğazların ortaklaşa savunulması kabul edilemez.⁴⁰

SSCB, 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye'ye ikinci bir nota daha vererek Türkiye'den taleplerini yinelemiştir. İlk notasının bir kopyasını İngiltere ve ABD'ye ileten SSCB ikinci notayı yalnızca Türkiye'ye göndermiştir. Fakat Türkiye, ABD ve İngiltere'yi ikinci notadan haberdar etmiştir. ABD de 9 Ekim 1946 tarihinde SSCB'ye verdiği cevabi notasında, ilk nota için verdiği görüşleri yinelemiş ve boğazların bir saldırıya maruz kalması halinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) harekete geçebileceğini belirtmiştir. ABD'nin kendisinden yana tavır almasından memnuniyet duyan Türkiye de 18 Ekim 1946 tarihinde verdiği cevabi notasında önceki görüşlerini yinelemiştir.⁴¹

SSCB'nin talepleri Türkiye'yi Batı ittifakındaki yerini sağlamlaştırmaya itmiştir. Hatta Batı ittifakında önemli bir devlet olduğunu göstermek için SSCB'nin algıladığı tehdidi söylemsel düzeyde sürdürmüştür. Öyle ki; bazı yazarlara göre, Türkiye'nin 1945 yılında çok partili sisteme geçerek demokrasisini iyileştirmesinin altında yatan temel sebep de Batı Bloku'yla bağlarını geliştirmektir.⁴² Ayrıca bu dönemde Türkiye, Güney Kore'ye

39 Gönübol, a.g.e., s. 221.

40 Gönübol, a.g.e., s. 222.

41 Gönübol, a.g.e., s. 223.

42 Haluk Ülman-Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II", A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 27(1), 1972, s. 4.

savaş açan Kuzey Kore'ye karşı ülkelerden yardım istendiğinde Birleşmiş Milletler (BM) kumandanlığına 25 Temmuz 1950 tarihinde 4500 kişilik bir kuvvet sağlamıştır.⁴³

Türkiye, Küba Füze Krizi ve Johnson Mektubu'na kadar Batılı bir dış politika izlemeye devam etmiştir.⁴⁴ Çünkü Türkiye, iktisadi kalkınmasının Batı'dan gelecek yardımlara bağlı olduğunun farkındadır.

Nitekim Dışişleri Bakanı Yardımcısı Etem Menderes, 1957 yılında şöyle bir konuşma yapmıştır:⁴⁵

“Türkiye'nin maruz bulunduğu tehlike ve müşterek emniyet sistemi içinde tekabül ettiği külfetleri göz önünde bulundurmak suretiyle, Birleşik Amerika'nın karşılıklı yardımlaşma programı dahilinde bu külfetleri paylaşmak maksadıyla bize yaptığı yardımlar, Türk milleti için hiç şüphesiz ki bir şükran kaynağı teşkil etmektedir. Yardımların artırılması hususundaki temennilerimiz bir yandan müşterek emniyet davasına daha iyi hizmet etmek endişe ve arzumuzdan, diğer taraftan da uhdemize terekküb eden vecibeleri ileride kendi öz kaynaklarımızla yerine getirebilecek bir iktisadi seviyeye erişmek kaygısından ileri gelmektedir. Hükümetimiz, bu görüş etrafında Birleşik Amerika ile müşterek bir anlayışın daha da vuzuhla teessüs etmesi için her türlü gayreti sarf etmekten fariğ olmayacaktır.”

Siyasi elitler arasında Batı ittifakında yer almak gereği o kadar verili kabul edilmektedir ki; 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından ordu NATO ve CENTO'ya bağlılığını ilan etmiştir.⁴⁶ Ayrıca bu dönemde Türkiye ve Batı Bloku'nun çıkarları önemli ölçüde çakışmıştır.

43 Sönmezoğlu, a.g.e., s. 45.

44 Aydın, a.g.m., s. 112.

45 Gönlübol, a.g.e., s. 342.

46 Gönlübol, a.g.e., s. 345.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye, SSCB'den algıladığı tehdit karşısında Batı Bloku'ndaki yerini sağlamlaştırmak isterken; ABD de 1950 yılında Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırması ve 1948 senesinde Kominform'dan ayrılmasının ardından yoğun Sovyet baskısıyla karşı karşıya kalan Yugoslavya'ya SSCB'nin saldırma ihtimali üzerine NATO'nun güneydoğu kanadını güçlendirmek istemiştir. Aynı dönemde ABD, SSCB'den algıladığı tehdidin artması üzerine İkinci Dünya Savaşı sonrasında silahsızlandırılan Batı Almanya'nın 1949 yılında kurulan NATO ve 1948 tarihli Brüksel Antlaşması'ndan 1954 yılında dönüştürülen Batı Avrupa Birliği'ne (BAB) üye olmasını sağlamıştır.

NATO'nun güneydoğu kanadının güçlendirilmesi gereği Türkiye ve Yunanistan'ın 1952 yılında NATO'ya kabul edilmelerini kolaylaştırmıştır. Böylece NATO üyeliği, Türkiye'nin Batı Bloku'ndaki yerini sağlamlaştırırken; Türkiye'nin SSCB'ye coğrafi yakınlığı sayesinde Batı Bloku SSCB'yi çevreleyebilmiştir.⁴⁷

Türkiye'nin Batı ittifakından beklentileri ve o dönemdeki güvenlik endişeleri, NATO hakkında 11 Mart 1949 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir yazıda ortaya konulmaktadır.⁴⁸

“Bugünkü şartlar altında, bir Bolşevik tecavüzü göz önüne alındığı takdirde, en mühim stratejik istikametlerden biri ve belki birincisinin, Türkiye ve Yunanistan üzerinden geçerek Akdeniz'e inen yol olduğuna şüphe yoktur. Batılı müttefikler, tedafüi bir ittifak andlaşmasıyla Kuzey ve Batı Avrupa taarruz istikametini kapadıkları, fakat Akdeniz yolunu açık bıraktıkları takdirde, Sovyet Rusya'nın bu açık yolu tercih ve bilhassa Türkiye'yi daha ziyade tazyik ve tehdit etmesi gayet tabiidir. Buna karşı alınacak tedbir ya Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Türkiye'nin iştirak

47 Ülman, a.g.m., s. 262.

48 Gönübol, a.g.e., 241.

edecekleri bir Akdeniz savunma paktı vücuda getirmek yahut da bir beyanname ile Türkiye ve Yunanistan'ın istiklallerini garanti etmektir."

Ayrıca NATO ülkenin kalkınmasını kolaylaştıracak bir platform olarak da görülmektedir. Nitekim 22 Ekim 1962 tarihinde İsmet Giritli tarafından kaleme alınan bir yazıda şu ifadelere yer verilmiştir:⁴⁹

"NATO; hedeflerine ulaşmak için baskı ve zor kullanan Sovyet sisteminden farklı olarak, hürriyet içinde kalkınma amacına varmak ve bu ortamı sağlamak zorunda bulunmaktadır."

Böylece SSCB, baskıcı ve zora başvuran bir güç olarak resmedilirken; NATO'ya "hürriyet içinde kalkınma" amacını gerçekleştirmek misyonu yüklenmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye, 1960'lı yılların ortasına kadar Batılı bir dış politika izlemiştir. Bu yüzden de Turan ve Barlas bu dönemi Batı'ya mutlak bağlılık dönemi olarak adlandırmaktadır.⁵⁰ 1962 yılındaki Küba Füze Krizi ve 1964 yılındaki Johnson Mektubu'yla birlikte Türkiye'nin Batı'ya mutlak bağlılığı sona ermiştir. Çünkü Türkiye, bu iki gelişme karşısında Batı Bloku'nun kendisine beklediği korumayı sağlamayacağını anlamıştır. Özellikle de Küba Füze Krizi, ABD'nin gerektiği takdirde kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için Türkiye'nin çıkarlarını dikkate almadan bazı eylemlere girişebileceği konusunda bir uyarı olmuştur.⁵¹ Tabi ki SSCB'den

49 İsmet Giritli, "Kalkınma ve NATO", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1962.

50 İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Batı'ya mutlak bağlılığını ve Batı ile Türkiye'nin çıkarlarının örtüşüğünü gösteren gelişmelerden bazıları şunlardır: 1947 tarihli Truman Doktrini, 1948 tarihli Marshall Yardımı, 1950 yılında Kore Savaşı'na asker gönderilmesi, 1953 yılında Balkan Paktı'na ve 1955 yılında Bağdat Paktı'na üye olunması, 1955 yılındaki Bandug Konferansı'nda bağlantısızlar hareketinin karşısında yer alınması, İngiltere, Fransa ve İsrail'in Süveyş Kanalı'na 1956 yılında saldırılarına karşı çıkmaması. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. İter Turan-Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri" *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu, der., Der Yayınları, İstanbul 2001, s. 652; Ülman, a.g.m., s. 265-272; Ülman-Sander, a.g.m., s. 10-11; Aydın, a.g.m., s. 109; Turan-Barlas, a.g.e., s. 652-653.

51 Sönmezoğlu, a.g.e., s. 66.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

algıladığı tehdit ve askeri ve mali açıdan Batı'ya bağımlılık Türkiye için Batı'dan tam anlamıyla bir kopuşu mümkün kılmamıştır.

Türkiye, Küba Füze Krizi sırasında ABD'nin politikalarını bağlılıkla desteklemiştir. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel şöyle bir açıklama yapmıştır:⁵²

“Amerika bizim dostumuz ve müttefikimizdir. Amerika'nın tutumunu anlayışla karşılamamız lazımdır. Biz Türk milleti olarak bağlı olduğumuz antlaşmalara mutlak surette riayet edeceğimiz gibi milletimizin ruhunda mevcut asil vefakârlık dolayısıyla da dostlarımızın müşkül zamanlarında yanlarında bulunmamız kadar tabii bir şey olamaz.”

Türkiye, Küba Füze Krizi'ni başından itibaren yakından takip etmiştir. Türkiye'nin en büyük kaygısı, SSCB'nin ülkedeki Jüpiter füzelerini gerekçe göstererek ülkeye saldırmasıdır. Nitekim ABD'nin Küba'yı abluka altına alması üzerine SSCB'nin de Türkiye'ye abluka uygulayabileceği şeklindeki haberler basında yer almıştır.⁵³ Dahası Küba Füze Krizi, Üçüncü Dünya Savaşı'nın habercisi olarak resmedilmiştir.⁵⁴ Bunun yanında Küba Füze Krizi, daha çok iki süper güç arasındaki bir ideolojik rekabet sonucunda ortaya çıkan bir olay olarak aktarılmıştır. Örneğin 26 Ekim 1962 tarihinde Kayhan Sağlamer tarafından kaleme alınan bir yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:⁵⁵

“Castro'nun asıl gerçekleştirmeye çalıştığı rüya, bütün Latin Amerika memleketlerinin Küba modeli üzerinden yeniden kurulmasına imkân verecek kıta çapında bir sol isyan hareketidir. Böylece, bütün Latin Amerika memleketleri Washington karşısında Castro liderliğinde toplanacaktır.

⁵² Cumhuriyet, 25 Ekim 1962.

⁵³ Cumhuriyet, 24 Ekim 1962.

⁵⁴ Zafer, 24 Ekim 1962.

⁵⁵ Kayhan Sağlamer, “Küba'nın Yarattığı Gerginlik Hafifliyor”, Cumhuriyet, 26 Ekim 1962.

Kruşçev'in ... gerçek niyeti Batı yarım küresinde komünizme bir sıçrama tahtası hazırlamak, oradan saçılacak tahrik ve entrikalarla yaratılacak Küba modeli rejim değişiklikleriyle Latin Amerika memleketlerini Washington'dan koparıp safına almaktadır."

SSCB'nin ABD ablukasına beklenenin aksine sert bir karşılık vermemesi, basında olumlu karşılanmış ve bu durumun nedeni olarak ABD'nin politikaları gösterilmiştir. Çünkü Kruşçev karşılık verdiği takdirde nükleer savaş başlayabilirdi.⁵⁶

Bununla birlikte 27 Ekim 1962 tarihinde Küba Füze Krizi'nin sona erdiği ve meselenin diplomatik kanallara intikal ettiği haberi basında yer alırken;⁵⁷ bir gün sonra Türkiye'nin korktuğu başına gelmiş ve Kruşçev "Küba ve Türkiye'deki üslerin 2-3 hafta içinde tahliyesini" istemiştir.⁵⁸ Ancak hükümete yakın çevrelere atfedilen görüşlere göre;⁵⁹

"Türkiye'deki füze üsleriyle Küba'daki füze üsleri hukuki ve asli mahiyetleri bakımından aynı değildirler. Küba üsleri tecavüzi, bizdekiler ise tedafüidir. Bu bakımdan aynı şekilde mütalaa edilemezler. Üstelik Türkiye ve İtalya'daki üsler bir kişinin emrinde değil, NATO camiası içindedir ve NATO kumandanlığına bağlıdır... Küba'daki üsler ise doğrudan doğruya Rusların emri altındadır. Bunlar hukuki bakımdan da ayrı değildirler. Bunun için konuyu beraber mütalaa etmemek lazımdır."

Fakat ilerleyen günlerde SSCB'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerine yönelik taleplerinden vazgeçerek ABD, Küba'yı istila etmeyeceğine dair garanti

⁵⁶ Cumhuriyet, 26 Ekim 1962.

⁵⁷ Cumhuriyet, 27 Ekim 1962.

⁵⁸ Cumhuriyet, 28 Ekim 1962.

⁵⁹ Aynı yer.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

verdiği için füzeleri kaldırmayı kabul ettiği belirtilmektedir.⁶⁰ Ancak yine de SSCB'nin Jüpiterler için benzer taleplerle gelebileceği düşüncesi, Türkiye'yi bir süre daha meşgul etmiştir. Örneğin bir açıklamasında dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Türkiye'deki üslerin kaldırılması için evvela Türkiye'yi çevreleyen komünist üslerinin kaldırılmasının şart olduğunu söylemiştir.⁶¹

Küba Füze Krizi sırasında ABD'nin Küba'ya abluka uyguladığı esnada SSCB malı buğdayların Küba'ya iki Türk şilebiyle taşınması yüzünden ABD'nin Türkiye'ye yaptığı mali yardımları keseceği şeklinde birtakım söylentiler ortaya çıkmıştır. Lakin bunlar ABD Büyükelçiliği tarafından yalanlanmıştır.⁶²

Dış yardım meselesi, Türkiye için hassas bir konudur. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı'ya oluşan mutlak bağıllığının bir sebebi SSCB'nin toprak talepleri ise diğeri de ülkenin iktisadi kalkınmasını sağlayacak dış yardımlar olmuştur.⁶³ Nitekim Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'den mali yardım almaya başlamıştır.⁶⁴

Daha önce de belirtildiği gibi, Jüpiterlerin pazarlık konusu yapılmamasından büyük memnuniyet duyulmuş olmasına rağmen ABD,

60 *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1962.

61 *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1962.

62 *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1962.

63 SSCB'nin Türkiye ve Yunanistan üzerinde egemenlik kurmasından tehdit algılayan ABD Başkanı Harry S. Truman, 12 Mart 1947 tarihinde yaptığı konuşmasında Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve mali yardımda bulunulacağını belirtmiştir. Buna ilaveten ABD, İkinci Dünya Savaşı'na katıldıkları için ekonomileri kötü durumda bulunan Batılı devletlerde komünist ideolojinin yükselişini engellemek amacıyla bu ülkelere ekonomik yardımda bulunmaya karar vermiştir. Türkiye, savaşa katılmadığı ve dolayısıyla ekonomisi savaşa katılan devletlerinki kadar kötü durumda bulunmadığı için başlangıçta programa dâhil edilmese de Türk yetkililerin ısrarları sonucu Türkiye de 4 Temmuz 1948 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall'ın geliştirdiği yardım programına katılmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Gönübol, *a.g.e.*, s. 229.

64 Türkiye bu gelişmeden oldukça memnun olmuştur. Öyle ki dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü: "Büyük Amerika Cumhuriyeti'nin memleketimiz ve milletimiz hakkında beslemekte olduğu yakın dostluk duygularının yeni bir örneğini teşkil eden bu sevinçli olayı her Türk candan alkışlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaşın fiilen sona ermesinden sonra milletimizin ispat ettiği yüksek meziyet ve ideallerin dünya efkârı umumiyesi tarafından takdir edildiğini gösteren bu yardım, Türkiye'ye zaruri ve normal savaş malzemesinin bir kısmını temin etmek suretiyle, savaş sonunda düşmüş bulunduğumuz iktisadi güçlüklerin kısmen giderilmesinde de ferahlatıcı bir etken olacaktır" demiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Gönübol, *a.g.e.*, s. 230.

23 Ocak 1963 tarihinde füzelerin sökülmesini önerip; 1963 yılının Nisan ayında füzeleri Türkiye’den tamamen kaldırınca Jüpiterlerin pazarlık konusu yapıldığı anlaşılmıştır. Jüpiter füzeleri üzerine pazarlık yapılmasının Türkiye’de yarattığı hayal kırıklığı kriz sırasında Başbakan olan İsmet İnönü’nün bunalımdan sekiz yıl sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) yaptığı konuşmasında şöyle ifade edilmiştir.⁶⁵

“Amerikalılar bize Jüpiterlerin demode oldukları için çekileceğini söylediler. Onların yerine Polaris denizaltıları ikame edilecekti. Ancak, daha sonra öğrendik ki, Sovyetlerle pazarlık yapmışlar. Bu olay gösterdi ki, Türk yöneticileri bugün Amerikalıların Türkiye’yi istenmeyen krizlere sokmasına izin vermemeli ve dikkatli davranmalıdır.”

Küba Füze Krizi, ABD’nin Türkiye’nin çıkar ve tercihlerini göz ardı edebileceğini ve dolayısıyla o yıllarda izlenen Batı’ya mutlak bağlılık politikasının zayıflığını ortaya koymuştur. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi Türkiye, Küba Füze Krizi ve Johnson Mektubu’nun ardından çok yönlü dış politikaya geçmiştir. Bunun 1970’li yıllardaki önemli örnekleri SSCB’yle ilişkilerin geliştirilmesi, afyon yasağının kaldırılması ve Kıbrıs müdahalesidir.⁶⁶

SONUÇ

Batı merkezli uluslararası ilişkiler disiplininde uluslararası siyasetin temel aktörleri güçlü devletlerdir. Bu anlatılarda küçük devletlerden daha çok güçlü devletlerin uydusu olarak bahsedilmektedir. Ayrıca güç de çoğu kez askeri güç üzerinden tanımlanmaktadır.

Postkolonyal yaklaşım ise uluslararası politikanın yalnızca büyük devletler üzerinden okunamayacağını öne sürmektedir. Çünkü böyle bir

⁶⁵ Erhan, a.g.e., s. 684.

⁶⁶ Erhan, a.g.e., s. 685.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

okuma, yalnızca söz konusu büyük devletlerin aktör olarak görüldüğü bir anlatıya yol açmaktadır. İktidarı elinde bulunduran büyük devletler tarafından çerçevesi çizilen bu tür anlatılarda, diğer devletlerin amilliği göz ardı edilmektedir. Postkolonyalizme göre uluslararası siyaset, devlet ve devlet dışı tüm aktörlerin karşılıklı etkileşimi çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Küba Füze Krizi'nin geleneksel anlatısında da kriz, ABD ve SSCB arasında geçen askeri ve ideolojik bir mücadeledir. Türkiye ve Küba ise Soğuk Savaş ortamında iki süper güçten birinin yanında yer aldıkları için mutlak bir şekilde bağlı oldukları devletin politikalarını destekleyen füzelerin yerleştirildikleri ve akabinde söküldükleri yerlerdir. Bu anlatılarda çoğu kez Türkiye ya da Küba'nın füzelerin ülkelerine yerleştirilmesindeki kaygılarına yer verilmemektedir.

Bu yüzden bu çalışmanın amacı, Küba Füze Krizi içerisinde Türkiye'nin rolünü postkolonyal perspektiften değerlendirmek olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye'nin 1960'ların ortalarına kadar devam eden Batı'ya mutlak bağlılığının nedenleri açıklanmış ve ülkenin Batı'yla yakınlaşmasının önemli bir amillige işaret ettiği belirtilmiştir.

Bu çerçevede Türkiye'nin Soğuk Savaş ortamında Washington'un yanında yer alan bir uydu devlet olmaktan çok SSCB'nin toprak taleplerinden algıladığı yaşamsal tehdit ve ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarına ihtiyaç duymasının etkisi ile füzelerin topraklarına yerleştirilmesine izin verdiği ifade edilmiştir. Çalışmada varılan sonuç postkolonyal yaklaşımın disiplinin ötekilerini anlamak için önemli bir perspektif sunduğudur.

KAYNAKÇA

“3. Dünya Harbi Her An Çıkabilir”, *Zafer*, 24 Ekim 1962.

“Amerika Küba Ablukasını İki Gün için Kaldırdı”, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1962.

“Dünya, Küba’ya Giden İlk Rus Şilepinin Abluka Hattına Çarpmasını Heyecan İçinde Bekliyor”, *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1962.

“Endişeler Hafifliyor, Ruslar Zirve Toplantısı için Tazyiki Artırdı”, *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1962.

“Erkin: Önce Bizi Tehdit Eden Üsler Kalkmalı”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1962.

“Kriz Şimdilik Geçti, Küba Meselesi Diplomatik Kanala İntikal Etti”, *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1962.

“Kruçef Küba ve Türkiye’deki Üslerin 2-3 Hafta İçerisinde Tahliyesini İstedi”, *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1962.

“Kruçef Küba’daki Tecavüzi Silahların Geri Çekilmesi için Dün Emir Verdi”, *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1962.

“Sovyet Tepkisi Yumuşak Oldu”, *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1962.

AHMAD, Feroz, *Turkey: The Quest for Identity*, Oneworld Publications, Londra 2004.

ALLISON, Graham-Philip Zelikow, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, New York 1999.

AYDIN, Mustafa, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures “During the Cold War”, *Middle Eastern Studies*, 36(1), 2000, s. 103-139.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

AYDIN, Mustafa, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", *Middle Eastern Studies*, 35(4), 1999, s. 152-186.

BARKAWI, Tarak-Mark Laffey, "The Postcolonial Moment in Security Studies", *Review of International Studies*, 32, 2006, s. 329-352.

CHAYES, Abram, *International Crises and the Rule of Law: The Cuban Missile Crisis*, Oxford University Press, Londra 1974.

CYR, I. Arthur, "The Cuban Missile Crisis After Fifty Years", *Orbis*, 57(1), 2013, 5-19.

ERHAN, Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran, der. Cilt. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

GİRİTLİ, İsmet, "Kalkınma ve NATO", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1962.

GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

LAFFEY, Mark-Jutta Weldes, "Decolonizing the Cuban Missile Crisis", *International Studies Quarterly*, 52, 2008, s. 555-577.

PACHTER, M. Henry, *Collision Course: The Cuban Missile Crisis and Coexistence*, Frederic A. Praeger, New York-Londra, 1963.

PEOPLES, Columba-Nick Vaughan Williams, *Critical Security Studies: An Introduction*, Routledge, Londra-New York 2010, s. 55-56.

RADCHENKO, Sergey, "The Cuban Missile Crisis: Assessment of New, and Old, Russian Sources", *International Relations*, 26(3), 2012, s. 327-343.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

RUMELİLİ, Bahar, "Batı Merkezilik ve Postkolonyalizm", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Evren Balta, der. İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

SAĞLAMER, Kayhan, "Küba'nın Yarattığı Gerginlik Hafifliyor", *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1962.

SEVER, Ayşegül, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Frizi ve Türkiye", *A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52(1), 1997, s. 647-660.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2006.

TURAN İter-Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruz Sönmezoğlu, der. Der Yayınları, İstanbul 2001, s. 647-661.

ÜLMAN, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1968, s. 241-273.

ÜLMAN, Haluk-Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 1972, s. 1-24.

WALTZ, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading MA, 1979.

WEAVER, Michael E., "The Relationship between Diplomacy and Military Force: An Example from the Cuban Missile Crisis", *Diplomatic History*, 38(1), 2014, s. 137-181.

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

STRUCTURED ABSTRACT

The postcolonial theory of IR shows us how knowledge practices contribute to the production and reproduction of the international hierarchy. The most important consequence of the reproduction of the international hierarchy is the neglect of Third World views in the IR discipline. Western-centered IR discipline sees powerful Western states as its unit of analysis. Also, academic studies in the field are usually carried out by Western scholars or non-Western academics operating in Western institutions. In addition, sovereignty and the state, which are concepts frequently used by the discipline, emerged within the European state system. Thus, the Western-centered narrative ignores the agency of non-Western states.

In summary, in Western-centered approaches, the West is at the center of the world geographically, historically and politically. The history of the IR is primarily told through the history of the struggles between the great powers and the rise and fall of these powers. For example, according to the neo-realist thinker Kenneth Waltz, establishing a theory of international politics based on Malaysia or Costa Rica is similar to establishing a theory of oligopoly competition based on small firms in an economy.

According to Barkawi and Laffey, in order to understand the past and the present, the common role of Western and non-Western people in history should be taken into account. The Western IR narrative is insufficient to understand and make sense of today's world. Because IR is not just about struggles between great powers. Conceptualizing the Cuban Missile Crisis only as a power struggle between the USA and the USSR reproduces the understanding that only great powers can engage in agency.

In the same vein, in the traditional Western narrative of the Cuban Missile Crisis, Turkey is featured as the place where the United States placed Jupiter missiles. Turkey's role is pacified as much as possible. So much so that the only reason for the missiles to be deployed in Turkey is the US policy of surrounding the USSR. In this narrative, while the main actors of the crisis are the USA and the USSR, Turkey is a country in the Western Bloc in the Cold War environment and 'naturally' supports the policies of the USA against the USSR with absolute devotion. It is also often repeated that the Cuban Missile Crisis was the event that brought the two superpowers the closest to nuclear war. As a result, the reasons why Turkey is one of the few countries that have accepted the deployment of Jupiter missiles in its country are hardly addressed.

However, the reason why Turkey allowed Jupiter missiles to be placed on its territory was the vital threat perceived by the USSR's territorial demands and the need for economic and military aid from the USA at that time. Turkey tried to balance the threats it perceived by taking part in the Western Bloc and from time to time showed the Soviet threat larger than it was at the discursive level in order to consolidate its position in the Bloc.

The aim of this study is to evaluate Cuban Missile Crisis from a postcolonial perspective and to reveal to what extent postcolonial thought can listen to the voices of others like Turkey in the Western-centered IR discipline. The main argument of the study is that Cuban Missile Crisis has been told in a US-based way for years and Turkey is not included in this narrative or a passive role is attributed to it. This narrative still dominates the IR discipline.

In the study, firstly, the basic views of postcolonial thought will be evaluated with special reference to Cuban Missile Crisis. Later, the reasons for Turkey's siding with the USA in the Cuban Missile Crisis will

KÜBA FÜZE KRİZİ'NDE TÜRKİYE'NİN ROLÜNÜN POSTKOLONYAL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

---

be discussed. In this context, it will be shown that Turkey, in the Cold War environment, rather than being a satellite state siding with the USA, allowed the missiles to be placed on its territory due to the vital threat it perceived from the USSR's territorial demands and the need for economic and military assistance from the USA. It will be cited with examples from before and after the Cuban Missile Crisis, where security concerns have significantly driven Turkey's foreign policy behavior. Thus, it is concluded in the study that postcolonial thought can significantly move the IR discipline away from Western centrism.

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?*

*Sömürge Mirasının Gölgesinde Cezayir ve Fransa Arasındaki İlişkiler:
Yeni Bir Sayfa Mümkün mü?*

Aybüke Rabia HALİL**

Abstract

This paper examines how the colonial legacy affected relations between Algeria and France. Since Algerian independence in 1962, the relations between France and its former colony have progressed on a highly delicate line for both countries. Traumas literally inherited from the colonial period continue to shape relations between the two countries. Algeria's dream of national independence was to become a sovereign state with free decision-making mechanisms by ending foreign control over the country's wealth and resources, away from French influence. However, this dream could not be fully realized in the shadow of 132 years of colonial legacy.

Keywords: *Algeria, Colonialism, Colonial Legacy, France, Independence.*

Öz

Bu makale, sömürge mirasının Cezayir ve Fransa arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini incelemektedir. Cezayir'in 1962'deki bağımsızlığından bu yana, Fransa ile eski sömürgesi arasındaki ilişkiler her iki ülke için de oldukça hassas bir çizgide ilerlemiştir. Kelimenin tam anlamıyla sömürge döneminden miras kalan travmalar, iki ülke arasındaki ilişkileri şekillendirmeye devam ediyor. Cezayir'in ulusal bağımsızlık hayali, Fransız etkisinden uzak, ülkenin zenginliği ve kaynakları üzerinde yabancı kontrolüne sona vererek, özgür karar alma mekanizmalarına sahip egemen bir devlet olmaktı. Ancak bu hayal, 132 yıllık sömürge mirasının gölgesinde tam olarak gerçekleştirilememiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bağımsızlık, Cezayir, Fransa, Sömürgecilik, Sömürge Mirası.*

---

* **Received on:** 15.09.2021

Accepted on: 10.12.2021

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-mail: aybukerabia96@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-5399-0990.

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

INTRODUCTION

Having entered the Ottoman rule in the 16th century, Algeria has always been more independent from the provinces such as Egypt and Syria due to the Ottoman Empire's lack of a strong navy after the 17th century.¹ Until the end of the 19th century, the autonomy of local rulers was enormous, not only because of the autonomy granted to the provinces by the traditional Ottoman administration, but also because direct control of the Empire's vast territories from the center was not possible.² Algeria was also not easily accessible from the center, so it remained under the loose control of the Porte.³ Looking at the political atmosphere of the 19th century, we can say that Algeria was de facto independent country, though ostensibly subject to the Ottoman Empire. Moreover, the Algeria-France relations of that period are proof of this. At that time, France had a maritime trade base and consulate in Algeria. Algerian Deys⁴, which were affiliated to the Ottoman Empire, acted as an independent state, especially in commercial agreements.

France had been receiving its wheat needs from Algeria since 1792 and the shipments were made by French ships. After a while, Algeria's Jewish merchants (Bakri and Busnach) complained that France did not pay the money and interest for the wheat purchased for a long time. On April 29, 1827, Hussein Dey⁵, the Ottoman governor of Algiers, had a meeting with the French Consul Pierre Deval, but could not get a satisfactory answer. Thereupon, Hussein Dey hit the face of Pierre Deval with the fly whisk. This went down in history as the Fly Whisk Incident. France demanded an official apology from Hussein Dey for this, but he did

1 Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, p. 328.

2 Ali Balci, "Algeria in Declining Ottoman Hierarchy: Why Algiers Remained Loyal to the Falling Patron", *Cambridge Review of International Affairs*, 2020, p. 6.

3 *Ibid.*

4 The Dey was the title of the rulers who were appointed as the Regency of Algiers, Tripoli and Tunis from 1671 during the Ottoman period.

5 The Regency of Algiers was governed by the rulers called "Beylerbeys (1517-1576)", "Pasha (1576-1659)", "Aghas (1659-1671)" and "Deys (1671-1830)" during the Ottoman period. He was the last Dey of Algeria.

not. There were many reasons for France's occupation of Algeria, but the Fly Whisk Incident was cited as the apparent cause. Citing this incident as a reason, on June 16, 1827, France launched a comprehensive siege against Algeria that would last for three years. After a three-year siege, Algeria was occupied on July 5, 1830. Thus began the period of French colonialism that would last 132 years in Algeria.

In the colonial period, the country has begun to be Frenchized with its language, culture, and lifestyle. France exerted pressure to destroy the identity and culture of the Muslim people and to make the French language dominant instead of Arabic and Berber. This situation created a big problem in the formation of Algerian national identity after independence. Is the country's national identity Arab, Islamic, Berber or, Mediterranean as some politicians would have? ⁶ Algeria may be all of these, but more than 60 years have passed since the departure of the French colonialists who imposed its own language and culture, the country is still struggling to build its national identity. Looking at post-independence Algeria, there is a nation that speaks French virtually better than its native Arabic language, which cannot be Frenchized but also cannot find its own identity.⁷ As a matter of fact, on April 17, 2006, Former Algerian President Abdelaziz Bouteflika confirmed this situation and said the following in his speech in Paris: "We no longer know whether we are Berber, Arab, European or French. France committed genocide on Algerian identity during the colonial era."⁸ Moreover, he asked France to apologize to Algeria for colonial rule. However, Nicolas Sarkozy, the then president of France, responded as follows: "You can't ask sons to say sorry for their fathers' mistakes."⁹

6 "Identity Crisis", *The Economist*, <https://www.economist.com/international/1998/07/09/identity-crisis>, (Date of Accession: 12.02.2021).

7 Mete Çubukçu, "Cezayir: Kuzey Afrika'daki Kirli Savaş", *Birikim*, 99, 1997, p. 16.

8 Elem Eyice, "Cezayir'in Fransız Sömürgeciliğine Karşı Yürüttüğü Bağımsızlık Mücadelesi" , Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008, (Unpublished MA Dissertation), p. 155.

9 "It's So Hard to Say Sorry", *The Economist*, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2006/11/16/its-so-hard-to-say-sorry>, (Date of Accession: 10.01.2021).

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

In 1962, Algeria won a bloody war of independence against France by losing one and a half million people. France regarded Algeria as part of the homeland and did not think it could be separated from it, perhaps so it refused to give a name to what happened at that time. Until the 1990s, the Algerian War did not exist in the French political rhetoric; it was only the “Algerian events” that happened. According to Benjamin Stora, “for France calling it a war would be tantamount to accepting the possibility of a legal separation, the break-up of the One and Indivisible Republic.”¹⁰ However, in 1999, the National Assembly officially acknowledged that there was indeed a “war” in Algeria. Witnesses began to speak and archives were opened. Since then, considerable academic studies, films, documentaries, conferences, and exhibitions have been made on the Algerian War. Thus, France had to confront its colonial past, more precisely, the fact that it had avoided talking about for years.

Undoubtedly, the influence of the colonial legacy still continues in Algeria. Georges-Marc Benamou mentions that the relationship between the two countries is somewhere between love and hate.¹¹ At this point, it is necessary to ask the following question: How does the colonial legacy affect relations between Algeria and France? When the literature is examined, it is seen that the relations between the colonial powers and the former colonies that gained their independence are shaped around dependence and mutual hostility. Since Algerian independence in 1962, the relations between France and its former colony have progressed on a highly delicate line for both countries. Traumas literally inherited from the colonial period continue to shape relations between the two countries.¹² Although Algeria itself has experienced an overwhelming amount of this trauma, its effects on France should not be ignored. On the other

10 Benjamin Stora, “Algeria: The War Without a Name”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 21(3), 1993, p. 210.

11 Georges-Marc Benamou, *Bir Fransız Yalanı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2012, p. 29.

12 Alec G. Hargreaves, “France and Algeria, 1962-2002: Turning the Page?”, *Modern&Contemporary France*, 11(4), 2002, p. 445.

hand, as seen in the case of Algeria, the legacy left by the colonists is held responsible for the problems faced by the new states, such as religious and ethnic discrimination, violence, weakness of democracy, and corruption.¹³ However, attributing every problem faced by the country to the colonial heritage is a common view in the literature, but it creates an illusion.

This article aims to explain the continuing impact of the French colonial legacy on Algeria by addressing the relations between the two countries in political, economic, and cultural dimensions. While doing this, the events that are considered as turning points in the relations between the two countries in the period from 1962 until today were examined.

POLITICAL RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE

In the period after independence, Algeria has firmly stated that any interference by France in its internal affairs is unacceptable, despite maintaining relations with its former colonizer. Shortly after independence, Algeria went through a bloody civil war (1991-2002) and this dragged its relations with France to another dimension. France, which was initially unresponsive to the Algerian Civil War, began to show its influence in Algerian politics by clearly expressing the necessity of the intervention of the Algerian army in the elections through the French press after the prospective victory of the Islamic Salvation Front (FIS).

The main reason why France changed its stance in this way is that the Muslims from the Maghreb region living in France is anxious to be influenced by the rising Islamic movement in Algeria. The coming to power of an Islamic party completely contradicted the interests of

---

13 Martin J. Wiener, "The Idea of "Colonial Legacy" and the Historiography of Empire", *The Journal of Historical Society*, 13(1), 2013, p. 2.

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

France. For this reason, France, which wanted to turn the process in its favor, transferred approximately 40 million dollars to Algeria through the European Union between 1990-1994.¹⁴ With this assistance, France aimed to keep the Algerian government close to it.

While the relations between the two countries were expected to be strained at the end of the civil war, Abdelaziz Bouteflika gave importance to cooperation but did not position France as Algeria's only foreign policy alternative. The most important indicator of this is Algeria's close relationship with the European Union. In previous years, France acted as a borderline between Algeria and the EU, but France is no longer allowed to position itself in this way. In brief, during his time in power, Bouteflika neither completely turned his back on France nor established very close relations with France as in the past. He made a clear message to France by making an official visit first to the USA and then to France during the first term of his presidency.

Relations between Algiers and Paris went through their worst period after independence, with the enactment of the law in 2005, which asserted "the positive role of the French presence overseas" by the National Assembly in France. Paragraph 2 of article 4 of the controversial law is as follows:¹⁵

"Les programmes scolaires reconnaissent en particulier le rôle positif de la présence française outre-mer, notamment en Afrique du Nord, et accordent à l'histoire et aux sacrifices des combattants de l'armée française issus de ces territoires la place éminente à laquelle ils ont droit."

---

¹⁴ Jonah Schulfoer-Wohl, "Civil War in Algeria, 1992-Present", *Civil Wars of the World: Major Conflicts since World War II*, Karl DeRouen-Uk Heo, eds., ABC-CLIO, Santa Barbara 2007, p. 117.

¹⁵ République Française, "La loi n° 2005-158 du 23 février 2005, portant reconnaissance de la Nation et contribution nationale en faveur des Français rapatriés", *Legi France*, https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf?id=y07S1hSr5STProtS5YLc2tc_Fh71x9KoG_z3damffY=, (Date of Accession: 18.12.2020).

School curricula specifically acknowledge the positive role of the French overseas, especially in North Africa, and the history and sacrifices of the French soldiers from these territories shall be given their rightful prominence.”

This law argued that French colonialism provided the colonies with large investments in education, health, and infrastructure that facilitated their development. The law caused serious controversy in both France and Algeria. French historians reacted quickly to the 2005 law and signed a petition demanding that the law be repealed. At the end of January 2006, then French President Jacques Chirac ordered the Constitutional Council to repeal article 4 of the law. However, it was a belated move and worsened France’s image in the international community deteriorated. France’s ignoring and denial of what happened in Algeria caused serious criticism in its own country’s public opinion. These debates led to a revision of France’s colonial history and school curriculum. France’s colonial past has been in the school curriculum since the 1980s, but France, which officially accepted the Algerian War in 1999, could not be expected to reflect its colonial history as it is. Shortly after the discussion, the French government began updating the school curriculum to put more emphasis on colonial history. With the publication of a new school book in France in 2011 focusing on the Algerian War and the slave trade, a major step was taken towards France’s confrontation with its colonial history.¹⁶ Moreover, there is even a compulsory module on “Memory of the Algerian War” in the program of the final year of high school at the moment.¹⁷ This module is about the memories of the Algerian War that was constructed differently on both sides of the Mediterranean.¹⁸

¹⁶ Itay Lotem, “A Decade After the Riots, France has Rewritten its Colonial History”, *The Conversation*, <https://theconversation.com/a-decade-after-the-riots-france-has-rewritten-its-colonial-history-50499>, (Date of Accession: 18.12.2020).

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ “Ressources pour le lycée général et technologique”, *Ministère de L’éducation Nationale*, https://cache.media.eduscol.education.fr/file/lycee/12/3/01_RESS_LYC_HIST_TermS_th1_309123.pdf, (Date of Accession: 18.12.2020).

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

However, none of these attempts were enough for Algeria. For a long time, Algeria has demanded a formal apology from France for crimes committed during colonization as a precondition for the sustainability of bilateral relations,¹⁹ but this apology never came. During his official visit to Algeria in 2012, former French President François Hollande declared that his country's occupation was "unjust and brutal", but did not mention any apology.²⁰ In 2017, French President Emmanuel Macron described France's persecution in Algeria as "crimes against humanity" in a speech. In 2019, President Macron did more and acknowledged that France had a systemic chain of command that initiated the torture of the French army, paratroopers, and special forces during the Algerian War of Independence.²¹ However, France has been avoiding a formal apology for years and this puts the relationship between Algeria and France in a vicious circle.

Relations between the two countries were tested again in 2013. Algeria opened its airspace to France, which wanted to support Mali's government in the clashes between the groups in northern Mali and Mali's army. This decision disturbed the opposition in Algeria, but the government chose to be closer to France. Moreover, Algeria supported France's Mali intervention in various fields, including intelligence. While it was thought that Algeria would not support France in any way, Algeria acted oppositely. However, it is worth noting that the driving force behind this decision is not only the impact of its colonial legacy but also Algeria's effort to become an influential actor in the region.

---

19 Raphaël Lefèvre, "A New Chapter in Relations Between Algeria and France?", *The Journal of North African Studies*, 20(3), 2015, p. 316.

20 Abdenour Toumi, "Franco-Algerian Ties: A Conflict of Memory or Love-Hate Relationship?", *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/op-ed/2020/02/17/franco-algerian-ties-a-conflict-of-memory-or-love-hate-relationship>, (Date of Accession: 22.12.2020).

21 *Ibid.*

In the past year, a serious social movement has emerged in Algeria called Hirak. Th protests started on February 22, 2019 with the announcement of Abdelaziz Bouteflika’s candidacy for the fifth presidential term, who has been serving as president for Algeria since 1999. The people showed a serious reaction, but in fact, the motivation behind the protests has been the rage of ongoing corruption, mismanagement, and social injustice in the current regime. Although this movement differed significantly from the Arab Spring in terms of both its structure and its consequences, it caused serious changes in the political leadership of the country.

Abdelmadjid Tebboune, who previously held several official positions under the administration of Bouteflika, became the new president of Algeria in the elections held on December 12, 2019. Initially, France made only general public statements for demonstrations in the former colonial country and put no pressure on the regime in the direction of reforms. However, after broadcasting documentaries about the Hirak movement on French public television in May 2020, the Algerian Foreign Ministry immediately recalled the Paris Ambassador to country for consultation. The Algerian Ministry of Internal Affairs stated in a statement that the relevant documentaries are attacks against the Algerian people and its institutions under the name of freedom of expression. Two controversial documentaries about the Hirak movement were shown. The first of these was “Algeria, my love”, aired by France 5, and the second film, “Algeria: the Promises of the Dawn” was broadcast on France’s Parliamentary Channel.²² Directed by French journalist of Algerian origin Mustapha Kessous, the documentary “Algeria, my love” narrated the Hirak movement

---

22 “Films on Hirak Spark Algeria-France Crisis”, *Middle East Online*, <https://middle-east-online.com/en/films-hirak-spark-algeria-france-crisis>, (Date of Accession: 17.02.2021).

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

---

from the perspective of five Algerians in their 20s. The reason why the documentary to get so much reaction is that it is mentioned about taboos in Algeria, especially sex.²³

The majority of criticism of the documentary is directed towards the “reductive” portrayal and the “lack of knowledge” about Algeria.²⁴ Upon this, the Algerian ministry said in a statement that “malicious and lasting intentions on the part of certain circles, which do not wish to see peaceful relations between Algeria and France after 58 years of independence”.²⁵ On the other hand, Abdelmajid Tebboune, when he becomes the new president of Algeria, called for “mutual respect” in Franco-Algerian relations, saying his country “will not accept any interference or tutelage” from abroad.²⁶ Tebboune made such a statement because he wanted to point out that he saw French President Emmanuel Macron’s call for “a transition of reasonable duration” at the beginning of the Hirak protest movement as an “interference” in the domestic affairs of Algeria.

In July 2020, France handed over to Algeria the skulls of 24 resistance fighters who were beheaded during the colonial occupation in Algeria and kept in a Paris museum for decades. Although it was a late step, the French side was aware of how important Algeria’s friendship is to them and they could not risk losing it. The process of returning the skulls showed that France wanted to confront its past and gain Algeria’s trust. Besides, steps taken between the two countries to address historical issues awaiting resolution have accelerated. It was expected that the memory file prepared by the initiative of Algerian President Abdelmadjid Tebboune and French President Emmanuel Macron would lead to the solution of the

---

23 “French Film on Algeria Sparks Diplomatic Spat, Angers Protesters”, *The Jakarta Post*, <https://www.thejakartapost.com/life/2020/05/29/french-film-on-algeria-sparks-diplomatic-spat-angers-protesters.html>, (Date of Accession: 12.01.2021).

24 *Ibid.*

25 “Films on Hirak...”, *loc.cit.*

26 *Ibid.*

problems between the two countries. The 160-page report containing 22 recommendations on the memory of colonization and the Algerian war, supervised by Benjamin Stora, was presented to President Macron on 20 January 2021.²⁷ The report presented a series of recommendations:²⁸

- Set up in France a “Memory and Truth” commission responsible for promoting joint initiatives between France and Algeria on memory issues;
- Commemorate the various symbolic dates of the conflict (Evian agreement on March 19, 1962, homage to the harkis on September 25, and repression of Algerian workers in France on October 17, 1961);
- Return to Algeria the sword of Emir Abdelkader, hero of the resistance to French colonization in the 19th century;
- Recognize the assassination of lawyer and political activist Ali Boumendjel during the Battle of Algiers in 1957;
- Set up a mixed commission of French and Algerian historians to shed light on the kidnappings and assassinations of Europeans in Oran in July 1962;
- Continue work on French nuclear tests in the Sahara and their consequences, as well as those of the laying of anti-personnel mines during the war;
- Facilitate the movement of harkis and their children between France and Algeria;

---

²⁷ “France-Algérie: les 22 recommandations du rapport Stora”, *Le Monde*, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2021/01/20/france-algerie-les-22-recommandations-du-rapport-stora_6066931_3212.html, (Date of Accession: 22.01.2021).

²⁸ Benjamin Stora, “Les questions mémorielles portant sur la colonisation et la guerre d’Algérie”, *Vie Publique*, <https://www.vie-publique.fr/rapport/278186-rapport-stora-memoire-sur-la-colonisation-et-la-guerre-dalgerie>, (Date of Accession: 21.01.2021).

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

- Encourage the preservation of European cemeteries in Algeria, as well as Jewish cemeteries and the graves of Muslim Algerian soldiers who died for France during the Algerian war;
- Advance on the issue of archives, with the objective of transferring certain archives from France to Algeria, and on the other hand to allow researchers from both countries access to French and Algerian archives;
- Reactivate the Museum of the History of France and Algeria project, planned for Montpellier and abandoned in 2014;
- Bring lawyer Gisèle Halimi, a figure of opposition to the Algerian war, into the Pantheon;
- Create a Franco-Algerian commission on the future of the cannon “Baba Merzoug”, also called “La Consulaire”;
- Erect “places of memory” on four internment camps for Algerians in France.

The report addresses sensitive issues on behalf of the two countries but ignores the problem of apology Algerian authorities have long demanded from France for the colonial period.²⁹ The statement made by the Elysee Palace included the following: “hoped these initiatives would allow our country to take a lucid look at the wounds of the past, to build, over time, a reconciliation of memories and to be turned towards the youth in France and Algeria, in an education and transmission process.”³⁰ Although there was no official reaction to the report in Algeria after the

---

29 Shweta Desai, “France to form Commission for Reconciling with Algeria”, *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/africa/france-to-form-commission-for-reconciling-with-algeria/2117868>, (Date of Accession: 23.01.2021).

30 *Ibid.*

statement, Algerians were unhappy about the lack of an official apology.³¹ It seems that President Macron will take symbolic actions to reconcile the two countries.

To summarize the political relations, the relations have gone through ups and downs, but they never had a break. The role of the colonial legacy in political relations is undeniable and it seems that it will continue to be in the discourse of the Algerian political elite.

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE

As the largest country in Africa in terms of area, Algeria has many natural resources such as gold and uranium as well as oil and natural gas and has the fourth-largest economy in Africa with its economy based on oil and natural gas. In the period following Algeria's independence, the most important economic relations were with France. Although relations between Algeria and France have progressed in a strained manner since the declaration of independence, the fact that the economic relations have progressed highly constitutes a contrast to the communication between the two countries. The economic cooperation of the two countries was seen as a necessity created by international economic conditions. With the end of the colony, the rapid economic gains promised by the ruling class of the new state generally failed to materialize, and economic development slowed after a short time. Due to pre-established trade links, the lack of experienced government officials, and the French military presence envisaged in the Evian Accords that ended the Algerian War, France continued to influence Algeria.³² Moreover, France provided

---

31 "Algerians Unhappy About France's Lack of Apology for War Role", *Africa News*, <https://www.africanews.com/2021/01/21/will-french-president-apologize-for-france-s-role-in-algerian-war/>, (Date of Accession: 12.02.2021).

32 Helen Chapin Metz, *Algeria: A Country Study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington D.C. 1994, p. 230.

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

---

massive economic aid to Algeria after independence under the name of 'cooperation'.³³ By providing such support, France planned to maintain its ties with Algeria and use the newly independent state as a "strategic doorway to the third world."³⁴

However, the intensity of economic links declined in the late 1960s after Algeria gradually replaced French personnel with its own citizens and the regime nationalized 51 percent of the main French petroleum company operating in its territory and 100 percent of French natural gas concessions in 1971.³⁵ This was an important step forward by an ex-colonial country towards becoming an independent country.

Economic and trade relations have grown rapidly since 1999.³⁶ The trade between the two countries tripled between 1999 and 2013, and Algeria became France's leading trading partner in Africa. Moreover, Algeria became the third-largest market for French exports behind China and Russia, outside the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD).³⁷ On the other hand, France remained Algeria's second-largest partner in 2019, with €4.98 billion in exports and a market share of 8.7%, behind China (19.8%).³⁸ France continues to be the leading investor outside the hydrocarbons sector and the top foreign employer in Algeria.

Undoubtedly, Algeria offers great economic opportunities to French businesses due to its natural resources. France and Algeria have signed an important bilateral contract that will allow the French automaker Renault

---

33 Lionel Babicz, "Japan-Korea, France-Algeria: Colonialism and Post-Colonialism", *Japanese Studies*, 33(2), 2013, p. 208.

34 John Ruedy, "Historical Influences on Intra-Regional Relations in the Maghrib", *Contemporary North Africa: Issues of Development and Integration*, Halim Barakat, ed., Croom Helm, London 1985, p. 89.

35 Michael J. Willis, *Politics and Power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*, Oxford University Press, UK 2014, p. 295.

36 "Algeria", *France Diplomacy*, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/algeria/>, (Date of Accession: 23.12.2020).

37 *Ibid.*

38 *Ibid.*

to set up a production plant in the Oran region and the “Renault Algeria” was inaugurated on 10 November 2014. It was a big project for French investment in Algeria, which is the second-largest automotive market in the African continent, but the expectations did not come true. Despite the tight relations between Paris and Algiers, this project, launched amid massive media and diplomatic fuss, failed just six years after its launch, and The Renault Algérie Production plant shutdown in 2020.³⁹ The project was not economic in the full sense of the word, but rather a “political” project for the regime of the former president, Abdelaziz Bouteflika.⁴⁰ There is a general view that France gained financial, political, and cultural privileges in Algeria during the era of Bouteflika. Political analyst Amin Al-Sadiq stated that French companies were respected during Bouteflika’s tenure and gave priority to many economic projects.⁴¹ Undoubtedly, the political and economic balances have changed with the election of Abdelmadjid Tebboune as president in the 2019 elections, the new president will endeavor to ensure that economic relations with France are not interrupted. As can be seen, the impact of the colonial legacy on economic relations is generally on a positive line, especially compared to its negative influence in the cultural and political sphere.

FRENCH CULTURAL HERITAGE AND EDUCATION IN ALGERIA

Language is the most important element of national identity, and the colonists, who are aware of this, made their own languages compulsory in administration and education during their domination in Africa and left

39 Mohamed Meslem, ““Renault Algeria” ...An Expected End to an Investment Project with Political Backgrounds!”, *Echorouk EN*, <https://www.echoroukonline.com/renault-algeria-an-expected-end-to-an-investment-project-with-political-backgrounds/>, (Date of Accession: 21.12.2020).

40 *Ibid.*

41 Ali Yahi, “Cezayirli Yetkililerin Fransızca Konuşması Halkı Öfkelenirdi”, *Independent Türkçe*, <https://www.indyrturk.com/node/114281/d%C3%BCnya/cezayirli-yetkililerin-frans%C4%B1zca-konu%C5%9Fmas%C4%B1-halk%C4%B1-%C3%B6fkelenirdi>, (Date of Accession: 29.12.2020).

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

it as a legacy while leaving. It suffered a similar fate in Algeria to other colonial countries. The issue of language has long been a sensitive one in post-colonial Algeria as the predictable outcome of the colonial legacy. The official language of the state is Arabic, but few Algerians grow up speaking this language.⁴² Even today, Algerian elites prefer French as the language of communication. According to unofficial statistics, more than 10 million Algerians use this language in the fields of economy, culture, arts, tourism, and service and their daily work.⁴³ Moreover, although Algeria is not a Francophone country, it is considered to be the second most French-speaking country.

The influence of French could not be eliminated because elites who came to power after independence went to French schools and expressed themselves in French. Indeed, Ahmed Ben Bella, the first president of Algeria, emphasized the importance of teaching Arabic in schools in order to destroy the colonial legacy of France, but while doing so, speaking in French created a contradiction. Malika Rebai Maamri asks a crucial question at this point: "Is it possible for Algerians to rebuild their own culture as long as they continue to express themselves in the language of their former masters?"⁴⁴ For Algerians, French became not only the language of the colonizer but also a language of resistance that could be used as the language of national liberation in their struggle against colonialism.⁴⁵ A striking example of this can be seen in the following words of the Algerian novelist Malek Haddad: "It is in French that I

42 "A Battle Over Language is Hampering Algeria's Development", *The Economist*, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2017/08/17/a-battle-over-language-is-hampering-algerias-development>, (Date of Accession: 12.02.2021).

43 Emin Zavi, "Cezayir'de İngilizce ve Fransızcanın Savaşı", *Independent Türkçe*, <https://www.indytrk.com/node/48476/d%C3%BCnyadan-sesler/cezayir%E2%80%99de-ingilizce-ve-frans%C4%B1zcan%C4%B1n-sava%C5%9F%C4%B1>, (Date of Accession: 27.12.2020).

44 Malika Rebai Maamri, "The Syndrome of the French Language in Algeria", *International Journal of Arts and Sciences*, 3(3), 2009, p. 82.

45 Rabah Aissaoui-Claire Eldridge, *Algeria Revisited: History, Culture and Identity*, Bloomsbury Publishing, London 2017, p. 7.

first uttered the word independence.”⁴⁶ This reveals the dilemma that Algerians are in even today.

After independence in 1962, the adoption of Arabic as the national language represented a break with France and was necessary for a newly independent country to establish a national identity. Education reform has been high on the Algerian government’s agenda and the state sought to free its people from French assimilation by reviving Islamic cultural values and designating Arabic as the national language. However, the number of those who see Arabization policies as the cause of the chaos in Algerian education today is quite high. At the same time, students who study in Arabic are unlikely to have a good job unless they have proficiency in French.⁴⁷ On the other hand, thousands of Algerians take French language exams each year to get scholarships from universities in France. About 23,000 Algerians are enrolled in French universities, making up 8% of France’s foreign students.⁴⁸

A large number of students in Algeria are victims of language policies because after studying Arabic in primary and secondary school, all scientific specialties at the university are taught in French.⁴⁹ As if this duality in education was not enough, Algerian Minister of Higher Education Tayeb Bouzid made a controversial decision in 2019 to erase the traces of the colonial legacy. He said, “The French language gets us nowhere” and instructed university administrations in the country to use English instead of French.⁵⁰ This is a step towards replacing French as

46 Laeed Zaghli, “Students as Victims of a National Language Malaise”, *University World News*, <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=2017121313330943>, (Date of Accession: 17.11.2020).

47 Cheryl S. Le Roux, “Language in Education in Algeria: A Historical Vignette of a ‘Most Severe’ Sociolinguistic Problem”, *Language&History*, 60(2), 2017, p. 118.

48 Lamine Ghanmi, “Algeria Seeks to Replace French with English at University, Sparks ‘Language War’”, *The Arab Weekly*, <https://thearabweekly.com/algeria-seeks-replace-french-english-university-sparks-language-war>, (Date of Accession: 17.11.2020).

49 Rim Hayat Chaif, “Algerian Students Are Victims of the Country’s Language Confusion”, *Al Fanar Media*, <https://bit.ly/2ZU9SUX>, (Date of Accession: 27.11.2020).

50 Ghanmi, *loc.cit.*

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

---

the dominant foreign language in Algeria with English but divided the experts into two. One party argues that since English is the language of international science, for Algeria's scientific activities to be more visible, the language of education should be English, like many other countries. The other party thinks that this transformation will drive the education system into a disaster. While there is currently no consensus on which of the six dialects of the Amazigh/Berber language, which was accepted as the official language in 2016, will be taught in schools, the emergence of a fourth language, after Darja (Algerian Arabic), French and Amazigh, makes things even more complicated.

Moreover, after the Algerian President Abdelmadjid Tebboune's announcement that the government was established, the use of French by the ministry staff in the press statements caused a wide-ranging campaign of criticism in the streets of the country. The situation in question brought to mind the period of former President Bouteflika, who spoke in French to the Algerian media and at official meetings. Thereupon, political analyst Amin Al-Sadiq made the following comment:⁵¹

"The French language and culture experienced prosperity and development that they did not see even during the colonial period. This is one of the main reasons for the increase of congestion in Algerian society, which has exploded with the popular movement. Algerian authorities, especially new government members, continue to use the French language unfairly and exaggerated. This situation is far from patriotism and the demands of the popular movement and is an action unconstitutional. The situation may even further weaken the already fragile trust between the new administration and the people."

---

51 Yahi, *loc.cit.*

The Algerian national identity has been shaped directly by the colonial legacy of France and it seems that the French language will continue to exist in Algeria. Undoubtedly, Arabic as the official language provides Algeria with a sense of national identity, but the fact that French still has the status of mother tongue in society raises questions about the current Algerian identity.

CONCLUSION

This article has tried to examine the effect of 132 years of colonial legacy on Algeria-France relations. First of all, it should be emphasized that France is slowly losing its power in Algeria, as it was in the former colonial countries. After independence, the relations between the two countries progress on a highly sensitive line. Although economic relations were strong, the influence of the colonial legacy on political and cultural relations causes tensions between the two countries from time to time. The overall distrust of the Algerian side towards France continues, and any move in terms of relations raises suspicion among Algerians. The obvious difference of opinion between the two countries on the solution of the problems arises at this point. While Algeria calls on France to acknowledge the crimes in question and pay compensation for the victims, France argues that it is necessary to close the old notebooks and look into the future. It seems France will not make an official apology in the near future for the crimes it committed in Algeria during the colonial period.⁵² According to journalist Yassin Mohammadi, there can be talk about France's recognition of its crimes and paying compensation when the relationship between the two countries is equal and Algerian authorities activate the mechanisms of repression on Paris.⁵³

52 "No Repentance nor Apologies' for Colonial Abuses in Algeria, Says Macron", *France 24*, <https://www.france24.com/en/france/20210120-no-repentance-nor-apologies-for-colonial-abuses-in-algeria-says-macron>, (Date of Accession: 21.01.2021).

53 Ali Yahı, "Fransa, Cezayirlilere Karşı İşlediği Suçları Ne Zaman Tanıyacak?", *Independent Türkçe*, <https://www.indyturk.com/node/91191/d%C3%BCnya/fransa-cezayirlilere-kar%C5%9F%C4%B1-i%C5%9Fledi%C4%9F-su%C3%A7lar%C4%B1-ne-zaman-tan%C4%B1yacak>, (Date of Accession: 29.12.2020).

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

As a result, while much has changed in the time span since Algerian independence, there are still unhealed wounds inherited from its colonial past. These wounds will continue to shape relationships, directly or indirectly. Despite the occasional tension in the relations between France and Algeria, efforts to preserve the deep cultural and economic ties between the two countries seem to continue. However, it seems that France's role in Algerian politics will be limited due to the sensitivity of Algeria to interference in domestic affairs. Given the complexity of the relationship between the two countries, it does not seem possible to open a new page in the near future. It would be an optimistic point of view to turn a new page and continue on the road when there are still problems to be overcome inherited from the colonial past.

REFERENCES

“No Repentance nor Apologies’ for Colonial Abuses in Algeria, Says Macron,” *France 24*, <https://www.france24.com/en/france/20210120-no-repentance-nor-apologies-for-colonial-abuses-in-algeria-says-macron>, (Date of Accession: 21.01.2021).

“A Battle over Language is Hampering Algeria’s Development,” *The Economist*, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2017/08/17/a-battle-over-language-is-hampering-algerias-development>, (Date of Accession: 12.02.2021).

“Algeria”, *France Diplomacy*, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/algeria/>, (Date of Accession: 23.12.2020).

“Algerians Unhappy About France’s Lack of Apology for War Role”, *Africa News*, <https://www.africanews.com/2021/01/21/will-french-president-apologize-for-france-s-role-in-algerian-war/>, (Date of Accession: 12.02.2021).

“Films on Hirak Spark Algeria-France Crisis,” *Middle East Online*, <https://middle-east-online.com/en/films-hirak-spark-algeria-france-crisis>, (Date of Accession: 17.02.2021).

“France-Algérie: les 22 recommandations du rapport Stora”, *Le Monde*, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2021/01/20/france-algerie-les-22-recommandations-du-rapport-stora_6066931_3212.html, (Date of Accession: 12.02.2021).

“French Film on Algeria Sparks Diplomatic Spat, Angers Protesters”, *The Jakarta Post*, <https://www.thejakartapost.com/life/2020/05/29/french-film-on-algeria-sparks-diplomatic-spat-angers-protesters.html>, (Date of Accession: 12.01.2021).

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

"Identity Crisis", *The Economist*, <https://www.economist.com/international/1998/07/09/identity-crisis>, (Date of Accession: 12.02.2021).

"It's So Hard to Say Sorry", *The Economist*, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2006/11/16/its-so-hard-to-say-sorry>, (Date of Accession: 10.01.2021).

"Ressources pour le lycée général et technologique", *Ministère de l'éducation nationale*, https://cache.media.eduscol.education.fr/file/lycee/12/3/01_RESS_LYC_HIST_TermS_th1_309123.pdf, (Date of Accession: 10.01.2021).

AISSAOUI, Rabah-Claire Eldridge, *Algeria Revisited: History, Culture and Identity*, Bloomsbury Publishing, London 2017.

BABICZ, Lionel, "Japan–Korea, France–Algeria: Colonialism and Post-Colonialism", *Japanese Studies*, 33(2), 2013, p. 201-211.

BALCI, Ali, "Algeria in Declining Ottoman Hierarchy: Why Algiers Remained Loyal to the Falling Patron," *Cambridge Review of International Affairs*, 2020, p. 1-19.

BENAMOU, Georges-Marc, *Bir Fransız Yalanı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2012.

BROCKELMANN, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

CHAIF, Rim Hayat, "Algerian Students Are Victims of the Country's Language Confusion", *Al Fanar Media*, <https://bit.ly/2ZU9SUX>, (Date of Accession: 27.11.2020).

ÇUBUKÇU, Mete, "Cezayir: Kuzey Afrika'daki Kirli Savaş," *Birikim*, 99, 1997, p. 16-19.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

DESAI, Shweta, "France to form Commission for Reconciling with Algeria", *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/africa/france-to-form-commission-for-reconciling-with-algeria/2117868>, (Date of Accession: 23.01.2021).

EYRİCE, Elem, *Cezayir'in Fransız Sömürgeciliğine Karşı Yürüttüğü Bağımsızlık Mücadelesi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008, (Unpublished MA Dissertation).

GHANMI, Lamine, "Algeria Seeks to Replace French with English at University, Sparks 'Language War'", *The Arab Weekly*, <https://the arabweekly.com/algeria-seeks-replace-french-english-university-sparks-language-war>, (Date of Accession: 17.11.2020).

HARGREAVES, Alec G., "France and Algeria, 1962-2002: Turning the Page?", *Modern&Contemporary France*, 11(4), 2002, p. 445-447.

LE ROUX, Cheryl S., "Language in Education in Algeria: A Historical Vignette of A 'Most Severe' Sociolinguistic Problem", *Language&History*, 60(2), 2017, p. 112-128.

LEFEVRE, Raphaël, "A New Chapter in Relations between Algeria and France?", *The Journal of North African Studies*, 20(3), 2015, p. 315-318.

LOTEM, Itay, "A Decade After the Riots, France Has Rewritten Its Colonial History", *The Conversation*, <https://theconversation.com/a-decade-after-the-riots-france-has-rewritten-its-colonial-history-50499>, (Date of Accession: 18.12.2020).

MAAMRI, Malika Rebai, "The Syndrome of the French Language in Algeria", *International Journal of Arts and Sciences*, 3(3), 2009, p. 77-89.

THE RELATIONS BETWEEN ALGERIA AND FRANCE IN THE SHADOW OF COLONIAL LEGACY: A NEW PAGE POSSIBLE?

MESLEM, Mohamed, ““Renault Algeria”...An expected End to An Investment Project With Political Backgrounds!”, *Echorouk EN*, <https://www.echoroukonline.com/renault-algeria-an-expected-end-to-an-investment-project-with-political-backgrounds/>, (Date of Accession: 21.12.2020).

METZ, Helen Chapin, *Algeria: A Country Study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington D.C. 1994.

“La loi n° 2005-158 du 23 février 2005, portant reconnaissance de la Nation et contribution nationale en faveur des Français rapatriés”, République Française, https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf?id=y07S1hSr5STProtS5YLc2tc_Fh71x9KoG_z3damffY=, (Date of Accession: 18.12.2020).

RUEDY, John, “Historical Influences on Intra-Regional Relations in the Maghrib”, ed., *Contemporary North Africa: Issues of Development and Integration*, Halim Barakat, Croom Helm, London 1985.

SCHULFOER-WOHL, Jonah, “Civil War in Algeria, 1992-Present,” *Civil Wars of the World: Major Conflicts since World War II*, Karl DeRouen-Uk Heo, ed., ABC-CLIO, Santa Barbara 2007.

STORA, Benjamin, “Algeria: The War Without A Name”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 21(3), 1993, p. 208-216.

STORA, Benjamin, “Les questions mémorielles portant sur la colonisation et la guerre d’Algérie,” *Vie Publique*, <https://www.vie-publique.fr/rapport/278186-rapport-stora-memoire-sur-la-colonisation-et-la-guerre-dalgerie>, (Date of Accession: 21.01.2021).

TOUMI, Abdennour, “Franco-Algerian Ties: A Conflict of Memory or Love-Hate Relationship?”, *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/op->

ed/2020/02/17/franco-algerian-ties-a-conflict-of-memory-or-love-hate-relationship, (Date of Accession: 22.12.2020).

WIENER, Martin J., "The Idea of "Colonial Legacy" and the Historiography of Empire", *The Journal of Historical Society*, 13(1), 2013, p. 1-32.

WILLIS, Michael J., *Politics and Power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*, Oxford University Press, UK 2014.

YAHİ, Ali, "Cezayirli Yetkililerin Fransızca Konuşması Halkı Öfkeliendirdi", *Independent Türkçe*, <https://www.indyrturk.com/node/114281/d%C3%BCnya/cezayirli-yetkililerin-frans%C4%B1zca-konu%C5%9Fmas%C4%B1-halk%C4%B1-%C3%B6fkeliendirdi>, (Date of Accession: 29.12.2020).

YAHİ, Ali, "Fransa, Cezayirliilere Karşı İşlediği Suçları Ne Zaman Tanıyacak?", *Independent Türkçe*, <https://www.indyrturk.com/node/91191/d%C3%BCnya/fransa-cezayirliilere-kar%C5%9F%C4%B1-i%C5%9Fledi%C4%9Fi-su%C3%A7lar%C4%B1-ne-zaman-tan%C4%B1yacak>, (Date of Accession: 29.12.2020).

ZAGHLAMI, Laeed, "Students As Victims of a National Language Malaise", *University World News*, <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=2017121313330943>, (Date of Accession: 17.11.2020).

ZAVI, Emin, "Cezayir'de İngilizce ve Fransızcanın Savaşı", *Independent Türkçe*, <https://www.indyrturk.com/node/48476/d%C3%BCnyadan-sesler/cezayir%E2%80%99de-ingilizce-ve-frans%C4%B1zcan%C4%B1n-sava%C5%9F%C4%B1>, (Date of Accession: 27.12.2020).

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА*

Two Great Famous People in The Cultural History of Chinese Kazakhs

Елдос САУЫРҚАН**

Аңдатпа

Революциядан кейінгі саяси ситуациялар қазақ тұрмыс-тіршілігіне, мәдени өміріне тың серпін берді. Осы кезде Қытай қазақтары арасынан саяси, мәдени һәм ағартушы жаңа буын ұрпақ дүниеге келді. Олар жәдиттік реформаларды жақтады. Сонымен қатар Алаш қозғалысының қытай бетіндегі қолдаушыларына айналды. Ұлтты жаңа сапаға көтеру үшін мәдени, ағарту ісімен айналысты. Қаржы топтап газет-журналдар шығарды, мектеп ашты, оқулық жазды. Қытай қазақтарының ұлттық менталитетін сақтап қалуға, жазба әдебиеті мен мәдениетінің дамуына еңбек етті. Осы көрнекті тұлғалар қатарында Нұртаза Шалғынбаев пен Әбдіқадір Қасымұлы туралы айтуға болады.

Кілт сөз: Қытай Қазақтары, 20 ғасыр, Мәдениет, Нұртаза Шалғынбаев, Әбдіқадір Қасымұлы.

Abstract

Post-revolutionary political situations gave a new impetus to Kazakh life and cultural life. At this time, a new generation of political, cultural and educational Chinese Kazakhs was born. They supported Jewish reforms. He also became a supporter of the Alash movement on the Chinese side. He was engaged in cultural and educational work to raise the nation to a new level. He raised money to publish newspapers and magazines, opened a school and wrote a textbook. He worked to preserve the national mentality of the Chinese Kazakhs, the development of written literature and culture. Among these prominent figures are Nurtaza Shalgynbayev and Abdykadir Kasymuly. These public figures have worked hard for the prosperity of the national spiritual potential of the Kazakh people.

Keywords: Chinese Kazakhs, 20th Century, Culture, Nurtaza Shalgynbayev, Abdykadir Kasymuly.

---

* **Makale Geliş Tarihi:** 24.11.2021   **Yayına Kabul Tarihi:** 07.12.2021

** Түркітанушы магистрант, пошта: erekejan@gmail.com, ORCID:0000-0003-0079-0420.

KІРІСПЕ

Қытай қазақтарының саяси, мәдени һәм рухани жаңғыруы жолында тұтас бір ғұмырын сарп еткен тұлғалар қаншама. Өкінішке қарай, олардың ұлт руханиятына жасаған адал еңбектері бүгінгі тәуелсіз ұрпаққа толыққанды танылмай келеді. Аталмыш олқылықтың орнын толықтыру мақсатында халық жадында ұмытыла бастаған тұлғаларды қал-қадірімізше зерттеп көрдік. Тілге тиек етпекші болған көрнекті тұлғалардың өмір сүрген саяси дәуірін айшықтай түсу үшін, XX ғасыр басындағы Шынжаң өлкесі қазақтарының саяси жағдаятына шағын шолу жасағанды жөн көрдік. Қазақтар қандай саяси ситуациялардың нәтижесінде қалыптасқан қоғамдық, әлеуметтік өзгерістерге дөп келді? Шынжаң өлкесіндегі саяси түйіткілдер ондағы қазақтың мәдени өміріне қандай ықпалы болды? деген сұрақтарға алдымен жауап іздедік. Сонымен қатар XX ғасырдың 30-жылдары белгілі себеппен қытайға асқан Қазақстан зиялыларының Шынжаң бетіндегі қоғамдық, мәдени жұмыстарға қалай атсалысқанын назардан тыс қалдырмауға тырыстық. Бұның себебі 1905 жылдан кейін қалыптасқан Алаш қозғалысы және Алаш идеясы Алтайдың арғы бетіндегі қазақтардың саяси, мәдени өміріне тың серпін бере бастаған еді. Осы үдеріс негізінде 1918 жылдары Алаш арыстары А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, Р.Мәрсекұлы және С. Аманжолұлы қатарлы көрнекті тұлғалардың Шәуешекке сапары басталды.¹ Бұл сапардан соң Қытай бетіндегі қазақтардың мәдени әлеуеті жаңа сапаға көтерілгені анық. Кейін осы ізбен 1931-32 жылдары қазақ зиялылары Қытай қазақтарын тағы да паналады. Арғы бетке асқан сайдың тасындай оқыған зиялылар ағарту ісіне айрықша мән бергені белгілі. Әсіресе 1934-35 жылдары ол жақтағы

¹ Еркін Рахметолла, "Шығыс Түркістан һәм Алаш қозғалысы идеясы (Şiğis Türkistan hem Alaş kozgalısı)", <https://qazaquni.kz/basty-makalalar/53642-shygys-t-rkistan-am-alash-kozgalysy-id>, (алынған уақыты: 25.10.2021).

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

мектептерде оқыту жұмысымен айналысты. Тіпті Зият Шәкерім сияқты кейбір өрелі тұлғалар ондағы қазақ баспасөзің дамуына, әдеби көркем тілдің орнығуына ересен еңбек етті.

Шынжаң өлкесіне Қазақстан зиялылары түрлі саяси кезеңдерде келе бастады. Алғашқы лек 1916-1920 жылдары² Ұлт Азаттық және Алаш автономиясы үкіметі кезеңінде келсе, одан кейінгі буын легі 1931-32 жж орын алған ашаршылық зұлматы және саяси қуғын-сүргін жылдары кезеңінде келді. Ал ондағы қазақтар 1933-34 жж Шынжаңда құрылған Шэн Шицай³ үкіметі кезеңінде екі түрлі көзқарастағы саяси жікке жарылды. Шәріпқан төре⁴ бастаған ұлт зиялылары Шэн Шицаймен тікелей саяси байланысқа шықты. Бұған Қытайдағы қазақ зиялылары толық атсалысты. Ал, шығыс Шынжаң өңірінің алтын діңгегі атанған Әліптің ұлы Елісхан⁵ бастаған саяси топ өкілдері, Шэн Шицай үкіметін мойындауға тіс-тырнағымен қарсы болды.⁶ Сол себепті қазақтың аз санды бөлігі Елісхан Әліпұлына ілесіп Гансу, Цинхай провинцияларына қоныстанды. Шығысқа қарай ауған қазақтар Гоминьдан билігіне қарайтын Ма Буфаңның⁷ әскери үкіметін паналады. Олармен ынтымақтастық орнатып саяси, әскери көмек алғысы келді. Тіпті әскери көмекті толықтай қамтамасыз қылса Шэн Шицай үкіметіне қарсы соққы жасауды жоспарлады.⁸

Шәріпқан төре Елісхан Әліпұлына хат жазып бірлесуді насихаттаса да ол бәрібірде көнбеді. Елісхан Әліпұлының Шэн Шицай үкіметімен отаса алмайтыны анық болды. Ол тұста Шэн Шицай орталық Қытай

2 Жәди Шәкенұлы, "Қытай қазақтары (Kitay kazaktarı)", *Inform*, https://lenta.inform.kz/kz/zhadi-shakenuly-kytaykazaktary_a2922925, (алынған уақыты: 25.10.2021).

3 Шэн Шицай (1897-1970), *Шынжаң өлкесін 1933-1944 жылдары билеген өлке губернаторы*.

4 Шәріпқан Жеңісханұлы (1900-1941), *Алтай аймағырың губернаторы*, саяси қайраткер.

5 Елісхан Әліпұлы (1908-1943), *саяси қайраткер*.

6 "Баркөл Қазақтарының Шығысқа Аууы (Barköl kazaktarının şığıska avuvı)", *Іле Тарихи Материалдары*, 1-5 топтамасы, - Құлжа, б-190.

7 Ма Буфаң (1903-1975), *Цинхай мен Гансу провинциясын билеуші әскери шонжар*.

8 Кәрім Әкрәми, "Баркөл Қазақтарының шығысқа аууы (Barköl kazaktarının şığıska avuvı)", *"Баркөл Тарих Материалдары"*, б-139.

билігінен ат кекілін кесісіп, советтік саяси жүйенің қолдауына ие болған еді. Яғни Шынжаң өлкесі 1933-1941 жылдар арасы Гоминьдан билігінен ажырап дербес өлке ретінде сақталып тұрды.⁹ Ал, Ма Буфаң әскери үкіметін паналап барған қазақтар бастапқыда үлкен қолдауға ие болды. Ол кезде Орталық қытай үкіметі Шынжаң мәселесінен қатты алаңдап өлкенің Советшіл болуынан қауіптенетін. Орталық билік Шэн Шицай үкіметінен босып өзіне саяси пана сұрап келген Елісханды бірден қолдауға көшті. Көп өтпей Гансу мен Цинхайға босқан қазақтарды өзіне тарту мақсатында Гоминьдан билігі¹⁰ Ма Буфаңға елшілік жібереді. Ондағы басты мақсаты босып келген қазақтарды қаруландырып Шэн Шицай билігіне қайтадан соғысқа салу және шекара аймақты қазақтар арқылы басқару болатын. Бірақ орталық билікпен саяси ымыраға келісіп үлгермеген Елісхан тобы, Ма Буфаңмен арасы ашылып үлкен қайшылыққа тап болды. Бұл жағдай кейін қазақтардың Гансу, Цинхайдан Тибетті асып Пакистан мен Үндістанға босып кетуіне әкеліп соқты.

1933-34 жылдан кейін Шэн Шицай билігі Шынжаң жерінде түбегейлі орнаған соң өлкеде қайта құру кезеңі басталды. Әр ауыл, елді мекен сайын мешіт-медресе ашуға рұхсат берілді. Ашылған медреселерде жәдиттік оқу бағдарламасы жылы қабылданды. Көп санды мешіт-медреселерде діни сабақтармен бірге дүниеуи (математика, география, тарих) пәндері негізгі оқу бағдарламасы ретінде бірге жүргізілді.¹¹ Үкімет сол жылдары халықтың мешіт-медресе салуына, мектеп ашуына кедергі жасамады. 1934-35 жылдардан соң қазақтар тұрып жатқан барлық елді мекендерде жаппай мектептер ашылды. Ондағы оқулықтар түгелге дерлік Қазақ ССР-дан әкелінді. Біз баяндамақшы болған мәдени ағартушы

9 “Шынжаң үш аймақ төңкерісі тарихы (Şinjang üç aymak tönkerisi tarihi)”, - Бейжің, “Ұлттар Баспасы”, 6-5.

10 Гоминдань билігі, 1928 жылы Нанкин қаласында құрылған қытай үкіметі.

11 Yeldos, Sauyrkan, “Doğu Türkistan Bölgesindeki Kazakların Eğitim Tarihi (1900-1950)”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019, s. 95.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

тұлғалар осы саяси кезеңдерде өмір сүрді. Өз заманы қаншалықты күрделі болуына қарамастан мәдени ағарту жұмысын еш ақсатпай жалғастыруға тырысты. Сонымен қатар 1934 жылы өлке орталығы Үрімжіде қазақ-қырғыз мәдени, ағарту ұйымы құрылды. Ұйым төрағалығына Сейітқазы Нұртаев¹² тағайындалды. 1935 жылдан бастап өлкелік ұйымның әр аймақ, аудандарда бөлімшелері ашылды. Ұйымның мақсаты үкіметтің ұлт саясатын толық пайдалана отырып, ұлттық мәдени һәм ағарту жұмысын көркейту еді. Осы принципт негізінде жаңа оқу орындары, ұлттық театрлар мен газет-журналдарды ашу жұмысы белсенді қолға алынды.¹³

Қытай қазақтарының саяси, мәдени һәм рухани жаңғыруы жолында тұтас бір ғұмырын сарп еткен көрнекті тұлғалар қаншама. Өкінішке қарай, олардың ұлт руханиятына жасаған еңбектері әлі толық насихатталмай келе жатыр. Аталмыш олқылықтың орнын толықтыру мақсатында халық жадында ұмытыла бастаған тұлғаларды қал-қадірімізше зерттеп көрдік. Жазбамыздың алғашқы бөлімі Қытай қазақтарының мәдени және саяси өміріне тікелей ықпал жасаған сондай ақ, ағарту ісімен белсенді айналысқан тарихи тұлға Нұртаза Шалғынбаев пен Әбдіқадір Қасымұлы Әпенді туралы баяндалады. Аталмыш тұлғалардың өмір жолы, жасаған ортасы сонымен бірге саяси һәм рухани гүлдену жолында ұлтқа қылған қызметтері тілге тиек етіледі. Олардың қалыптасуына әсерін тигізген Алаш идеясы мен жәдиттік қозғалыстың маңызды қырлары, аймаққа әсері және ықпалдастықтары қандай болған деген өзекті тақырыптар сөз болады. Мақаламыздың соңында, 20 ғасыр басындағы Қытай қазақтарының саяси, мәдени һәм рухани ағарту ісіне қызмет жасаған атаулы тұлғалардың тарихи мәні,

12 Сейітқазы Нұртаев (туған жылы белгісіз), Арқаның қазағы кейін Алтай бетіне өтіп Абақия медресесінде жәдиттік үлгіде дәріс берген, 1934-35 жылдары өлкелік қазақ-қырғыз ұйымының төрағасы болып тағайындалды.

13 Нұрлан, Сәрсенбайев, "Іле тарихи материялы (Іле тарихи материялдары)", Құлжа: "Іле газеті" Баспасы 2006, 6-155.

бүгін үшін өзектілігі және ескеруі тиіс түйіткілдері туралы шағын сараптама қортындысы жасалады.

АЛҒАШҚЫ МӘДЕНИ, САЯСИ АҒАРТУШЫ ШАЛҒЫНБАЕВ

XX ғасырдың басы кезінде Қытайдың Шәуешек, Құлжа және Алтай қалаларын орталық еткен рухани мәдени жаңа бір кезең қалыптасты. Қазан, Уфа, Семей қалаларының татар, ноғай оқығандары мен байманап, ірі сауда шонжарлары осы қалаларды пана тұтып келе бастады. Олар келген бетте мешіт-медресе және заманауи үлгідегі мектеп ашты. Осы кезеңде әсіресе Шәуешек қазақтары бұрын-соңды болмаған жаңа рухани дүниемен танысты. Шәуешек қаласында ашылған жаңа үлгідегі мектептер қатарында “Омария” (1901), “Намуна” (1907), “Гүландамия” (1911), “Махмудия” (1930) мектептерін атауға болады. Осы оқу орнын тауысқан қазақ, татар, ноғай және өзбектер Тарбағатай өңірінің көптеген елді мекенінде діни медреселер мен жаңа оқу орнын ашты. Сонымен қатар 1880-1910 жылдар арасында Шәуешек өңірінде қажыға бару үрдісі де кеңінен етек алды. Қажы сапары барысында көрген Семей, Қазан, Ыстанбұл қалаларының заманауи һәм мәдени жетістігі қазақ игі жақсыларына тыңнан ой салды.

Қажы сапарынан оралған өлкенің игі-жақсылары өзі тұрған елді мекенде мешіт, медресе ашатын болды. Басты мақсат қараңғылықта қалған қаймана жұртты заманның ең жаңа өркениетіне жеткізу еді. Осындай көп игі жұмыстың басықасында Иса қажы Сонанбайұлы да болды. Иса, әкесі Сонанбай ақсақалмен бірге 16 жасында қажыға барған. Сонанбай ақсақалға Меккеде топырақ бұйырып, бала Иса сапардан аман оралған. Елге жеткен соң әке жолын жаңғыртып Жиек елді мекенінде мешіт-медресе ашады. Тарихи құжатқа “Иса қажы медресесі” деп сақталған бұл

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

мешіт-медресенің іргетасы Қ.Манжыбаевтың дерегінше 1907 жылы қаланыпты. Мақаламыздың арқауы болған Шалғынбаев осы мешіт-медресенің рухани дәрісінен өткен тұлға еді.

Бұл кезеңнің тағы бір ерекшелігі 1905 жылдан бастап кеңінен етек жайған Алаш қозғалысының ықпалын да ескермеу мүмкін емес.¹⁴ “Айқап” журналы мен “Қазақ”, “Сарыарқа” газеттерінің тілшілері Шәуешекті назардан тыс қалдырмады. Шәуешек қазақтары да “Айқап”, “Қазақ” және “Сарыарқа” газетінің тұрақты оқырманы ғана емес, төл баспасөзді қаржыландыратын меценат қолдаушысы да болды. Ол туралы анық дәлелді “Сарыарқа” газетінің 1918 жылғы 25 сәуір және 8 шілдедегі сандарынан білуге болады. Аталған сандарда “Тілеулестік” деген атпен Алтай қазақтары, “Басқармаға хат” деген атпен Шәуешек тұрғындары қаржылай сома (2200 сом) жіберген әрі жолданған қаржының дерегін қадағалап, хат жазған.

Осымен қатар А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, Р.Мәрсекұлы, С.Аманжолұлы бастаған Алаш арыстарының 1918 жылы сәуір айында Шәуешек өңіріне жасаған тарихи сапарын айрықша атап айтуға болады. Осы сапарға байланысты бүгінгі қазақ баспасөзінде бірқанша түрлі дерек кездесеі. Алаш арыстарын суретке түсірген, сонымен бірге 1918 жылы қазақ баспасөзіне қаржылай көмек атаған Шәуешектік фотографшы Мұқаметжан Юсупов (газеттегі аты Махметжан Юсуфұлы), күйеу баласы Балқаш Бафин мен қызы Никәр Бафина әжейден және Зейнолла Сәнік, Тұрсын Жұртбай, Асқар Игенұлы, Бекен Қайратұлы, Сейіт Кенжеахметұлы, Білісбек Әбдіразақұлы, Еркін Рахметолла қатарлы жазушы, тарихшы мамандаран жеткен құнды деректер бар. Н.Бафина әжейдің дерегінше, маңызды тарихи басқосуға болыс Қанағат Сүлейменұлы жеті-сегіз жолдасымен бірге (ішінде Әсет Найманбайлы ақын да бар)

¹⁴ Mehmet Seyfettin Erol, “Büyük Kazakistan Projesi ve 2050 Stratejisi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 54, Türk Dünyası Özel Sayısı, 2, 2013, s. 1567.

Бақтыдан арнайы келіп қатысқан. Әсет ақынның Қанағат болыстың ағасы Жапар Сүлейменұлымен бажа болғаны себепті, Мәмбет елінде тұрақтап қалған кезі екен. З.Сәніктің дерегінше, Шәуешектегі кездесуден соң Сейілхан Зәңгі бастаған Шағантоғай елінің басшылары алыстан келген Алаш арыстарын өз ауылына шақырып, бір жұма күтіп, дүбірлі ойын-сауық ұйымдастырған. Сол себепті сол жылы туған балаларға Мәмбет елінің үлкендері ырымдап “Әлихан”, “Ақмет” және “Міржақып” деп ат қойыпты.¹⁵ Осыған байланысты Мәмбет елінде хатшы болып кейін Шәуешектегі орыс консулына қызметке ауысқан нағашы атам Кәкімжан ақсақалдан да жеткен ауызша деректерді бала күнімде үлкендер кеңесінен көп еститінмін. Түйіндей келгенде, Шағантоғайдағы Мәмбет елінің игі-жақсылары бұл тарихи кездесуден ешқашан шет қалмағанын көруге болады. Рухани қазаны қайнаған ортада туып-өскен Шалғынбаевтың мәдени құндылықтан нәр алмауы, тарихи ортаның бұлағын қанып ішпеуі мүмкін емес еді.

Қытай қазақтарының ұлттық руханияттың гүлденуі үшін адал еңбек еткен әулеттер болған. Сондай әулеттің бірегейі ретінде Шалғынбаевтар әулетін айтуға болады. Әкелі-балалы Нұртаза Шалғынбаев пен Дубек Шалғынбаев туралы тарихи деректер бүгінгі ұрпақ арасында өкінішке қарай толық зеріттелмей келе жатыр. Әкелі-балалы Шалғынбаевтар ХХ ғасырдың 30-40 жылдары ұлттық мәдени құндылықтарға тың даңғыл жол салған, соның іргетасын қалаған өте интеллектуалды жаңа саяси лектің басы еді. Осы орайда ірі әулеттің алтын қазығы Нұртаза Шалғынбаев туралы сөз болады. Нұртаза туралы тарқатып айтудан бұрын бұл өңірдің мәдени-рухани һәм тарихи маңызына тоқтала кетейін. Сол арқылы Шалғынбаевтың тұлғаға айналуына әсер еткен тағдыр мен ортаның түпкі мәнін түсіне аламыз.

---

¹⁵ Зейнолла Сәнік, “Дала мәдениеті туралы толғаныстар (Dala madeniyeti turalı tolğanıstar)”, *Үрімжі “Шыңжаң халық баспасы”, 6-326.*

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Ағартушы, қоғам қайраткері Нұртаза Шалғынбаев немесе Нұртаза Үкірдай 1896 жылы Шәуешекке қарасты Шағантоғай ауданында дүниеге келген. Әкесі Шалғынбай ақсақал қажыға барған, өз ортасына сыйлы, дәулетті кісі болғандықтан, 1893 жылдан бастап Шағантоғайдағы Мәмбет елінің зәңгісі атаныпты (500 түтін үйдің басшысы). Шалғынбай ақсақал Нұртазаны Иса қажы медресесіне берген, бала Нұртаза медреседегі Шайх ұстаздан білім алыпты. Нұртазаны көзімен көрген Зейнеш Жалбағай ақсақалдың айтуынша, Иса қажы медресесінде Осман-Ресей соғысында тұтқын болудан қашып, бұл аймақты паналаған Махмуд Қари есімді түркиялық әпенді дәріс береді екен. Өңі қараторы кісі болғандықтан, тұрғылықты қазақтар “Қара әпенді” атап кетіпті. Иса қажының қолында тұрып бала тәрбиелеген сол Қара әпендіден Қ.Манжыбаевтың дерегінше Рақманқұл қазы, Кәттабай қажы, Шайх молда қатарлы белді дін ғұламалары оқып шыққан. Нұртаза осындағы Шайх молданың шәкірті. Бұл медреседен соң да Шәуешектегі татар-ноғай медресесінде білімін жалғастырған.¹⁶

Нұртаза оқыған медресе кейін жәдиттік үлгіге толықтай көшкен (медресе А.Байтұрсынұлы ұсынған төте жазу әдісін қолданған). Қ.Манжыбаевтың дерегінше, Нұртаза Қапез Оразаевты арнайы Семей, Зайсан қалаларына жіберіп, Алаш арыстарымен байланыс жасап тұрған. Қапез өз сапарында медресеге қажетті оқу құралдарын ала келген. Шалғынбаев сонымен қоса, “Айқап” журналы мен “Қазақ” газетін алдырып тұрғаны айтылады. Әуелі осы тұста, Петербургте 1909 жылы жарық көрген “Қазақ ақыны Ибраһим Құнанбайұлының өлеңі” атты Абайдың тұңғыш шығармалар жинағын да арнайы алдырып оқып, бұл өлкедегі Абайдың алғашқы рухани шәкірттерінің біріне айналады. З.Сәніктің дерегінше, Кәкітай мен

¹⁶ Қабимолла Манжыбаев, “Қазақ оқу-ағарту тарихынан қысқаша деректер (Kazak Okuv-agartuv tarihinan kıskaşa derekter)”, *Үрімжі* 2009, 6-361.

Тұрағұл баспаға дайындаған “Абай өлеңдер жинағын” Шағантоғай Мәмбеттері (Сейілхан зәңгі бастаған) 1910 жылдың өзінде-ақ жақын таныса бастаған. Осындай мәдени байланыстардан соң, бұл өңірге Алаш идеясы мен Абай шығармашылығы кеңінен тарады. Нұртаза Қытайға өткен ақтар құрамындағы Алаш әскерімен де байланыс жасады. А.Бакич қосыны Бақтыдан Шәуешекке өткенде қосын құрамындағы Алаш жасақтарын өзі тұрған елді мекенге алып қалмақ болады. Бірақ Ақтар құрамында келген Алаш әскерлерінің көбі еліне қайтып, аз бөлігі басқа уәлаяттарға ауып кеткендіктен, бұл іс аяқсыз қалады. Кейін Хилавский бастаған ақтар армиясының он шақты жауынгері Нұртазаны жағалап, Шағантоғайдың Жүнжүрек елді мекенінде там соғып, егін салып тұрақтап қалады. (Олар 1930 жылдары 150 отбасыға дейін өсті). Ал генерал Бакич бастаған әскери топ Алтайға өтіп, ондағы қазақтарға саяси үгіт-насихат жүргізеді және тәуелсіздік жариялауға желіктіреді.¹⁷

Нұртаза Шалғынбаев¹⁸

---

¹⁷ Әбділжан Сейітұлы, “Миньго дәуіріндегі қазақ тарихы (Minguo devirindegi kazak tarihi)”, *Үрімжі* 2015, 6-52.

¹⁸ Тарихи сурет Е.Сауырқанұлының жеке архивінен алынды.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Алаш идеясына жаны жақын Нұртаза Шалғынбаев өз халқын отырықшы болуға үгіттеп, Жүнжүрек пен Беріктастан үй тұрғызып, жаңа үлгідегі мектеп құрылысын салдырады. Бұл мектеп кейін “Беріктас мектебі” деген атпен сол өңірге танымал алғашқы оқу орнына айналды. Мектептің алғашқы түлегінің бірі Махмут Салықұлының дерегінше, мектеп ауласы бау-бақшалы және іші ерсілі-қарсылы 20 бөлмелі, ерекше жобаланып салынған. Нұртаза Шалғынбаевтың әуелгі мақсаты Беріктас елді мекенін қалаға айналдырмақ болған екен де, сол үшін жұртты жаппай қоныстандыра бастаған.¹⁹

Осыдан соң Мәмбет елі жаппай отырықшылыққа көшеді. 1935-1937 жылдары арасында Нұртазаның басшылығымен Бүргентекше, Долаты, Үскі, Тарайық, Бұрған, Тасбастау, Қызылбұлақ, Қайыңды, Жанкөрпе қатарлы үлкенді-кішілі елді мекендерден 20 шақты мектеп ашады (Шағантоғай ауданы Шәуешек әкімшілігінен бөлінбеген кезі). 1925 жылы Шәуешектегі “Тұран” мектебінің түлектері Нияз Ысқақи мен Фуат Әбдірешиттер Қазан қаласынан баспа машинасын алдырады да, “Біздің Тауыш” деген атпен дербес газет шығарып, баспа құрады. Газет пен баспа құру ісіне Нұртаза Шалғынбаев та белсенді араласты. Ол газетке “Байтұрсын емлесі” туралы мақала жариялап, халыққа алғашқы болып Ахмет Байтұрсынұлын таныстырды. Кейін Қапез Оразаев екеуі бірігіп А.Байтұрсынұлының “Әліпби”, “Тіл құрал”, “Оқу құрал” қатарлы кітаптарын қайтадан басып шығарады және оны Шәуешектегі қазақ мектептеріне қолдануға таратып берді.²⁰

Гоминьдан кезінде өлкелік коалициялық үкіметтің қаржы мекемесінде хатшы қызметін атқарған Қабимолда Манжыбаевтың

19 Қабимолла Манжыбаев, “Қазақ оқу-ағарту тарихынан қысқаша деректер (Kazak okuv-agartuv tarihinan kıskaşa derekter)”, *Үрімжі* 2009, 6-362.

20 Зейнолла Сәнік, “Дала мәдениеті туралы толғаныстар (Dala madeniyeti turalı tolğanıstra)”, *Үрімжі*, “Шыңжаң халық баспасы” /Шыңжаң халық бас баспасы, 6-331.

“Кешірмелерім” атты естелігінде, 1930 жылдары Шәуешекте шығып тұрған “Біздің Тауыш” газеті А.Байтұрсынұлының емлесін арнайы таныстырып желілес мақала жолдағанын тілге тиек етеді. Шәуешектен бастау алған “А.Байтұрсынұлы емлесінің” Шыңжаң өлкесінде қайта жаңғыруы ондағы қазақ, ұйғыр және татар зиялылары арасында үлкен рухани һәм мәдени дүмпу жасады.

Осыдан кейін Қытай қазақтары жаңа әліпби мен ұлттық емлережеге байланысты пікірталас бастап кетті. Бұл ғылыми пікір-тартыс Шыңжаң қазақтарының баспасөзінде “көнешілдер мен жаңашылдар дауы” деген атпен жүрілді. Ал Қытайдағы ұйғыр баспасөзінде резонанс тудырған “Байтұрсынұлы емлесі” (төте жазу) ондағы ұйғырлардың жазу ережесін белгілеудің басты бағдарына айналды.

1934 жылы Шыңжаң өлкесінде зор саяси өзгеріс орын алды. Осы саяси өзгерістен соң “Алты үлкен саясат” ұраны жарияланды. Онда әр ұлт халқының мәдени, ағарту ісін дамытатын мүмкіндіктер қарастырылды. Сол негізде кейін өлкелік, аймақтық және аудандық ұйымдар құрылды. 1934-1935 жылдары Ш.Көгедайұлы, Б.Қарекеұлы, С.Нұртаев, Ә.Құдыш қатарлы ұлт зиялыларының ұйытқы болуымен Үрімжіде тұңғыш рет қазақ-қырғыз құрылтай жиналысы өтті. Жиналыстан соң “Өлкелік қазақ-қырғыз мәдени, ағарту ұйымы” құрылды. Осы Өлкелік ұйымның төрағасы болып Сейітқазы Нұртаев тағайындалды. Өлкелік қазақ-қырғыз ұйымы 1935 жылдың шілде, тамыз айларында Құлжа, Шәуешек және Алтай қалаларында кіші құрылтай өткізді. Жиналыстардан соң өлкелік ұйымның аймақтағы бөлімшелері мен ұйым төрағаларын сайлады. Осы жылы Мұқаметқали Көксегенұлы, Ақат Балтабаев, Нұртаза Шалғынбаев, Мырзасадық Құрбанов, Қазыхан Емілбаев, Назарбек Тұрысбеков, Омар Үкірдай, Уәйіс зәңгі, Әсейінғазы, Мырзахмет,

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Мырзабек сынды зиялылардың бас болуымен “Тарбағатай уәлаяты қазақ-қырғыз мәдени, ағарту ұйымы” Шәуешекте құрылды.

Ұйым төрағалығына Мұқаметқали Көксегенұлы тағайындалды, Ақат Балтабеков орынбасары болды. Нұртаза Шалғынбаев 1939 жылы Үрімжідегі өлкелік қазақ-қырғыз ұйымына ауысып кеткенге дейін осы ұйымның жауапты қызметкері міндетін атқарады.²¹ 1939 жылы Нұртаза Шалғынбаев, 1941 жылы Ақат Қондықзақов өлкелік қазақ-қырғыз ұйымына төраға болды. Аймақтық қазақ-қырғыз ұйымы құрылған соң Шағантоғай, Дәрбілжін, Толы аудандарында бөлімшелері ашылды. Ұйым 1935 жылдан бастап Шәуешекте “Төрт үкірдай мектебі”, “Шәуешек дөртуіл бастауыш мектебі”, “Шәуешек ерлер мектебі”, “Шәуешек гимназиясы”, “Балтабаев мектебі”, “Шаншиев мектебі” қатарлы жаңа оқу орындарын салды. “Шыңжаң оқу-ағарту тарихы” атты кітаптың дерегінше, осы жылдары аймақтық қазақ-қырғыз ұйымы басшылығымен тұтас Тарбағатайда 210 қазақ мектебі салынып, 14 594 оқушы мектепке барған. Ұйымның көркемөнер және баспасөз бөлімі құрылған соң “Тарбағатай” театры (1935), “Шыңжаң-Тарбағатай” газеті (1935), “Шәуешек” газеті (1938), “Тарбағатай хабарлары” газеті (1942) және “Жаңа Шыңжаң” (1935) журналы жарыққа шықты.

Нұртаза Шалғынбаев 1936 жылғы “Жаңа Шыңжаң” журналына “Естігендерім мен көргендерім” атты ұзақ әңгімеден тұратын еңбегін жариялайды. Нығмет Мыңжани бұл еңбекті Шыңжаң қазақ прозасының алғашқы туындысы десе, тарихшы Су Бэйхай Қытай қазақтарының тұңғыш романы деп баға берген. Шығармада патшалық Ресей мен Цин империясы қазақ даласын қалай отарлағаны, қалай бөліске салғаны туралы қиян-кескі оқиғалар баяндалған, сонымен бірге Жалбағай үкірдай мен Мамырбек төре дәуіріндегі қазақ қоғамының саяси, әлеуметтік мәселелері де сөз

²¹ Омархан Асылұлы, “Тарбағатай тарланы (Tarbagatay tarlani)”, *Үрімжі* 2012, 6-66.

болған. Бұл кезеңнің мәдени шырқау биікке көтерілуінің бір көрінісі ұлттық театрлардың жарыққа шығуы еді. Шәуешекті рухани өзек еткен уәлаяттағы барлық қазақ аудандарында қалалық, ауылдық театр ұжымдары пайда болды. Әйгілі актер, дарынды композитор Мәлік Шипанұлының дерегінше, аймақтық қазақ-қырғыз ұйымы Н.Шалғынбаевтың басшылығымен Шәуешек театрында “Ер Тарғын”, “Шұға”, “Қыз Жібек” қойылымдары сахналанған. Нұртаза қазақ мектептерінің оқулық мәселесін де назардан тыс қалдырмады. Осы түйткілді мәселені түбегейлі шешу мақсатында 1936 жылы Шәуешек қаласында “Қазақ әліппесі” мен “Қазақ әдебиеті оқулығын” құрастырып шықты. Бұл оқу құралдары аймақ сыртындағы қазақ аймақтарына да кеңінен тарап кетті. Автор оқулық құрастыру кезінде Ахмет Байтұрсынұлы ұсынған жазу емле-ереже принциптеріне барынша адал болды. А.Байтұрсынұлы, Е.Омарұлы бастаған Алаш көсемдері ұсынған ұлттық әліпби жобасының арғы беттегі рухани жоқтаушысына айналды.

Осы кезеңде Қытайдағы қазақ баспасөзі “әліпби дауын” қызу талқылап жатқан болатын. Ұлттық әліпби мен емле-ереже принциптерін анықтау кезінде екіжақты ғылыми пікір-таласты әуелде Мұқаш Жәкеұлы, Мырзасадық Құрбанов бастаған екен. “Емле дауы” деген атпен 1935-1940 жылдар арасында бір-бірінің ғылыми ұсынысын терістейтін, сынайтын мақалалар қазақ газеттерінде көптеп жарияланды. Даудың басты нысанасы “х, һ, в, ф, ч” таңбаларын әліпби құрамына қабылдау керек пе, керек болса жазу ережесі қалай өзгереді, керек емес болса араб, парсы, орыс, қытай сөздерін қалай игеріп жазамыз? “Оқу” деп жазамыз ба, “оқыу” деп жазамыз ба, әлде “оқу” ма? Осы мәселе төңірегіндегі пікірталастар бұрын аудан, аймақ деңгейінде талқыланса, енді тұтас өлке деңгейінде жоғары мінберден талқылана бастады. Өлке орталығы Үрімжіде шығып тұрған “Шыңжаң газетінің” 1936, 1937, 1938 жылдардағы сандарында (180/186/190 сандар) Мұқаш

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Жәкеұлы, Мырзасадық Құрбанов, Нұртаза Шалғынбаев, Сәліс Әміреұлы, Әнуар Көкеев, Мұқаметқали Көксегенұлы, Омар Ақышұлы, Ақмет Сәлімжанұлы, Шайқы, т.б ұлт зиялылары екі тарапқа бөлініп пікірталас жүргізді.²²

Пікірталас кезінде “жаңашылдар мен көнешілдер” бірін-бірі әжуалайтын зілді карикатураларды да басқан. 1939 жылы осы даудың белсенді қатысушысы, Алашшыл ұлт зиялысы Нұртаза Шалғынбаев өлкелік қазақ-қырғыз ұйымының төраға орынбасары болып тағайындалады. Нұртаза өлкелік ұйымға келген бетте “емле дауына” нүкте қоюға тырысты. Бірақ 1939 жылдан бастап ұлт зиялылары жаппай саяси қуғын-сүргінге ұшырағаны себепті, аталмыш пікірталас 1940 жылға келгенде кілт тоқтап қалады. Тек Сәліс Әміреұлы мен Әнуар Көкеев бастаған жаңа буын зиялы жастар емле мәселесіне байланысты баспасөз беттерінде ұсыныстар тастады (Шыңжаң газеті, 29 қыркүйек, 1940 ж). Нұртаза Шалғынбаев 1939 жылы Үрімжіге келер жолда өлке губернаторы Шэн Шицайдың саяси һәм әлеуметтік мәселелерге байланысты жүргізіп отырған кереғар саясаты мен қателіктерін әшкерелейтін “жол естелігі” атты мақаласын “Шыңжаң газетіне” жариялады. Мақалада автор Шәуешек пен Үрімжі арасында көргендерін жазбаға түсіріп, әлеуметтік теңсіздік пен қордаланған саяси түйткілдерді көтерген.

Қытай қазақтарының маңдайына біткен тұлға, рухани жоқтаушысы һәм ағартушы Нұртаза Үкірдай Шалғынбаев 1939 жылы Үрімжіде ашылған өлкелік қазақ-қырғыз құрылтайы жиналысынан соң бірден ұсталды. Бес уәлаяттан келген жүзден астам қазақ зиялыларымен бірге қараңғы зынданға қамалды. Ұзақ

²² Қабимолла Манжыбаев, “Қазақ оқу-ағарту тарихынан қысқаша деректер (Kazak okuv-agartuv tarihinan kıskaçа derekter)”, *Үрімжі* 2009, 6-295.

уақыт тергеуден соң өз кінәсін мойындамаған қалпы 1942 жылы 46 жасында шахид болды. Санаулы ғұмырын ұлттың рухани-мәдени гүлденуіне жұмсаған, халқына адал қызмет атқарған біртуар ұлт интеллигенциясын кейінгі ұрпақ жадына сақтап жүруі тиіс. Олардың өмірі мен қызметі жаңа буын ұрпақ келешегіне жол сілтейтін басты бағдар.

ТҮРКИЯДА БІЛІМ АЛҒАН ӘБДІҚАДІР ӘПЕНДІ

20-ғасырдың басы Қытайдағы қазақ руханияты тың кезеңдерге аяқ басты. Халқының рухани деңгейін жаңа сапаға көтергісі келетін шын мәніндегі ұлт зиялылары тарих сахнасына шықты. Көшпенді қазақ халқын дамыған өркениетті ұрпаққа айналдыру үшін ағарту жолында аянбай тер төккен ат төбеліндей саналы азаматтар болды. Дәл сол азаматтардың бірі һәм бірегейі ретінде Әбдіқадір Әпендіні атауға болады. Ол Қытай қазақтары арасынан алыс шетелде заманауи білім алған тұңғыш қазақтың бірі. 20-ғасырдың алғашқы жартысында Түркиядан аз ғана қазақ жастары білім алды. (Мәнкей Мәмиұлы Бірінші Жаһан Соғысының салдарынан Ыстанбұлға барып оқу мүмкіндігін айрылыпты). Өкінішке орай олардың нақты кім екені туралы ақпарат толыққанды зерттелмей келеді.

Бұл оқу үрдісі Осман сұлтаны Екінші Әбдүлхамиттің қазақтарды арнайы қабылдауынан кейін басталғаны анық. Алғашқы лек қатарында Қасымқажы ақсақалдың екінші ұлы Әбдіқадірді айрықша атауға болады. Сұлтан Екінші Әбдүлхамит қазақтарды хан сарайында қашан, қалай және не үшін қабылдағаны туралы, қабылдаудан кейінгі екіжақты келісім Қытай қазақтарының саяси һәм рухани өміріне қалай ықпал жасағаны туралы зерттеуімізді кейінге қалдыра отырып, ең алдымен қолдағы деректер негізінде Әбдіқадір Әпенді туралы аз да болса қалам тербеуді жөн көрдік.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Әбдіқадір Әпендінің толық аты-жөні Әбдіқадір Қасымұлы. 1887 жылы Қорғаста туған. Әкесі Қасым Құлыншақұлы Іле өңіріне танымал, ел ішінде беделді кісі болған. Іледегі атақты бай Мұсабаевтар әулетімен тығыз қарым-қатынас жасаған. Кейін Үсейінбай Мұсабаевпен бірге 1890-1901 жылдары бірнеше рет қажылық сапар шегіп, еліне келген соң өз атында мешіт-медресе салады. Алғаш ашылған медресе Қорғастың Ластай елдімекеніне орналасып, кейін бұл жер қазақтар жиы қоныстанған ірі отырықшы мекенге айналады.

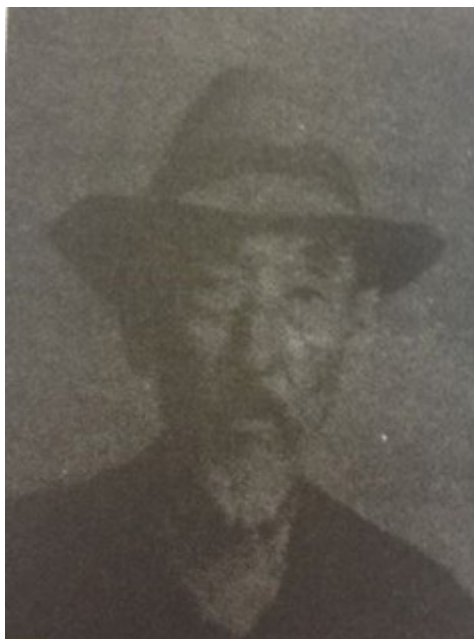
Медресенің түлектері Жықай Ибақұлы мен Әбдібап Қасымұлы Құлжадағы Байтолда медресесіне оқуын жалғастырға аттанса, Жанқара Тоқсанбайұлы Күредегі моңғол-қазақ мектебіне оқуға түседі. Қасым қажы өмірінде қанша рет қажылыққа барғаны белгісіз, бірақ 1901 жылы қажыға бару үшін Ыстанбұл қаласында он күндей ерулеп, қаладағы тарихи жерлерді аралағаны анық.²³

Қасым ақсақал осы сапарында 13 жастағы екінші ұлы Әбдіқадірді де ерте барғаны айтылады. Әбдіқадір Үсейінбай Мұсабаевтің ұлы Сауыт Байбатшамен бірге Ыстанбұлда оқуға қабылданған. Әбдіқадір Қасымұлы түскен мектептің аты- “Даршапха”. Шәймарданұлының дерегінше Әбдіқадір осы оқу орнында жеті жыл білім алған. Дейтұрғанымен Әбдіқадір Қасымұлының Ыстанбұлға қашан барғаны туралы әртүрлі дерек кездеседі. Манжыбаев келтірген деректе, Әбдіқадір 1901 жылы Тұғылық Темір мазары маңындағы Әмір имам ашқан медреседе ғұламадан тәлім алған. Құлжадағы Үсейінбай Мұсабаев 1908 жылы ұйғыр-қазақ аралас бір топ оқушыны Ыстанбұлға оқуға жіберген кезде Әбдіқадір де

²³ Қасым Шаймарданұлы, “Қорғас тарихи материалдары (Korgas tarihi materialdaru)”, Сүйдің 2015, 6-301.

бірге аттанған.²⁴ Тарихшы Жақып Жүнісұлы да “Әбдіқадір Әпенді 1908-1915 жылдар арасы Ыстанбұлда білім алды” деп бұл деректі растайды.²⁵

Даршапха оқу орнының ірге тасы 1863 жылы қаланған. Ол Осман еліндегі тұңғыш үкіметтік емес ұйым ретінде құрылған ресми оқу орны. Мектеп тоғыз жылдық оқу бағдарламасы бойынша жүргізілген. Оқу ордасының атауы “мейрімділік ұясы” деген мағына беретін “дарушшафака” сөзінен шыққан. Аталмыш оқу ордасын қазақтар жалпақ тілмен Даршапха деп атап кеткен. Оқу орны Түркия және алыс, жақын шетелдегі оқушылар үшін арнайы шәкіртақы дайындап отырды. Оқу орнының әлеуметтік шығынын үкіметтік емес қоғамдық ұйымдар көтерген.

Әбдіқадір Әпенді²⁶

---

24 Қабимолла Манжыбаев, “Қазақ оқу-ағарту тарихынан қысқаша деректер (Kazak okuv-agartuv tarihinan kyskaşa derekter)”, *Үрімжі* 2009, 6-299.

25 Жақып, Жүнісұлы, “Іленің тарихи шежіресі” (İlenin tarihi şejiresi), – *Күйтің*, 2012, 6-277.

26 Тарихи сурет Е. Сауырқанұлының жеке архивінен алынды.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Әбдіқадір осы оқу орнына түскен соң түрік тілімен бірге, француз және араб-парсы тілінен сауатын ашады. Ыстанбұлда жүргенде мектеп ұжымы ұйымдастырған дәрістен сыртқы іс-қимылдарға қатысып, 1910 жылы Грекияға саяхаттап барады. Манжыбаевтың дерегінше, Әбдіқадір мектептің футбол құрамасында мықты ойыншы болған және құрама қатарында Англиядағы футбол матчқа қатысқан. Әпендінің шәкірті Садай Сіләмбайұлының дерегінше, Әбдіқадір 1915 жылы Франциядағы “Мұсылмандар педагогикалық мектебіне” қабылданған. Бірақ, әкесі тұтқиылдан шақыртып алғандықтан бұл оқу орнына бармай, елге оралады.

Әбдіқадір Әпенді елге оралған соң Қасым ақсақал ашқан медреседе оқытушылықпен айналысады. Осы медреседе ол Әпенді деген лақап атпен тұтас Іле өңіріне таныла бастайды. Медресеге келушілердің қарасы көбейген сайын оқу орны тарлық ете түседі, сонымен Әбдіқадір Әпенді әкесі Қасым ақсақалмен және ағасы Әбдібаппен ақылдаса келе медресені кеңейтіп салу жұмысын қолға алады. Әпендінің ұлы Шейіт Әбдіқадірдің берген дерегінше, бұл медреседен бөлек Әбдіқадір Әпендінің аудан орталығы Сүйдің қаласында да төрт ауызды медресесі болған. Медресеге жан-жақтан қазақ оқушылары келе бастаған. Медресенің оқу бағдарламасы жәдиттік үлгі бойынша жүргізілген. Бұны баласы Шейіт Әбдіқадірұлы да “Әпенді дін сабағын аз, ғылым сабағын көбірек оқытатын” деп растайды. Тіпті, дене-тәрбие (спорт) пәні кезінде оқушыларға ағаштан найза, мылтық жасап, әскери жаттығу жасатқандықтан Күредегі әскери губернияның құлағына жетіп оқу орнын жаптырып, өзін үш айға қамаққа алады.²⁷ Үш ай қамақтан соң, Әбдіқадір Әпенді екі жылдай қатаң бақылауда болған. Кейін әкесі Қасым ақсақал мен ағасы Әбдібаптың демеуінде ағарту жұмыстарын қайта жандандыра түседі. 1918 жылдан соң Ластайдағы медресе

²⁷ Қабимолла Манжыбаев, “Қазақ оқу-ағарту тарихынан қысқаша деректер (Kazak okuv-agartuv tarihinan kısqaşa derekter)”, *Үрімжі* 2009, 6-300.

кеңейтіліп салынып, ірге тасы жерден бір жарым метр биік, асты-үсті тақтайлы, есік-терезесі кең, алты ауызды заманауи мектепке айналады. Шаймарданұлының дерегінше, заманауи мектептің сыртқы көрінісі қазақ ою-өрнектерімен нақышталып салынған. Мектеп айналасы бау-бақшамен қоршалып, көркемдікке ерекше мән берген.

Бұл кезде өлке губернаторы Яң Зыңшин (Ян Цзэнсинь) мен Күредегі әскери губерния қайта-қайта маза бермей, заманауи мектепті жаптырмақ болғанда Әбдіқадір Әпенді Ыстанбұлдан арнайы “мешіт-медресе ашуына болады” деген анықтама алдырған. Бұндай рұқсатнама әдісін Баудын Үсейінбайұлы Мұсабаев, Әбділда Бопи, Уайдолла Пайзиди мен Мақпор Әпенді де қолданып Құлжада мешіт ашып, медресе салдырған екен.²⁸

Ластай елді-мекеніндегі Қасым ақсақал ашқан медреседе Әпендіге дейін Айтмолда Құлыншақұлы мен Тұяқ Тұрғынбайұлы бала оқытып, ағарту ісімен айналысыпты. Бұл кісілер Семей мен Жетісудағы медреселерден оқыпты. Медресе шәкірттері бастапта қадимше үлгімен тәлім алған, Әбдіқадір Әпенді келген соң біртіндеп жәдиттік үлгіге ауыса бастайды. Мектепте Әбдіқадірмен бірге Саттар Мақсұтұлы, Алқанбек Есімбекұлы, Ырай Есдәулетұлы, Кәрім, Тасыбек, Имамұқанбет қатарлы мұғалімдер әр пәннен сабақ береді.²⁹ Әбдіқадір Әпенді қыз балалардың да сауат ашуына ерекше мән бергендіктен, мектепке ұл балалармен бірге қыздар да оқиды. Қысқа уақыт ішінде мектептің аты Іленің барлық өңірін дүр сілкіндіреді. Мектеп пен Әбдіқадірдің атын естіп Іленің басы Күнес пен Нылқыдан тартып, Құлжа мен Текес, Өртекестен қазақ оқушылары оқу ордасына ағылады. 1930 жылдарға келгенде мектеп оқушылары жүзге жуықтайды. 1935 жылы оқушы саны

---

28 Қабимолла Манжыбаев, Қазақ оқу-ағарту тарихынан қысқаша деректер (Kazak okuv-agartuv tarihinan kıskaşa derekter), *Үрімжі* 2009, 6-192.

29 Қасым Шаймарданұлы, “Қорғас тарихи материалдары (Korgas tarihi materialdarı)”, *Сүйдің* 2015, 6-302.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

күрт көбейіп, алты бөлмелі мектеп тағы тарлық етеді. Сол жылы Әбдіқадір Әпендінің ұйытқы болуымен Ахметқали Дәнекеұлы, Сақан Жетібайұлы, Ермей Қасымұлы, Демежан, Жүрекбай Тыныбайұлы қатарлы ел ағалары бірігіп “Ақсақалдар алқасын” құрады.³⁰ Осы алқа игі-жақсыларды аттанысқа келтіріп 1936 жылы мектеп құрлысын үлкейтіп салып шығады. Сол жылы Ластайдың басқа елді-мекендерінен де мектептің жаңа бөлімшелері ашылады.

Сол жылдары бұл оқу орнына Нұри, Батталғазы және Мейірман Ермектасов қатарлы жаңа буын қазақ зиялылары келіп әр пәннен сабақ береді. Әбдіқадірдің шәкірті Садай Сіләмбайұлының дерегінше, мектеп аптасына екі рет орыс тілінен сабақ өткен, орыс тілін Нұрдәулет пен Қамза мұғалім оқытыпты.³¹ Мектептің оқу бағдарламасы артып дін, педагогика, жағрапия (география), тіл, емле, дене-тәрбие, муаалим аууал, муаалим сани, тарих, орысша, шығыр (ән) және математика пәндері оқытылыпты. Оқушы саны 200-ден асқан. Оқушы саны мен сынып саны көбейіп Ұлдақан, Қанбала, Қамза, Тасыбек, Алқанбек Мәмбетәліұлы, Мұстақан Баштыбайұлы, Сайдырақым Қабділдаұлы, Бәти (Таңжарық Жолдыұлының жары), Зинаш Нүкейқызы, Тәңірберген Әбіләкімұлы, Сіләмбай Зейнелқанқызы қатарлы мұғалімдер оқытушы болған. 1937 жылы Өлкелік білім министрлігі мен Өлкелік қазақ-қырғыз мәдени, ағарту ұйымы бірлесіп біртұтас оқу құралдарын шығарады. Мектеп сол жылдан бастап өлкелік үкіметтің бірыңғай оқу жүйесімен білім береді. Манжыбаевтің дерегіне сүйенсек, мектепте шығыр (ән) сабағын Әбдіқадір Әпенді оқушыларға өзі оқытқан. Садай ақсақал сол кезде Әбдіқадір ұстазы оқытқан шығыр сабағының әнін былайша есіне алады:³²

30 Жақып Жүнісұлы, “Іленің тарихи шежіресі (İlenin tarihi şejiresi)”, *Күйтің* 2012, 6-279.

31 Қасым Шаймарданұлы, “Қорғас тарихи материялдары (Korgas tarihi materiyaldarı)”, *Сүйдің* 2015, 6-303.

32 Қабимолла Манжыбаев, “Қазақ оқу-ағарту тарихынан қысқаша деректер (Kazak okuv-agartuv tarihinan kıskaçа derekter)”, *Үрімжі* 2009, 6-190.

*Әлемнің он сегіз мың әуел бұрын,
Жаратты Мұқанбеттің Тәңір нұрын.
Сол нұрдың әрбір тамған тамшысынан,
Жаратты әр әлемді ақ Тәңірім.
Аспан-жер, аршы-күрсі лауһыл қалам,
Сыдыратыл жәннат, тозақ бәрі тамам.
Әуелі нұр, топ пиылдан пайда болған,
Қадістен осылайша келді әлем.*

Қорғас өңіріндегі оқытушылар мәселесін оңды шешу мақсатында Әбдіқадір Әпенді Ақметбек, Мейірман Ермектасовтармен бірлесіп Көкқамырдың Турасу жайлауында үш айлық педагогикалық курсы ашады. Курс ұдайы үш жыл тынбай жұмыс істеп 120 дан астам білікті оқытушылар қосынын қалыптастырады. Әбдіқадір Әпенді оларды тұтас Қорғас өңірінің Сарыбұлақ, Қосарық, Қарасу, Ақтүбек, Көгдала, Қараой, Ақмешіт, Жарсу, Кеген, Мүке, Ақсу қатарлы елді мекендеріне бөліп 20 ға жуық қазақ бастауыш мектебін құрады. Куыстан соң өлкелік қазақ-қырғыз мәдени, ағарту ұйымы Әбдіқадір Әпендіге “аға ағартушы” атағын береді.

Сонымен қатар Әбдіқадір Әпендінің шәкірті Жұмабек Есімбекұлының айтуынша, Әпенді ересек оқушыларға ағаштан найза, қылыш, мылтық жасап беріп, таң бозынан тұрғызып, қазіргі Ластай елді-мекенінің Ақсу ауылы тұрған жерге дейін жүгіртіп шынықтырады екен.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Ең қызығы мектеп ордасы Әбдіқадір Әпендінің ұйымдастыруымен мектеп ойын-сауық үйірмесін құрыпты. Үйірме мектеп залында “қозы көрпеш – баян сұлу”, “қыз жібек”, “шық бермес шығайбай”, “күндестің күні”, “наданның ақша санауы”, “кітаптың көмегі”, “соқыр аю” т.б шығармаларды сахналаған екен.³³

Іле уәлаятындағы ұлт-азаттық төңкерістің алды-артында аудан орталығы Сүйдің қаласынан қазақ-қырғыз мектебі ашылады да, Әбдіқадір Әпенді мектеп директоры болып қалаға келеді. Ластай елді-мекеніндегі мектеп жарым-жартылай аудан орталығына көшіріледі. Арада ұлт-азаттық соғысы бұрқ ете түсіп Сүйдің мен Ластай мектебіндегі хат танитын жастардың бәрі қолына қару алып майданға аттанады. Әбдіқадір де Қорғастағы майданға қатысады. Сүйдің қаласы мен Ластайдағы ағарту ісі уақытша тоқтап, 1945 жылдың күзінен соң қайта жанданады. Аудан орталығы Сүйдің қаласындағы қазақ мектебі Әбдіқадірдің ұйытқы болуымен қалпына келіп, жалпы оқушы саны 400 ден асады. Ластайдағы мектеп түлектері Қалмұқаш Сауытбекұлы, Мәжит Нұрғазыұлы, Бегайдар Қасымұлы, Жанұзақ қатарлы үздік оқушылар Құлжадағы жоғары оқу орны Іле педогогикалық институтына оқуға түседі. Ластай мектебіне Қамза мен Әзімбай директор, Зейнелқан Сіләмбайқызы оқуға жауапты бөлім меңгерушісі болады. Әбдіқадір Әпенді денсаулығына байланысты 1949 жылдың соңын ала Ластайға қайтып емделеді.³⁴ 1950 жылдан бастап өзі бас болып құрған Ластай оқу орнына қайта директор болады, 1953 жылы зейнетке шығады. Санаулы өмірінде мыңнан астам шәкірт тәрбиелеген ұлағатты ұстаз 1963 жылы өмірден өтеді. Сүйегі ардақты әкесінің қасына қойылады.

33 Қасым Шаймарданұлы, “Қорғас тарихи материалдары (Korgas tarihi materialdan)”, Сүйдің 2015, 6-307.

34 Жақып Жүнісұлы, “Іленің тарихи шежіресі (İlenin tarihi şejiresi)”, Күйтің 2012, 6-275.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қым-қуыт тарихи оқиғаға толы 20 ғасыр басында Қытай қазақтардың саяси және мәдени өмірі түбегейлі өзгерді. Алаш қозғалысы ондағы қазақтардың тұрмыс-тіршілігіне, дүние танымының қалыптасуына ықпал етуші рухани қозғаушы күшке айналды. Қазақтар тұрған елді-мекендерде жаңа мектептер салынды. Білім беру жүйесі усул-и жәдиттік негізде жүргізілді. Соның нәтижесінде халықтың мәдени және қоғамдық-саяси өмірге араласу қабілеті жоғарлай бастады. Бұрын көшпенді өмір салтын ұстанып келген қазақтар біртіндеп отырықшы тыныш-тіршілікке бейімделе бастады. Халықтың әлауқатын, өмір салтын, дүние танымын жаңарту мақсатында Нұртаза Шалғынбайев пен Әбдіқадір Қасымұлы Әпенді қал-қадірінше күресті.

Олар саяси күрделі кездерде ағарту жолын таңдады. Сол арқылы бұрыннан келе жатқан білім беру жүйесіне түбегейлі реформалар жасады. Бұрынғы көшпенді һәм дәстүрлі негізге сүйенген классик білім беру әдістеріне жаңаша оқу форматын алып келді. Діни пәндерді сақтай отырып оқу жүйесіне заманауи пән ғылымдарын енгізді. Бұл былайша айтқанда жәдиттік әдістеменің жаңғыртылған жаңаша түрі еді. Осы оқу әдісі негізінде жас балалардың оқу мен білімге ынтасы ерекше артты. Медіреселік оқу жүйесі біртіндеп осы әдістемені үлгі ретінде еш жатырқамай қабылдай бастады. Осыған орай қазақтар арасында дін мен ғылым жүйесі ерекше үйлесім таба білді. Екеу арасы қарым-қатынас өте сәтті сәйкесті. Нұртаза Шалғынбаевтің өмір сүрген дәуірі, алған классик білім жүйесі және оның ағарту ісіне жәдиттік реформаны сәтті үйлестіре алуы жоғардағы ортаға салған ойымызды растай түседі.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Осы ағартушы мәдени тұлғалардың тағы бір ерекшелігі олар көшпенді тұрмыс-салтты сақтай отырып жаңа оқу жүйесіне сүйенген заманауи мектеп орындарын салуы еді. Көпбөлмелі мектеп қабырғаларында оқушы саны жылдан жылға өсіп отыруы, тіпті басқа аудан, елді мекендерден де келіп оқуға түсуі сол саяси дәуір үшін үлкен жеңіс саналады. Мектептегі бала санының артуына байланысты жаңа мектептің қажеттілігі тіптен артты. Осы орайда сондағы меценат қазақтарды да айрықша ескере кеткен жөн. Негізінде Әбдіқадір де, Нұртаза да аса дәулетті шаңырақтардың тумасы болған. Осы әулеттер өз байлығының көп бөлігін ағарту ісі мен мәдени құндылықтардың жайылуына жұмсағаны анық. Әбдіқадірдің әкесі Қасым ақсақалдың ірі меценат әулет екені белгілі. Ол Құлжадағы реформашыл ұлт зиялыларымен жақсы араласты. Өз балаларын солармен бірге оқу-білім алуға шабыттандырып отырды. Әбдіқадірдің Стамбұлда білім алуының ең таңдаулы мүмкіндіктері де осы еді. Түркиядағы оқуын аяқтаған соң елге келуінде де әулеттің рөлі көбірек үлес атқарды. Қорғас елді мекенінде мешіт-медіресе ашуына, жәдиттік білім жүйесін кезең-кезеңі бойынша сіңіре білуіне зор мүмкіндік силады. Негізінде Қасым әлеті Құлжа мен Қорғас бетіндегі ең беделді шаңырақ болды. Қасым ақсақал кіндігінен тараған басқа ұрпақтары да түрлі саяси, мәдени салаларда жұмыс атқарды.

XX ғасырдың 30- жылдары екі көрнекті тұлға Шалғынбаев пен Қасымұлы әпендіге ортақ тарихи мүмкіндіктер туды. Үкімет осы жылдары оқу мен білім беру жүйесіне аз уақытқа цензураны бәсеңдетті. Есесіне 1935 жылдан бастап жаңа мәдени, ағарту және көркем әдебиеттің дәуірі басталды. Өлкелік және аймақтық негізде үкіметтік емес мәдени ұйымдары құрылды. Білім беру мен басқа да саланың қаржылық түйіткілдері жаңағы ұйымдардың бюджетінен қаралды. Мәдени ұйымдардың қор ақшасы көбінде ағарту ісі мен ұлттық рухани құндылықтарға жұмсалды. Осы жылдары халықтың

ортақ мәдени құндылықтарды бір ауыздан қолдап жылдам қабылдап кетуінде мынадай үш үлкен тарихи себеп жатты. Біріншісі, XX ғасырдың алғашқы жартысында Шалқынбаев пен Қасымұлы Әпенді сияқты жаңашыл ұлт зиялылары ағарту ісін өте сәтті қолға алуында еді. Олар жаңа мен көненің ара қатынасын сақтай отырып ұлттың сапасын бір форматтан екінші жаңа форматқа үйлесімді ауыстыра білді. Екінші себеп, Алаш идеясы мен жәдиттік ағарту әдістемесінің біршама сәтті қолдау табуы еді. Қытайдағы жұрт 1918 жылдардан соң мәдени төңкерістердің жылдам таралуына көптеген негіздер қалап бере алды. Олай дейтін себебіміз рухани реформа көбінше аса беделді әулеттік жүйе тарапынан жасалынды. Сол себепті рулық жүйе, әулеттік сәтті реформаларды жылдам қабылдап үлгерді, аса тосырқау болмады. Үшінші негізгі себебі, Шалғынбаев пен Әбдіқадірлердің 1918-20 жылдары бастап кеткен ағарту жұмыстары қысқа уақыт ішінді аз санды бір буын ұрпақты жылдам тәрбиелеп қатарға қоса алды. Жәдиттік жүйеде оқыған жаңа буын ұрпақ 1930-40 жылдары өз дәуірінің саяси, мәдени қайраткерлеріне айналып шыға келді. Әрине бұның арғы астарында көрнекті тұлғалардың ағартушы еңбектері жатқаны анық.

Осындай тарихи, саяси һәм мәдени себептердің жиындығы негізінде жаңа сапаға тән жас буын ұрпақ тәрбиеленіп шықты. Олар 1940 жылдардан кейінгі қалыптасқан саяси жүйенің жас қанат өскелең ұрпақтарына айналды. Қазақ қоғамының сапалық қуаты түбірінен өзгере бастады. Осы саяси, мәдени реформалар негізінде 1939-40 жылдары Қытай қазақтары жаңа саяси сауатқа ие бола бастады. Осымен шектелмей ұлттық құқықтарын қорғай білетін, оның аяққа тапталған мүмкіндіктерін жоқтай білетін сауатты деңгкйге жете бастады. Негізінде 1939 жж бастау алатын ұлтазаттық қозғалыстың іргетасы ең әуелі баяндап өткеніміздей мәдени һәм рухани жаңғырулардан тұрады. Ал аталмыш саланың тағанын берік

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

қалаған Нұртаза Шалғынбаев пен Әбдіқадір Қасымұлы Әпенді екені айдан анық. Мақаламызда баяндалғандай аталмыш көрнекті тұлғалар мәдени, саяси, баспасөз һәм көркем әдебиет атаулының бәріне тек рухани құндылық сіңіріп отырған. Осы тарихи фактілер бұдан кейінгі ұрпақ санасына жақсы үлгі болары анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

EROL Mehmet Seyfettin, "Büyük Kazakistan Projesi ve 2050 Stratejisi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı 2(54), 2013, s. 1564-1568.

МАМИЕВ, Шапқат, Мәуелі Бәйтерек (Maveli bayterek), Шынжаң Жастар-Өрендер Баспасы, Үрімжі 2011.

МАҢҒАЗҚЫЗЫ, Сәуле, ӘСЕЙІНҰЛЫ, Ақмет, Таяу және Осызаманғы Оқу-Ағарту Тарихы (Tayav және osızamanǵı okuv-aǵartuv tarihi), Шынжаң Әсемөнер Фотосурет Баспасы, Үрімжі 2015.

МҰҚАЙҰЛЫ, Бидақмет, Алтайға Жаңаша Окуды Тұңғыш Таратушы–Нұреддин Мұғалім (Altayǵa janaşa okuvdi tungǵış taratuvşı- Nureddin mugalim), Алтай Аясы, журнлы 2015.

МҰЛІКҰЛЫ, Сағат, ЖҰМАҚАНҰЛЫ, Кәменбек, МЕРКІТБАЙҰЛЫ, Ербасар, ШӘМИҚЫЗЫ, Нұргүл, & СЕЙІЛҚАНҚЫЗЫ, Бақытнұр, Алтай Қаласы Тарихи Материалдары (Altay kalası tarihi materiyaldarı), Алтай Аймақтық Газетхана Баспасы, б 44-117, Алтай 2014, том 1-3.

SAUYRKAN, Yeldos, "Doğu Türkistan Bölgesindeki Kazakların Eğitim Tarihi (1900-1950)", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019.

SHAWUERHAN, Yeldos-МАКНАББАТ, Assylbek, *Sincan Bölgesi Urumçi'deki Kazak-Kırgız Kültür Eğitim Derneği ve Faaliyetleri*, 4. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmalar Sempozyumu, Niğde 2017, s. 709-718.

АБДІРЫЗАҚ, Білісбек, «Жоңго Қазақ Ақпарат-баспасөзінің Қысқаша Тарихы (Jongguo Kazak akparat-baspasözining kısqasha tarihi)», Шынжыаң Жастар-өрендер Баспасы, Үрімжі 2014.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

АБІЛҚАҚҚЫЗЫ, Мәрзия, «Чиң Патшалығы кезіндегі Шынжаң (Çing patşalıǵı kezindegi Şingjiang)», Шынжаң Әсемөнер фотосурет Баспасы, Үрімжі 2010.

АЙТЖАНҰЛЫ, Сабыр, ӘНУАР, Әсет, СӘРСЕНБАЙЕВ, Нұрлан
КОЖАРСЫЛАНҚЫЗЫ, “Айгүл, Іле Тарихи Материалдары (İle tarihi materiyaldarı)”, Іле Жьншың Сауда Шекті Жауапкершілік Серіктестігі Баспасы, Құлжа 2013, том 16-20.

АҚКЕМЕ (Аkkeme), Тарбағатай Аймақтық No: 2, Шәуешек, Мектеп Баспасы, Орта мектеп 2009.

АҚЫНҚЫЗЫ, Бәтіш, Дубек (Duvbek), Ұлттар Баспасы, Пекин 2004.

АСҚАРҰЛЫ, Көбен, Шәріпқан Көгедаев (Şarırkan Gögedayev), Ұлттар Баспасы, Пекин 2002.

АСЫЛҰЛЫ, Омархан, Тарбағатай тарланы (Tarbağatay tarlanı)”, Шынжаң Әсемөнер фото Сурет Баспасы, Үрімжі 2012, б-66.

ӘКРӘМИ, Кәрім, Баркөл Қазақтарының шығысқа аууы (Barköl kazaktarının şıǵıska avuvı), “Баркөл Тарих Материялдары», б-139.

ӘУБАКІРҰЛЫ, Ғизат, Баймолла Карекеұлы (Baumolla Karekeulı), Ұлттар Баспасы, Бейжің 2011.

БАПИН, Балқаш (Balkaş Varın şıǵarmaları), Ел-Шежіре Баспасы, Алматы 2007.

ЖҮНІСҰЛЫ, Жақып, Іленің Тарихи Шежіресі (İlenin tarihi şejiresi), (Екінші басылымы), Іле Халық Баспасы, Күйтін 2012.

ИЗАТОВ, Әбілқасым, Ағарту Алқабында (Aǵartuv alqabında), Іле Облыстық Үгіт Бөлімі Баспасы, Құлжа 1999.

ҚАНАПИН, Калдыбай, Отыз Сегіз Жыл Қытайда (Otız segiz jil Kıtayda), Алматы 2011.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGISİ

ҚҰРМАНҒАЛЫҰЛЫ, Оралқан, НҰРҚҰСЫМАНҰЛЫ, Еркін, МОЛДАШҰЛЫ, Бабай, Қазақтарының Оқу-Ағарту Тарихы (Ürimji Kazaktarının okuv-agartuv tarihi), 2 том, Пекин, Ұлттар Баспасы, Үрімжі 2013.

МАНЖЫБАЕВ, Қабимолла, Қазақ оқу-ағарту тарихынан қысқаша деректер (Kazak okuv-agartuv tarihınan kıskaşa derekter), Үрімжі 2009, б-361.

НҰРАКЫНҰЛЫ, Дабай, СЕРСЕНБАЙЕВ, Нұрлан, ТҰРДЫ, Тұрсын, Іле Тарихи Материалдары (İle tarihi materiyaldarı), Іле Жньхың Сауда Шекті Жауапкершілік Серіктестігі Баспасы Құлжа 2006.

НҰРЛАНҰЛЫ, Сауытбек, САДЫҚ, Арұпжан, СЕРСЕНБАЙЕВ, Нұрлан НЕСІПБЕКҰЛЫ, Бақытбек, Іле Тарихи Материалдары (İle tarihi materiyaldarı), Іле Газеті Баспасы, Құлжа 2009.

НҰРЛАНҰЛЫ, Сауытбек, САДЫҚ, Арұпжан, СӘРСЕНБАЙЕВ, Нұрлан, Іле Тарихи Материалдары (İle tarihi materiyaldarı), Іле Газеті Баспасы, Құлжа 2010.

ОМАРОВ, Қасен, Шонжы Шежіресі (Şonji şejiresi), Шонжы Баспасы, Шонжы 2005.

РАҚМЕТОЛДА, Еркін, Шығыс Түркістан және Алаш Козғалысы идеясы (Şıǵıs Türkistan jane Alaş korǵalıı ideyası), <https://abai.kz/post/44702> (алынған уақыты: 25.10. 2021)

СЕЙІТҰЛЫ, Әбділжан, Миңго Дәуіріндегі Шынжаң Оқу-Ағартуы (Mingguo devirindegi Şingjiang okuv-agartuvı), Қоғамдық Ғылыми Журналы, Шынжаң 2010.

САДЫҚ, Арұпжан, СӘРСЕНБАЙЕВ, Нұрлан, ТҰРДЫ, Тұрсын, Іле Тарихи Материалдары (İle tarihi materiyaldarı), 2007, Құлжа, Іле Газеті Баспасы.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

СӘНИК, Зейнолла, Дала мәдениеті туралы толғаныстар (Dala madeniyeti tuvralı tolganıstar), «Шыңжаң халық баспасы», Үрімжі, б-326.

СӘРСЕНБАЙЕВ, Нұрлан, Іле Тарихи Материялы (İle tarihi materiyaldarı), Іле Газеті Баспасы, Құлжа 2006.

СЕЙІТҰЛЫ, Әбділжан, Миньго дәуіріндегі қазақ тарихы (Minguo devrindegi Kazak tarihi), Хньжаң Асемөнер Фотосурет Баспасы, – Үрімжі 2015.

ШАЙМАРДАНҰЛЫ, Қасым, Қорғас тарихи материалдары (Korgas tarihi materiyaldarı), Сүйдің, 2015.

STRUCTURED ABSTRACT

At the beginning of the twentieth century, the cultural and spiritual situation of the Chinese Kazakhs began to develop in a new direction. Gradually, the nomadic people began to adopt the culture of the city. The Jadid movement was widespread. The education system gradually shifted from classical Islam to a new Jadid method of enlightenment. Indigenous Kazakhs welcomed this educational system. As a result, mosques and madrassas were able to teach natural sciences as a core subject along with religious lessons. Nurtaza Shalgynbayev and Ablikadir Kasymuly Apendi, who graduated from this madrasah, later became spiritual educators of the region. In this regard, the historical factor that should be noted was the Alash movement and the Jadid position.

The Alash movement, which entered the stage of history after 1905, was not limited to the territory of Kazakhstan. The scale of the movement is very wide. Kazakhs from Altai, Shaueshek and Kulja often established relations with the citizens of Alash. Under their influence, a new cultural identity began to form among the Chinese Kazakhs. The Alash movement further enriched the political and cultural knowledge of Chinese Kazakhs. In 1918, in the city of Shaueshek, Kazakh intellectuals met with the lions of Alash and held a historic meeting, which successfully combined not only political but also new cultural values. During that meeting, representatives of the Alash movement, such as A. Baitursynov, M. Dulatov, R. Marsekuly, S. Amanzholov, laid the foundation for the formation of a new political and cultural influence on the Kazakhs of China. The works of Ahmet Baitursynov were especially impressive. The new writing reform proposed by A. Baitursynov caused a great deal of controversy among Kazakhs in China. It can be said that the reform of writing proposed by A. Baitursynov created a cultural revolution. After 1920, N. Shalgynbayev became the first educator to introduce this writing reform to the Kazakhs of China. Abdykadir Apendi also got acquainted with this writing reform. After

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕКІ ҮЛКЕН КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

---

graduating from Turkey, he came to Turkey and began to work on education. First of all, he wrote new textbooks in support of A. Baitursyn's writing reform.

Comparing these events, we can clearly state the following historical facts. First, the Jadid system of education has been widespread among Chinese Kazakhs since 1905-07. During these years, the education system of madrassas was gradually reformed. The new Jadid format was well received by the people. He strongly supported the education of his children in the madrassa. Secondly, the Alash movement has historically been a special driving force in the transformation and formation of the political and cultural worldview of the Kazakhs in China. The long-standing political and cultural worldview of the Kazakhs in China developed in a new direction after the Alash movement. Filled with new ideas. Third, a new generation of Chinese Kazakhs has emerged. They were fully formed under the influence of both the Jadid and the Alash movements. He also began to become a reformist citizen in the regions where he lived. A special event was the cultural influence of Turkey. Previous studies have focused little on Turkey's political and cultural influence.

In fact, one of the external factors that led to the cultural and spiritual revolution of the Chinese Kazakhs in the early twentieth century is Turkey. In those years, many Chinese Kazakhs were sent to Turkey to study. Cultural and trade relations with Turkey have developed. Through the pilgrimage, many Kazakhs began to come to Istanbul. On the basis of this cultural relationship, the Chinese Kazakhs often use the names "Istanbul", "Turkey", "Sultan". At the beginning of the twentieth century, Chinese Kazakhs had good cultural and political ties with Turkey. Chinese rulers did not like the Kazakhs' cultural ties with Turkey. In various ways, they disrupted political and cultural relations between the two countries. After the political revolution in China in 1912, the Kazakhs entered a new political era. Although the political situation was difficult, he undertook

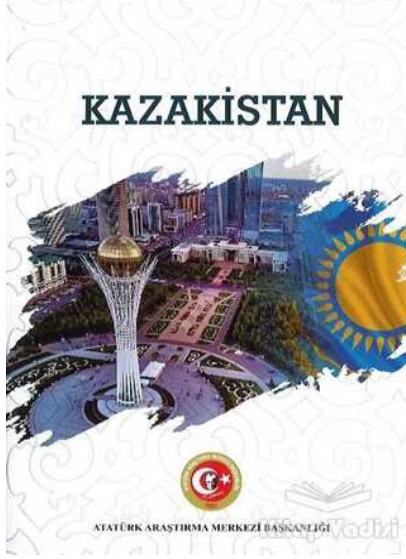
cultural and educational work. He built new schools to open the literacy of Kazakh children. In some settlements, madrassas have been transformed into schools. The new generation of Kazakhs, educated in these schools and madrassas, became a new intellectual generation that could take an active part in political life after the 1930s. They made a great contribution to the development of the Kazakh press in China after 1934-35. On this basis, new newspapers, magazines and books were published. This means that people have reached a cultural level where they can read newspapers and publish books. Nurtaza Shalgynbayev and Abdykadir Kasymuly Apendi will do a great job in bringing the population to this cultural level.

These individuals carried out educational reform. He opened new schools and wrote textbooks. This was the beginning of a new era for Chinese Kazakhs in the early twentieth century. Our article tried to reveal the historical nature of Nurtaza and Abdykadir, taking into account the cultural and political events of that time. They were looking for an answer to the question of what work they did. They also described the environment in which they lived. He tried to reveal the meaning of some historical situations that were not taken into account and studied. In this regard, he sought an answer to the question of how the Jadid movement and the idea of Alash affected the Kazakhs of China. In addition, an analysis of the political and cultural situation of Kazakhs in China after the 1930s.

**MEHMET SEYFETTİN EROL, DER., KAZAKİSTAN, ATATÜRK KÜLTÜR
DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI, ANKARA 2021, 409 S.***

*Mehmet Seyfettin Erol, Ed., Kazakhstan, Atatürk Culture Language and
History Higher Institution, Atatürk Research Center Publications, Ankara
2021, 409 pgs.*

Elif TEKTAŞ**

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte Orta Asya bölgesindeki konjonktürel değişimler, başta Kazakistan olmak üzere Türk Dünyası için birtakım fırsat yaratmıştır. Bu bağlamda Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol'un editörlüğünde hazırlanan "Kazakistan" isimli kitap, söz konusu ülkenin bağımsızlığının ardından kazandığı jeopolitik ve jeoekonomik önem kapsamında Kazakistan'ın tarihi, iç ve dış politikası, ekonomisi ve sosyal-siyasal yapılanmalarına ilişkin derinlemesine incelemede bulunmaktadır.

Erol, uluslararası politikanın merkezinde bulunan bir coğrafyada, genç ve dinamik bir ülke olarak karşımıza çıkan Kazakistan üzerine yapılan analizleri derleyerek söz konusu ülke üzerindeki bilgi eksikliğini ve literatür boşluğunu en güncel biçimiyle doldurmaya çalışmıştır. Buradan hareketle, Kazakistan'ın siyasi tarihinin incelenmesiyle başlayan eser; ülkenin iç ve dış politik yapılanmasını, ulusal kimliğini ve kültürünü, sosyal oluşumlarını, bölge devletleriyle ilişkilerini, enerji politikalarını ve bölgesel ve küresel işbirliği dinamiklerini detaylı bir biçimde okuyucuya sunmaktadır.

* **Geliş Tarihi:** 18.10.2021 **Kabul Tarihi:** 21.10.2021

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı,
e-posta: eliftektas4@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8974-2849

Söz konusu eser, değerli uzmanların Kazakistan'ı derinlemesine incelediği 11 bölümden oluşmaktadır.

Kitabın ilk bölümünü Prof. Dr. Giray Saynur Derman'ın kaleme aldığı "Kazakistan'ın Siyasi Tarihi ve Uluslararası Örgütlerle İlişkileri" başlıklı makalesi oluşturmaktadır. Derman, makalesine ilk olarak Kazak Adı ve Kazak Türkçesi bölümüyle başlayarak "Kazak" kelimesinin etimolojisini incelemiş ve buradan hareketle Kazak Türklüğüne değinmiştir. Çalışma, Kazakistan'ın mevcut yapısının anlaşılması açısından tarihe ışık tutmaktadır. Makalede daha sonra Kazakistan tarihi; Kazak boyları ve hanları, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemleri ve bağımsızlık sonrası Kazakistan Cumhuriyeti olmak üzere üç farklı döneme yer verilmiştir. Uzun yıllar Rus hakimiyeti altında bulunan Kazaklar, Rusların asimilasyon ve Hıristiyanlaştırma politikalarına rağmen diğer tüm Türk soyları gibi, milli kimliklerini korumayı başarabilmiş ve 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmışlardır. O tarihten itibaren Orta Asya'da büyük bir aktör olarak yükselmeye başlayan Kazakistan'ın siyasi, idari ve ekonomik yapısı Derman tarafından iki farklı bölümde incelenmiştir. Ardından bağımsızlık sonrası ilişkiler kurmaya odaklanan Kazakistan'ın Avrupa Birliği (AB), Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi birçok uluslararası ve bölgesel örgütle ilişkileri kaleme alınmıştır. Bu kapsamda Soğuk Savaş sonrasında Avrasya'nın kalbinde yükselen Kazakistan'ın etkileşimlerinin incelenmesi makalenin ayrıcalıklı özelliğini oluşturmaktadır.

Dr. Dinmuhammed Ametbek'in kaleme aldığı "Nazarbayev'in Avrasyacılığı: Kazakistan'ın Ulusal Kimlik Arayışı" adlı ikinci makalede ise Avrasya kavramı ele alınarak Avrasyacılığın Slav-Türk sentezine vurgusu incelenmiştir. Kazakistan'ın Avrasya kimliği bu bağlamda analiz edilmiş ve Kazak ulusal kimliğinin oluşumu ve Kazakistan'ın Kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in katkıları okuyucuya sunulmaktadır. Tarihsel arka planı da inceleyen Ametbek, Kazak ulusal kimliğinin oluşumunda ilk olarak

Cengiz Han'ın torunlarının ve ikinci olarak da Türk-İslam sentezinin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Kazak kimliğinin Kazak Hanlığı döneminde oluştuğunu ortaya koyan yazar, Türk kültürü ve İslam dininin Kazak ulusal kimliğinin yapıtaşlarını oluşturduğunu vurgulamaktadır. Kazak etnik kimliğinin, Rus etnik kimliğinin de etkisiyle "Kazakistanlı" denilen bir başka üst kimlik oluşturduğuna dikkat çeken Ametbek, bu yeni kimliğin de "Avrasyalı" adıyla anıldığına dikkat çekmiştir. Son olarak Ametbek, Kazakistan'ın ulusal kimliğinin oluşumunda Nazarbayev'in üstlendiği görevi yalın ve akıcı bir dille okuyucuya sunmuştur. Kazakistan'ın yaşadığı kimlik bunalımına çözüm üreten Nazarbayev'in politikalarının Avrasyacılık bağlamında anlatımı, günümüz Avrasya dengesinin anlaşılması noktasında değerli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Prof. Dr. Abdulvahap Kara tarafından kaleme alınan "Türk Dünyası'nda İşbirliği Sürecinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Öncü Rolü" başlıklı makale, kitabın üçüncü bölümünü teşkil edilmektedir. Çalışmada Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türk devletleriyle kurulan yakın ilişkilerin ilk adımlarının Nazarbayev tarafından anlatıldığı vurgulanmaktadır. Makalede Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın 1991-2019 yılları arasındaki işbirliği süreci metodolojik olarak tarihsel durum anlatısıyla incelenmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin öncülük ettiği bu sürece son dönemlerde Kazakistan'ın adımlarının öne çıktığı vurgulanmaktadır. 2008 yılında Nazarbayev'in Türkçe Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi'nin (TÜRKPA) kurulumu teklifiyle attığı adım daha sonra Türk Keneşi'nin kurulmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Türk Dünyası'nın işbirliği noktasında Nazarbayev'in çok önemli bir figür olduğu açıktır. Kara da makalesinde işbirliği sürecinde ortaya çıkan teşkilatların oluşum süreçlerine, krizlerine, toplantılarına ve önemli gelişmelere kronolojik olarak yer vermektedir.

Bu kapsamda Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asemblası, Türk Keneşi, TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Akademisi, Aksakallar Konseyi ve Türk Dünyası Belediyeler Birliği gibi önemli kuruluşlar ve bu çerçevede lider olarak öne çıkan Nazarbayev'in katkılarıyla kurulmuştur.

"Kazakistan Dış Politikasında Çin ve ŞİÖ" başlıklı makalesiyle Dr. Özlem Zerrin Keyvan, Kazakistan ve Çin arasındaki ilişkileri dönemlere ayırarak incelemekte ve Çin'in en büyük ekonomik ortağı olan Kazakistan'a yönelik dış politika tutumlarına değinmektedir. Bu bağlamda Çin dış politikasında Kazakistan'ın yeri ve önemini açıklamayı amaçlayan yazar; Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya'nın bölgesel çıkarlarını karşılaştırmalı olarak okuyucuya sunmaktadır. Keyvan, Nur-Sultan-Pekin hattındaki ilişkilerin oluşumuna değinirken; daha sonra da ŞİÖ'nün kurulum ve gelişim süreçlerine değinmiştir. Keyvan'a göre Çin, Kazakistan'la işbirliği yaparak bölgesel istikrarın sağlanmasına hizmet etmektedir. Makalede iki ülke arandaki ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik ilişkileri, ŞİÖ çerçevesinde analiz edilerek Orta Asya üzerindeki güç mücadelesinde Kazakistan'ın artan rolü vurgulanmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünü Dr. Emre Çıtak'ın ele aldığı "Kazakistan Enerji Politikası" başlıklı makaleden oluşmaktadır. Çıtak, bağımsızlığının kazanmasının ardından Kazakistan'ın önüne bazı fırsat ve tehditlerin çıktığını vurgulayarak bu kapsamda enerji politikalarının ana hatlarını ve söz konusu politikaların ekonomi ve dış politikalarla olan ilişkilerini okuyucuya aktarmıştır. Kazakistan'ın 1991 yılından itibaren geliştirdiği devlet yapısı, uluslararası alana yayılması ve ekonomisini düzeltmesi gibi bir çok başarısını nicel verilerle destekleyerek sunan yazar, enerji politikalarının Kazakistan'ın gelişimi ve kalkınmasında dinamo görevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Çalışma; uluslararası alanda Kazakistan'ın tanınırlığı, nüfuzu ve dış politika hedeflerini aktarması bakımından literatüre önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Doç. Dr. Ainur Nogayeva ve Aliya Achkonova tarafından kaleme alınan “Büyük Güçlerin Kazakistan’daki ‘Yumuşak Güç’ Uygulamaları” başlıklı makale; Rusya, Almanya, Çin ve ABD’nin Kazakistan’a uyguladığı “yumuşak güç” politikalarını açıklamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda yazarlar, ilk olarak günümüzün küreselleşen dünyasındaki yumuşak güç kullanımını tanımlayarak, kültürel diplomasinin yumuşak güç stratejilerinin uygulanmasında etkili bir araç olarak değerlendirildiğini vurgulamaktadır. Bahsi geçen ülkeler, Kazakistan’daki kültür ve eğitim merkezleri aracılığıyla yürüttükleri politikalarla Kazakistan üzerinde yumuşak güç unsurları kullanmaktadır. Makale, maruz kaldığı yumuşak güç kullanımına karşılık Kazakistan’ın ulusal kimliğini savunmak için geliştirebileceği politikaların anlaşılması noktasında büyük önem arz etmektedir.

Dastan Almen’in yazdığı “1991’den Günümüze Türkiye-Kazakistan” isimli makale kitabın altıncı bölümünü oluşturmaktadır., Almen, çift taraflı diplomatik ilişkilere tarihsel bir perspektiften ışık tutarken; bu ilişkilerin arka planı da Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA), ŞİÖ, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Türk Keneşi çerçevesinde vurgulamaktadır. Kazakistan’ın Türkiye’yle stratejik ortaklık anlaşması imzalayan ilk Türk Cumhuriyeti olmasıyla birlikte iki ülkenin siyasi, ticari-ekonomik ve kültürel alandaki ilişkileri giderek sağlamlaşmaya başlamıştır. Makalede de buna dikkat çekilmektedir.

Ayrıca çalışmada, BDT üyesi olması ve Rusya’yla yakın ilişkiler kurması nedeniyle Kazakistan’ın doğuyu, NATO üyesi ve AB adayı olmasıyla da Türkiye’nin Batı’yı temsil ettiği savına yer verilmiş ve buradan hareketle iki ülke arasındaki ilişkilerin rakip kutuplar arasında aracılık edebileceği savunulmaktadır. Almen, iki ülke arasındaki ilişkileri askeri ve ekonomik ilişkiler başlıkları altında değerlendirirken; karşılıklı ticaret hacimleri ve yatırımlar, nicel verilerle desteklenerek sunulmaktadır. Kazakistan ve Türkiye, Türk cumhuriyetleri arasında en kapsamlı ve gelişmiş ilişkilere sahip iki devlet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yalnızca kardeşlik ilişkileriyle değil; jeostratejik konumları ve dış politika öncelikleri de göz önüne alınarak değerlendirilen münasebetler, Kazakistan-Türkiye işbirliğinin analizini yalın ve anlaşılır bir dille açıklamaktadır.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol ve Dr. Kanat Ydyrs tarafından kaleme alınan “Kazakistan’ın Çok Vektörlü Dış Politikası” isimli çalışmada bahse konu olan ülkenin jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel açıdan çok yönlü bir dış politika izlemek zorunda olması anlatılmıştır. Çalışmada Kazakistan dış politikasının tarihsel arka planına ışık tutulmakta ve çok vektörlü politikaların ne şekilde devam ettiğine yönelik bir analiz yapılmaktadır. Bu analizle birlikte Kazakistan’ın dış politika durumu ve çıkarları, ülkenin coğrafi konumu, demografik yapısı ve Sovyet mirası ışığında ele alınmaktadır.

Ayrıca Kazakistan politikaların sınırları, hedefleri ve olasılıklarına yer verilerek bu çok yönlü politikaların ABD, Rusya ve Çin gibi Kazakistan’ın başlıca ortaklarıyla ilişkileri irdelenmektedir. Kazakistan’ın günümüz dünyasındaki yerinin anlaşılabilmesi açısından Erol ve Ydyrs tarafından ortaya konan eser, Kazakistan dış politikasını ayrıntılı ve anlaşılır bir biçimde tüm detaylarıyla ortaya koymayı başarmıştır.

Dr. Farida Sakhipora tarafından yazılan “Kazakistan’ın Sosyal Dinamikleri ve Nüfus Politikası” başlıklı dokuzuncu makale, etno-demografik ve sosyal yapıların ekonomi, dil, siyaset ve medeniyet başta olmak üzere diğer tüm alanlardaki toplumsal gelişimi etkilediği düşüncesinden hareketle ortaya çıkmıştır. Sakhipora, Kazakistan üzerindeki iç ve dış dinamiklerin Kazakistan’ın sosyal ve demografik yapısı üzerinde gerçekleştirdiği değişiklikleri ele alarak, bu değişimleri nüfus bölgeleri, halkın etnik yapısı, dil, din, eğitim durumu, göç hareketleri ve yaşam standartları başlıklarıyla her bir alan için ayrı incelemelerde bulunmaktadır. İncelemelerinde BM İnsani gelişim endeksi başta olmak üzere çeşitli raporlar kullanan yazar, metodolojik olarak nicel verilerden

yararlanmışır. Egemen ve bağımsız bir devlet olarak Kazakistan, son 25 yıl içerisinde demografik yapısı ve sosyal dinamikleri üzerinde köklü değişimler yaşamıştır. Kazakistan Anayasası'nda hiçbir kimsenin kökeni, sosyal ve mülki durumu, ırkı, milliyeti, dili ve dini gibi herhangi bir nedenle ayrımcılığa tabii tutulamayacağı açıkça belirtilmiştir. Makale, Kazakistan'ın dış ilişkilerinin ve uluslararası rolünün incelendiği diğer makalelere ek olarak sosyal dinamiklerinin de incelenmesiyle kitabın kapsayıcılığını artırarak tamamlayıcı bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.

Dr. Öğretim Üyesi Ali Bora ve Prof. Dr. Mehmet Dikkaya tarafından kaleme alınan "Kazakistan'ın DTÖ Üyeliği, Tengelin Devalüasyonu ve Ekonomik Politik Sonuçları" başlıklı makale ise mevzubahis devletin ekonomik yapısı incelenmiş, petrol fiyatlarıyla ilişkili olarak ortaya çıkan gelişmeler değerlendirilerek Kazakistan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelik sürecini ele almıştır.

Kitabın son bölümünü Mehmet Gökhan Özdemir tarafından kaleme alınan "Kazakistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği Entegrasyonundaki Rolü ve Makroekonomik Görünümünü" başlıklı makale oluşturmaktadır. Özdemir, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) kurucusu ve ikinci en güçlü üyesi olan Kazakistan'ın ekonomik entegrasyonundaki gücünü ve işlevini analiz etmektedir. Bu kapsamda ilk olarak Avrasyacılık fikri üzerindeki teorik altyapı açıklanmış, ardından Avrasyacılık fikri dönemlere ayrılarak detaylandırılmıştır. Kazakistan'ın mevcut ekonomik durumu, gösterge ve istatistikler üzerinden değerlendirilmiştir. Makale, tüm ekonomik indikatörlerle Kazakistan ekonomisinin güncel bir analizini yaparak, Avrasya coğrafyasının makroekonomik gelişimini açıklaması açısından literatüre önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Kitabın sonuç kısmında Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, Kazakistan'ın Orta Asya Cumhuriyetleri arasında ekonomik gelişimi, istikrarı ve uluslararası platformlardaki rolü açısından gündemde sıkça yer aldığı vurgulamaktadır. Bu kapsamda eser, bağımsızlığını kazanmasından

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

---

bu yana uluslararası bir aktör olarak yükselişte olan Kazakistan'ın iç ve dış politikalarının dinamikleri, ekonomisi, siyasal ve sosyal yapısının anlaşılması hususunda büyük bir boşluk doldurulmaktadır. Uluslararası sistemin odağının bulunduğu coğrafyada yükselen bir güç olan Kazakistan'ın tarihi ve güncel; iç ve dış politikalarının analizlerinin alanında uzman akademisyenler tarafından kaleme alınması, eserin önemli bir boşluğu doldurmasını sağlamıştır.

OSMAN ŞEN, DER., TÜM BOYUTLARIYLA RADİKALLEŞME SÜRECİ VE RADİKALLEŞMEYLE MÜCADELEDE ÜLKE UYGULAMALARI, NOBEL YAYINLARI, İSTANBUL 2021, 343 S.*

*Osman Şen, Ed., Radicalization, Process With Its All Dimensions and Country Implementation
Against Radicalization Nobel Publishing, Istanbul 2021, 343 pgs.*

Mustafa Cem KOYUNCU**

21. yüzyıl, insanlığın birçok değişime tanık olduğu, güvenlik algılarının değiştiği, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına bağlı olarak sosyal yaşamın değişime uğradığı bir çeşit türbülans çağına kapı açan bir dönem olmuştur. Yaşanan değişim birçok alana etki ettiği gibi ülkelerin algılarına ve tanımlamalarına da yön vermiştir.

Bu değişim sürecinde üzerinde çalışmalar yapılan kavramlardan biri de “radikalleşme” olmuştur. Siyasi, sosyal, kültürel ve güvenlik alanları başta olmak üzere yaşamın her boyutunda hissedilen radikalleşme, göreceli olmakla birlikte farklı tanımlamaların yapılabileceği bir sosyal kavramdır.

Sosyal bilimcilerin araştırma alanları arasına giren söz konusu kavram, birçok akademisyenin ilgisini çekmiştir. Lakin ülkemizde her alanda tartışılan bu kavram, akademik literatürde üzerinde yapılan araştırmaların eksikliğinin hissedildiği konulardan biridir. Editörlüğü Dr. Osman Şen tarafından yapılan “Tüm Boyutlarıyla Radikalleşme Süreci ve Radikalleşmeyle Mücadelede Ülke Uygulamaları” isimli eser, mevzubahis

---

* **Geliş Tarihi:** 13.12.2021 **Kabul Tarihi:** 21.12.2021

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, e-posta: cemkoyuncu90@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3325-6232.

alana ilgi duyan öğrencilere ve akademisyenlere yeni ufuklar açmakta ve sistematik bir değerlendirme sunmaktadır. 12 makaleden oluşan bu derleme kitap, 343 sayfadan oluşmaktadır.

Kitabın birinci makalesi “Radikalleşme Tartışmalarına Giriş” başlığını taşımaktadır. Doç. Dr. Serhat Erkmén tarafından yazılan bu makale, okuyucuya genel bir literatür taraması sunmakta ve radikalleşme kavramının farklı tanımlamalarını içermektedir.

Kitabın ikinci makalesi “Radikalleşmenin Psikodinamik Boyutu” başlığını taşımaktadır. Uzman Psikiyatrist Dr. Bengisu Çatlı'nın yazdığı bu makalede bireylerin psikolojik durumlarının radikalleşme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ayrıca Çatlı, bahse konu olan çalışmasında radikalleşmeye karşı toplumun bakış açısına yer vermiştir.

Kitabın üçüncü makalesi ise özellikle de Ortadoğu'daki güç boşluğundan yararlanan ve ülkemizde de terör eylemleri gerçekleştiren terör örgütü Devletü'l Irak veş Şam'ın (DEAŞ) sosyolojik arka planına ışık tutmaktadır. “Terörün Sosyolojik Arka Planı: DEAŞ Örneği” başlıklı makaleyi kaleme alan Aile ve Sosyal Hizmetler Uzmanı Latife Uslu, kapsamlı bir DEAŞ profilini okuyucuya sunmuştur.

“Sol Kanat Terör Örgütlerinden Kaynaklanan Radikalleşme” başlığı taşıyan dördüncü makale ise Dr. Osman Şen tarafından yazılmıştır. Türkiye'deki sol örgütlerin kökenlerini detaylı bir şekilde anlatan yazarın bu eseri, alanda araştırma yapan öğrencilere ve akademisyenlere yol gösteren bir çalışma niteliğindedir.

Dr. Rifat Serav İlhan tarafından yazılan bir sonraki makale “PKK/ KCK Terör Örgütünde Radikalleşme Yöntemleri ve Süreçleri” başlığını taşımaktadır. Literatürde önemli bir eksiklik üzerine çalışan yazar, örgütlere katılımın psikolojik ve sosyo-politik aşamalarını sistematik bir şekilde ele almıştır. Dahası yazar, totaliter sistemin kişi üzerinde bıraktığı etkileri de incelemiş ve önemli tespitlerde bulunmuştur.

OSMAN ŞEN, DER., TÜM BOYUTLARIYLA RADİKALLEŞME SÜRECİ VE RADİKALLEŞMEYLE MÜCADELEDE ÜLKE UYGULAMALARI, NOBEL YAYINLARI, İSTANBUL 2021, 343 S.

Kitabın altıncı makalesi olan “Kült Örgütler Kapsamında FETÖ Radikalleşmesi: Türk Silahlı Kuvvetlerine Sızma Girişimleri Örneği” Arş. Gör. Yağız Aksakaloğlu tarafından yazılmıştır. Makalenin başında kült örgütlerde radikalleşme hakkında bilgi veren yazar, devamında Fethullahçı Terör Örgütü’nün (FETÖ) radikalleşme süreciyle ilgi kapsamlı bir bölüm kaleme almıştır. Bu bölümde FETÖ’nün Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) sızma adımlarını inceleyen yazar, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Komisyon Raporu’ndan tanık ifadelerine başvurmuştur.

Bir sonraki makalede “Beyaz İrkçi Radikalleşme” başlığı altında farklı ülkelerdeki radikalleşmeleri inceleyen Dr. İhsan Bozkurt, Batı’daki radikal grupları incelemek isteyen okurlar için önemli kaynaklar sunmaktadır. Yeni nesil beyaz ırkçı örgütler alt başlığında günümüzde değişen beyaz ırkçı hareketlerin bir profilini de çizen yazar, dijital dünyadaki radikalleşmenin de üzerinde durmuştur.

Kitabın sekizinci makalesi olan “Almanya’da Deradikalizasyon Çalışmaları” başlıklı makale ise Din Hizmetleri Uzmanı Mehmet Ceviz tarafından yazılmıştır. Kitapta vurgulanan radikalleşme süreçlerinin aksine deradikalizasyon konusunu inceleyen yazar, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Almanya’nın tarihindeki “deradikalizasyon” ya da “Nazisizleşme” sürecinden günümüze kadar geçen sürede uygulanan politikaları mercek altına alan Ceviz, Almanya’nın aldığı tedbirlerin analizini okuyucuya sunmuştur.

Kitapta yer alan bir başka deradikalizasyon çalışması olan “Belçika’nın Deradikalizasyon Politikaları” ise yüksek lisans öğrencisi Hilal Atmaca tarafından yazılmıştır. Belçika’nın nüfusuna oranla Suriye ve Irak’a en çok yabancı savaşçı gönderen Avrupa ülkesi olduğuna dikkat çeken yazar, deradikalizasyon politikalarını bu açıdan ele almıştır. Belçika’daki radikalleşmenin nedenlerini araştıran Atmaca, söz konusu ülkenin demografik ve siyasi yapısını analiz eden bir alt bölümü okuyucuya

sunmuştur. Bununla beraber Belçika'da radikalleşmeyle mücadele bağlamında kurulan kurumların da yapısının analiz edildiği bir bölüm mevcuttur.

Kitabın onuncu bölümünde Dr. Mehmet Şahin tarafından yazılan "Hollanda'da Radikalleşme" makalesi yer almaktadır. Şahin, bu makalede Hollanda'daki radikalleşme sürecini ve boyutlarını irdelemektedir. Bu bağlamda yazar, 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarını, cihatçı hareketleri, aşırı sağ ve aşırı sol radikalleşme örnekleri gibi muhtelif konuları analiz etmiştir. Mevzubahis konuların yanı sıra Şahin, Hollanda'nın radikalleşmeye bakışı ve mücadelesi alt başlığı altında da okuyucuya önemli bilgiler sunmuştur.

On birinci bölümde "İngiltere'de Deradikalizasyon Çalışmaları" başlığıyla yayınlanan makale, Dr. İhsan Bozkurt tarafından kaleme alınmıştır. Bir başka deradikalizasyon çalışması olan bu makalede yazar, ilk bölümde radikalleşme ve radikal grupların özelliklerine değinmiştir. Ardından İngiltere'nin "de-radikalleşme" sürecini detaylı şekilde anlatan Bozkurt, görsel unsurları kullanarak makalesini zenginleştirmiş ve okuyucuya daha rahat analiz etme imkânı sunmuştur. İngiltere'de uygulanan radikalleşmeyi önleyici programlardan da bahseden yazar, bu yöndeki çalışmaların elde ettiği sonuçlara ayrı bir parantez açmıştır.

Kitabın son makalesi olan "Deradikalizasyon Faaliyetlerinde Dini Rehabilitasyonun Önemi" isimli makale ise iki yazarın ortak eseri olarak yayınlanmıştır. Gizem Gönay Akbaş ve Cezaevi Vaizi Bilge Özdemir tarafından yazılan bu makale, dinin deradikalizasyon üzerindeki etkisini incelemektedir. Dini rehabilitasyonun bir yöntem olarak sunulduğu bu makale, cezaevindeki iki DEAŞ'lı kadın üzerinden iletişimin ve dayanışmanın deradikalizasyon sürecinin temel şartı olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir.

OSMAN ŞEN, DER., TÜM BOYUTLARIYLA RADİKALLEŞME SÜRECİ VE RADİKALLEŞMEYLE MÜCADELEDE ÜLKE UYGULAMALARI, NOBEL YAYINLARI, İSTANBUL 2021, 343 S.

Radikalleşme kavramını birçok açıdan anlatan bu derleme kitap, deradikalizasyon politikalarını da analiz eden birçok makaleyi okuyucuya sunmaktadır. Özellikle de terörün ve terör örgütlerinin Şekil ve yöntem deęiŐtirdięi günümüz konjonktüründe kitap, güncel tartiŐmaları anlamlandırmada literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Konuya ilgi duyan kişilerin, lisans ve yüksek lisans ğrencilerinin ve akademisyenlerin rahatlıkla anlayacağı bir dille yazılan makaleler, geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir.